

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Mahāvaggaṭikā

1. Mahāpadānasuttavaṇṇanā

Pubbenivāsaṭṭasamṃyuttakathāvaṇṇanā

1. Yathājātānaṃ karerirukkānaṃ ghanapattasākhāviṭapehi maṇḍapasāṅkhepehi sañchanno padeso “**karerimaṇḍapo**”ti adhippeto. **Dvāreti** dvārasamīpe. Dvāre ṭhitarukkhasena aññatthāpi samaññā atthīti dassetuṃ “**yathā**”tiādi vuttaṃ. Kathaṃ pana bhagavā mahāgandhakuṭiyāṃ avasitvā tadā karerikuṭikāyaṃ vihāsīti? Sāpi buddhassa bhagavato vasanagandhakuṭi evāti dassento “**antojetavane**”tiādimāha. **Salalāgāranti** devadārurukkhehi katagehaṃ. **Pakatibhattassa pacchatoti** bhikkhūnaṃ pākatikabhattakālato pacchā, ṭhitamajjhānikato uparīti attho. **Piṇḍapātato paṭikkantānanti** piṇḍapātabhojanato apētānaṃ. Tenāha “**bhattakicca**”ntiādi.

Maṇḍalasaṅghānā māḷasaṅkhepena katā nisīdanasālā “**maṇḍalamāla**”nti adhippetāti āha “**nisīdanasālāyā**”ti. **Pubbenivāsaṭṭasamṃyuttā**ti ettha pubba-saddo atītavisaṃyo, nivāsa-saddo kammaśādhano, khandhavinimutto ca nivasitadhammo natthi, khandhā ca santānavaseneva pavattantīti āha “**pubbenivutthakkhandhasantānasāṅkhātena pubbenivāsenā**”ti. **Yojetvāti** visayabhāvena yojetvā. **Pavattitāti** kathitā. Dhammūpasamhitattā dhammato anapētāti **dhammī**. Tenāha “**dhammasamṃyuttā**”ti.

Udapādīti paduddhāro, tassa uppannā jātāti iminā sambandho. Taṃ panassā uppannākāraṃ pāḷiyāṃ saṅkhepatova dassitaṃ, vitthārato dassetuṃ “**aho acchariya**”ntiādi āradhāṃ. Tattha **ke anussaranti, ke nānussaranti**ti padadvaye paṭhamāyeva sappapañcanaṃ, na itaranti tadeva puggalabhedato, kālavibhāgato, anussaraṇākārato, opammato niddisātena “**titthiyā anussaranti**”tiādi vuttaṃ. **Aggappattakammavādinoti** sikhāpattakammavādinoti “atthi kammaṃ atthi kammavipāko”ti (paṭi. ma. 1.234) evaṃ kammassakatāñāne ṭhitā tēpasaparibbājakā. **Cattālīsaṃyeva kappe anussaranti**ti brahmajālādīsu (dī. ni. 1.33) bhagavatā tathā paricchijja vuttattā. **Tato paraṃ na anussaranti**ti tathāvacaṇāna dīṭṭhigatopattakassa tesāṃ ñāṇassa paridubbalabhāvato.

Sāvakāti mahāsāvakā tesaṃhi kappasatasahassaṃ pubbābhinīhāro. Pakatisāvakā pana tato ūnakameva anussaranti. Yasmā “kappānaṃ lakkhādhikaṃ ekaṃ, dve ca asaṅkhyeyyānī”ti kālavasena evaṃ parimāṇo yathākkamaṃ aggasāvakapaccakabuddhānaṃ puññañāṇābhinīhāro, sāvakabodhipaccakabodhipāramitāsambharaṇāna, tasmā vuttaṃ “**dve aggasāvakā...pe... kappasatasahassaṇā**”ti. Yadi bodhisambhārasambharaṇakālaparicchinnō tesāṃ tesāṃ ariyānaṃ abhiññāṇānavibhavo, evaṃ sante buddhānaṃ pissa saporicchedatā āpannāti codanaṃ sandhāyāha “**buddhānaṃ pana ettakanti paricchedo natthi, yāvatakaṃ ākaṅkhanti, tāvatakaṃ anussaranti**”ti “yāvatakaṃ neyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇa”nti (mahāni. 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3, 5) vacanato. Sabbaññutaññāṇassa viya hi buddhānaṃ abhiññāṇānaṃpi savisaṃyo paricchedo nāma natthi, tasmā yaṃ yaṃ ñātuṃ icchanti, te taṃ taṃ jānanti eva. Atha vā satipi kālaparicchede karuṇūpāyako sallapariggahādīnā sātisaṃyattā mahābodhisambhāraṇaṃ paññāpāramitāya pavattīānubhāvassa paricchedo nāma natthi, kuto tannimittakānaṃ abhiññāṇānaṃ vuttaṃ “**buddhānaṃ...pe... natthi**”ti.

Khandhapaṭipāṭiyāti yathāpaccayaṃ anupubbapavattamānānaṃ khandhānaṃ anupubbīyā. **Khandhappavattinti** vedanādikkhandhappavattiṃ. Tesāñhi anubhavanādiākāraggaṇaṃassa sātisaṃ, taṃ saññābhava tatta tatta anussaraṇavasena gahetvā gacchantā ekavokārabhave alabhantā “na passantī”ti vuttā, jāle patitā viya sakuṇā, macchā viya cāti adhippāyo. **Kuṇṭhā viyā**ti dandhā viya. **Paṅgulā viyā**ti pīṭhasappino viya. **Diṭṭhiṃ gaṇhantī**ti adhiccasaṃmuppannikadiṭṭhiṃ gaṇhanti. Yaṭṭhikoṭihetukaṃ gamaṇaṃ **yaṭṭhikoṭigamaṇaṃ** khandhapaṭipāṭiyā amuñcanato.

Evaṃ santepīti kāmāṃ buddhasāvakaṃpi asaññābhava khandhappavattiṃ na passantī, evaṃ santepi **te** buddhasāvakaṃ asaññābhavaṃ laṅghitvā parato anussaranti. “**Vaṭṭe**”tiādi tathā tesāṃ anussaraṇākāradassanaṃ. **Buddhehi dinnanaye ṭhatvā**ti “yattha pañcakappasatāni rūpappavattiyeva, na arūpappavatti, so asaññābhavo”ti evaṃ sammāsambuddhehi desitāyaṃ dhammanettiyaṃ ṭhatvā. Evañhi antarā cutipaṭisaṃdhiyo apassantā **parato anussaranti seyyathāpi āyasmā sobhitoti** (theragā. aṭṭha. 1.2.164 sobhitatheragāthāvaṇṇanā). So kira pubbenivāse ciṅṇavasī hutvā anupaṭipāṭiyā attano nibbattaṭṭhānaṃ anussaranto yāva asaññābhava attano acittakapaṭisaṃdhi tāva addasa, tato paraṃ pañcakappasataparimāṇe kāle cutipaṭisaṃdhiyo adisvā avasāne cutiṃ disvā “kiṃ nāmeta”nti āvajjayamāno nayavasena “asaññābhavo bhavissatī”ti niṭṭhaṃ agamāsi. Atha naṃ bhagavā taṃ kāraṇaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā pubbenivāsaṃ anussarantānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi. “**Cutipaṭisaṃdhiṃ oloketvā**”ti idaṃ cutipaṭisaṃdhiyasena tesāṃ ñāṇassa saṅkamaṇadassanaṃ, tena sabbaso bhava anāmasitvā gantuṃ na sakkontīti dasseti.

Taṃ tadeva passantīti yathā nāma saradasamaye ṭhitamajjhanhikavelāya caturatanike gehe cakkhumato purisassa rūpagataṃ supākaṭameva hotīti lokasiddhametaṃ, siyā pana tassa sukhumataratirohitādibhedassa rūpagatassa agocaratā. Na tveva buddhānaṃ ñātumaṃ icchitassa ñeyyassa agocaratā, atha kho taṃ ñāṇālokena obhāsitaṃ hatthatale āmalakaṃ viya supākaṭaṃ suvibhūtaṃ hoti tathā ñeyyāvaraṇassa suppahīnattā. Tenāha “buddhā pana attanā vā parehi vā diṭṭhakatasutaṃ, sūriyamaṇḍalobhāsasadisa”nti ca ādi.

Tathā sāvaka ca paccekabuddhā cāti. Ettha **tathā**-saddena “attanā diṭṭhakatasutameva anussarantī”ti idaṃ upasaṃharati, tena sappadesameva nesaṃ anussaraṇaṃ, na nippadesanti nidasseti.

Khajjopanakaobhāsasadisaṃ ñāṇassa ativiya appānubhāvatāya. **Sāvakananti** ettha pakatisāvakanāṃ pākātikapadīpobhāsasadisaṃ. Mahāsāvakanāṃ (theragā. aṭṭha. 2.21 vaṅṅisettharagāthāvaṇṇanāya vitthāro) mahāpadīpobhāsasadisaṃ. Tenāha **visuddhimagge** (visuddhi. 2.402) “ukkāpabhāsadisa”nti. **Osadhitarakobhāsasadisanti** ussannā pabhā etāya dhīyati, osadhīnaṃ vā anubalappadāyakattā “osadhī”ti evaṃ laddhanāmāya tārakāya pabhāsadisaṃ. **Saradasūriyamaṇḍalobhāsasadisaṃ** sabbaso andhakāraviddhamanato. Apaṭubhāvahetuko visayaggahaṇe cañcalabhāvo **khalitaṃ**, kuṇṭhibhāvahetuko visayassa anabhisamayo **paṭighāto**. **Āvajjanapaṭibaddhamevā**ti āvajjanamattādhīnaṃ, āvajjitamatte eva yathicchitassa paṭivijjhanakanti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Asaṅgaappaṭihatāṃ pavattamānaṃ bhagavato ñāṇaṃ lahutarepi visaye, garutare ca ekasadisamevāti dassetuṃ “**dubbalapattapuṭe**”tiādinā upamādvayaṃ vuttaṃ. Dhammakāyattā bhagavato guṇaṃ ārabha pavattā “**bhagavantamyeva ārabha uppannā**”ti vuttaṃ. **Taṃ sabbampī**ti taṃ yathāvuttaṃ sabbampī pubbenivāsaṃpaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ. Tithiyānaṃ, sāvakanāñca pubbenivāsānussaraṇaṃ bhagavato pubbenivāsānussaraṇassa hīnudāharaṇadassanavasenettha kathitaṃ. Evañhi bhagavato mahantabhāvo visesato pakāsito hotīti. **Saṅkhepatoti** samāsato. Yattakopi pubbenivāsānussatiñāṇassa pavattibhedo attano ñāṇassa visayabhūto, taṃ sabbam tadā yathākathitaṃ te bhikkhū saṅkhipitvā “**itipi**”ti āhaṃsu. Tassa ca anekākāratāya āmeditavacanaṃ, **pi**-saddo sampiṇḍanatto, “iti kho bhikkhave sappāṭibhayo bālo”tiādisu (ma. ni. 3.124; a. ni. 3.1) viya ākārattho **iti**-saddoti dassento “**evampī**”ti tadatthamāha.

2-3. Vuttamevāti ettha ca idha pāṭhe yaṃ vattabbaṃ tena pāṭhena sādharmaṇaṃ, taṃ vuttamevāti adhippetā, na asādhāraṇaṃ apubbapadaṇṇanāya adhikattatī taṃ dassento “**ayameva hi viseso**”tiādīmāha. “**Assosī**”ti idaṃ savanakiccanipphattiyā vuttaṃ saddaggahaṇamukhena tadatthāvabodhassa siddhattā. Tattha pana pāḷiyā “imaṃ saṃkhiyadhammaṃ veditvā” icceva (dī. ni. 1.2) vuttaṃ. Ime bhikkhū mama guṇe thomenti, kathaṃ? Mama pubbenivāsañāṇaṃ ārabhāti yojanā. **Nipphattinti** kiccanipphattiṃ, tena kātabbakiccasiddhanti attho. **Noti** pucchāvācī **nu**-iti iminā samānattho nipātoti vuttaṃ “**iccheyyātha nū**”ti. Nanti bhagavantaṃ. “Yaṃ bhagavā”ti ettha yaṃ-saddena kiriyāparāmasanabhūtena “dhammiṃ kathaṃ katheyyā”ti evaṃ vuttaṃ. Dhammikathākaraṇaṃ parāmatṭhaṃ “etassā”ti padassa atthoti āha “**etassa dhammikathākaraṇassā**”ti, ādaravasena pana taṃ dvikkhattuṃ vuttaṃ.

4. Suñāthāti ettha **iti**-saddo ādiattho, pakārattho vā, etena “manasi karoṭhā”ti padaṃ saṅgaṇhāti. **Sotāvadhānaṃ** sotassa odhanaṃ, sussūsāti attho. Chinnaṃ upacchinnāṃ vaṭumaṃ saṃsāraṇaṃ etesanti **chinnavaṭumakā**, sammāsambuddhā, aññe ca khīṇāsavā, idha pana sammāsambuddhā adhippetā. Tesañhi sabbaso anussaraṇaṃ itaresaṃ avisayo. Tenāha “**aññesaṃ asādhāraṇa**”nti. **Paccattavacane dissati yaṃ-saddo** kammattadīpanato. **Upayogavacane** dissati yaṃ-saddo pucchakiriyāya kammattadīpanato. **Tanti** ca upayogavacanameva pucchati-saddassa dvikammakabhāvato. **Yanti** yena kāraṇenāti ayamettha atthoti āha “**karaṇavacane dissati**”ti. **Bhummeti daṭṭhabboti** yathā yaṃ-saddo na kevalaṃ paccattaupayogesu eva, atha kho karaṇepi dissati, evaṃ idha bhummeti daṭṭhabbo. **Dasasahassilokadhātunti** jātikkhettabhūtaṃ dasasahassacakkavāḷaṃ. **Unnādentō uppajji** anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitattā buddhuppādassa.

Kālassa bhaddatā nāma tattha sattānaṃ guṇavibhūtiyā, buddhuppādaparamā ca guṇavibhūtiṭī tabbahulatā yassa kappassa bhaddatāti āha “**pañcabuddhuppādaṭṭimaṇḍitattā sundarakappe**”ti, tathā sārabhūtaguṇavasena “**sāarakappe**”ti. “Imaṃ kappāṃ thomento evamāhā”ti vatvā imassa kappassa tathā thometabbatā anaññāsādhāraṇāti dassetuṃ “**yato paṭṭhāyā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **yato paṭṭhāyāti** yato pabhuti **abhinīhāro katoti** manussattādiatṭhaṅgasamannāgato abhinīhāro pavattito. Saṃsāraṇaṃ anādibhāvato imassa bhagavato abhinīhārato puretaraṃ uppannā sammāsambuddhā anantā aparimeyyāti tehi uppannakappe nivattento “**etasmim antare**”ti āha. Kāmaṃ dīpaṅkarabuddhuppāde ayam bhagavā abhinīhāramakāsi, tassa pana bhagavato nibbatti imassa abhinīhārato purimatarāti vuttaṃ “**amhākaṃ...pe... nibbattimsū**”ti.

Asaṅkhyeyyakappapariyosāneti mahākappānaṃ asaṅkhyeyyapariyosāne. Esa nayo ito paresupi. “**Ito tiṃsakappasahassānaṃ uparī**”ti etena padumuttarassa bhagavato, sumedhassa ca bhagavato antare ekūnasattatikappasahassāni buddhasuññāni ahesunti dasseti. “**Ito aṭṭhārasannaṃ kappasahassānaṃ uparī**”ti iminā sujātassa bhagavato, atthadassissa ca bhagavato antare ekenūnāni dvādasakappasahassāni buddhasuññāni ahesunti dasseti. “**Ito catunavute kappe**”ti iminā dhammadassissa bhagavato, siddhatthassa ca bhagavato antare chādhikanavasatuttarāni sattarasakappasahassāni buddhasuññāni ahesunti dasseti. “**Ekatimse kappe**”ti iminā vipassissa bhagavato, sikhissa ca bhagavato antare saṭṭhi kappāni buddhasuññāni ahesunti dasseti. Te sabbepi padumuttarassa bhagavato oraṃ sumedhādīhi uppannakappehi saddhiṃ samodhāniyamānā satasahassā kappā honti, yattha mahāsāvakaḍḍayo (theragā. aṭṭha. 2.21 vaṅgīsattatheragāthāvaṇṇanā) vivaṭṭu panissayāni kusalāni sambhariṃsu. Buddhasuññepi loke paccekabuddhā uppajjitvā tesāṃ purisavisesānaṃ puññābhisaṅgābhūtibuddhiyā paccayā honti. “**Evamaya**”ntiādi vuttamevatthaṃ nigamanavasena vadati.

“**Kim paneta**”ntiādi pubbanimittavibhāvanatthāya āraddhaṃ. Tattha **etanti** buddhānaṃ uppajjanaṃ. **Kappasaṅghānakālasinti** vivaṭṭakappassa saṅghāhanakāle. **Ekamaṅkhyeyyanti** saṃvaṭṭaṭṭhāyim sandhāyāha. **Ekaṅgaṇaṃ hutvā ṭhiteti** pabbatarukkhagacchādīnaṃ, meghādīnaṃ abhāvena vivaṭṭamaṅgaṇaṃ hutvā ṭhite. **Lokasannivāseti** bhājanalokena sannivisitabbaṭṭhāne. Vīsati yaṭṭhiyo **usabhaṃ**. “Usabhamattā, dve usabhamattā”tiādīnaṃ paccekāṃ mattā-saddo yojetabbo.

Yojanasahassamattā hutvāti patamānāva udakadhārā yojanasahassamattam ākāsaṭṭhānaṃ pharivā pavattiyā yojanasahassamattā hutvā. **Yāva avinaṭṭhabrahmalokāti** yāva ābhassarabrahmalokā, yāva subhakiṇḥabrahmalokā, yāva vehapphalabrahmalokāti attho.

Vātavasenāti saṭṭhisahassādhikanavayojanasatasahassubbedhassa sandhāarakavātamaṇḍalassa vasena. **Mahābodhipallaṅkoti** mahābodhipallaṅkappadesamāha. Tassa pacchā vināso, paṭhamam saṅghahanaṅca dhammatāvasena veditabbam. **Tatthāti** tasmim padese. **Pubbanimittam hutvāti** buddhappādassa pubbanimittam hutvā. Pubbanimittasannissayo hi gaccho nissitavohārena tathā vutto. Tenāha “**tassā**”tiādi. **Kaṇṇikābaddhāni hutvāti** ābaddhakaṇṇikā viya hutvā. Suddhāvāsabrahmāno attamanā...pe... gacchantīti yojanā. Vehapphalepi subhakiṇḥe saṅgahetvā “**nava brahmalokā**”ti vuttam. Tathā hi te catutthimyeva viññāṇaṭṭhitim bhajanti. **Nikkhamantesūti** mahābhinnikkhamanaṃ abhinikkhamantesu. Abhijāti panettha jātibhāvasamāññena gabbhokkantiyāva saṅgahitā. Nimīyati anumīyati phalaṃ etenāti **nimittam**, kāraṇam. Ñāpakampi hi kāraṇam disvā tassa abyabhicārībhāvena phalaṃ siddhameva katvā gaṇhi, yathā taṃ asito isi abhijātiyam mahāpurisassa lakkhaṇāni disvā tesam abyabhicārībhāvena buddhaguṇe siddhe eva katvā gaṇhi, evam pana gayhamānaṃ tannimittakaṃ phalaṃ tadānubhāvena siddham viya vohariyati tabbhāve bhāvato. Tenāha “**tesam nimittānaṃ ānubhāvenā**”tiādi. Tathā cāha bhagavā “so tena lakkhaṇena samannāgato...pe... rājā samāno kiṃ labhati, buddho samāno kiṃ labhati”ti (dī. ni. 3.202, 204) ca evamādi. **Imamatthanti** pañca buddhā imasmim kappe uppajjissantīti imamattham yāthāvato **jānimsu**.

Jātiparicchedādivaṇṇanā

5-7. Kappaparinchedavasesenāti “ito so ekanavute kappe”tiādinā yattha yattha kappe te te buddhā uppannā, tassa tassa kappassa paricchindanavasena pariṇānavasena. “Idam ta”nti hi niyametvā paricchijja jānanaṃ paricchindanaṃ **paricchedo**. **Parittanti** ittaram. **Lahukanti** sallahukam, āyuno adhippetattā rassanti vuttam hoti. Tenāha “**ubhayametam appakasseva vevacana**”nti.

“**Appam vā bhiyyo**”ti avisesajotanaṃ “vīsam vā tiṃsam vā”tiādinā aniyamitavaseneva yathālābhato vavatthapetvā ayaṅca nayo apacuroti dassento “**evam dīghāyuko pana atidullabho**”ti āha. Idam taṃ visesavavatthāpanaṃ puggalesu pakkhipitvā dassento “**tattha visākhā**”tiādimāha.

Yadi evam kasmā amhākaṃ bhagavā tattakampi kālam na jīvi, nanu mahābodhisattā carimabhava ativiyaulāratamena puññābhisaṅkhārena paṭisandhiṃ gaṇhantīti? Saccametanti. Tattha kāraṇam dassetuṃ “**vipassīdayo panā**”tiādi vuttam. Tattha abhijātiyā mettāṭṭhānatāya abhisaṅkhāraviññānassa mettāpubbabbhāgatā. Tadanugūṇaṅhi tesam visesato paṭisandhiviññāṇam. Tassa visesato bahulaṃ khemavitakkūpanissayatāya somanassasahagatatā, anaññasādhāraṇaparopadesarahitaññānavisesūpanissayatāya ñāṇasampayuttatā, asaṅkhārikatā ca veditabbā, **asaṅkhyeyyam āyu** ādhāravisesato, nissayavisesato, paṭipakkhadūrībhāvato, pavattiākāravisesato ca aparimeyyānubhāvātāya kāraṇassa. Tattha cīraram kālam santānassa pāramitāparibhāvitatā **ādhāravisesatā**. Alobhajjhāsayaḍiāsayasampadā **nissayavisesatā**. Lābhamacchariyādipāpadhammavikkhambhanaṃ **paṭipakkhadūrībhāvo**. Sabbasattānaṃ sakalavaṭṭadukkhānissaraṇatthāya āyūhanā **pavattiākāraviseso** veditabbo.

Ayaṅca nayo sabbesaṃ mahābodhisattānaṃ carimabhavābhiniḥbattakakammāyūhane sādharmaṇoti tassa phalenāpi ekasadiseneva bhavitabbanti āha “**iti sabbe buddhā asaṅkhyeyyāyukā**”ti, asaṅkhyeyyakālāvattānāyukāti attho. Asaṅkhyeyyāyukasamvattanasamattham paricitaṃ kammaṃ hoti, buddhā pana tadā manussānaṃ paramāyuppannānūrūpameva kālam ṭhatvā parinibbāyanti tato param ṭhatvā sādhetabbapayojanābhāvato, dhammatāvesāti vā veditabbā. **Aṭṭhakathāyam** pana tato param pana aṭṭhānassa “utubhojanavipattiyā”ti (dī. ni. aṭṭha. 2.5) kāraṇam vuttam, “taṃ lokasādhāraṇam loke jātasamvuddhānaṃ tathāgatānaṃ na hoti”ti na sakkā vuttam. Tathā hi nesaṃ rogakilamathādayo hontiyeva. **Utubhojanavasesenāti** asampannassa, sampannassa ca utuno, bhojanassa ca vasena

yathākkamaṃ **āyu hāyatipi vaḍḍhatipi**. **Āyūti** ca paramāyu adhippetam. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **brahmajālādīṭṭikāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.40) vuttameva.

Idāni tamatthaṃ samudāgamato paṭṭhāya dassetuṃ “**tattha yadā**”tiādi vuttaṃ. Dhamme niyuttā **dhammikā**, na dhammikā **adhammikā**, hiṃsādiadhammapasutā. **Adhammikameva hoti** issarajanānaṃ anuvattanena, paresaṃ diṭṭhānugatiāpajjanena ca. **Uṇhavalāhakā devatāti** uṇhautuno paccayabhūtameghamālāsamuṭṭhāpakā devaputtā. Tesam kira tathā cittuppādasamakālemaeva yathicchitaṭṭhānaṃ uṇhaṃ pharamānā valāhakamālā nātibahalā ito cito nabhaṃ chādentī vitanoti. Esa nayo **sītavalāhakavassavalāhakāsu**. **Abbhavalāhakā** pana devatā sītuṇhavashehi vinā kevalaṃ abbhapaṭalasseva samuṭṭhāpakā veditabbā. **Tāsanti** ettha “mittā”ti padaṃ ānetvā yojanā. Kāmaṃ heṭṭhā vuttā sattavidhāpi devatā cātumahārājikāva tā pana tena tena visesena vatvā idāni tadaññe paṭṭhamabhūmike kāmāvacaradeve sāmāññato gaṇhanto “**cātumahārājikā**”ti āha. **Tāsaṃ adhammikātāyāti** rājūnaṃ adhammikabhāvamūlakena uparājādiadhammikabhāvaparamparābhatena tāsaṃ devatānaṃ adhammikabhāvena. **Visamaṃ candimasūriyā pariharantīti** bahvābādhatādi anīṭṭhaphalūpanissayabhūtassa yathāvuttaadhammikātāsaññitassa sādharmaṇassa pāpakamassa balena visamaṃ vāyantena vāyunā pīḷiyamānā candimasūriyā sineruṃ parikkhipantā visamaṃ parivattanti yathāmaggena nappavattantīti. Assidaṃ yathā candimasūriyānaṃ visamaṃ parivattanaṃ visamavātasāṅkhobhahetukaṃ, evaṃ utuvassādivisamappavattīti dassetuṃ “**vāto yathāmaggena na vāyati**”tiādi vuttaṃ. **Devatānanti** sītavalāhakadevatādiveratānaṃ. Tenāha “sītuṇhabhedo utū”tiādi. **Tasmiṃ asampajjanteti** tasmiṃ yathāvutte vassabījabhūte utumhi yathākālaṃ sampattim anupagacchante.

“Na sammā devo vassatī”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**kadāci**”tiādimāha. Tattha **kadāci vassatīti** kadāci avassanakāle vassati. **Kadāci na vassatīti** kadāci vassitabbakāle na vassati. **Katthaci vassati, katthaci na vassatīti** padesamāha. “**Vassantopi**”tiādi “kadāci vassati, kadāci na vassatī”ti padadvayasaveva atthavivaraṇaṃ. **Vigatagandhavaṇṇarasādīti ādi**-saddena nirojataṃ saṅgaṇhāti. **Ekasmiṃ padeseti** bhattapacanabhājanassa ekapasse. **Uttaṇḍulanti** pākato ukkantataṇḍulaṃ. **Tīhākārehīti** sabbaso aparīṇataṃ, ekadesena pariṇataṃ, dupariṇatañcāti evaṃ tīhākārehi. **Paccati** pakkāsayaṃ upagacchati. **Appāyukāti** ettha “dubbaṇṇā cā”tipi vattabbaṃ. **Evaṃ utubhojanavasena āyu hāyati** hetumhi aparikkhīṇepi paccayassa paridubbalattā.

“**Yadā panā**”tiādi sukkaṃpakkhassa attho vuttavipariyāyena veditabbo.

Vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbaṃ. Kasmā? Na hi ekasmiṃ antarakappe aneke buddhā uppajjanti, eko eva pana uppajjati. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**katha**”ntiādi vuttaṃ. **Cattāri thatvāti** accantasamyoge upayogavacanaṃ. **Yaṃyaṃāyuparimāṇesūti** yattakayattakaparamāyupparimāṇesu. **Tesampīti** buddhānaṃ. **Taṃ tadeva āyuparimāṇaṃ hoti**, tattha kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

Jātiparicchedādivaṇṇanā niṭṭhitā

Bodhiparicchedavaṇṇanā

8. Mūleti mūlavayavassa samīpe. Taṃ pana tassā heṭṭhāpadeso hotīti āha “**pāṭalirukkhaṃ heṭṭhā**”ti. **Taṃdivasanti** attanā jātadvase, **taṃdivasanti** vā taṃ bhagavato abhisambodhidivase. So kira bodhirukkho sālakalyāṇī viya pathaviyā abhantare eva puretaraṃ vaḍḍhento abhisambodhidivase pathaviṃ ubbhijjivā uṭṭhito ratanasataṃ ucco, tāvadeva ca vitthato hutvā nabhaṃ pūrento aṭṭhāsī. Ayampi kiretassa rukkhabhāvena viya aññehi vemattatā. Ghanasaṃhataṇāḷavaṇṇatāya **kaṇṇikabaddhehi viya pupphehi**. **Ekasañchannāti** pupphānaṃ nirantarātāya ekajjhaṃ sañchannā, **tattha tattha nibaddha...pe... samujjalanti** taṃ taṃ olambitakusumadāmehi ceva taṃ taṃ khittamālāpiṇḍhi ca ito cito vippakiṇṇavividhavaṇṇamuttapupphehi ca sammadeva ujjalaṃ.

Aññamaññaṃ sirīsampattānīti aññamaññaṃ siriyaṃ sobhāya sampannāni.

Buddhaguṇavibhavasirinti sammāsambuddhehi abhigantabbaguṇavibhūti sobhaṃ. **Paṭivijjhamānoti** adhigacchanto.

Setambarukkhoti setavaṇṇaphalo ambarukkho. **Tadevāti** pāṭaliyā vuttappamāṇameva. **Ekatoti** ekapasse. **Surasānī**ti sumadhurarasāni.

Ekova pallaṅkoti ekova pallaṅkappadeso. **So so** rukkho “**bodhī**”ti **vuccati** bujjhanti etthāti katvā.

Sāvakayugaparicchedavaṇṇanā

9. Sāvakaparicchedeti sāvakayugaparicchede. “Khaṇḍatissa”nti dvepi ekajjhaṃ gahetvā ekattavasena vuttanti āha “**khaṇḍo ca tisso cā**”ti, buddhānaṃ sahodaro, vemātikopi vā jeṭṭhabhātā na hotīti “**ekapitiko kaniṭṭhabhātā**”ti vuttaṃ. **Avasesehi** puttehi. “Paññāpāramiyā matthakaṃ patto”ti vatvā tassa matthakappattaṃ guṇavisesaṃ dassetuṃ “**sikhinā bhagavatā**”tiādi vuttaṃ.

Uttaroti uttamo. Puna **uttaroti** therāṃ nāmena vadati. **Pāranti** parakoṭimattakāṃ. **Paññāvisayeti** paññādhikāre. Pavattiṭṭhānavasena hi pavattiṃ vadati.

Sāvakasannipātaparicchedavaṇṇanā

10. Uposathanti āṇāpātīmokkhaṃ. **Dutiyaṭṭiye**sūti dutiye, tatiye ca sāvakasannipāte. **Eseva** **nayoti** caturaṅgikataṃ atidisati. **Abhinīhārato paṭṭhāya vatthum kathetvā pabbajjā dīpetabbā**, sā pana yasmā **manorathapūraṇiyaṃ** aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ (a. ni. aṭṭha. 1.1.211) vitthārato āgatā, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbāti.

Upaṭṭhākaparicchedavaṇṇanā

11. Nibaddhupaṭṭhākabhāvanti ārambhato paṭṭhāya yāva parinibbānā niyataupaṭṭhākabhāvaṃ. Aniyatupaṭṭhākā pana bhagavato paṭṭhamabodhiyaṃ bahū ahesuṃ. Tenāha “**bhagavato hi**”tiādi. Idāni ānandatthero yena kāraṇena satthu nibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ upagato, yathā ca upagato, taṃ dassetuṃ “**tattha ekadā**”tiādi vuttaṃ. “**Ahaṃ iminā maggena gacchāmī**”ti **āha** anayabyasanāpādakena kammunā codiyamāno. **Atha naṃ bhagavā** tamatthaṃ anārocetvāva khemaṃ maggaṃ sandhāya “**ehi bhikkhu iminā gacchāmā**”ti **āha**. Kasmā panassa bhagavā tamatthaṃ nārocesīti? Ārocitepi asaddahanto nādiyissati. Tañhi tassa hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyātīti. **Teti** te gamanaṃ, “**ta**”nti vā pāṭho.

Anvāsattoti anubaddho, upadduto vā. Dhammagāraṇanissito saṃvego **dhammasaṃvego** “amhesu nāma tiṭṭhantesu bhagavatopi īdisaṃ jāta”nti. “Ahaṃ upaṭṭhahissāmī”ti vadanto dhammasenāpati atthato evaṃ vadanto nāma hotīti “**ahaṃ bhante tumhe**”tiādi vuttaṃ. **Asuññāyeva me sā disāti** asuññāyeva mama sā disā. Tattha kāraṇamāha “**tava ovādo buddhānaṃ ovādasadiso**”ti.

Vasituṃ na dassatīti ekagandhakuṭiyaṃ vāsaṃ na labhissatīti adhippāyo. **Parammukhā desitassāpi dhammassāti** suttantadesanaṃ sandhāya vuttaṃ. Abhidhammadesanā panassa parammukhāva pavattā pageva yācanāya. Tassā vācanāmaggopi sārīputtattherappabhavo. Kasmā? So niddesapaṭisambhidā viya therassa bhikkhuto gahitadhammakhandhapakkhiyo. Apare pana “dhammabhaṇḍāgāriko paṭipāṭiyā tikadukesu devasikaṃ katokāso bhagavantaṃ pañhaṃ pucchi, bhagavāpissa pucchitapucchitaṃ nayadānavasena vissajjesi. Evaṃ abhidhammopi satthārā parammukhā desitopi therena sammukhā paṭiggahitova ahoṣī”ti vadanti. Sabbaṃ vīmaṃsītvā gahetabbaṃ.

Aggupatthākoti upatthāne sakkaccakāritāya aggabhūto upatthāko. Thero hi upatthākatthānaṃ laddhakālato patthāya bhagavantam duvidhena udakena, tividhena dantakatthēna, pādaparikkamma, gandhakuṭipariveṇasammajjanenāti evamādīhi kiccehi upatthahanto “imāya nāma velāya satthu idaṃ nāma laddhum vaṭṭati, idaṃ nāma kātuṃ vaṭṭati”ti cintetvā taṃ taṃ nipphārento mahatiṃ daṇḍadīpikaṃ gahetvā ekarattiṃ gandhakuṭipariveṇaṃ nava vāre anupariyāyati. Evaṃ hissa ahosi “sace me thinamiddham okkameyya, bhagavati pakkosante paṭivacanaṃ dātuṃ nāham sakkuṇeyya”nti, tasmā sabbarattiṃ daṇḍadīpikaṃ hatthēna na muñcati. Tena vuttam “aggupatthāko”ti.

12. Pitumātujātanagaraparicchedo pitumukhena āgatattā “**pitiparicchedo**”ti vutto.

Vihāram pāvisīti gandhakuṭiṃ pāvisi. **Ettakaṃ kathetvāti**

kappaparicchedādinavavārapaṭimaṇḍitaṃ vipassīdīnaṃ sattannaṃ buddhānaṃ pubbenivāsaṭṭaṃ uttamaṃ ettāvataṃ desanaṃ desetvā. Kasmā panettha bhagavā vipassīdīnaṃ sattannaṃyeva buddhānaṃ pubbenivāsaṃ kathesi, na **buddhavaṃsadesanāyaṃ** (bu. vaṃ. 64 gāthādayo) viya pañcavīsatiyā buddhānaṃ, tato vā pana bhīyyoti? Anadhikāro, payoanābhāvato ca. **Buddhavaṃsadesanāyaṃ**hi (bu. vaṃ. 75) –

“Kīdiso te mahāvīra, abhinīhāro naruttama;
Kamhi kāle tayā vīra, patthitā bodhimuttamā”ti. ādinā –

Pavattaṃ taṃ puccamaṃ adhikāraṃ aṭṭhuppattiṃ katvā yassa sammāsambuddhassa pādamaṇḍale attanā mahābhīnīhāro kato, taṃ dīpaṅkaraṃ bhagavantam ādiṃ katvā yesam catuvīsatiyā buddhānaṃ santikā bodhiyā laddhabyākaraṇo hutvā tattha tattha pāramiyo pūresi, tesam paṭipattisaṅkhāto pubbenivāso, attano ca paṭipatti kathitā, idha pana tādiso adhikāro natthi, yena dīpaṅkarato patthāya, tato vā pana purato buddhe ārabha pubbenivāsaṃ katheyya. Tasmā na ettha buddhavaṃsadesanāyaṃ viya pubbenivāso vitthārito. Yasmā ca buddhānaṃ desanā nāma desanāya bhājanabhūtānaṃ puggalānaṃ nāṇabalānurūpā, na attano nāṇabalānurūpā, tasmā tattha aggasāvakaṇaṃ, mahāsāvakaṇaṃ, (theragā. aṭṭha. 2.21 vaṅṅisattheragāthavaṇṇanā) tādīsānaṃca devabrahmaṇaṃ vasena desanā vitthāritā. Idha pana pakatisāvakaṇaṃ, tādīsānaṃca devatānaṃ vasena pubbenivāsaṃ kathento sattannaṃyeva buddhānaṃ pubbenivāsaṃ kathesi. Tathā hi ne bhagavā palobhanavasena samuttejetum sappapañcatāya kathāya desanaṃ matthakaṃ apāpetvāya gandhakuṭiṃ pāvisi. Tathā ca imissā eva desanāya anusārato **āṭṭanāṭṭiyaparitta-** (dī. ni. 3.275) desanādayo pavattā.

Apicettha bhagavā attano suddhāvāsacārikāvībhāvīniyā uparidesanāya saṅghattham vipassīdīnaṃ eva sattannaṃ sammāsambuddhānaṃ pubbenivāsaṃ kathesi. Tesameva hi sāvakaṃ tadā ceva etarahi ca suddhāvāsabhūmiyaṃ ṭhitā, na aññesaṃ parinibbutattā. “Siddhatthasāphussānaṃ kira buddhānaṃ sāvakaṃ suddhāvāsesu upapannā upapattisamanantameva imasmiṃ sāsane upakādayo viya arahattaṃ adhigantvā nacirasseva parinibbāyimsu, na tattha tattha yāvātāyukaṃ aṭṭhamsū”ti vadanti. Tathā yesam sammāsambuddhānaṃ paṭivedhasānaṃ ekaṃsato nicchaye na ajjāpi dharati, na antarahitaṃ, te eva kittento vipassīdīnaṃyeva bhagavantānaṃ pubbenivāsaṃ imasmiṃ sutte kathesi veneyyajjhāsavāsena. Apubbācarimaniyamo pana aparāparaṃ saṃsaraṇakasattavāsavāsena ekissā lokadhātuyā icchitoti na tenetaṃ virujjhatīti daṭṭhabbam. **Nirantaram matthakaṃ pāpetvāti** abhijātito patthāya yāva pātīmokkhuddeso yāva tā buddhakiccasiddhi, tāva matthakaṃ sikham pāpetvā. Na tāva kathitoti yojanā.

Tantinti dhammatantiṃ, pariyaṭṭinti attho. Puttapputtamātuyānavihāradhanavihāradāyakādīnaṃ sambahulānaṃ atthānaṃ vibhāvanavasena pavattavāro **sambahulavāro**.

Sambahulavāraṇṇanā

Kāmañcāyaṃ pāliyaṃ anāgato, aṭṭhakathāsu āgatattā pana ānetvā dīpetabboti taṃ dīpento

“**sabbabodhisattānañhī**”tiādīmāha. **Kulavaṃso** kulānukkamo. **Paveṇī**ti paramparā. “**Kasmā**”ti puttuppattiyā kāraṇaṃ pucchivā taṃ vissajjento “**sabbaññubodhisattānañhī**”tiādīmāha, tena tesam jātanagarādi paññāyamānaṃ ekamsato manussabhāvasañjānanatthaṃ icchitabbaṃ, aññatthā yathādhīppetabuddhakiccasiddhi eva na siyāti dasseti, yato mahāsattānaṃ carimabhava manussaloke eva pātubhāvo, na aññattha.

Sambahulaparichedavaṇṇanā

Candādīnaṃ sobhāvisesaṃ raheti cajāpetīti **rāhu**, rāhuggaho, idha pana rāhu viyāti **rāhu**. **Bandhananti** ca anattuppattiṭṭhānataṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā mahāsattena vuttavacanameva gahetvā kumārassa “**rāhulo**”ti nāmaṃ akaṃsu. **Athāti** nipātamattaṃ. **Rocinī**ti rocanasīlā, ujjalarūpāti attho. **Rucaggaṭī**ti rucam pabhātaṃ āgatibhūtā, ga-kārāgamaṃ katvā vuttaṃ. Itthiratanabhāvato manussaloke sabbāsaṃ itthīnaṃ bimbapaṭicchannabhūtāti **bimbā**.

Jhānā vuṭṭhāyāti pādakajjhānato vuṭṭhāya.

Aṭṭhaṅgulubbedhāti aṭṭhaṅgulappamāṇabahalabhāvā. **Cūḷaṃsena chādetvāti** tiriyaḥāgena ṭhapanavasena sabbam vihāraṭṭhānaṃ chādetvā. **Suvaṇṇayaṭṭhiphālehī**ti phālappamāṇāhi suvaṇṇayaṭṭhīhi. **Suvaṇṇahatthipādānī**ti pakatihatthipādaparimāṇāni suvaṇṇakhaṇḍāni. **Vuttanayenevāti** cūḷaṃseneva. **Suvaṇṇakaṭṭhī**ti suvaṇṇakhaṇḍehi. **Salakkhaṇānanti** lakkhaṇasampannānaṃ sahasārānaṃ.

Bodhipallaṅkoti abhisambujjhanakāle nisajjaṭṭhānaṃ. **Avijahitoti** buddhānaṃ tathānisajjāya anaññatthabhāvībhāvato apariccatto. Tenāha “**ekasmiṃyeva ṭhāne hotī**”ti. **Paṭhamapadagaṇṭhikāti** pacchime sopānaphalake ṭhatvā ṭhapiyamānassa dakkhiṇapādassa patiṭṭhahanaṭṭhānaṃ. Taṃ pana yasmā daḷhaṃ thiraṃ kenaci abhejjaṃ hoti, tasmā “**padagaṇṭhī**”ti vuttaṃ. Yasmiṃ bhūmibhāge idāni jetavanamahāvihāro, tattha yasmiṃ ṭhāne purimānaṃ sabbabuddhānaṃ mañcā paññattā, tasmīyeva padese amhākampi bhagavato mañco paññattoti katvā “**cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahitāneva hontī**”ti vuttaṃ. Mañcānaṃ pana mahantakhuḍḍakabhāvena mañcapaññāpanapadesassa mahantāmahantatā appamānaṃ, buddhānubhāvena pana so padeso sabbadā ekappamāṇoyeva hotīti “**cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahitāneva hontī**”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Vihāropi na vijahito yevāti** etthāpi eseva nayo. Purimaṃ vihāraṭṭhānaṃ na pariccajati hi attho.

Visiṭṭhā mattā vimattā, vimattāva **vemattaṃ**, visadisatāti attho. **Pamāṇaṃ** āroho. **Padhānaṃ** dukkarakiriya. **Rasmī**ti sarīrappabhā.

“Sattānaṃ pākatikahatthena chahattho majjhimapuriso, tato tiguṇaṃ bhagavato sarīrappamāṇanti bhagavā aṭṭhārasahattho”ti vadanti. Apare pana bhaṇanti “manussānaṃ pākatikahatthena catuhattho majjhimapuriso, tato tiguṇaṃ bhagavato sarīrappamāṇanti bhagavā dvādasahattho upādinnakarūpadhamavasena, samantato pana byāmamattaṃ byāmapabhā pharatīti upari chahatthaṃ abbhuggato, bahalatarappabhā rūpena saddhiṃ aṭṭhārasahattho hotī”ti.

Addhaniyanti dīghakālaṃ.

Ajjhāsayaṭṭhānānanti bodhisambhārasambharaṇakāle tathāpavattajjhāsayaḍḍhānaṃ, tathāpavattapattānānuraṇṇaṃ vipulaṃ, vipulataraṇṇaṃ hotīti attho. Svāyamattho **cariyāṭṭhānānanti** vuttanayeneva veditabbo. Ettha ca yasmā sarīrappamāṇaṃ, padhānaṃ, sarīrappabhā ca buddhānaṃ visadisatī idha pāliyaṃ anāgatā, tasmā tehi saddhiṃ vemattatāsāmaññena āyukulānīpi idha āharitvā dīpitāni. **Paṭividdhaguṇesu**ti adhigatasabbaññiguṇesu. Nanu ca bodhisambhāresu, veneyyapuggalaparimāṇe ca vemattaṃ natthīti? Saccam natthi, tadubhayaṃ pana buddhaguṇaggaṇaṇa gahitameva hotīti na uddhaṭṭaṃ. Yadaggena hi sabbabuddhānaṃ buddhaguṇesu

vemattaṃ natthi, tadaggena nesam sambodhisambhāresupi vemattaṃ natthīti. Kasmā? Hetuanurūpatāya phalassa, ekanteneva veneyyapuggalaparimāṇe vemattabhāvo vibhāvito. Mahābodhisattānañhi hetuavattthāyaṃ sambhatūpanissayindriyaparipākā veneyyapuggalā carimabhava arahattasampattiyaṃ paripositāni kamalavanāni sūriyasmisamphassena viya tathāgataguṇānubhāvasamphassena vibodham upagacchantīti dīpesuṃ aṭṭhakathācariyā.

Nidhikumbhoti cattāro mahānidhayo sandhāya vadati. **Jāto cāti. Ca-saddena** katamahābhinihāro cāti ayampi attho saṅgahitoti daṭṭhabbo. Vuttaṃ hetam **buddhavaṃse** –

“Tārāgaṇā virocanti, nakkhattā gaganamaṇḍale;
Visākhā candimāyuttā, dhuvam buddho bhavissati”’ti. (bu. vaṃ. 65);

“Eteneva ca sabbabuddhānaṃ visākhānakkhatteneva mahābhinihāro hoti”’ti ca vadanti.

13. Ayaṃ gatīti ayaṃ pavatti pavattanākāro, aññe pubbenivāsaṃ anussarantā iminā ākārena anussarantīti attho, yasmā cutito paṭṭhāya yāva paṭisandhi, tāva anussaraṇaṃ ārohanaṃ atītaatītataaraatītataamādijātisaṅkhāte pubbenivāse ñāṇassa abhimukhabhāvena pavattīti katvā. Tasmā paṭisandhito paṭṭhāya yāva cuti, tāva anussaraṇaṃ orohanaṃ pubbenivāse paṭimukhabhāvena ñāṇassa pavattīti āha “**pacchāmukhaṃ ñāṇaṃ pesetvā**”’ti. **Cutigantabbanti** yaṃ panidaṃ cutiyā ñāṇagatiyā gantabbaṃ, taṃ gamaṇaṃ bujjhananti attho. **Garukanti** bhāriyaṃ dukkaraṃ. Tenāha “**ākāse padaṃ dassento viyā**”’ti. **Aparampi kāraṇanti** chinnavatūmanussaraṇaṃ pacchāmukhaṃ ñāṇaṃ pesanato aparaṃ acchariyabbhuta kāraṇaṃ. **Yatrāti** paccattatthe, **nāmāti** acchariyatthe nipāto, **hi-saddo** anattako. Tenāha “**yo nāma tathāgato**”’ti. Evañca katvā “yatrā”’ti nipātavasena visuṃ yatra-saddaggaṇaṃ samatthitaṃ hoti. Papañcenti sattasantānaṃ saṃsāre vitthārentīti **papañcaṃ. Kammavattam vuccatīti** kilesavaṭṭassa papañcaggaṇaṇena, vipākavaṭṭassa dukkhaggaṇaṇena gahitattā. **Pariyādinnavaṭṭeti** sabbaso khepitaṃ. “Maggasīlena phalasīlenā”’ti vatvā tayidaṃ maggaphalasīlaṃ lokiyasīlapubbakaṃ, buddhānañca lokiyasīlampa lokuttarasīlaṃ viya anaññasādhāraṇaṃ evāti dassetuṃ “**lokiyalokuttarasīlenā**”’ti vuttaṃ. **Samādhipañāsopi** eseva nayo. **Samādhipakkhāti** samādhi ca samādhipakkhā ca samādhipakkhā, ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Tenāha “**maggasamādhinā**”’tiādi, “**vihāro gahito vā**”’ti ca. **Samādhipakkhā** nāma vīriyasatiādayo.

Sayanti attanā. **Nīvaraṇādīhīti** nīvaraṇehi ceva tadekaṭṭhehi ca pāpadhammehi, vitakkavicārādīhi ca. “**Vimuttattā vimuttīti saṅkhyam gacchanti**”’ti iminā vimutti-saddassa kammaśādhanaṃ āha aṭṭhasamāpattiādivisayatā tassa. Vimuttattāti ca “vikkhambhanavasena vimuttattā”’tiādinā yojetabbaṃ. **Tassa tassāti** aniccānupassanādīkassa. **Paccanīkaṅgavasenāti** pahātabbapaṭipakkhaṅgavasena. **Paṭippassaddhante uppānattāti** kilesānaṃ paṭippassambhanaṃ **paṭippassaddham**, so eva **anto** pariyośānabhāvato, tasmim sādhetabbe nibbattattā, taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ paṭippassambhanavasena pavattattāti attho. Kilesehi nissaṭatā, apagamo ca nibbānassa tehi vivittattā evāti āha “**dūre ṭhitattā**”’ti.

16. Dhammadhātūti dhammānaṃ sabhāvo, atthato cattāri ariyasaccāni. **Suppaṭividdhāti** suṭṭhu paṭividdhā savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ pajahanato. Evañhi sabbaññutā, dasabalaññādayo cāti sabbe buddhaguṇā bhagavatā adhiḡatā ahesuṃ. Arahattaṃ **dhammadhātūti** keci. Sabbaññutaññanti apare. **Dvīhi padehīti** dvīhi vākyehi. **Ābaddhanti** paṭibaddham taṃmūlakattā uparidesanāya. **Devacārikakolāhalanti** attano devaloke cārikāyaṃ suddhāvāsadevānaṃ kutūhalappavattiṃ **dassento suttantapariyośāne** (dī. ni. aṭṭha. 2.91) **vicāressati**, atthato vibhāvessatīti yojanā. **Ayaṃ desanāti** “ito so bhikkhave”’tiādinā (dī. ni. 2.4) vitthārato pavattitadesanamāha. **Nidānakaṇḍeti**āditō desitaṃ uddesadesanamāha. Sā hi imissā desanāya nidānaṭṭhāniyattā tathā vuttā.

Bodhisattadhammatāvāṇṇanā

17. “Vipassīti tassa nāma”nti vatvā tassa anvatthataṃ dassetuṃ “**tañca kho**”tiādi vuttaṃ. **Vividhe attheti** tirohitavidūradesagatādi ke nīlādivasena nānāvidhe, tadaññe ca indriyagocarabhūte te ca yathūpagate, vohāraviniicchaye cāti nānāvidhe atthe. **Passanakusalatāyāti** dassane nipuṇabhāvena. Yāthāvato ñeyyaṃ bujjhatīti **bodhi**, so eva sattayogato **bodhisattoti** āha “**paṇḍitasatto bujjhanakasatto**”ti. Sucintitacintitādinā pana paṇḍitabhāve vattabbameva natthi. Yādā ca panānena mahābhinihāro kato, tato paṭṭhāya mahābodhiyaṃ ekantaninnattā bodhimhi satto **bodhisattoti** āha “**bodhisāṅkhātesū**”tiādi. Maggañānapadaṭṭhānañhi sabbaññutañāṇaṃ, sabbaññutañānapadaṭṭhānañca maggañāṇaṃ “**bodhi**”ti vuccati. “Sato sampajāno”ti iminā catutthāya gabbhāvakkantiyā okkamīti dasseti. Catasso hi gabbhāvakkantiyo idhekacco gabbho mātukucchiyaṃ okkamane, thāne, nikkhamaneti tīsu thānesu asampajāno hoti, ekacco paṭhame thāne sampajāno, na itaresu, ekacco paṭhame, dutiye ca thāne sampajāno, na tatiye, ekacco tīsupi thānesu sampajāno hoti. Tattha paṭhamā gabbhāvakkanti lokiyamahājanassa vasena vuttā, dutiyā asītimahāsāvakaṇaṃ (theragā. aṭṭha. 2.21 vaṅṅisattheragāthāvaṇṇanāya vitthāro) vasena, tatiyā dvinnāṃ aggasāvakaṇaṃ, paccekabuddhānañca vasena. Te kira kammajavātehi uddhampādā adhosirā anekasataporise papāte viya yonimukhe khittā tālacchiggaḷena hatthī viya sambādhena yonimukhena nikkhamantā mahantaṃ dukkhaṃ pāpuṇanti, tena nesam “**mayam nikkhamamā**”ti sampajāññaṃ na hoti. Catutthā sabbaññubodhisattānaṃ vasena. Te hi mātukucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhantāpi pajānanti, tattha vasantāpi pajānanti, nikkhamanakālepi pajānanti. Na hi te kammajavātā uddhampāde adhosire katvā khipituṃ sakkonti, dve hatthe pasāritvā akkhīni ummīletvā thitakāva nikkhamantīti. **Ñānena paricchinditvāti** pubbhāge pañcamahāvilokanañāṇehi ceva “**idāni cavāmi**”ti cutiparicchindanañāṇena ca aparabhāge “**idha mayā paṭisandhi gahitā**”ti paṭisandhiparicchindanañāṇena ca paricchijja jānitvā.

Pañcannaṃ mahāpariccāgānaṃ, ñātattacariyādīnañca satipi pāramiyā pariyāpannabhāve sambhāravisesabhāvadassanattaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tattha aṅgapariccāgo, nayanapariccāgo, attapariccāgo, rajjapariccāgo, puttadārapariccāgoti ime **pañca mahāpariccāgā**. Tatthāpi kāmāṃ aṅgapariccāgādayopi dānapāramīyeva, tathāpi pariccāgavisesabhāvadassanattañceva sudukkarabhāvadassanattañca mahāpariccāgānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tato eva ca aṅgapariccāgatopi visuṃ nayanapariccāgaggahaṇaṃ, pariccāgabhāvasāmaññīepi rajjapariccāgaputtadārapariccāgaggahaṇaṃ kataṃ. **Ñātīnaṃ atthacariyā ñātattacariyā**, sā ca kho karuṇāyanavasena. Tathā sattalokassa diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānaṃ vasena hitacariyā **lokattacariyā**. Kammassakatāñāṇavasena, anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāthānavasena, khandhāyatanādivasena, lakkhaṇattayādītiraṇavasena ca attano, paresaṅca tattha satipaṭṭhānena ñāṇacāro **buddhacariyā**, sā panatthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāravisesatādassanattaṃ pana visuṃ gahaṇaṃ. **Buddhacariyānanti** bahuvacananiddesena pubbayogapubbacariyādhammakkhānādīnaṃ saṅgaho datṭhabbo. Tattha gatapaccāgatavattasaṅkhātāya pubbhāgapaṭipadāya saddhiṃ abhiññāsamāpattinipphādanāṃ **pubbayogo**. Dānādīsuyeva sātisayapaṭipatti **pubbacariyā**. “Yāva cariyāpiṭake saṅgahitā abhinīhāro **pubbayogo**, kāyādivivekavasena ekacariyā **pubbacariyā**”ti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṃsāranibbānesu ādīnavānisamsānañca vibhāvanavasena, sattānaṃ bodhittaye patiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattakathā **dhammakkhānaṃ**. **Koṭiṃ patvāti** paraṃ pariyantaṃ paramukkamsaṃ pāpuṇitvā. **Sattamahādānānīti** aṭṭhavassikakāle “**hadayamaṃsādīnīpi yācakānaṃ dadeyya**”nti ajjhāsayaṃ uppādetvā dinnadānaṃ, maṅgalahatthidānaṃ, gamanakāle dinnam sattaṣattakamahādānaṃ, maggaṃ gacchantena dinnam assadānaṃ, rathadānaṃ, puttadānaṃ, bhariyādānanti imāni satta mahādānāni (cariyā. 79) **datvā**.

“**Idāneva me maraṇaṃ hotū**”ti adhimuccitvā kālakaraṇaṃ **adhimuttikālakiriya**, taṃ bodhisattānaṃyeva, na aññesaṃ. Bodhisattā kira dīghāyukadevaloke thitā “**idha thitassa me bodhisambhārasambharaṇaṃ na sambhavatī**”ti katvā tattha vāsato nibbindamānasā honti, tadā vimānaṃ pavisitvā akkhīni nimīletvā “**ito uddhaṃ me jīvitaṃ nappavattatū**”ti cittaṃ adhiṭṭhāya nisīdanti, cittādhiṭṭhānasamanantareva maraṇaṃ hoti. Pāramīdhammānañhi ukkaṃsappavattiyā tasmim tasmim attabhāve abhiññāsamāpattīhi santānassa visesitattā attasinehassa tanubhāvena, sattesu ca mahākaruṇāya uḷārabhāvena adhiṭṭhānassa tikkhavisadabhāvāpattiyā bodhisattānaṃ adhippāyā samijjhanti. Citte, viya

kammesu ca nesaṃ vasībhāvo, tasmā yattha upapannānaṃ pāramiyo sammadeva paribrūhanti. Vuttanayena kālaṃ katvā tattha upapajjanti. Tathā hi amhākaṃ mahāsatto imasmiṃyeva kappe nānājātīsu aparihīnājjhāno kālaṃ katvā brahmaloke nibbato, appakameva kālaṃ tattha ṭhatvā tato cavitvā manussaloke nibbato, pāramīsambharaṇapasuto ahosi. Tena vuttaṃ “bodhisattānaṃyeva, na aññesa”nti. “**Ekenaattabhāvena antarena pāramīnaṃ sabbaso pūritattā**”ti iminā payoanābhāvato tattha ṭhatvā adhimuttikālakiriya nāma nāhosīti dasseti. Api ca tattha yāvatāyukaṭṭhānaṃ carimabhava anekamahānidhisamuṭṭhānapubbikāya dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā nibbatti viya, buddhabhūtaṃ asadisadānādivasena anaññasādhāraṇalābhupatti viya ca “ito paraṃ mahāpurisassa dibbasampattianubhavanaṃ nāma natthī”ti ussāhajātassa puññasambhāraṇassa vasaṇāti daṭṭhabbaṃ. Ayañhettha dhammatā.

Manussagaṇanāvasena, na devagaṇanāvasena. **Pubbanimittānī**ti cutiyā pubbanimittāni. **Amilāyitvāti** ettha amilātaggaṇeṇeva tāsāṃ mālānaṃ vaṇṇasampadāyapi gandhasampadāyapi sobhāsampadāyapi avināso dassitoti daṭṭhabbaṃ. Bāhirabbhantarānaṃ rajojallānaṃ lepassapi abhāvato devānaṃ sarīragatāni vatthāni sabbakālaṃ parisuddhappabhassarāneva hutvā tiṭṭhantīti āha “**vatthesupi eseva nayo**”ti. **Neva sītaṃ na uṇhanti** yassa sītassa paṭikāravasena adhikaṃ seviyamānaṃ uṇhaṃ, sayameva vā kharataraṃ hutvā abhibhavantaṃ sarīre sedaṃ uppādeyya, tādisaṃ neva sītaṃ, na uṇhaṃ **hoti**. **Tasmiṃ kāleti** yathāvuttamaraṇāsannakāle. **Bindubinduvasenāti** chinnaṃsuttāya āmuttamuttāvaliyā nipatantā muttagulikā viya bindu bindu hutvā. **Sedāti** sedadhārā **muccanti**. Dantānaṃ khaṇḍitabhāvo **khaṇḍiccaṃ**. Kesānaṃ palitabhāvo **pāliccaṃ**. **Ādi**-saddena valittacataṃ saṅgaṇhāti. **Kilantarūpo attabhāvo hoti**, na pana khaṇḍiccaṃpāliccādīti adhippāyo. **Ukkaṇṭhitāti** anabhirati. Sā natthi uparūpari ulāraulāraṇameva bhogaṇaṃ visesato duvijānaṇaṃ upatiṭṭhahanato. **Nissasantīti** uṇhaṃ nissasanti. **Vijambhantīti** anabhirativasena vijambhanaṃ karonti.

Paṇḍitā evāti buddhisampannā eva devatā. Yathā devatā sampatijātā “kīdisena puññakammaṇa idha nibbattā”ti cintetvā “iminā nāma puññakammaṇa idha nibbattā”ti jānanti, evaṃ atītabhave attanā kataṃ, aññadāpi vā ekaccaṃ puññakammaṇa jānantiyeva mahāpuññāti āha “**ye mahāpuññā**”tiādi.

Na paññāyanti ciratarakālattā paramāyuno. **Aniyyānikanti** na niyyānāvahaṃ sattānaṃ abhājanabhāvato. Sattā na paramāyuno honti nāma pāpussannatāyāti āha “**tadā hi sattā ussannakilesā hontī**”ti. Etthāha – kasmā sammāsambuddhā manussaloke eva uppajjanti, na devabrahmalokesūti? Devaloke tāva nuppajjanti brahmacariyavāsassa anokāsabhāvato, tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto, tesāṃ sā acchariyadhammatā devattabhāve ṭhitānaṃ na pākāṭā hoti yathā manussabhūtānaṃ, devabhūte hi sammāsambuddhe dissamānaṃ buddhānubhāvaṃ devānubhāvato loko dahati, na buddhānubhāvato, tathā sati “sammāsambuddho”ti nādhimuccati na sampasīdati, issaraguttaggāhaṃ na vissajjeti, devattabhāvassa ca cirakālādhiṭṭhānato ekaccasassatavādato na parimuccati. **Brahmaloke nuppajjantīti** etthāpi eseva nayo. Sattānaṃ tādisaggāhavinimocanattañhi buddhā bhagavanto manussasugatiyaṃyeva uppajjanti, na devasugatiyaṃ. Manussasugatiyaṃ uppajjantāpi opapātikā na honti, sati ca opapātikūpapattiyāṃ vuttadosānavattanato, dhammaveneyyānaṃ dhammatantiyā ṭhapanassa viya dhātuveneyyānaṃ dhātūnaṃ ṭhapanassa icchitabbattā ca. Na hi opapātikānaṃ parinibbānato uddhaṃ sarīradhātuyo tiṭṭhanti. Manussaloke uppajjantāpi mahābodhisattā carimabhava manussabhāvassa pākāṭabhāvakaraṇāya pana dārapariggahampi karontā yāva puttamukhadassanā agāramajjhe tiṭṭhanti, paripākagatasīlanekkhammaṇāññādipāramikāpi na abhinikkhamantīti. Kiṃ vā etāya kāraṇacintāya “sabbabuddhehi āciññasamāciññā, yadidaṃ manussabhūtānaṃyeva abhisambujjhanā, na devabhūtāna”nti. Ayamettha dhammatā. Tathā hi tadattho mahābhinihāropi manussabhūtānaṃyeva ijjhati, na devabhūtānaṃ.

Kasmā pana sammāsambuddhā jambudīpe eva uppajjanti, na sesadīpesu? Keci tāva āhu “yasmā pathaviyā nābhībhūtā, buddhānubhāvasahitā acalaṭṭhānabhūtā bodhimaṇḍabhūmi jambudīpe eva, tasmā jambudīpe eva uppajjanti”ti, tathā “itaresampi avijahitaṭṭhānānaṃ tattheva labbhanato”ti. Ayam

panettha amhākaṃ khanti – yasmā purimabuddhānaṃ, mahābodhisattānaṃ, paccekabuddhānañca nibbattiyā sāvaka bodhisattānaṃ sāvaka bodhiyā abhinīhāro, sāvaka pāramiyā sambharaṇaṃ, paripācanañca buddhakhettabhūte imasmiṃ cakkavāle jambudīpe eva ijjhati, na aññattha. Veneyyānaṃ vinayanattho ca buddhuppādoto aggasāvaka mahāsāvaka di veneyyavisesāpekkhāya etasmiṃ jambudīpe eva buddhā nibbattanti, na sesadīpesu. Ayañca nayo sabbabuddhānaṃ āciññasamāciñṇoti. Tesam uttama purisānaṃ tattheva uppatti sampatticakkānaṃ viya aññamaññūpanissayato aparāparaṃ vattatīti datṭhabbaṃ, eteneva imaṃ cakkavālaṃ majjhe katvā iminā saddhiṃ cakkavālaṇaṃ dasasahassasseva khettabhāvo dīpito ito aññassa buddhānaṃ uppattiṭṭhānassa tepiṭake buddhavacane anupalabbhāto. Tenāha “**tisu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattantīti dīpaṃ passi**”ti. Iminā nayena desaniyāmepe kāraṇaṃ nīharitvā vattabbaṃ.

Idāni ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ brāhmaṇānampi pūjanīyabhāvato. “**Rajā pitā bhavissati**”ti kulaṃ passi pituvasena kulassa niddisitabbato.

“**Dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasāni**”ti passi, tena attano antarāyābhāvaṃ aññāsi, tassā ca tusitabhāve dibbasampattipaccanubhavanaṃ.

Tā devatāti dasasahassicakkavāladevatā. Kathaṃ pana tā devatā tadā bodhisattassa pūritapāramibhāvaṃ, kathaṃ cassa buddhabhāvaṃ jānantīti? Mahesakkhānaṃ devatānaṃ vasena, yebhuyyena ca tā devatā abhisamayabhāgino. Tathā hi bhagavato dhammadānaṃ vibhāge anekavāraṃ dasasahassacakkavāladevatāsannipāto ahoṣi.

“**Cavāmī**”ti jānāti cutiāsannajavanehi nīṇasahitehi cutiyā upaṭṭhitabhāvassa paṭisaṃviditattā. **Cuticittaṃ na jānāti** cuticittakkaṇassa ittarabhāvato. Tathā hi taṃ cutūpapātañāṇassapi avisayova. **Paṭisaṃdhicittepi** eseva nayo. **Āvajjanapariyāyoti** āvajjanakkamo. Yasmā ekavāraṃ āvajjitamattena ārammaṇaṃ nicchinituṃ na sakkā, tasmā taṃ evārammaṇaṃ dutiyaṃ, tatiyañca āvajjitvā nicchayati. Āvajjanasīsenā cettha javanavāro gahito. Tenāha “**dutiyaṭṭhiyācittavāre eva jānissati**”ti. Cutiyā puretaraṃ katipayacittavārato paṭṭhāya “maraṇaṃ me āsanna”nti jānāto “**cutikkhaṇepi cavāmīti jānāti**”ti vuttaṃ. Paṭisaṃdhīyā pana apubbabhāvato **paṭisaṃdhicittaṃ na jānāti**. Nikantiyā uppattito parato “**asukasmiṃ me ṭhāne paṭisaṃdhi gahitā**”ti jānāti. **Tasmiṃ kāleti** paṭisaṃdhiggahaṇakāle. **Dasasahasilokadhātu kampatīti** ettha kampanakāraṇaṃ heṭṭhā **brahmajālavanṇanāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.149) vuttameva. Atthato panettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato **mahāparinibbānavanṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.171) āgamissati. Mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparatāya bahulaṃ somanassikāva hontīti tesam paṭhamamahāvīpākacittena paṭisaṃdhiggahaṇaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.17; dha. sa. aṭṭha. 498; ma. ni. aṭṭha. 4.200) vuttaṃ. **Mahāsivattheropana** yadīpi mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparāva, vivekajjhāsayaṃ pana visaṅkhāraninnā sabbasaṅkhāresu ajjupekkhanabahulāti pañcamamahāvīpākacittena paṭisaṃdhiggahaṇamāha.

Pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāyāti puṇṇamāya pure sattamadivasato paṭṭhāya, sukkaṃpakke navamito paṭṭhāyāti attho. **Sattame divaseti** navamito sattame divase āsaḥhipuṇṇamāyaṃ. **Idaṃ supinanti** idāni vuccamānākāraṃ. **Majjhimaṭṭhakathāyaṃ** pana “anotattadahaṃ netvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Atha nesam deviyo āgantvā manussamalaharaṇatthaṃ nhāpetvā”ti (ma. ni. aṭṭha. 4.200) vuttaṃ. Tatha **nesam deviyo**ti mahārājūnaṃ deviyo. **Caritvāti** gocaraṃ caritvā.

Haritūpalittāyāti haritena gomayena kataparibhaṇḍāya. “**So ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissati**”ti ettakameva te brāhmaṇā attano supinasatthanayena kathesuṃ. “**Sace agāraṃ ajjhāvasissati**”tiādi pana devatāviggahena tamatthaṃ yāthāvato pavedesuṃ.

Dhammatāti ettha **dhamma**-saddo “jātidhammānaṃ bhikkhave sattāna”ntiādīsu (ma. ni. 1.131; 3.373; paṭi. ma. 1.33) viya pakatipariyāyo, dhammo eva **dhammatā** yathā devo eva devatāti āha “**ayaṃ**

sabhāvo’’ti, ayaṃ pakatīti attho. Svāyaṃ sabhāvo atthato tathā niyatabhāvoti āha **“ayaṃ niyāmoti vuttaṃ hotī”**’ti. Niyāmo pana bahuvīdhoti te sabbe atthuddhāranayena uddharitvā idhādhīppetaniyāmaeva dassetuṃ **“niyāmo ca nāmā”**’tiādi vuttaṃ. Tatha kammānaṃ niyāmo **kammaniyāmo**. Esa nayo utuniyāmadīsu tīsu. Itaro pana dhammo eva niyāmo **dhammaniyāmo**, dhammatā.

Kusalassa kamma. **Nisento** tikhiṇaṃ karonto.

Arūpādibhūmibhāgavisesavasena utuvisesadassanato utuvisesena sījhamānānaṃ rukkhādīnaṃ pupphaphalādiggahaṇaṃ **“tesu tesu janapadesū”**’ti visesetvā vuttaṃ. **Tasmiṃ tasmiṃ kāleti** tasmiṃ tasmiṃ vasantādīkāle.

Madhurato bījato **tittato** bījatoti yojanā.

18. Vattamānasamīpe vattamāne viya voharitabbanti **“okkamātī”**’ti vuttanti āha **“okkanto hotīti ayamevattho”**’ti. **Evaṃ hotīti** evaṃ vuttappakārenassa sampajānanā hoti. **Na okkamamāne** paṭisandhikkhaṇassa duviññeyyatāya. Yathā ca vuttaṃ **“paṭisandhicittaṃ na jānātī”**’ti. Dasasahassacakkavālapattharaṇena vā **appamāṇo**. Ativiya samujjalanabhāvena **ulāro**. **Devānubhāvanti** devānaṃ pabhānubhāvaṃ. Devānañhi pabhaṃ so obhāso abhibhavati, na tesam ādhipaccaṃ. Tenāha **“nivatthavatthassā”**’tiādi.

Lokānaṃ lokadhātūnaṃ antaro vivaro **lokantaro**, so eva itthilīngavasena **“lokantarikā”**’ti vutto. Rukkhagacchādīnā kenaci na haññantīti **aghā**, asambādā. Tenāha **“niccavivaṭā”**’ti. **Asaṃvutāti** heṭṭhā, upari ca kenaci na pihitā. Tena vuttaṃ **“heṭṭhāpi appatīṭhā”**’ti. Tatha **pi**-saddena yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṃvutā lokantarikā, evaṃ uparipi cakkavālesu viya devavimānānaṃ abhāvato asaṃvutā appatīṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti **andhakārā**. **Cakkhuviññānaṃ na jāyati** ālokassa abhāvato, na cakkhuno. Tathā hi **“tena obhāsena aññamaññaṃ sañjānantī”**’ti vuttaṃ. Jambudīpe ṭhitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena, evaṃ sesadīpesu pīti āha **“ekappahārenea tīsu dīpesu paññāyantī”**’ti. Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahārena paññāyantīti. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāravidhamaṇampi imināva nayena daṭṭhabbaṃ. **Pabhāya nappahontīti** attano pabhāya obhāsituṃ anabhisambhūnanti. Yugandharapabbatappamāṇe ākāse vicaraṇato **“cakkavālapabbatassa vemajjhena vicarantī”**’ti vuttaṃ.

Vāvaṭāti khādanatthaṃ gaṇhituṃ upakkamantā. **Viparivattitvāti** vivattitvā. **Chijjitvāti** mucchāpattiyā ṭhitaṭṭhānato mucchitvā, aṅgapaccaṅgachedanena vā chijjitvā. **Accantakhāreti** ātapasantāpābhāvena atisītabhāvameva sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi taṃ kappasaṅghahanaudakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavisandhāraṃ kappavināsakaṃ udakaṃ viya khāraṃ bhavituṃ arahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya, tesam vā pāpakammabalena peṭānaṃ udakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvāpatti hotīti vuttaṃ **“accantakhāre udake”**’ti.

Ekayāgupānamattampīti pattādibhājanagataṃ yāguṃ gaḷociādiuddharaṇiyā gahetvā pivanamattampi kālaṃ. **Samantatoti** sabbabhāgato chappakāraṃpi.

19. **Catunnaṃ mahārājānaṃ vassenāti** vessavaṇādicatumahārājabhāvasāmañña.

Yathāvihāranti yathāsakaṃ vihāraṃ.

20. **Pakatiyāti** attano pakatiyā eva. Tenāha “**sabhāvenevā**”ti. Parassa santike gahaṇena vinā attano sabhāveneva sayameva adhiṭṭhahitvā **sīlasampannā. Bodhisattamātāpīti** amhākaṃ bodhisattamātāpī. **Kāladevilassāti** yathā kāladevilassa santike aññadā gaṇhāti, bodhisatte pana...pe... sayameva sīlaṃ aggaḥesi, tathā vipassībodhisattamātāpīti adhippāyo.

21. “**Manussesū**”ti idaṃ pakaticārittavasena vuttaṃ, “manussitthiyā nāma manussapurisesu purisādhippāyacittaṃ uppajjeyyā”ti. Bodhisattassa mātuyā pana devesupī tādisaṃ cittaṃ nuppajjateva. Yathā bodhisattassa ānubhāvena bodhisattamātu purisādhippāyacittaṃ nuppajjati, evaṃ tassa ānubhāveneva sā kenaci purisena anabhibhavanīyāti āha “**pādā na vahanti dibbasaṅkhalikā viya bajjhantī**”ti.

22. Pubbe “kāmaguṇūpasamhitāṃ cittaṃ nuppajjati”ti vuttaṃ, puna “pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgibhūtā paricāretī”ti ca vuttaṃ. Kathamidaṃ aññamaññaṃ na virujjhatīti āha “**pubbe**”tiādi. **Vatthupaṭikkhepoti** abrahmacariyavattthupaṭisedho. Tenāha “**purisādhippāyavasenā**”ti. **Ārammaṇapaṭilābhoti** rūpādipañcakāmaguṇārammaṇasseva paṭilābho.

23. **Kilamathoti** khedo, kāyassa garubhāvakathinabhāvādayopi tassā tadā na hontī eva. “Tirokucchigataṃ passatī”ti vuttaṃ. Kadā paṭṭhāya passatīti āha “**kalalādikālaṃ atikkamitvā**”tiādi. Dassane payojanaṃ sayameva vadati. Tassa abhāvato kalalādikāle na passati. **Puttena** daharena mandena uttānaseyyakena **saddhiṃ. “Yaṃ taṃ mātū**”tiādi pakaticārittavasena vuttaṃ. Cakkavattigabbhatopi hi savisesaṃ bodhisattagabbho parihāraṃ labhati puññasambhāraṃ sātisaṃyattā, tasmā bodhisattamātā ativiya sappāyāhārācārā ca hutvā sakkaccaṃ pariharati. **Sukhavāsathanti** bodhisattassa sukhavāsathaṃ. **Puratthābhimukhoti** mātu purimabhāgābhimukho. Idāni tirokucchigatassa dissamānatāya abbhantaraṃ, bāhirañca kāraṇaṃ dassetuṃ “**pubbe katakamma**”ntiādi vuttaṃ. **Assāti** deviyā. **Vatthuntī** kucchiṃ. Phalikaabbhapaṭalādino viya bodhisattamātukucchitacassa patanubhāvena ālokassa vibandhābhāvato yathā bodhisattamātā kucchigataṃ bodhisattaṃ passati, kiṃ evaṃ bodhisattopi mātaraṃ, aññañca purato ṭhitaṃ rūpagataṃ passati, notī āha “**bodhisatto panā**”tiādi. Kasmā pana sati cakkhumhi, āloke ca na passatīti āha “**na hi antokucchiyaṃ cakkhuvīññāṇaṃ uppajjati**”ti. Assāsapassāsā viya hi tattha cakkhuvīññāṇampi na uppajjati tajjassa samannāhāraṃ abhāvato.

24. Yathā aññā itthiyo vijātappaccayā tādiseṇa rogena abhibhūtāpi hutvā maranti, bodhisattamātu pana bodhisatte kucchigate tassa vijāyananimittaṃ, na koci rogo uppajjati, kevalaṃ āyuparikkhayeneva kālaṃ karoti, svāyamattho heṭṭhā vutto eva. “**Bodhisattena vasitaṭṭhānañhī**”tiādi tassa kāraṇavacanaṃ. **Aññesaṃ aparibhoganti** aññehi na paribhuñjitabbaṃ, na paribhogayogyanti attho. Tathā sati bodhisattapitu aññāya aggamaḥesiyā bhavitabbaṃ, tathāpi bodhisattamātari dharantiyā ayujjamaṇakanti āha “**na ca sakkā**”tiādi. **Apanetvāti** aggamaḥesiṭṭhānato nīharitvā. Attani chandarāgavaseneva bahiddhā ārammaṇapariyesanāti visayinisārāgo sattānaṃ visayesu sārāgassa balavakāraṇanti dassento āha “**sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti**”ti. **Anurakkhituṃ na sakkotīti** sammā gabbhāparihāraṃ nānuyuñjati. Tena **gabbho bahvābādho hoti. Vatthu visadaṃ hotīti** gabbhāsayo visuddho hoti. Mātu majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse bodhisattagabbhokkamanampi tassā āyuparimāṇavilokaneneva saṅgahitaṃ vayovaseṇa uppajjanakavikāraṃ parivajjanato. Itthisabhāvena uppajjanakavikāro pana bodhisattassa ānubhāveneva vūpasamati.

25. **Sattamāsajātoti** paṭisandhiggahaṇato sattame māse jāto. So **sītuṇhakkhamo na hoti** ativiya sukhumālatāya. **Aṭṭhamāsajāto** kāmāṃ sattamāsajātato buddhivayavā, ekacce pana cammapadesā vuddhiṃ pāpuṇantā ghaṭṭanaṃ na saḥanti, tena so **na jīvati**. “Sattamāsajātassa pana na tāva te jātā”ti vadanti.

27. **Devā paṭhamāṃ paṭiggaṇhantīti** “lokanāthaṃ mahāpurisaṃ sayameva paṭhamāṃ paṭiggaṇhāmā”ti sañjātagāravabhumānā attano pītiṃ pavedentā **khīṇāsavā suddhāvāsabrahmāno**

ādito paṭiggaṇhanti. Sūtivesanti sūtijaggaṇadhātivesaṃ. **Eketi** abhayagirivāsino. **Macchakkhisadisam** chavivasena. **Aṭṭhāsi** na nisīdi, na nipajji vā. Tena vuttaṃ “‘**ṭhitāva** bodhisattaṃ bodhisattamāta vijāyati”’ti. Niddukkhatāya **ṭhitā** eva hutvā **vijāyati**. Dukkassa hi balavabhāvato taṃ dukkhaṃ asahamānā aññā itthiyo nisinnā vā nipannā vā vijāyanti.

28. Ajinappaveṇiyāti ajinacammehi sibbitvā katapaveṇiyā. **Mahātejoti** mahānubhāvo. **Mahāyasoti** mahāparivāro, vipulakittighoso ca.

29. Bhaggavibhaggāti sambādhaṭṭhānato nikkhamanena vibhāvitattā bhaggā, vibhaggā viya ca hutvā, tena nesaṃ avisadabhāvameva dasseti. **Alaggo hutvāti** gabbhāsaye, yonipadese ca katthaci alaggo asatto hutvā, yato “dhamakaraṇato udakanikkhamanasadisa”’nti vuttaṃ. **Udakenāti** gabbhāsayaगतena udakena. **Amakkhitova nikkhamati** sammakkhitassa tādisassa udakasemhādikasēva tatha abhāvato. Bodhisattassa hi puññānubhāvato paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya taṃ ṭhānaṃ pubbepi visuddhaṃ visesato paramasugandhagandhakuṭi viya candanagandhaṃ vāyantaṃ tiṭṭhati.

Udakavaṭṭiyoti udakakkhandhā.

31. Muhuttajātoti muhuttēna jāto hutvā muhuttamattova. **Anudhāriyamāneti** anukūlavasena nīyamāne. **Āgatānevāti** taṃ ṭhānaṃ upagatāni eva. **Anekasākhanti** ratanamayānekasatapatiṭṭhānahīrakam. **Sahassamaṇḍalanti** tesam upariṭṭhitam anekasahassamaṇḍalahīrakam. **Marūti** devā. **Na kho pana evaṃ daṭṭhabbam** padavītihārato pageva disāvilocanassa katattā. Tenāha “**mahāsatto hi**”’tiādi. **Ekaṅgaṇānīti** vivaṭabhāvena vihāraṅgaṇapariveṇaṅgaṇāni viya ekaṅgaṇasadisāni **ahesum**. **Sadisopi natthīti** tumhākam idaṃ vilokanaṃ visiṭṭhe passituṃ “**idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro**”’ti āhaṃsu. **Aggoti** padhāno, kena panassa padhānatāti āha “**guṇehī**”’ti. **Paṭhama**-saddo cettha padhānapariyāyo. Bodhisattassa pana padhānatā anaññasādhāraṇāti āha “**sabbapaṭhamo**”’ti, sabbapadhānoti attho. **Etassevāti** aggasaddasseva. Ettha ca mahesakkhā tāva devā tathā ca vadanti, itare pana kathanti? Mahāsattassa ānubhāvadassanādinā. Mahesakkhānañhi devānaṃ mahāsattassa ānubhāvo viya tena sadisānampi ānubhāvo paccakkho ahoṣīti, itare pana tesam vacanaṃ sutvā saddahantā anuminantā tathā āhaṃsu. Paripākagatapubbahetusamsiddhāya dhammatāya codiyamāno **imasmim...pe... byākāsi**.

Jātamattasseva bodhisattassa ṭhānādīni yesam visesādhigamānaṃ pubbanimittabhūtānīti te niddhāretvā dassento “**ettha cā**”’tiādimāha. Tatha **patiṭṭhānaṃ caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam** iddhipādavasena lokuttaradhammesu suppatiṭṭhitabhāvasamijjhanato. **Uttarābhimukhabhāvo** lokassa uttaraṇavasena gamanassa pubbanimittam. Tena hi bhagavā sadevakassa lokassa abhibhūto, kenaci anabhibhūto ahoṣi. Tenāha “**mahājanaṃ ajjhottharivā abhibhavivā gamanassa pubbanimitta**”’nti. Tathā sattapadagamaṇaṃ sattapadabojjhaṅgasampannaariyamaggagamaṇassa. Suvisuddhasettacchattadhāraṇaṃ suvisuddhavimuttichattadhāraṇassa. Pañcarājakakudhabhaṇḍasamāyogo pañcavidhavimuttiguṇasamāyogassa. Anāvaṭadisānuvilokanaṃ anāvaṭaṇṇatāya. “Aggohamasmī”’tiādinā achambhitavācābhāsanam kenaci avibandhanīyatāya appavattiyassa saddhammacakkappavattanassa. “Ayamantimā jāti”’ti āyatim jātiyā abhāvakkittānā anupādi...pe... pubbanimittanti vedittabbaṃ tassa tassa anāgate laddhabbavisesassa taṃ taṃ nimittam abyabhicārīti katvā. **Na āgatoti** imasmim sutte, aññattha ca vakkhamānāya anupubbiyā na āgato. **Āharitvāti** tasmim tasmim sutte, aṭṭhakathāsu ca āgatanayena āharitvā **dīpetabbo**.

“**Dasasahasilokadhātu kampi**”’ti idaṃ satipi idha pāliyaṃ āgatatte vakkhamānānaṃ acchariyānaṃ mūlabhūtaṃ dassetuṃ vuttaṃ, evaṃ aññampi evarūpaṃ daṭṭhabbam. **Tantibaddhā vīṇā cammabaddhā bheriyoti** pañcaṅgikatūriyassa nidassanamattaṃ, ca-saddena vā itaresampi saṅgaho daṭṭhabbo. “Andubandhanādīni taṅkhaṇe eva chajjitvā puna pākātikāneva honti, tathā jaccandhādīnaṃ

cakkhusotādīni tathārūpakammaṃpacayā tasmimyeva khaṇe uppajjivā tāvadeva vigacchanti”ti vadanti. **Chijjimsūti** ca pādesu bandhaṭṭhānesu chijjimsu. **Vigacchimsūti** vūpasamimsu. **Ākāsaṭṭhakaratānāni** nāma taṃtaṃvimānagatamaṇiratanādīni. **Sakatejobhāsītāni**ti ativiya samujjalāya attano pabhāya obhāsītāni **ahesuṃ**. **Nappavattīti** na sannipāto. **Na vāyīti** kharo vāto na vāyi. Mudusukho pana sattānaṃ sukhāvaho vāyi. **Pathavigatā ahesuṃ** uccaṭṭhāne ṭhātumaṃ avisahantā. **Utusampannoti** anuñhāsītātāsāṅkhātena utunā sampanno. **Apphoṭanaṃ** vuccati bhujahatthasaṅghaṭṭanasaddo, atthato pana vāmahatthaṃ ure ṭhapetvā dakkhiṇena puthupāṇinā hatthatālanena saddakaraṇaṃ. Mukhena usseḷanaṃ saddassa muñcanaṃ **seḷanaṃ**. **Ekaddhajamālā ahosi** nirantaraṃ dhajamālāsamodhānagatāya. Na kevalaṅca etāni eva, atha kho aññānīpi “vicittapupphasugandhapupphavassadevopavassi sūriye dissamāne eva tārakā obhāsimsu, acchaṃ vipasannaṃ udakaṃ pathavito ubbhijji, bilāsayaṃ ca tiracchānā āsayato nikkhamimsu, rāgadosamohāpi tanu bhavimsu, pathaviyaṃ rajo vūpasami, aniṭṭhagandho vigacchi, dibbagandho vāyi, rūpino devā sarūpeneva manussānaṃ āpāthaṃ agamaṃsu, sattānaṃ cutūpapātā nāhesu”ti evamādīni yāni mahābhinihārasamaye uppannāni dvattiṃsapubbanimittāni, tāni anavasesato tadā ahesunti.

Tatrāpīti tesupi pathavikampādīsū evaṃ pubbanimittabhāvo veditabbo. Na kevalaṃ sampatijātassa ṭhānādīsū evāti adhippāyo. **Sabbaññutaññānapaṭilābhassa pubbanimittam** sabbassa ñeyyassa, tiṭṭhakaramatassa ca cālanato. Kenaci anussāhitānaṃyeva imasmimyeva **ekacakkavāle sannipāto** kenaci anussāhitānaṃyeva **ekappahāreneva sannipatīvā dhammapaṭiggahaṇassa pubbanimittam**. **Paṭhamam devatānaṃ paṭiggahaṇam** dibbavihārapaṭilābhassa, **pacchā manussānaṃ paṭiggahaṇam** tattheva ṭhānassa niccalasabhāvato āneñjavihārapaṭilābhassa **pubbanimittam**. **Vīṇānaṃ sayam vajjanaṃ** parūpadesena vinā sayameva **anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittam**. **Bherīnaṃ vajjanaṃ** cakkavāḷapariyantāya parisāya pavedanasamatthassa **dhammabheriyā anusāvanassa** amatadundubhighosanassa **pubbanimittam**. **Andubandhanādīnaṃ chedo** mānavinibandhabhedanassa **pubbanimittam**. **Mahājanassa rogavigamo** tasseva sakalavattadukkharogavigamabhūtassa **saccapaṭilābhassa pubbanimittam**. “Mahājanassā”ti padaṃ “mahājanassa dibbacakkhupaṭilābhassa, mahājanassa dibbasotadhātupaṭilābhassā”tiādīnā tattha tattha ānetvā sambandhitabbaṃ. Iddhipādabhāvanāvasena sātīsayaññājavasampattisiddhīti āha “**pīṭhasappīnaṃ javasampadā caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam**”ti. **Supaṭṭanasampāpuṇaṇam catupaṭisambhidādhigamassa pubbanimittam**. Atthādīnanurūpaṃ atthādīsū sampatipattibhāvato. **Ratanānaṃ sakatejobhāsītattam yaṃ lokassa dhammobhāsam dassessati**, tena **tassa sakatejobhāsītattassa pubbanimittam**.

Catubrahmavihārapaṭilābhassa pubbanimittam tassa sabbaso veravūpasamanato. **Ekādasaagginibbāpanassa pubbanimittam** dunnibbāpananibbānabhāvato. **Ñāṇālokādassanassa pubbanimittam** anāloke ālokadassanabhāvato. **Nibbānarsenāti** kilesānaṃ nibbāyanarasena. **Ekarasabhāvassāti** sāsanassa sabbattha ekarasabhāvassa, taṅca kho amadhurassa lokassa sabbaso madhurabhāvāpādanena. **Dvāsaṭṭhiditṭhigatabhindaṇassa pubbanimittam** sabbaso ditṭhigatavātāpanayanavasena. **Ākāśādiappatitṭhavisamacañcalaṭṭhānaṃ pahāya sakuṇānaṃ pathavigamaṇam** tādisaṃ micchāgāhaṃ pahāya sattānaṃ **pāṇehi** ratanattayasaraṇagamanassa **pubbanimittam**. **Bahujanakantatāyāti** candassa viya bahujanassa kantatāya. **Sūriyassa uñhasītavivajjitautasukhatā** pariḷāhavivajjitakāyikacetāsikasukhappattiyā **pubbanimittam**. **Devatānaṃ apphoṭanādīhi kīḷanaṃ** pamoduppatti bhavantaḡamanena, dhammasabhāvabodhanena ca udānavasena pamodavibhāvanassa **pubbanimittam**. **Dhammavegavassanassāti** desanāññāvegena dhammāmatassa vassanassa **pubbanimittam**. Kāyagatāsativasena laddhaṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppāditaṃmagghalasukhānubhavo **kāyagatāsatiamatapaṭilābho**, tassa pana kāyassāpi atappakasukhāvahattā khudāpipāsāpīḷanābhāvo pubbanimittam vutto. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana khudaṃ, pipāsāṅca bhinditvā vuttaṃ. Tattha pubbanimittānaṃ bhedo visesasāmaññāvibhāgena, gobalībaddaṅyena ca gahetabbo. “Sayamevā”ti padaṃ “aṭṭhaṅgikamaggadvāravarāṇassā”ti etthāpi ānetvā sambandhitabbaṃ. **Bharitabhāvassāti** paripuṇṇabhāvassa. “**Ariyaddhajamālāmālitāyāti** kāsāyaddhajamālāvantaṭāyā”ti keci, sadevakassa lokassa pana ariyamaggabojjhaṅgaddhajamālāhi

mālibhāvassa **pubbanimittam**. Yaṃ panettha anuddhaṭṭam, taṃ suviññeyyameva.

Etthāti “sapatijāto” tiādinā āgate imasmiṃ vāre. **Vissajjitova**, tasmā amhehi idha apubbaṃ vattabbaṃ natthīti adhippāyo. Tadā pathaviyaṃ gacchantopi mahāsatto ākāseṇa gacchanto viya mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti ayamettha niyati dhammaniyāmo bodhisattānaṃ dhammatā ti idaṃ niyatīvādavasena kathanam. Pubbe purimajātisu tādisassa puññasambhārakammassa katattā upacitattā mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti idaṃ pubbekatakammavādavasena kathanam. Imesaṃ sattānaṃ upari īsanasilātāya yathāsakaṃ kammameva issaro nāma, tassa nimmānaṃ attano phalassa nibbattaṃ mahāpurisopi sadevakaṃ lokaṃ abhibhavituṃ samatthena uḷārena puññakammena nibbattito, tena issarena nimmito nāma, tassa cāyaṃ nimmānaviseso, yadidaṃ mahānubhāvātā, yāya mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti idaṃ issaranimmānavasena kathanam. Evaṃ taṃ taṃ bahulaṃ vatvā kiṃ imāya pariyāyakathāyāti avasāne ujukameva byākari. Sapatijāto pathaviyaṃ kathaṃ padaṣā gacchati, evaṃ mahānubhāvo ākāseṇa maññe gacchatīti parikkappanasena ākāseṇa gacchanto viya ahoṣi. Sīghataraṃ pana sattapadavīthārena gatattā dissamānarūpopi mahājanassa adissamāno viya ahoṣi. Acelakabhāvo, khuddakasarīratā ca tādisassa iriyāpathassa na anucchavikāti kammānubhāvasañjanitapāṭihāriyavasena alaṅkatapaṭiyatto viya, soḷasavassuddesiko viya ca mahājanassa upaṭṭhāsīti veditabbaṃ. Mahāsattassa puññānubhāvena tadā tathā upaṭṭhānamattamevetanti. **Pacchā bāladārakova ahoṣi, na tādisoti.** Buddhabhāvānucchavikassa bodhisattānubhāvassa yāthāvato paveditattā **parisā cassa** byākaraṇena **buddhena viya...pe... attamanā ahoṣi.**

Sabbadhammatāti sabbā soḷasavidhāpi yathāvuttā dhammatā **sabbabodhisattānaṃ hontīti veditabbā** puññañāṇasambhāradassanena nesam ekasadisattā.

Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

33. Dukūlacumbaṭaketi daharassa nipajjanayogyatāvasena paṭisaṃhaṭadukūlasukhume. “Khattiyō brāhmaṇo” ti evamādi **jāti**. “Koṇḍañño gotamo” ti evamādi **gottam**. “Poṇikā cikkhallikā sākiyā koḷiyā” ti evamādi **kulapadeso**. **Ādi**-saddena rūpissariyaparivārādisabbasampattiyo saṅgaṇhāti. **Mahantassāti** vipulassa, uḷārasāti attho. **Nippattiyoti** siddhiyo. **Gantabbagatiyāti** gati-saddassa kammaśāghanatamāha. Upapajjanavasena hi sucaritaduccaritehi gantabbāti **gatiyo**, upapattibhavaviseso. Gacchati yathārucci pavattatīti **gati**, ajjhāsayo. **Paṭisaraṇeti** parāyaṇe avassaye. Sabbasaṅkhatavisamṃyuttassa hi arahato nibbānameva taṃpaṭisaraṇam. **Tyāhanti** te aham.

Dasavidhe kusaladhamme, agarahite ca rājadhhamme (jā. 2 mahāmaṃsajātake vitthāro) niyuttoti **dhammiko**. Tena ca dhammena sakalaṃ lokaṃ rañjetīti **dhammarājā**. Yasmā cakkavattī dhammena ñāyena rajjaṃ adhigacchati, na adhammena, tasmā vuttaṃ “**dhammena laddharajjattā dhammarājā**” ti. Catūsu disāsu samuddapariyosānatāya **caturantā** nāma tattha tattha dīpe mahāpathavīti āha “**puratthima...pe... issaro**” ti. **Vijitāvīti** vijetabbassa vijitavā, kāmakodhādikassa abhantarassa, paṭirājabhūtassa bāhirassa ca arigaṇassa vijayi, vijetvā ṭhitoti attho. Kāmaṃ cakkavattino kenaci yuddham nāma natthi, yuddhena pana sādhetabbassa vijayassa siddhiyā “**vijitasāṅgāmo**” ti vuttaṃ. Janapadova catubbidhaacchariyadhammādisamannāgate asmiṃ rājini thāvariyaṃ kenaci asaṃhāriyaṃ dalhaṃ bhattabhāvaṃ patto, janapade vā attano dhammikāya paṭipattiyā thāvariyaṃ thirabhāvaṃ pattoti **janapadatthāvariyappatto**. Manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā icchitadhanaharaṇādinā parasāhasakāritāya **sāhasikā**.

Ratijananatthenāti atappakapītisomanassuppādanena. Saddatthato pana rametīti **ratanam**. “Aho manohara” nti citte kattabbatāya **cittikatam**. “Svāyaṃ cittikāro tassa pūjanīyatāyā” ti cittikatanti pūjanīyanti atthaṃ vadanti. Mahantaṃ vipulaṃ aparimitaṃ mūlaṃ agghatīti **mahaggham**. Natthi etassa tulā upamāti **atulam**, asadisam. Kadāci eva uppajjanato dukkhena laddhabattā **dullabhadassanam**. Anomehi uḷāraguṇeheva sattehi paribhuñjitabbato **anomasattaparibhogam**. Idāni nesam cittikatādiatthānaṃ savisesaṃ cakkaratane labbhamānataṃ dassetvā itaresupi te atidisitum

“**cakkaratanassa cā**”tiādi āradhāṃ. **Aññaṃ devaṭṭhānaṃ nāma na hoti** rañño anaññasādhāraṇissariyādisampattiṭṭhāṇabhāhetuto, sattānañca yathicchitattapaṭilābhāhetuto. **Aggho natthi** ativiya uḷārasamujjalasattaratanamayattā, acchariyabbhutamahānubhāvātāya ca. Yadaggena mahagghaṃ, tadaggena **atulaṃ**. Sattānaṃ pāpajigucchanaena vigatakāḷako puññapasutatāya maṇḍabhūto yādiso kālo buddhuppādāraho, tādise eva cakkavattīnampi sambhavoti āha “**yasmā ca panā**”tiādi. Upamāvasena cetāṃ vuttaṃ, upamopameyyānañca na accantameva sadisatā. Tasmā yathā buddhā kadāci karahaci uppajjanti, na tathā cakkavattino, evaṃ santepi cakkavattivattaparipūraṇassāpi dukkarabhāvatoṇi dullabhuppādāyevāti, iminā dullabhuppādātāsāmaññaena tesāṃ dullabhadassanātā vuttāti vedittabbaṃ. Kāmaṃ cakkaratanānubhāvena sījhamāno guṇo cakkavattiparivārasādhāraṇo, tathāpi “cakkavattī eva naṃ sāmibhāvena visavitāya paribhuñjati”ti vattabbaṃ arahati tadatthaṃ uppajjanatoti dassento “**tadeta**”ntiādimāha. Yathāvuttānaṃ pañcannaṃ, channampi vā atthānaṃ itararatanesupi labbhanato “**evaṃ sesānipī**”ti vuttaṃ. Hatthiassa-pariṇāyakaratanehi ajitavijayato, cakkaratanena ca parivārabhāvena, sesehi paribhogūpakaraṇabhāvena samannāgato. Hatthiassamañiitthiratanehi paribhogūpakaraṇabhāvena sesehi parivārabhāvenāti yojanā.

Catunnaṃ mahādīpānaṃ sirivibhavanti tatha laddhaṃ sirisampattiñceva bhogasampattiñca. **Tādisamevāti** “purebhattamevā”tiādinā vuttānubhāvameva. Yojanappamāṇaṃ padesaṃ byāpanena **yojanappamāṇaṃ andhakāraṃ**. Atidīghatādichabbidhadosaparivajjitaṃ.

Sūrāti sattivanto, nibbhayāti atthoti āha “**abhīrukā**”ti. **Aṅganti** kāraṇaṃ. Yena kāraṇena “vīrā”ti vucceyyuṃ, taṃ **vīraṅgaṃ**. Tenāha “**vīriyasetaṃ nāma**”nti. Yāva cakkavālapabbatā cakkassa vattanato “**cakkavālapabbataṃ sīmaṃ katvā ṭhitasamuddapariyanta**”nti vuttaṃ. “**Adaṇḍenā**”ti imināva dhanadaṇḍassa, sarīradaṇḍassa ca akaraṇaṃ vuttaṃ. “**Asatthenā**”ti iminā pana senāya yujjhanassāti tadubhayaṃ dassetuṃ “**ye katāparādhe**”tiādi vuttaṃ. **Vuttappakāraṇi** sāgarapariyantaṃ.

“Rañjanatthēna **rāgo**, taṇhāyanatthēna **taṇhā**”ti pavattiākārabhedena lobho eva dvidhā vutto. Tathā hissa dvidhāpi chadanaṭṭho ekantiko. Yathāha “andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ rāgo saḥate nara”nti, (netti. 11, 27) “taṇhāchadanachādītā”ti (udā. 64) ca. Iminā nayena dosādīnampi chadanaṭṭho vattabbo. **Kilesaggahaṇena** vicikicchādayo sesakilesā vuttā. Yasmā te sabbe pāpadhammā uppajjamānā sattasantānaṃ chādetvā pariyanandhitvā tiṭṭhanti kusalappavattiṃ nivārenti, tasmā te “chadanā, chadā”ti ca vuttā. **Vivattacchadāti** ca o-kāraṇaṃ ā-kāraṇaṃ katvā niddeso.

35. Tāsanti dvinnampi nipphattīnaṃ. **Nimittabhūtānīti** nīpakakāraṇabhūtāni. Tathā hi lakkhīyati mahāpurisabhāvo etehīti **lakkhaṇāni**. Ṭhānagamanādīsu bhūmiyaṃ suṭṭhu samaṃ patiṭṭhitā pādā etassāti **suppatiṭṭhitapādo**. Taṃ panassa suppatiṭṭhitapādātaṃ byatirekamukhena vibhāvetuṃ “**yathā**”tiādi vuttaṃ. Tatha **aggatalanti** aggapādātalaṃ. **Paṇhīti** paṇhitalaṃ. **Passanti** pādātalaṃ dvīsu passesu ekekaṃ, ubhayaṃ eva vā pariyaṇtaṃ passaṃ. “**Assa panā**”tiādi anvayato atthavibhāvanāṃ. **Suvaṇṇapādūkatālamiva** ujukaṃ nikkhipiyamānaṃ. **Ekappahārenevāti** ekakkhaṇeyeva. **Sakalaṃ pādātalaṃ bhūmiṃ phusati** nikkhipane. Ekappahāreneva sakalaṃ pādātalaṃ bhūmito utṭhahatīti yojanā. **Tasmā ayaṃ suppatiṭṭhitapādoti** nigamaṇaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ anupubbaninnādiacchariyabbhutaṃ nissandaphalaṃ, taṃ parato **lakkhaṇasuttavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 3.201) āvibhavissatīti.

Nābhi dissatīti lakkhaṇacakkassa nābhi parimaṇḍalasaṅghānā supariyattā hutvā dissati, labbhatīti adhippāyo. **Nābhiparicchinnāti** tassaṃ nābhiyaṃ paricchinnā paricchedavasena ṭhitā. **Nābhimukhaparikkhepapaṭṭoti** pakaticakkassa akkhabbhāhatapariharāṇatthaṃ nābhimukhe ṭhapetabbaṃ parikkhepapaṭṭo, tappaṭṭicchanno idha adhippeto. **Nemimaṇikāti** nemiyaṃ āvalibhāvena ṭhitamaṇikālekā. **Sambahulavāroti** bahuvidhalekhaṅgavibhāvanavāro. **Sattīti** āvudhasattī. **Sirivacchoti** siriāṅgā. **Nandīti** dakkhiṇāvattaṃ. **Sovattikoti** sovattiaṅgo. **Vaṭṭasakoti** āveḷaṃ. **Vaḍḍhamānakanti** purimahādīsu dīpaṅkaṃ. **Morahatthakoti** morapiñchakāḷāpo,

morapiñchapaṭisibbito vā bījanīviseso. **Vālabījanī**ti cāmarivālaṃ. Siddhatthādi **puṇṇaḥaṭapūṇṇapāṭiyo**. “Cakkavālo”ti vatvā tassa padhānāvayave dassetuṃ “**himavā sineru... pe... saḥassānī**”ti vuttaṃ. “**Cakkavattirañño parisam upādāyā**”ti idaṃ hatthiratanādīnampi tattha labbhamānabhāvadassanaṃ. **Sabbotīsattiādiko** yathāvutto aṅgaviseso **cakkalakkhaṇasseva parivāro**ti veditabbo.

“**Āyatapaṇhī**”ti idaṃ aññesaṃ paṇhito dīghataṃ sandhāya vuttaṃ, na pana atidīghatanti āha “**paripuṇṇapaṇhī**”ti. Yathā pana paṇhilakkhaṇaṃ paripuṇṇaṃ nāma hoti, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**yathā hī**”tiādi vuttaṃ. **Āraggenā**ti maṅḍalāya sikhāya. **Vatṭetvā**ti yathā suvaṭṭaṃ hoti, evaṃ vatṭetvā. **Rattakambalagenḍukasadisā**ti rattakambalamayagenḍukasadisā.

“**Makkaṭassevā**”ti dīghabhāvaṃ, samatañca sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Niyyāsatenā**ti chattiritaniyyāsādinīyyāsasammissena telena, yaṃ “surabhiniyyāsa”ntipi vadanti. **Niyyāsatelaggahaṇa**ñcetta haritālavatṭiyā ghanasiniddhabhāvadassanatthaṃ.

Yathā satakkhattuṃ vihatam kappāsapaṭalaṃ sappimaṇḍe osāritam ativiya mudu hoti, evaṃ mahāpurisassa hatthapādāti dassento “**sappimaṇḍe**”tiādimāha. **Talunā**ti sukhumāḷā.

Cammenāti aṅgulantaraveṭhitacammena. **Paṭibaddhaaṅgulantaroti** ekato sambaddhaaṅgulantaro na hoti. **Ekappamāṇā**ti dīghato samānappamāṇā. **Yavalakkhaṇanti** abhantarato aṅgulipabbe ṭhitam yavalakkhaṇaṃ. **Paṭivijjhivā**ti taṃtampabbānaṃ samānadesatāya aṅgulīnaṃ pasāritakālepi aññamaññaṃ vijjhītāni viya phusitvā tiṭṭhanti.

Saṅkhā vuccanti gopphakā, uddham saṅkhā etesanti **ussaṅkhā**, pādā. **Piṭṭhipādeti** piṭṭhipādasamīpe. **Tenā**ti piṭṭhipāde ṭhitagopphakabhāvena baddhā hontīti yojanā. Tayidaṃ “tenā”ti padaṃ uparipadadvayepi yojetabbaṃ “tena baddhabhāvena na yathāsukhaṃ parivaṭṭanti, tena yathāsukhaṃ napaṭivaṭṭanena gacchantānaṃ pādatalānīpi na dissantī”ti. **Uparī**ti piṭṭhipādato dvtiāṅgulimattaṃ uddham, “caturāṅgulamatta”nti ca vadanti. Nigūḷhāni ca hontī, na aññesaṃ viya paññāyamānāni. **Tenā**ti gopphakānaṃ uparī patiṭṭhitabhāvena. **Assā**ti mahāpurisassa. Satipi desantarappavattiyam niccaloti dassanatthaṃ **nābhiggahaṇaṃ**. “**Adhokāyova iñjati**”ti idaṃ purimapaḍassa kāraṇavacanaṃ. Yasmā adhokāyova iñjati, tasmā nābhito...pe... niccalo hoti. “**Sukhena pādā parivaṭṭanti**”ti idaṃ pana purimassa, pacchimassa ca kāraṇavacanaṃ. Yasmā sukhena pādā parivaṭṭanti, tasmā adhokāyova iñjati, yasmā sukhena pādā parivaṭṭanti, tasmā puratopi...pe... pacchatoyevāti.

Yasmā eṇimigassa samantato ekasadisamaṃsā anukkamena uddham thūlā jaṅghā honti, tathā mahāpurisassaṃpi, tasmā vuttaṃ “**eṇimigasadisajaṅgho**”ti. **Paripuṇṇajaṅgho**ti samantato maṃsūpacayena paripuṇṇajaṅgho. Tenāha “**na ekato**”tiādi.

Etenāti “anonamanto”tiādivacanaṃ, jāṇuphāsuhāvadīpanenāti attho. **Avasesajanā**ti iminā lakkhaṇena rahitajanā. **Khujjā vā honti** heṭṭhimakāyato uparimakāyassa rassatāya, **vāmanā vā** uparimakāyato heṭṭhimakāyassa rassatāya, etena ṭhapetvā sammāsambuddham, cakkavattinañca itare sattā khujjapakkhikā, vāmanapakkhikā cāti dasseti.

Kāmaṃ sabbāpi padumakaṇṇikā suvaṇṇavaṇṇāva, kañcanapadumakaṇṇikā pana pabhassarabhāvena tato sātisaṃyāti āha “**suvaṇṇapadumakaṇṇikasadisēhī**”ti. **Ohitanti** samohitam antogadham. Tathābhūtaṃ pana taṃ tena channaṃ hotīti āha “**paṭicchanna**”nti.

Suvaṇṇavaṇṇoti suvaṇṇavaṇṇavaṇṇoti ayametta atthoti āha “**jātiṅgulakenā**”tiādi, svāyamattho āvuttīñāyena ca veditabbo. Sarīrapariyāyo idha vaṇṇa-saddoti adhippāyo. Paṭhamavikkappaṃ vatvā tathārūpāya pana ruḷhiyā abhāvaṃ manasī katvā vaṇṇadhātupariyāyameva

vaṇṇa-saddaṃ gahetvā dutiyavikappo vutto. Tasmā padadvayenāpi suniddhantasuvaṇṇasadisachavivaṇṇoti vuttam hoti.

Rajoti sukhumarajo. **Jallanti** malīnabhāvāvaho reṇusañcayo. Tenāha “**malaṃ vā**”ti. Yadi vivattati, kathaṃ nhānādīnīti āha “**hatthadhovanādīnī**”tiādi.

Āvaṭṭapariyosāneti padakkhiṇāvaṭṭanavasena pavattassa āvaṭṭassa ante.

Brahmuno sarīraṃ purato vā pacchato vā anonamivā ujukameva uggaṭanti āha “**brahmā viya ujugatto**”ti. Sā panāyaṃ ujugattatā avayavesu buddhippattesu daṭṭhabbā, na daharakāleti vuttam “**uggatadīghasarīro bhavissati**”ti. **Itaresūti** “khandhajāṇūsū”ti imesu **dvīsu ṭhānesu** namantā purato namantīti ānetvā sambandho. **Passavaṅkāti** dakkhiṇapassena vā vāmapassena vā vaṅkā. **Sūlasadisāti** potthakarūpakaraṇe ṭhapitasūlapādasadisā.

Hatthapiṭṭhiādivasena satta sarīrāvayavā ussādā upacitamamsā etassāti **sattussado**. Aṭṭhikoṭṭiyo paññāyantīti yojanā. **Nigūlhasirājālehīti** lakkhaṇavacanametanti tena nigūlhaaṭṭhikoṭṭiṭhītipi vuttameva hotīti. **Hatthapiṭṭhādīhīti** ettha **ādi**-saddena aṃsakūṭakhandhakūṭānaṃ saṅgahe siddhe taṃ ekadesena dassento “**vaṭṭetvā...pe... khandhenā**”ti āha. “**Silārūpakam viyā**”tiādinā vā nigūlhaaṃsakūṭatāpi vibhāvītā yevāti daṭṭhabbā.

Sīhassa pubbaddhaṃ sīhapubbaddhaṃ, paripuṇṇāvayavatāya sīhapubbaddhaṃ viya sakalo kāyo assāti sīhapubbaddhakāyo. Tenāha “**sīhassa pubbaddhakāyo viya sabbo kāyo paripuṇṇo**”ti. **Sīhassevāti** sīhassa viya. **Dussaṇṭhitavisaṇṭhito na hotīti** duṭṭhu saṇṭhito, virūpasaṇṭhito ca na hoti, tesam tesam avayavānaṃ ayuttabhāvena, virūpabhāvena ca saṇṭhiti upagato na hotīti attho. **Saṇṭhantīti** saṇṭhahanti. **Dīghehīti** āngulināsādīhi. **Rassehīti** gīvādīhi. **Thūlehīti** ūrubāhuādīhi. **Kisehīti** kesalomamajjhādīhi. **Puthulehīti** akkhihatthatalādīhi. **Vaṭṭehīti** jaṅghahatthādīhi.

Satapuññalakkhaṇatāya **nānācittena puññacittena cittito** sañjātacittabhāvo “īdiso eva buddhānaṃ dhammakāyassa adhiṭṭhānaṃ bhavituṃ yutto”ti dasapāramīhi **sajjito** abhisāṅkhato, “dānacittena puññacittenā”ti vā pāṭho, dānavasena, sīlādivasena ca pavattapuññacittenāti attho.

Dvinnaṃ koṭṭānaṃ antaranti dvinnaṃ piṭṭhibāhānaṃ vemajjhaṃ piṭṭhimajjhassa uparibhāgo. **Citaṃ paripuṇṇanti** aninnabhāvena citaṃ, dvīhi koṭṭehi samatalatāya paripuṇṇaṃ. **Uggammāti** uggantvā, aninnaṃ samatalaṃ hutvāti adhippāyo. Tenāha “**suvaṇṇaphalakaṃ viyā**”ti.

Nigrodho viya parimaṇḍaloti parimaṇḍalanigrodho viya parimaṇḍalo, “nigrodhaparimaṇḍalaparimaṇḍalo”ti vattabbe ekassa parimaṇḍala-saddassa lopaṃ katvā “**nigrodhaparimaṇḍalo**”ti vutto. Tenāha “**samakkhandhasākho nigrodho**”tiādi. Na hi sabbo nigrodho parimaṇḍaloti, parimaṇḍalasaddasannidhānena vā parimaṇḍalova nigrodho gayhatīti ekassa parimaṇḍalasaddassa lopena vināpi ayamatto labbhatīti āha “**nigrodho viya parimaṇḍalo**”ti. **Yāvatako assāti yāvatakvassa** o-kārassa va-kārādesaṃ katvā.

Samavaṭṭitakkhandhoti samaṃ suvaṭṭitakkhandho. Koñcā viya dīghagalā, bakā viya vaṅkagalā, varāhā viya puthulagalāti yojanā. **Suvaṇṇāliṅgasadisoti** suvaṇṇamayakhuddakamudīṅgasadisō.

Rasaggasaggīti madhurādibhedam rasam gasanti anto pavesantīti rasaggasā rasaggasānaṃ aggā rasaggasaggā, tā etassa santīti **rasaggasaggi**. **Tenāti** ojāya apharaṇena hīnadhātukattā **te bahvābādā honti**.

Hanūti sannissayadantādhārassa samaññā, taṃ bhagavato sīhassa hanu viya, tasmā bhagavā

sīhahanu. Tattha yasmā buddhānaṃ rūpakāyassa, dhammakāyassa ca upamā nāma hīnūpamāva, natthi samānūpamā, kuto adhikūpamā, tasmā ayampi hīnūpamāti dassetuṃ “**tatthā**”tiādi vuttaṃ. Yasmā mahāpurisassa heṭṭhimānurūpavaseneva uparimampi saṅghitaṃ, tasmā vuttaṃ “**dvepi paripuṇṇānī**”ti, tañca kho na sabbaso parimaṇḍalatāya, atha kho tībhāgāvasesamaṇḍalatāyāti āha “**dvādasīyā pakkhassa candasadisānī**”ti. **Sallakkhetvāti** attano lakkhaṇasatthānusārena upadhāretvā. Dantānaṃ uccanīcatā abhantarabāhirapassavasenapi veditabbā, na aggavaseneva. Tenāha “**ayapaṭṭakena chinnaśāṅkhaṇḍalaṃ viyā**”ti. **Ayapaṭṭakanti** kakacaṃ adhippettaṃ. **Samā bhavissanti**, na visamā, samasaṅghānāti attho.

Sātisayaṃ mududīghaputhulatādippakāraguṇā hutvā bhūtā jātāti pabhūtā, bha-kārassa ha-kāraṃ katvā pahūtā jivhā etassāti **pahūtajivho.**

Vicchinditvā vicchinditvā pavattasaratāya **chinnassarāpi.** Anekākāratāya **bhinnassarāpi.** Kākassa viya amanuññasaratāya **kākassarāpi.** **Apalibuddhattāti** anupaddutavattukattā, vattūti ca akkharupattiṭṭhānaṃ veditabbaṃ. **Aṭṭhaṅgasamannāgoti** ettha aṅgāni parato āgamissanti. **Mañjughosoti** madhurassaro.

Abhinīlanettoti adhikanīlanetto, adhikatā ca sātisayaṃ nīlabhāvena veditabbā, na nettanīlabhāvasseva adhikabhāvatoti āha “**na sakalanīlanetto**”tiādi. Pītalohitavaṇṇā setamaṇḍalagatarājivasena. Nīlasetakāḷavaṇṇā pana taṃtaṃmaṇḍalavaseneva veditabbā.

“**Cakkhubhaṇḍanti** akkhidala”nti keci. “Akkhidalavaṭṭuma”nti aññe. Akkhidalehi pana saddhim akkhibimbanti veditabbaṃ. Evañhi viniggatagambhīrajotanāpi yuttā hoti. “**Adhippeta**”nti iminā ayamettha adhippāyo ekadesena samudāyupalakkhaṇañāyenāti dasseti. Yasmā pakhuma-saddo loke akkhidalalomesu niruḷho, tenevāha “**mudusiniddhanīlasukhumapakhumācitāni akkhīnī**”ti.

Kiñcāpi uṇṇā-saddo loke avisesato lomapariyāyo, idha pana lomavisesavācakoti āha “**uṇṇā loma**”nti. **Nalāṭavemajjhe jātāti** nalāṭamajjhagatā jātā. **Odātātāya upamā,** na mudutāya. Uṇṇā hi tatopi sātisayaṃ mudutarā. Tenāha “**sappi maṇḍe**”tiādi. **Rajatapubbūlakanti** rajatamayatārakamāha.

Dve atthavase paṭicca vuttanti yasmā buddhā, cakkavattino ca paripuṇṇanalāṭātāya, paripuṇṇasāsibimbatāya ca “**uṇhīsāsīsā**”ti vuccanti, tasmā te dve atthavase paṭicca “**uṇhīsāsīso**”ti **idaṃ vuttaṃ.** Idāni taṃ atthadvayaṃ mahāpurise suppatiṭṭhitanti “**mahāpurisassa hī**”tiādi vuttaṃ. Saṅghatamatāya, suvaṇṇavaṇṇatāya, pabhassaratāya, paripuṇṇatāya ca **rañño bandhaṇhīsapaṭṭo viya virocāti.** **Kapisīsāti** dvidhābhūtasīsā. **Phalāsīsāti** phalītasīsā. **Aṭṭhisīsāti** mamsassa abhāvato ativiya aṭṭhitāya, patanubhāvato vā taconaddhaaṭṭhimattasīsā. **Tumbasīsāti** lābusadisāsīsā. **Pabbhārasīsāti** piṭṭhibhāgena olambamānasīsā. **Purimanayenāti** paripuṇṇanalāṭātāpakkhena. **Uṇhīsaveṭṭhitasīso viyāti** uṇhīsapaṭṭena veṭṭhitasīsapadeso viya. **Uṇhīsam viyāti** chekena sippinā viracitauṇhīsamaṇḍalaṃ viya.

Vipassīsamaññāvaṇṇanā

37. Tassa vitthāroti tassa lakkhaṇapariggaṇhane nemittakānaṃ santappanassa vitthāro vitthārakathā. **Gabbhokkantiyaṃ** nimittabhūta supinapaṭiggāhakasantappane **vuttoyeva.** **Niddosenāti** khārikaloṇikādidosarahitena. **Dhātiyoti** thaññāpāyikā dhātiyo. Tā hi dhāpentī thaññāṃ pāyentīti **dhātiyo.** “**Tathā**”ti iminā “**saṭṭhi**”nti padaṃ upasaṃharatī, **sesāpīti** nhāpikā, dhārikā, parihārikāti imā tividhā. Tāpi dahanti vidahanti nhānaṃ dahanti dhārentīti “**dhātiyo**” tveva vuccanti. Tattha **dhāraṇaṃ** urasā, ūrunā, hatthehi vā suciraṃ velaṃ sandhāraṇaṃ. **Pariharāṇaṃ** aññassa aṅkato attano aṅkaṃ, aññassa bāhuto attano bāhuṃ upasaṃharantehi **haraṇaṃ** sampāpanaṃ.

38. Mañjussaroti saṅhassaro. Yo hi saṅho, so kharo na hotīti āha “**akharassaro**”ti. **Vaggussaroti**

manorammassaro, manorammatā cassa cāturiyane puññayogatoti āha “**chekanipuṇassaro**”ti. **Madhurassaroti** sotasukhassaro, sotasukhatā cassa ativiya iṭṭhabhāvenāti āha “**sātassaro**”ti. **Pemaṇiyassaroti** piyāyitabbassaro, piyāyitabbatā cassa suṇantānaṃ attani bhattisamuppādanenāti āha “**pemajanakassaro**”ti. **Karavīkassaroti**. Karavīkasaddo yesaṃ sattānaṃ sotapathaṃ upagacchati, te attano sarasampattiyā pakatiṃ jahāpetvā avase karonto attano vase vatteti, evaṃ madhuroti dassento “**tatrīda**”ntiādimāha. Tattha “**karavīkasakuṇe**”tiādi tassa sabhāvakathanāṃ. **Laḷitanti** pīṭivegasamuṭṭhitaṃ līlaṃ. **Chaḍḍetvāti** “sankharaṇampi madhurasaddasavanantarāyakara”nti **tiṇāni** apanetvā. **Anikkhipitvāti** bhūmiyaṃ anikkhipitvā ākāsagatameva katvā. **Anubaddhamigā** vālamigehi. Tato **marañabhayaṃ** hitvā. **Pakkhe pasāretvāti** pakkhe yathāpasārite katvā apatantā **tiṭṭhanti**.

Suvaṇṇapañjaraṃ vissajjesi yojanappamāṇe ākāse attano āṇāya pavattanato. Tenāha “**so rājāṇāyā**”tiādi. **Laḷimsūti** laḷitaṃ kātuṃ ārabhiṃsu. **Taṃ pītinti** taṃ buddhaguṇārammaṇaṃ pītiṃ teneva nīhārena punappunaṃ pavattaṃ pītiṃ **avijahitvā** vikkhambhitakilesā therānaṃ santike laddhadhammassavanasappāyā upanissayasampattiyā paripakkaññatāya **sattahi...pe... patiṭṭhāsi**. Sattasatamattena orodhajanena saddhiṃ padasāva therānaṃ santikaṃ upagatattā “**sattahi jaṅghasatehi saddhi**”nti vuttaṃ. **Tatoti** karavīkasaddato. **Satabhāgena...pe... veditabbo** anekakappaḷṭasatasambhūtapuññasambhārasamudāgatavattusampattibhāvato.

39. Kammavipākajanti sātisayasucaritakammanibbattaṃ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ dūrepi ārammaṇaṃ sampaṭicchanasamatthaṃ kammavipākena sahaḷatāṃ, kammaṃ vā vipākabhāvena jātaṃ pasādacakkhu. Duvidhañhi dibbacakkhuṃ kammamayaṃ, bhāvanāmayanti. Tatrīdaṃ kammamayanti āha “**na bhāvanāmaya**”nti. Bhāvanāmayāṃ pana bodhimūle uppajjissati. Ayaṃ “so”ti sallakkhaṇaṃ kāmaṃ manoviññāṇena hoti, cakkhuviññāṇena pana tassa tathā vibhāvitattā manoviññāṇassa tattha tathāpavattīti āha “**yena nimittaṃ...pe... sakkoti**”ti.

40. Vacanatthoti saddattho. **Nimīlananti** nimīlanadassanaṃ navisuddhaṃ, tathā ca akkhīni avivaṭāni nimīladassanassa na visuddhibhāvato. Tabbipariyāyato pana dassanaṃ visuddhaṃ, vivaṭāñcāti āha “**antarantarā**”tiādi.

41. Nī-iti – jānanatthaṃ dhātuṃ gahetvā āha “**panayati jānāti**”ti. Yato vuttaṃ “animittā na nāyare”ti (visuddhi. 1.174; sam. ni. aṭṭha. 1.1.20), “vidūbhi neyyaṃ naravarassā”ti (netti. saṅghavāra) ca. Nī-iti pana pavattanatthaṃ dhātuṃ gahetvā “**nayati** pavatteti”ti. **Appamatto ahoṣi** tesu tesu kiccakaraṇīyesu.

42. Vassāvāso vassaṃ uttarapadalopena, tasmā vassaṃ, vasse vā, sannivāsaphāsutāya arahatīti **vassiko**, pāsādo. Māsā pana vasse utumhi bhavāti vassikā. **Itaresūti** hemantikaṃ gimhikanti imesu. **Eseva nayoti** uttarapadalopena niddesaṃ atidisati.

Nātiucco hoti nātinīcoti gimhiko viya ucco, hemantiko viya nīco na hoti, atha kho tadubhayavemajjalakkhaṇatāya nātiucco hoti, nātinīco. **Assāti** pāsādassa. **Nātibahūnīti** gimhikassa viya na atibahūni. **Nātitanūnīti** hemantikassa viya na khuddakāni, tanutarajālāni ca. **Missakānevāti** hemantike viya na uṇhaniyāneva, gimhike viya ca na sītaniyāneva, atha kho ubhayamissakāneva. **Tanukānīti** na puthulāni. **Uṇhappavesanattāyāti** sūriyasantāpānuppavesāya. **Bhittiniyūhānīti** dakkhiṇapasse bhittīsu niyūhāni. **Siniddhanti** sinehavantaṃ, siniddhaggahaṇeneva cassa garukatāpi vuttā eva. **Kaṭukasannissitanti** tikaṭukādikaṭukadrabbūpasañhitaṃ. **Udakayantānīti** udakadhārāvissandayantāni. Yathā jalayantāni, evaṃ himayantānīpi tattha karonti eva. Tasmā hemante viya himāni patantāniyeva hontīti ca veditabbaṃ.

Sabbaṭṭhānānipīti sabbāni paṭikiriyañhānabhojanakīlāsañcaraṇādiṭṭhānānīpi, na nivāsaṭṭhānāniyeva. Tenāha “**dovārikāpi**”tiādi. Tattha kāraṇamāha “**rājā kira**”tiādi.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jiṇṇapurisavaṇṇanā

44. **Gopānasivaṅkanti** vaṅkagopānasī viya. Vaṅkānañhi vaṅkabhāvassa nidassanattam avāṅkagopānasīpi gayhati. **Ābhoggavaṅkanti** ādito paṭṭhāya abbhuggatāya kuṭīlasarīratāya vaṅkaṃ. Tenāha “**khandhe**”tiādi. Daṇḍaparaṃ daṇḍaggahaṇaparaṃ ayaṇaṃ gamaṇaṃ etassāti **daṇḍaparāyaṇaṃ**, daṇḍo vā paraṃ āyaṇaṃ gamaṇakāraṇaṃ etassāti **daṇḍaparāyaṇaṃ**. Ṭhānādīsu daṇḍo gati avassayo etassa tena vinā appavattanatoti **daṇḍagatikam**, gacchati etenāti vā **gati**, daṇḍo gati gamaṇakāraṇaṃ etassāti **daṇḍagatikam**. **Daṇḍapaṭisaraṇanti** etthāpi eseva nayo. **Jarāturanti** jarāya kilantaṃ assavaṣaṃ. **Yadā ratho purato hotīti** dvedhāpathe sampatte purato gacchante balakāye tattha ekaṃ saṅṭhānaṃ āruḷho majjhe gacchanto bodhisattena āruḷho ratho itaraṃ saṅṭhānaṃ gacchanto yadā purato hoti. **Pacchā balakāyoti** tadā pacchā hoti sabbo balakāyo. **Tādise okāseti** tādise vuttappakāre maggappadese. **Taṃ purisanti** taṃ jiṇṇapurisaṃ. **Suddhāvāsāti** siddhatthādīnaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ sāsane brahmacariyaṃ caritvā suddhāvāsabhūmiyaṃ nibbattabrahmāno. Te hi tadā tattha tiṭṭhanti. “Kiṃ paneso jiṇṇo nāmā”ti eso tayā vuccamāno kiṃ atthato, taṃ me niddhāretvā kathehīti dasseti. Aniddhāritasarūpattā hi tassa attano bodhisatto liṅgasabbanāmena taṃ vadanto “ki”nti āha. “Yathā kiṃ te jāta”nti dvayameva hi loke yebhuyyato jāyati itthī vā puriso vā, tathāpi taṃ liṅgasabbanāmena vuccati, evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. “**Kiṃ vuttaṃ hotī**”tiādi tassa aniddhāritasarūpatameva vibhāveti.

“**Tena hī**”tiādi “ayañca jiṇṇabhāvo sabbasādhāraṇattā mayhampi upari āpattito evā”ti mahāsattassa saṃvijjanākāravibhāvanaṃ. Ratham saretīti **sārathi**. Kīḷāvihārattham uyyuttā yanti upagacchanti etanti **uyyānaṃ**. **Alanti** paṭikkhepavacaṇaṃ. **Nāmāti** garahaṇe nipāto “kathañhināmā”tiādīsu (pārā. 39, 42, 87, 88, 90, 166, 170; pāci. 1, 13, 36) viya. Jātiyā ādīnavadassanattam taṃmūlassa ummūlanaṃ viya hotīti, tassa ca avassītabhāvato “**jātiyā mūlaṃ khaṇanto nisīdī**”ti āha. Siddhe hi kāraṇe phalaṃ siddhameva hotīti. Piḷaṃ janetvā antotudanasasena sabbapaṭhamam hadayaṃ anupavissa ṭhitattā **paṭhamena sallena hadaye viddho viya nisīdīti** yojanā.

Byādhipurisavaṇṇanā

47. **Pubbe vuttanayenevāti** “suddhāvāsā kirā”tiādinā pubbe vutteneva nayena. **Ābādhikanti** ābādhavantaṃ. **Dukkhitanti** sañjātadukkhaṃ. **Ajātanti** ajātabhāvo, nibbānaṃ vā.

Kālakatapurisavaṇṇanā

50. Bhantanettakuppalādi vividham katvā lātabbato **vilāto**, vayhaṃ, sivikā cāti āha “**vilātanti sivika**”nti. Sivikāya diṭṭhapubbattā mahāsatto citakapañjaraṃ “sivika”nti āha. **Ito paṭigatanti** ito bhavato apagataṃ. **Katakālanti** pariyosāpitajīvanakālaṃ. Tenāha “**yattaka**”ntiādi.

Pabbajitavaṇṇanā

53. Dhammaṃ caratīti **dhammacaraṇo**, tassa bhāvo **dhammacaraṇabhāvoti** dhammacariyameva vadati. **Evaṃ ekekassa padassāti** yathā “sādhudhammacariyāti pabbajito”ti yojanā, evaṃ “sādhusamacariyāti pabbajito”tiādinā ekekassa padassa **yojanā veditabbā**. **Sabbānīti** “sādhudhammacariyā”tiādīsu āgatāni sabbāni dhammasamakusalapuñṇapadāni. **Dasakusalakammaphavevacanānīti** dānādīni dasakusaladhammapariyāyapadāni.

Bodhisattapabbajjāvaṇṇanā

54. Pabbajitassa dhammiṃ kathaṃ sutvāti sambandho. **Aññañca** saṅgītanāruḷhaṃ tena tadā vuttaṃ dhammiṃ kathanti yojanā. “**Vaṃsovā**”ti padattayena dhammatā esāti dasseti. **Cirassaṃ cirassaṃ passanti** dīghāyukabhāvato. Tathā hi vuttaṃ “bahūnaṃ vassānaṃ...pe... accayenā”ti. **Tenevāti** na cirassaṃ diṭṭhabhāveneva. Acirakālarikameva pubbakālakiriyaṃ dassento “**jiṇṇaṅca disvā...pe... pabbajitaṅca disvā, tasmā ahaṃ pabbajitomi rājā**”ti āha yathā “nhatvā vatthaṃ paridahitvā gandhaṃ vilimpitvā mālaṃ piḷandhitvā bhutto”ti.

Mahājanakāyaanupabbajjāvaṇṇanā

55. “**Kasmā panetthā**”tiādinā tesāṃ caturāsītiyā pānasahassānaṃ mahāsatte saṃbhattataṃ, saṃvegabahulataṅca dasseti, yato sutaṭṭhāneyeva ṭhatvā ñātimittādīsu kiñci anāmantetvā mattavaravāraṇo viya ayomayabandhanaṃ ghanabandhanaṃ chinditvā pabbajjaṃ upagacchimsu.

Cattāro māse cārikaṃ cari na tāva ñāṇassa paripākaṃ gatattā.

Yadā pana ñāṇaṃ paripākaṃ gataṃ, taṃ dassento “**ayaṃ panā**”tiādimāha. **Sabbeva ime** pabbajitā mama gamanaṃ **jānissanti**, jānantā ca maṃ anubandhissanti adhippāyo. **Sannisīvesūti** sannisīnesu. **Saṇatevāti** saṇati viya saddaṃ karoti viya.

Avivekāramānanti anabhirativivekānaṃ. **Ayaṃ kāloti** ayaṃ tesāṃ pabbajitānaṃ mama gamanassa ajānanakālo. **Nikkhamitvāti** paṇṇasālāya niggantvā, mahābhinnikkhamaṇaṃ pana pageva nikkhanto. Pāramitānubhāvena uṭṭhitaṃ upari devatāhi dibbapaccattharaṇehi supaññattampi mahāsattassa puññānubhāvena siddhattā tena paññattaṃ viya hotīti vuttaṃ “**pallaṅkaṃ paññapetvā**”ti. “Kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū”tiādi (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.22, 237; a. ni. 2.5; 8.13; mahāni. 17, 196) nayappavattaṃ **caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhahitvā. Vūpakāsanti** vivekavāsaṃ.

Aññenevāti yattha mahāpuriso tadā viharati, tato aññeneva disābhāgena. Kāmaṃ bodhimaṇḍo jambudīpassa majjhe nābhiṭṭhāniyo, tadā pana brahāraññe vivitte yogīnaṃ paṭisallānasārūppo hutvā tiṭṭhati, tadañño pana jambudīpappadeso yebhuyyena bahujaṇo ākiṇṇamanusso iddho phīto ahoṣi. Tena te taṃ taṃ janapadadesaṃ uddissa gatā “**anto jambudīpābhimukhā cārikaṃ pakkantā**”ti vuttā **anto jambudīpābhimukhā**, na himavantaḍipabbatābhimukhāti attho.

Bodhisattaabhinivesavaṇṇanā

57. Kāmaṃ bhagavā buddho hutvā sattasattāhāni tattheva vasi, sabbapaṭhamāṃ pana visākhapuṇṇamaṃ sandhāya “**ekarattivāsaṃ upagatassā**”ti vuttaṃ. **Rahogatassāti** raho janavivittaṃ ṭhānaṃ upagatassa, tena gaṇasaṅgaṇikābhāvena mahāsattassa kāyavivekamāha. **Paṭisallīnassāti** nānārammaṇacārato cittassa nivattiyā pati sammadeva nilīnassa tattha avisaṭacittassa, tena cittasaṅgaṇikābhāvenassa pubbabhāgiyaṃ cittavivekamāha. **Dukkanti** jātiādimūlakaṃ dukkhaṃ. Kāmaṃ cutūpapātāpi jātimaraṇāni eva, maraṇajātiyova “jāyati mīyatī”ti pana vatvā “cavati upapajjati”ti vacanaṃ na ekabhavapariyāpannānaṃ nesaṃ gahaṇaṃ, atha kho nānābhavapariyāpannānaṃ ekajjhaṃ gahaṇanti dassento āha “**idaṃ dvayaṃ...pe... vutta**”nti. Kasmā pana lokassa kicchāpattiparivātakane “jarāmarāṇassa”ti jarāmarāṇavasena niyamaṇaṃ katanti āha “**yasmā**”tiādi. **Jarāmarāṇameva upaṭṭhāti** āditoti adhippāyo. **Abhinivīṭṭhassāti** āradhassa. Paṭiccasamuppādamukhena vipassanārambhe tassa jarāmarāṇato paṭṭhāya abhiniveso aggato yāva mūlaṃ otaraṇaṃ viyāti āha “**bhavaggato otarantassa viyā**”ti.

Upāyamanasikārāti upāyena manasikaraṇato manasikārassa pavattanato. Idāni taṃ upāyamanasikārapariyāyaṃ yonisomanasikāraṃ sarūpato, pavattīkāraṇato ca dassetuṃ “**aniccādīni hī**”tiādi vuttaṃ. **Yonisomanasikāro nāma hotīti** yāthāvato manasikārabhāvato. **Aniccādīnī ādi-**saddena dukkhānattaasubhādīnaṃ gahaṇaṃ. **Ayanti** “etadahosī”ti evaṃ vutto “kimhi nu kho

sati’ tiādinayappavatto manasikāro. **Tesaṃ aññataroti** tesu aniccādīmanasikāresu aññataro eko. Ko pana soti? Aniccamanasikārova, tattha kāraṇamāha “**udayabbayānupassanāvasena pavattattā**”ti. Yañhi uppajjati ceva cavati ca, taṃ aniccaṃ udayavayaparicchinattā addhuvanti katvā. Tassa pana tabbhāvadassanaṃ yāthāvamanasikāratāya yonisomanasikāro. **Ito yonisomanasikārāti** hetumhi nissakkavacananti tassa iminā “**upāyamanasikārenā**”ti hetumhi karaṇavacanena atthamāha. **Samāgamo ahoṣīti** yāthāvato paṭivijjhanavasena saṅgamo ahoṣi. **Kim pana tanti** kim pana taṃ jarāmarāṇakāraṇanti āha “**jāti**”ti. “Jātiyā kho” tiādīsu ayaṃ saṅkhepattho – kimhi nu kho sati jarāmarāṇaṃ hoti, kim paccayā jarāmarāṇa”nti jarāmarāṇakāraṇaṃ pariggaṇhantassa bodhisattassa “yasmimṃ sati yaṃ hoti, asati ca na hoti, taṃ tassa kāraṇa”nti evaṃ abyabhiṅgikāraṇapariggaṇhane “jātiyā kho sati jarāmarāṇaṃ hoti, jātipaccayā jarāmarāṇa”nti yā jarāmarāṇassa kāraṇapariggaṇhikā paññā uppajjati, tāya uppajjantiyā samāgamo ahoṣīti. **Sabbapadānīti** “kimhi nu kho sati jāti hoti” tiādīnā āgatāni jātiādīni viññānapariyosānāni nava padāni.

Dvādasapadike paṭiccasamuppāde idha yāni dve padāni aggahitāni, tesaṃ aggahaṇe kāraṇaṃ pucchitvā vissajjetukāmo tesaṃ gahetabbākāraṃ tāva dassento “**ettha panā**” tiādīmāha. Paccakkhabhūtaṃ paccuppannavasena paṭhamam gahetvā tadanantaram anāgataṃ “dutiya”nti gahaṇe atīto tatiyo hotīti āha “**avijjā saṅkhārā hi atīto bhavo**”ti. Nanu cettha anāgatassāpi bhavassa gahaṇaṃ na sambhavati paccuppannavasena abhinivesassa jotitattāti? Saccametam, kāraṇe pana gahite phalaṃ gahitameva hotīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Apī cettha anāgatopi addhā atthato saṅgahito eva, yato parato “nāmarūpapaccayā saḷāyatana”ntiādīnā anāgataddhasaṅgahikā desanā pavattā. **Tehīti** avijjāsaṅkhārehi ārammaṇabhūtehi. **Na ghaṭiyati** na sambajjhati. **Mahāpuriso hi paccuppannavasena abhinivīṭhoti** aghaṭane kāraṇamāha. **Adiṭṭhehīti** anavabuddhehi, itthambhūtalakkhaṇe cetam karaṇavacanam. Sati anubodhe paṭivedhena bhavitabbanti āha “**na sakkā buddhena bhavītu**”nti. **Imināti** mahāsattena. **Teti** avijjāsaṅkhārā. **Bhavaupādānataṇhāvasenevāti** bhavaupādānataṇhādassanavaseneva. **Diṭṭhā** taṃsabhāvataṃsahagatehi tehi samānayogakkhamattā. **Visuddhimagge** (visuddhi. 2.570) **kathitāva**, tasmā na idha kathetabbāti adhippāyo.

58. Paccayatoti hetuto, saṅkhāratoti attho. “Kimhi nu kho sati jarāmarāṇaṃ hoti” tiādīnā hi hetuparamparāvasena phalaparamparāya vuccamānāya “kimhi nu kho sati viññāṇaṃ hoti” ti vicāraṇāya “saṅkhāre kho sati viññāṇaṃ hoti” ti viññāṇassa visesakāraṇabhūte saṅkhāre aggahite tato viññāṇaṃ paṭinivattati nāma, na sabbapaccayato. Tenevāha “nāmarūpe kho sati viññāṇaṃ hoti” ti (dī. ni. 2.58), nāmampi cettha saḥajātādivaseneva paccayabhūtaṃ adhippetam, na kammūpanissayavasena paccuppannavasena abhinivissassa jotitattā. **Ārammaṇatoti** avijjāsaṅkhārasaṅkhātāārammaṇato, atītabhavasāṅkhātāārammaṇato vā. Atītaddhāpariyāpannā hi avijjāsaṅkhārā. Yato paṭinivattamānaṃ viññāṇaṃ atītabhavatopi paṭinivattati nāma. **Ubhayampīti** paṭisandhiviññāṇampi vipassanāvīññāṇampi. **Nāmarūpaṃ nātikkamati**ti paccayabhūtaṃ, ārammaṇabhūtaṃ nāmarūpaṃ nātikkamati tena vinā avattanato. Tenāha “**nāmarūpato paraṃ na gacchati**”ti.

Viññāṇe nāmarūpassa paccaye honteti viññāṇe nāmassa, rūpassa, nāmarūpassa ca paccaye honte. **Nāmarūpe ca viññāṇassa paccaye honteti** tathā nāme, rūpe, nāmarūpe ca viññāṇassa paccaye honteti catuvokāraekavokārapaṇcavokārabhavavasena yathārahaṃ yojanā vedītabbā, **dvīsupi aññamaññapaccayesu hontesūti** pana paṇcavokārabhavavaseneva. **Ettakenāti** evaṃ viññāṇa nāmarūpānaṃ aññamaññaṃ upatthambhanavasena pavattiyā. **Jāyetha vā...pe... upapajjetha vāti** “satto jāyati...pe... upapajjati vā”ti samaññaṃ hoti viññāṇanāmarūpavinimuttassa sattapaññattiyā upādānabhūtaṃ dhammassa abhāvato. Tenāha “**ito hi**” tiādī. **Etadevāti** viññāṇaṃ, nāmarūpanti etaṃ dvayaṃeva.

Pañca padānīti “jāyetha vā” tiādīni pañca padāni. Nanu tattha paṭhamatatiyehi catutthapañcamāni atthato abhinānīti āha “**saddhiṃ aparāparaṃ cutipaṭisandhīhi**”ti. **Puna taṃ ettāvātīti vuttamatthanti** yo “ettāvātā”ti padena pubbe vutto, tameva yathāvuttamatthaṃ “yadida”ntiādīnā **niyyātentō** nidassento puna **vatvā**. **Anulomapaccayākāravasenāti** paccayadhammadassanapubbakaṃ

paccayuppannadhammadassanavasena. Paccayadhammānañhi attano paccayuppannassa paccayabhāvo idappaccayatā paccayākāro, so ca “avijjāpaccayā saṅkhārā”tiadinā vutto. Saṃsārappavattiyā anulomanato **anulomapaccayākāro**. Jātiādikaṃ sabbam vaṭṭadukkham cittaena samihitena kataṃ samūhavasena gahetvā pāḷiyam “dukkhakkhandhassā”ti vuttanti āha “**jāti...pe... dukkharāsissā**”ti.

59. Dukkhakkhandhassa anekavāraṃ samudayadassanavasena viññāṇassa pavattattā “**samudayo samudayo**”ti āmedītavacanam avoca. Atha vā “evam samudayo hotī”ti idaṃ na kevalam nibbattinidassanapadam, atha kho paṭiccasamuppāda-saddo viya samuppādamukhena idha samudaya-saddo nibbattimukhena paccayattam vadati. Viññāṇādayo bhavanta idha paccayadhammā nidditthā, te sāmāññarūpena byāpanicchāvasena gaṇhanto “samudayo samudayo”ti āha, evañca katvā yaṃ vakkhati “imasmim sati idaṃ hotīti paccayasañjānanamattam kathita”nti, (dī. ni. aṭṭha. 2.59) tam samatthitam hoti. Yadi evam “udayadassanapaññā vesā”ti idaṃ kathanti? Nāyam doso paccayato udayadassanamukhena nibbattilakkhaṇadassanassa sambhavato. **Dassanaṭṭhena cakkhūti** samudayassa paccakkhato dassanabhāvena cakkhu viyāti **cakkhu**. **Ñātakaraṇaṭṭhenāti** yathā samudayo sammadeva ñāto hoti avabuddho, evam karaṇaṭṭhena. **Pajānanaṭṭhenāti** “viññāṇāditaṃtam paccayupattiyā etassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī”ti pakāro jānanaṭṭhena. **Nibbijjhivā paṭivijjhivā uppannaṭṭhenāti** anibbijjhivā pubbe udayadassanapaññāya paṭipakkhadhamme nibbijjhivā “ayam samudayo”ti paccayato, khaṇato ca, sarūpato paṭivijjhivā uppannabhāvena, nibbijjhanaṭṭhena paṭivijjhanaṭṭhena vijjāti vuttam hoti. **Obhāsaṭṭhenāti** samudayasabhāvapaṭicchādanakassa mohandhakārassa ca kilesandhakārassa ca vidhamanavasena avabhāsakabhāvena.

Idāni yathāvuttamattham paṭipāṭiyā vibhāvetum “**yathāhā**”tiādi vuttam. Tattha **cakkuṃ udapādīti** pāḷiyam paduddhāro. Katham udapādīti ceti āha “**dassanaṭṭhenā**”ti. “Samudayassa paccakkhato dassanabhāvenāti vutto vāyamatto. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. **Cakkhudhammoti** cakkhūti pāḷidhammo. **Dassanaṭṭho atthoti** dassanasabhāvo tena pakāsetabbo attho. Sesesupi eseva nayo. **Ettakehi padehīti** imehi pañcahi padehi. “**Kim kathita**”nti piṇḍattham pucchati. **Paccayasañjānanamattanti** viññāṇādīnam paccayadhammānam nāmarūpādīpaccayuppannassa paccayasabhāvasaṅjānanamattam kathitam avisesato paccayasabhāvasallakkhaṇassa jotitattā. Saṅkhārānam sammadeva udayadassanassa jotitattā “**vīthipaṭipannā taruṇavipassanā kathitā**”ti ca vuttam.

61. Attanā adhigatattā āsannapaccakkhatāya “**aya**”nti vuttam, ariyamaggādīnam magganāṭṭhena **maggoti**. Pubbabhāgavipassanā hesā. Tenāha “**bodhāyā**”ti. Bodhapadassa bhāvasādhanatam sandhāyāha “**catusaccabujjhanatthāyā**”ti. Pariññāpahānabhāvanābhismayā yāvadeva sacchikiriyābhisamayatthā nibbānādīgamatthattā brahmacariyavāsassāti vuttam “**nibbānabujjhanatthāyā eva vā**”ti. “Nibbānam paramam sukha”nti (ma. ni. 2.215, 217; dha. pa. 204) hi vuttam. **Bujjhatīti** cattāri ariyasaccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhati, tena bodha-saddassa kattusādhanattamāha. **Paccattapadehīti** paṭhamāvibhattidīpakehi padehi. **Nibbānameva kathitam** viññāṇādi nirujjhati etthāti katvā. **Anibbattinirodhanti** sabbaso paccayanirodhena anuppādanirodham accantanirodham.

62. **Sabbeheva etehi padehīti** “cakkhū”tiādīhi pañcahi padehi. **Nirodhasaṅjānanamattamevāti** “nirodho nirodhoti kho”tiadinā nirodhassa saṅjānanamattameva **kathitam** pubbārambhābhāvato, na tassa paṭivijjhanavasena paccakkhato dassanam ariyamaggassa anadhigatattā. Saṅkhārānam sammadeva nirodhadassanam nāma sikhāppattāya vipassanāya vasena icchitabbanti “**vuṭṭhānagāminī balavavipassanā kathitā**”ti ca vuttam.

63. **Viditvāti** pubbabhāgiyena ñāṇena jānitvā. **Tato aparabhāgeti** vuttanayena paccayanirodhajānanato pacchābhāge. **Upādānassa paccayabhūtesūti** catubbidhassapi upādānassa ārammaṇapaccayādinā paccayabhūtesu, upādāniyesūti attho. **Vahantoti** pavattento. **Idanti** “aparena

samayenā” tiādi vacanaṃ. **Kasmā vuttanti** “yāya paṭipattiyā sabbepe mahābodhisattā carimabhava bodhāya paṭipajjanti, vipassanāya mahābodhisattena tatheva paṭipanna” nti kathetukamyatāvasena pucchāvacaṇaṃ. Tenāha “**sabbeyeva hī**” tiādi. Tattha puttassa jātadivase mahābhikkhamaṇaṃ, padhānānuyogo ca dhammatāvasena veditabbo, itaraṃ itikattabbatāvasena. Tatthāpi cirakālaparibhāvanāya laddhāsevanāya mahākaraṇāya sañcoditamānasattā “kicchāṃ vatāyaṃ loko āpanno” tiādinā (dī. ni. 2.57; saṃ. ni. 2.4, 10) samsāradukkhatō mocetuṃ icchitassa sattalokassa kicchāpattidassanamukhena jarāmaraṇato paṭṭhāya paccayākārasammasanampi dhammatāva. Tathā attādhīnatāya, kenaci anupakhatattā, asecanakasukhavihāratāya, catutthajjhānikatāya ca ānāpānakammaṭṭhānānuyogo. **Pañcasu khandhesu abhinivisitvāti** viññāṇanāmarūpādipariyāyena gahitesu pañcasu upādānakkhandhesu vipassanābhinivesavasena abhinivisitvā paṭipattiṃ ārabhitvā. **Anukkamanti** anu anu gāmitabbato paṭipajjitabbato “anukkama” nti laddhanāmaṃ anupubbapaṭipattiṃ. **Katvāti** paṭipajjitvā.

Iti rūpanti ettha dutiyo **iti**-saddo nidassanatto, tena paṭhamo **iti**-saddo sarūpassa, parimāṇassa ca bodhako anekatthattā nipātānaṃ, āvuttiādivasena vāyamatto veditabbo. Antogadhāvadhāraṇaṇca vākyāṃ dassento “**idaṃ rūpaṃ, ettaṃ rūpaṃ, ito uddhaṃ rūpaṃ natthī**” tiādimāha. Tattha “**ruppanasabhāva**” nti iminā sāmāññato rūpassa sabhāvo dassito, “**bhūtopādāyabheda**” ntiādinā viśesato, tadubhayenapi “idaṃ rūpa” nti padassa attho niddiṭṭho. Tattha **lakkhaṇaṃ** nāma tassa tassa rūpavisesassa anaññasādhāraṇo sabhāvo. **Raso** tasseva attano phalaṃ pati paccayabhāvo. **Paccupaṭṭhānaṃ** tassa paramatthato vijjānānattā yāthāvato ñāṇassa gocarabhāvo. **Padatṭhānaṃ** āsanna-kāraṇaṃ, tenassa paccayāyattavuttitā dassitā. “**Anavasesarūpapariggaho**” ti iminā pana “**ettaṃ rūpaṃ, ito uddhaṃ**” rūpaṃ natthīti padadvayassāpi attho niddiṭṭho rūpassa sabbaso pariādānavasena niyāmanato. “Iti rūpassa samudayo” ti ettha pana **iti**-saddo “iti kho bhikkhave sappātibhayo bālo” tiādīsū (ma. ni. 3.124; a. ni. 3.1) viya pakāratthoti āha “**itīti eva**” nti.

Avijjāsamudayāti avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhanirodhī hi uppādo atthibhāvavācakopi hoti, tasmā purimabhavasiddhāya avijjāya sati imasmim bhava rūpasamudayo, rūpassa uppādo hotīti attho. “**Taṇhāsamudayā**” tiādīsūpi eseva nayo. **Āhārasamudayāti** ettha pana pavattipaccayesu kabaḷīkārāhārassa balavatāya so eva gahito. Tasmim pana gahite pavattipaccayatāsāmāññena utucittāni gahitāneva hontīti catusamuṭṭhānikarūpassa paccayato udayadassanaṃ vibhāvītevatīti daṭṭhabbaṃ. “**Nibbattilakkhaṇa**” ntiādinā kālavasena udayadassanaṃ māha. Tattha **nibbattilakkhaṇanti** rūpassa uppādasāṅkhātāṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ. **Passantopīti** na kevalaṃ paccayasamudayameva, atha kho khaṇato udayaṃ passantopi. Addhāvasena hi paṭhamaṃ udayaṃ passitvā ṭhito puna santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati. **Avijjānirodhā rūpanirodhoti** aggamaḡgena avijjāya anuppādanirodhato anāgatassa rūpassa anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. **Taṇhānirodhā kammanirodhoti** etthāpi eseva nayo. **Āhāranirodhāti** pavattipaccayassa kabaḷīkārāhārassa abhāvena. **Rūpanirodhoti** taṃsamuṭṭhānarūpassa abhāvo hoti. Sesāṃ vuttanayameva. “**Vipariṇāmalakkhaṇa**” nti bhaṅgakālavasena hetāṃ vayadassanaṃ, tasmā taṃ addhāvasena paṭhamaṃ passitvā puna santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati. Ayañca nayo pakātikavipassakavasena vutto, bodhisattānaṃ panetaṃ natthi. Esa nayo udayadassanepi.

“**Iti vedanā**” tiādīsūpi heṭṭhā rūpe vuttanayānusārena attho veditabbo. Tenāha “**ayaṃ vedanā, ettaṃ vedanā**” tiādi. Tattha **vedayita...pe... sabhāvanti** ettha “vedayitasabhāvaṃ...pe... vijānanasabhāva” nti paccekaṃ **sabhāva-** saddo yojetabbo. **Vedayitasabhāvanti** anubhavasabhāvaṃ. **Sañjānanasabhāvanti** “nīlaṃ pīta” ntiādinā ārammaṇassa sallakkhaṇasabhāvaṃ. **Abhisāṅkharāṇasabhāvanti** āyūhanasabhāvaṃ. **Vijānanasabhāvanti** ārammaṇassa upaladdhisabhāvaṃ. **Sukhādīti ādi-**saddena dukkhasomanassadomanassupekkhāvedanānaṃ saṅgaho **rūpasāññādīti ādi-**saddena saddasaññādīnaṃ, **phassādīti ādi-**saddena cetanā vitakkādīnaṃ **cakkhuviññāṇādīnanti ādi-**saddena sabbesaṃ lokiyaviññāṇaṃ saṅgaho. Yathā ca viññāṇe, esa nayo vedanādīsūpi. **Tesanti** “samudayo” ti vuttadhammānaṃ. **Tīsu khandhesūti**

vedanāsaññāsāṅkhārakkhandhesu. “Phuṭṭho vedeti, phuṭṭho saññānāti, phuṭṭho ceteti”ti (saṃ. ni. 4.93) vacanato “**phassasamudayā**”ti vattabbaṃ. “Nāmarūpapaccayāpi viññāṇa”nti (vibha. 246; dī. ni. 2.97) vacanato **viññāṇakkhandhe** “**nāmarūpasamudayā**”ti vattabbaṃ. **Tesaṃ yevāti** tīsu khandhesu “phassassa viññāṇakkhandhe nāmarūpassā”ti phassanāmarūpānaṃyeva **vasena atthaṅgamapadampi yojetabbaṃ**, avijjādayo pana rūpe vuttasadisā evāti adhippāyo.

Samapaññāsālakkaṇavāsenati paccayato vīsati khaṇato pañcāti pañcavīsatiyā udayalakkhaṇānaṃ, paccayato vīsati khaṇato pañcāti pañcavīsatiyā eva vayalakkhaṇānaṃ cāti samapaññāsāya udayavayalakkhaṇānaṃ vasena. Tattha pañcannaṃ khandhānaṃ udayo lakkhīyati etehīti **lakkaṇānī**ti vuccanti avijjādisamudayoti, tathā tesaṃ anuppādanirodho lakkhīyati etehīti **lakkaṇānī**ti vuccanti avijjādīnaṃ accantanirodho. Nibbattivipariṇāmalakkhaṇāni pana saṅkhatalakkhaṇamevāti. Evaṃ etāni samapaññāsālakkaṇāni sarūpato vedītabbāni. **Yathānukkamena vaḍḍhiteti** yathāvuttaudayabbayañāṇe tikkhe sūre pasanne hutvā vahante tato paraṃ vattabbaṇaṃ bhaṅgañāṇādīnaṃ uppattipaṭipāṭiyā buddhippatte paramukkaṃsagate **vipassanāñāṇe**. Pageva hi chattīṃsakoṭṭisatasahassamukhena pavattena sabbaññūtaññāṇānucchavikena mahāvajiraññāsaṅkhātena sammasanañāṇena sambhatānubhāvaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākaṃ gacchantaṃ paṭipadāvisuddhiñāṇaṃ aparimitakāle sambhatāya paññāpāramiyā ānubhāvena ukkaṃsapāramippattaṃ anukkamena vuṭṭhānagāminibhāvaṃ upagantvā yadā ariyamaggena ghaṭeti, tadā ariyamaggacittaṃ sabbakilesehi maggapaṭipāṭiyā vimuccati, vimuccantañca tathā vimuccati, yathā sabbaññeyyāvaraṇappahānaṃ hoti. Yaṃ kilesānaṃ “savāsanappahāna”nti vuccati, tayidaṃ pahānaṃ atthato anuppattinirodhoti āha “**anuppādanirodhenā**”ti. **Āsavaśāṅkhātehi kilesehi** bhavato ābhavaggaṃ, dhammato āgotrabhuṃ savanato pavattanato āsavaśāṅkhātehi rāgo, diṭṭhi, mohoti imehi kilesehi. Lakkhaṇavacanañcetanaṃ, pāḷiyaṃ yadidaṃ “āsavehi”ti, tadekatṭhatāya pana sabbehi kilesehi sabbehi pāpadhammehi cittaṃ vimuccati. **Aggaḥetvāti** tesaṃ kilesānaṃ lesamattampi aggaḥetvā.

Maggakkhaṇe vimuccati nāma taṃtaṃmaggavajjhakilesehi **phalakkhaṇe vimuttaṃ nāma**. **Maggakkhaṇe vā vimuttañceva vimuccati cāti** uparimaggakkhaṇe heṭṭhimamaggavajjhehi vimuttañceva yathāsakaṃ pahātabbehi vimuccati ca. **Phalakkhaṇe vimuttamevāti** sabbasmimpi phalakkhaṇe vimuttameva, na vimuccati nāma.

Sabbabandhanāti orambhāgiyuddhambhāgiyasaṅgahitā sabbasmāpi bhavaśāññojanā, **vippamutto** viśesato pakārehi mutto. **Suvikasitacittasantānoti** sātisayaṃ ñāṇarasmisamphassena suṭṭhu sammadeva samphullacittasantāno. “**Cattāri maggañāṇāni**”tiādi yehi ñāṇehi suvikasitacittasantāno, tesaṃ ekadesena dassanaṃ. Nippadesato dassanaṃ pana parato āgamissati, tasmā tattheva tāni vibhajissāma. **Sakale ca buddhaguṇeti** atītaṃse appaṭihatañāṇādike sabbehi buddhaguṇe. Yadā hi lokanātho aggamaggaṃ adhigacchati, tadā sabbe guṇe hatthagate karotī nāma. Tato paraṃ “hatthagate katvā ṭhito”ti vuccati.

“Paripuṇṇasaṅkappo”ti vatvā paripuṇṇasaṅkappatāparidīpanaṃ udānaṃ dassetaṃ “**anekajātisaṃsāra**”ntiādi vuttaṃ. Tattha ādito dvinnaṃ gāthānamattho heṭṭhā **brahmajālanidānavāṇṇanāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) vutto eva. Parato pana **ayoghanahatassāti** ayo haññati etenāti **ayoghanam**, kammārānaṃ ayokūṭaṃ, ayomuṭṭhi ca, tena ayoghanena hatassa pahatassa. **Eva**-saddo cettha nipātamattaṃ. **Jalato jātavedasoti** jalayamānassa aggissa, anādare vā etaṃ sāmivacanaṃ. **Anupubbūpasantassāti** anukkamena upasantassa vikkhambhantassa niruddhassa. **Yathā na ñāyate gatīti** yathā tassa gati na ñāyati. Idaṃ vuttaṃ hoti – ayomuṭṭhikūṭādīnā pahatattā ayoghanena hatassa pahatassa ayogatassa, kaṃsabhājanādīgatassa vā jalamānassa aggissa anukkamena upasantassa dasasu disāsu na katthaci gati paññāyati paccayanirodhena appaṭisandhikaniruddhattāti. **Evaṃ sammāvimuttānanti** sammā hetunā ñāyena tadaṅgavikkhambhanavimuttipubbaṅgamāya samucchavedavimuttīyā ariyamaggena catūhipi upādānehi, āsavehi ca muttattā sammā vimuttānaṃ, tato eva kāmabandhanasaṅkhātaṃ kāmoghabhavoghādībhedam avasiṭṭhaoghañca taritvā ṭhitattā **kāmabandhoghatārīnaṃ** suṭṭhu

paṭipassambhitasabbakilesavipphanditattā kilesābhisankhāravātehi akampanīyatāya **acalaṃ** nibbānasankhātāṃ saṅkhārūpasamaṃ **sukhaṃ pattānaṃ** adhigatānaṃ khīṇāsavānaṃ **gati** devamanussādibhedāsu gatīsu “ayaṃ nāmā”ti paññāpetabbatāya abhāvato **paññāpetuṃ natthi** na upalabbhati, yathāvuttajātavedo viya apaññātikabhāvameva te gacchantīti attho. **Evaṃ manasi karontoti** “evaṃ anekajātisamsāra”ntiadinā (dha. pa. 153) attano katakiccattaṃ manasi karonto bodhipallaṅke nisinnova virocitthāti yojanā.

Dutiyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmayācanakathāvaṇṇanā

64. Yannūnāti parivātakkanatthe nipāto, **ahanti** bhagavā attānaṃ niddisatīti āha “**yadi panāha**”nti. “**Aṭṭhame sattāhe**”tiādi yathā amhākaṃ bhagavā abhisambuddho hutvā vimuttisukhapaṭiṣaṃvedanādivasena sattasu sattāhesu paṭipajji, tato parañca dhammagambhīratāpaccavekkhaṇādivasena, evameva sabbepi sammāsambuddhā abhisambuddhakāle paṭipajjimsu, te ca sattāhādayo tatheva vavatthapīyanti ayaṃ sabbesampi buddhānaṃ dhammatā. Tasmā vipassī bhagavā abhisambuddhakāle tathā paṭipajjīti dassetuṃ āradhāṃ. Tattha “**aṭṭhame sattāhe**”ti idaṃ sattaṃsattāhato paraṃ, sattāhato orime ca pavattāya paṭipattiyā vasena vuttaṃ, na pallāṅkasattāhassa viya aṭṭhamassa nāma sattāhassa vavatthitassa labbhamānattā. **Anantaroti** “adhigato kho myāyaṃ dhammo”tiādiko vitakko (dī. ni. 2.67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7, 8).

Paṭividdhoti sayambhuñāṇena “idaṃ dukkha”ntiadinā paṭimukhaṃ paṭivijjhanavasena pavatto, yathābhūtaṃ avabuddhoti attho. **Dhammoti** catusaccadhammo tabbinimuttassa paṭivijjhitabbadhammassa abhāvato. **Gambhīroti** mahāsamuddo viya makasatuṇḍasūciyā aññatra samupacitaparipakkañāṇasambhārehi aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyappaṭiṭṭho. Tenāha “**uttānabhāvapaṭikkhepavacanameta**”nti. Alabbhaneyyappaṭiṭṭho ogāhituṃ asakkuṇeyyatāya sarūpato visesato ca passituṃ na sakkāti āha “**gambhīrattāva duddaso**”ti. **Dukkheṇa daṭṭhabboti** kicchena kenaci kadācīdeva daṭṭhabbo. Yaṃ pana daṭṭhameva na sakkā, tassa ogāhetvā anu anu bujjhane kathā eva natthīti āha “**duddasattāva duranubodho**”ti. **Dukkheṇa avabujjhitabbo** avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmiṃ ṭhāne “taṃ kiṃ maññatha bhikkhave dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā”ti (saṃ. ni. 5.1115) suttapadaṃ vattabbaṃ. Santārammaṇatāya vā **santo**. Nibbutasabbapariḷāhatāya **nibbuto**. Padhānabhāvaṃ nītoti vā **pañīto**. Atittikaraṭṭhena **atappako** sādurasabhojanaṃ viya. Ettha ca nirodhasaccaṃ santaṃ ārammaṇanti **santārammaṇaṃ**, maggasaccaṃ santaṃ, santārammaṇañcāti **santārammaṇaṃ** anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ, saṅkhārānañca abhāvato **santo nibbutasabbapariḷāhattā nibbuto**, santapaṇītabhāveneva tadatthāya asecanakatāya **atappakatā** daṭṭhabbā. Tenāha “**idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vutta**”nti. Uttamañāṇassa visayattā na takkena avacaritabbo, tato eva nipuṇañāṇagocaratāya, saṅhasukhumasabhāvattā ca **nipuṇo**. Bālānaṃ avisayattā paṇḍitehi eva veditabboti **paṇḍitavedanīyo**. Ālīyanti abhiramitabbaṭṭhena sevīyantīti **ālayā**, pañca kāmagaṇā. Ālayanti abhiramaṇavasena sevantīti **ālayā**, taṇhāvicarītāni. **Ālayaratāti** ālayaniratā. **Suṭṭhu muditā** ativiya muditā anukkaṇṭhanato. **Ramatīti** ratim vīdati kīḷati laḷati. Ime sattā yathā kāmagaṇe, evaṃ rāgampi assādentī abhinandanti yevāti vuttaṃ “**duvidhampi**”tiādi.

Ṭhānaṃ sandhāyāti ṭhāna-saddaṃ sandhāya. Atthato pana “**ṭhāna**”nti ca paṭiccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ**, saṅkhārādīnaṃ paccayabhūtā avijjādayo. **Imesaṃ** saṅkhārādīnaṃ **paccayāti idappaccayā**, avijjādayova. **Idappaccayā eva idappaccayatā** yathā devo eva devatā, idappaccayānaṃ vā avijjādīnaṃ attano phalaṃ paṭicca paccayabhāvo uppādanasamatthātā **idappaccayatā**, tena paramatthapaccayalakkaṇo paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṃ etasmāti **paṭiccasamuppādo**. Padadvayenāpi dhammānaṃ paccayaṭṭho eva vibhāvito. Tenāha “**saṅkhārādipaccayānaṃ avijjādīnametaṃ adhivacana**”nti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** (visuddhi. 2.570) vuttanayena veditabbo.

Sabbasaṅkhārasamathotiādi sabbanti sabbasaṅkhārasamathādīpadābhidheyyaṃ sabbam, atthato **nibbānameva**. Idāni tassa nibbānabhāvaṃ dassetuṃ “**yasmā hi**”tiādi vuttaṃ. **Tanti** nibbānaṃ. **Āgammāti** paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayaheṭṭu. **Sammantīti** appaṭisandhikūpasamavasena sammanti. Tathā santā ca savisesaṃ upasanta nāma hontīti āha “**vūpasammantī**”ti, etena sabbe saṅkhārā sammanti etthāti **sabbasaṅkhārasamatho**, nibbānanti dasseti. Sabbasaṅkhāravisaṃyutte hi nibbāne sabbasaṅkhāravūpasamapariyāyo ñāyāgato yevāti. Sesepeadesupi eseṇa nayo. Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhi**, khandhādayo. **Paṭinissatṭhāti** samucchavedavasena pariccattā **honti**. **Sabbā taṇhāti** aṭṭhasatappahedā sabbāpi taṇhā. **Sabbe kilesarāgāti** kāmarāgarūparāgādibhedā sabbepi kilesabhūtā rāgā, sabbepi vā kilesā idha kilesarāgāti veditabbā, na lobhavisēsā eva cittassa viparītābhāvāpādanato. Yathāha “rattampi cittaṃ vipariṇataṃ, duṭṭhampi cittaṃ vipariṇataṃ, mūlhampi cittaṃ vipariṇata”nti (pārā. 271) **virajjantīti** attano sabhāvaṃ vijahanti. **Sabbam dukkhanti** jarāmaṇādibhedam sabbam vaṭṭadukkham. **Bhavana bhavanti** tena tena bhavana bhavantaram. Bhavanikantibhāvena **samsibbati**, **phalena vā saddhiṃ kammaṃ** sataṇhasseva āyatim punabbhavabhāvato. **Tato vānato nikkhantaṃ** tattha tassa sabbaso abhāvato. Ciraṇisajjācirabhāsanehi piṭṭhiāgilāyanatālugalāsosādivasena **kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca** veditabbā. Sā ca kho desanāya attham ajānantānaṃ, appaṭipajjantānaṃ vasena, jānantānaṃ, pana paṭipajjantānaṃ desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamova. Tenāha bhagavā “na ca maṃ dhammādhikaraṇam vihesesī”ti (udā. 10). Tathā hi vuttaṃ “**yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assā**”ti. **Ubhayanti** cittaṅkilamatho, cittavihesā cāti **ubhayam petaṃ buddhānaṃ natthi**, bodhimūleyeva samucchinnattā.

65. Anubrūhanaṃ sampiṇḍanaṃ. Soti “apissū”ti nipāto. **Vipassinti** paṭi-saddayogena sāmīatthe upayogavacananti āha “vipassissā”ti. Vuddhippattā acchariyā vā **anacchariyā**. Vuddhiatthopi hi akāro hoti yathā “asekkhā dhammā”ti (dha. sa. tikamātikāya 11). Kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni sataśahaṣṣāṇa sadevakassa lokassa dhammasaṃvibhāgakaraṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni samadhiगतadhammarājassa tattha appossukkatāpattidīpanatā, gāthāthassa acchariyatā, tassa vuddhippatti cāti veditabbā. Atthadvārena hi gāthānaṃ anacchariyatā. **Gocarā ahesunti** upaṭṭhahimsu. Upaṭṭhānaṃ vitakketabbatāvāti āha “**parivittakayitabbataṃ pāpuṇimsū**”ti.

Yadi sukhāpaṭipadāva katham kicchātāti āha “**pāramīpūraṇakāle**”tiādi. **Evamādīni** duppariccajāni **dentassa**. **Ha**-iti vā byattanti etasmim atthe nipāto, “ekamsatthe”ti keci. **Ha** byattaṃ, ekamsena vā **alam** nippayojanaṃ evam kicchena adhiगतassa dhammassa desetunti yojanā. **Halanti** “ala”nti iminā samānattham padaṃ “halanti vadāmī”tiādīsu (saṃ. ni. ṭi. 1.172) viya. **Rāgadosaphuṭṭhehīti** phuṭṭhavisena viya sappena rāgena, dosena ca samphuṭṭhehi abhibhūtehi. **Rāgadosānugatehīti** rāgadosēhi anubandhehi.

Niccādīnanti niccaggāhādīnaṃ. **Evam gatanti** evam pavattaṃ aniccādiākārena pavattaṃ. “**Catusaccadhamma**”nti idaṃ aniccādīsu, saccesu ca yathālabhavasena gahetabbam. Evam gatanti vā evam “anicca”ntiādīnā abhinivisitvā mayā, aññehi ca sammāsambuddhehi gataṃ, ñātaṃ paṭividdhanti attho. **Kāmarāgena, bhavarāgena ca rattā** nīvaraṇehi nivutacittatāya, **diṭṭhirāgena rattā** viparītābhinivesena **na dakkhanti** yāthāvato imaṃ dhammaṃ nappaṭivijjhissanti. **Evam gāhāpetunti** “anicca”ntiādīnā sabhāvena yāthāvato dhamme jānāpetuṃ. Rāgadosaparetatāpi nesam sammūlhabhāvenevāti āha “**tamokhandhena āvuṭṭā**”ti.

Dhammadesanāya appossukkatāpattiyā kāraṇam vibhāvetuṃ “**kasmā panā**”tiādīnā sayameva codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha yathāyaṃ idāni dhammadesanāya appossukkatāpatti sabbabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇadhammatāvasena, sabbabodhisattānaṃ ādito “kiṃ me aññātaveseṇā”tiādīnā (bu. vaṃ. 2.99) mahābhinihāre attano cittassa samussāhanaṃ āciṇṇasamāciṇṇadhammatā vāti āha “**kiṃ me**”tiādi. Tattha **aññātaveseṇāti** sadevakam lokam unnādentō buddho ahutvā kevalam buddhānaṃ sāvabhāvūpagamanavasena aññātarūpena. Tividham kāraṇam appossukkatāpattiyā paṭipakkhassa balavabhāvo, dhammassa paramagambhīratā, tattha ca bhagavato sātisaṃyamaṃ gāravanti tam dassetuṃ “**tassa hi**”tiādi āradham. Tattha **paṭipakkhā** nāma rāgādayo kilesā sammāpaṭipattiyā antarāyakarattā.

Tesaṃ balavabhāvato ciraparibhāvanāya sattasantānato dubbisodhiyatāya te satte mattahatthino viya dubbalaṃ purisaṃ ajjhottharivā anayabyasanaṃ āpādentā anekasatayojanāyāmvitthāraṃ sunicitaṃ ghanasannivesaṃ kaṅṭhakaduggampi adhisenti. Dūrappabheda ducchejjatāhi dubbisodhiyatam pana dassetuṃ “**athassā**”tiādi vuttaṃ. Tattha ca anto āmaṭṭhatāya **kañjikapuṇṇalābu** ciraparivāsikatāya **takkabharitacāṭi** snehatintadubbilabhāvena **vasātelapītapilotikā**; telamissitatāya **añjanamakkhitaḥatthā** dubbisodhanīyā vuttā. Hīnūpamā cetā rūpappabandhabhāvato, acirakālikattā ca malīnatāya, kilesasaṃkilesa eva pana dubbisodhanīyatāro anādikālikattā, anusayitattā ca. Tenāha “**atisaṃkiliṭṭhā**”ti. Yathā ca dubbisodhanīyatāya evaṃ gambhīraduddasaduranubodhānampi vuttaupamā hīnūpamāva.

Gambhīropi dhammo paṭipakkhavidhamanena supākaṭo bhavēyya, paṭipakkhavidhamanaṃ pana sammāpaṭipattipaṭibaddhaṃ, sā saddhammasavanādhīnā, taṃ sathari, dhamme ca pasādāyattaṃ. So visesato loke sambhāvanīyassa garukātabbassa abhipatthanāhetukoti panālikāya sattānaṃ dhammasampaṭipattiyā brahmayācanādinimittanti taṃ dassento “**apicā**”tiādimāha.

66. “Aññataro”ti appaññāto viya kiñcāpi vuttaṃ, atha kho pākaṭo paññātoti dassetuṃ “**imasmiṃ cakkavāle jeṭṭhakamahābrahmā**”ti vuttaṃ. Mahābrahmabhavane **jeṭṭhakamahābrahmā**. So hi sakko viya kāmadevaloke, brahmaloke ca pākaṭo paññāto. Upakkilesabhūtaṃ appaṃ rāgādirajaṃ etassāti **apparajaṃ**, apparajaṃ akkhi paññācakkhu yesaṃ te taṃsabhāvāti katvā **apparajakkhajātikā**ti imamatthaṃ dassetuṃ “**paññāmāye**”tiādimāha. Appaṃ rāgādirajaṃ yesaṃ te taṃsabhāvā **apparajakkhajātikā**ti evamettha attho veditabbo. **Assavanatā**ti “sayāṃ abhiññā”tiādīsu (dī. ni. 1.28, 405; ma. ni. 1.154, 444) viya karaṇe paccattavacananti āha “**assavanatāyā**”ti. **Dasapuññakiriyavatthuvāsenā**ti dānādidasavidhvimuttiparipācanīyapuññakiriyavatthūnaṃ vasena. Tenāha “**katādhikārā**”tiādi. **Papañcasūdaniyaṃ** pana “dvādasapuññakiriyavāsenā”ti (ma. ni. aṭṭha. 2.282) vuttaṃ, taṃ dānādīsu saraṇagamanaparāhitapariṇāmanadvaya pakkhipanavasena vuttaṃ.

69. Garuṭṭhānīyesu gāravavasena garukarapatthanā **ajjhesanā**, sāpi atthato patthanā evāti vuttaṃ “**yācana**”nti. Padesavisayaññadassanaṃ hutvā buddhānaṃyeva āveṇikabhāvato idaṃ ñāṇadvayaṃ “buddhacakkhū”ti vuccatīti āha “**imesaṃhi dvinnaṃ ñāṇānaṃ buddhacakkhūti nāma**”nti. **Tiṇṇaṃ maggañāṇā**nti heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ “**dhammacakkhū**”ti nāmaṃ, catusaccadhammadassananti katvā dassanamattabhāvato. Yato tāni ñāṇāni vijjūpamābhāvena vuttāni, aggamaḡgañāṇaṃ pana ñāṇakiccassa sikhāppattiyā dassanamattaṃ na hotīti “dhammacakkhū”ti na vuccatīti. Yato taṃ vajirūpamābhāvena vuttaṃ. **Vuttanayenevā**ti “apparajakkhajātikā”ti ettha vuttanayeneva. Yasmā mandakilesā “**apparajakkhā**”ti vuttā, tasmā bahalakilesā “**mahārajakkhā**”ti veditabbā. Paṭipakkhavidhamanasamatthātāya **tikkhāni** sūrāni visadāni, vuttavipariyāyena **mudūni**. **Saddhādayo ākārā**ti saddahanādippakāre vadati. **Sundarā**ti kalyāṇā. **Sammohavinodaniyaṃ** pana “yesaṃ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te svākārā”ti (vibha. aṭṭha. 814) vuttaṃ, taṃ imāya atthavaṇṇanāya aññadatthu saṃsandati sametīti daṭṭhabbaṃ. Yato saddhāsampadādivasena ajjāsāyassa sundaratāti, tabbipariyāyato asundaratāti. **Kāraṇaṃ** nāma paccayākāro, saccāni vā. **Paralokanti** samparāyaṃ. Taṃ dukkhāvahaṃ vajjaṃ viya bhayato passitabbanti vuttaṃ “**paralokañceva vajjañca bhayato passantī**”ti. Sampattibhavato vā aññattā vipattibhavo “paraloko”ti vuttaṃ “**para...pe... passantī**”ti.

Ayaṃ panettha pālīti ettha “apparajakkhā”dipadānaṃ atthavibhāvane ayaṃ tassa tathābhāvasādhakapālī. Saddhādīnañhi vimuttiparipācakadhammānaṃ balavabhāvo tappaṭipakkhānaṃ pāpadhammānaṃ dubbilabhāveneva hoti, tesañca balavabhāvo saddhādīnaṃ dubbilabhāvenāti vimuttiparipācakadhammānaṃ savisesaṃ atthitānatthitāvasena “apparajakkhā mahārajakkhā”ti ādayo pālīyaṃ (paṭi. ma. 1.111) vibhajitvā dassitā. Iti saddhādīnaṃ vasena pañca apparajakkhā, asaddhiyādīnaṃ vasena pañca mahārajakkhā. Evaṃ tikkhindriyamudindriyādayoti vibhāvitā paññāsa puggalā. Saddhādīnaṃ pana antarabhedena anekabhedā veditabbā. Khandhādayo eva lujjanapalujjanatṭhena **loko**, sampattibhavabhūto loko **sampattibhavaloko**, sugatisaṅkhāto

upapattibhavo, sampatti sambhavati etenāti **sampattisambhavaloko** sugatisaṃvattaniyo kammabhavo. Duggatisaṅkhātaupapattibhavaduggatisaṃvattaniyakammabhavā **vipattibhavalokavipattisambhavalokā**.

Puna ekakadukādivasena lokaṃ vibhajitvā dassetuṃ “**eko loko**”tiādi vuttaṃ. Āhārādayo hi lujjanapalujjanatṭhena **lokoti**. Tattha “**eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā**”ti (dī. ni. 3.303; a. ni. 10.27, 28; paṭi. ma. 1.2, 112, 208) yāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbasaṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko eko ekavidho pakārantarassābhāvato. “**Dve lokā**”tiādīsipi iminā nayena attho veditabbo. Nāmaggaḥaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṃ tassa alokasabhāvattā. Nanu ca “**āhāraṭṭhitikā**”ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphalānaṃpi lokatā āpajjati? Nāpajjati pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ “**idha loko**”ti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjati yo gahito, tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā. Upādānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā**. Anurodhādivatthubhūtā lābhādayo **aṭṭha lokadhammā**. **Dasāyatanānī** dasa rūpāyatanāni vivaṭṭajjhāsayaṃ adhippetattā. Tassa ca sabbaṃ tebhūmakakammaṃ garahitabbaṃ, vajjitabbaṃca hutvā upaṭṭhātīti vuttaṃ “**sabbe abhisāṅkhārā vajjaṃ, sabbe bhavagāmikammā vajja**”nti. Yesaṃ puggalānaṃ saddhādayo mandā, te idha “**assaddhā**”tiādīnā vuttā. Na pana sabbena sabbaṃ saddhādīnaṃ abhāvatoṭi apparajakkhadukādīsū pañcasu dukesu ekekasmim̐ dasa dasa katvā “**paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānāti**”ti vuttaṃ. Atha vā anvayato, byatirekato ca saddhādīnaṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ jānāti katvā tathā vuttaṃ. Ettha ca apparajakkhādivasena āvajjantassa bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upaṭṭhahanti, na ekekā.

Uppalāni ettha santīti **uppalinī**, gacchopi jalāsāyopi, idha pana jalāsāyo adhippetoti āha “**uppalavane**”ti. Yāni udakassa anto nimuggāneva hutvā pusanti vaḍḍhanti, tāni **antonimuggaposinī**. **Dīpitānī**ti aṭṭhakathāyaṃ pakāsītāni, idheva vā “**aññānipī**”tiādīnā dīpitāni. **Ugghaṭṭitaññū**ti ugghaṭṭanaṃ nāma ñāṇugghaṭṭanaṃ, ñāṇe ugghaṭṭitamatte eva jānāti attho. Vipañcitaṃ vitthāramevamatthaṃ jānāti **vipañcitaññū**. Uddesādīhi netabboti **neyyo**. **Saha udāhaṭṭavelāyati** udāhāre dhammassa uddese udāhaṭṭamate eva. **Dhammābhisamayoti** catusaccadhammassa ñāṇena saddhim̐ abhisamayo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ “**cattāro satipaṭṭhānā**”tiādīnā nayena saṅkhittena mātīkāya dīpiyamānāya desanānusāreṇa ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho “**puggalo ugghaṭṭitaññū**”ti vuccati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ saṅkhittena mātīkaṃ ṭhapetvā vitthāreṇa atthe vibhajiyamāne arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho “**puggalo vipañcitaññū**”ti vuccati. **Uddesatoti** uddesahetu, uddisāntassa, uddisāpentassa vāti attho. **Paripucchatoti** atthaṃ paripucchantassa. **Anupubbena dhammābhisamayoti hotīti** anukkamena arahattappatto hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayoti hotīti** tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetuṃ na sakkoti. **Ayaṃ vuccati puggalo padaparamoti** ayaṃ puggalo byañjanapadameva paramaṃ assāti “**padaparamo**”ti vuccati.

Yeti ye duvidhe puggale sandhāya vuttaṃ vibhaṅge **kammāvaraṇenāti** pañcavidhena ānantariyakamma. **Vipākāvaraṇenāti** ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukapaṭisandhipi “**vipākāvaraṇamevā**”ti veditabbā. **Kilesāvaraṇenāti** niyatamicchādīṭṭhiyā. **Assaddhāti** buddhādīsū saddhā rahitā. **Acchandikāti** kattukamyatākusalacchandarahitā, uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ pavīṭṭhā. **Duppaññāti** bhavaṅgapaññāya parihīnā, bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātāṃ ariyamaggaṃ okkamituṃ adhigantaṃ abhabbā. “**Na kammāvaraṇenā**”tiādīni vuttavipariyāyena veditabbāni.

“**Rāgacaritā**”tiādīsū yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthadīpaniyaṃ [paramatthamañjūsāyaṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyanti bhavitabbaṃ –

“Sā esā paramatthānaṃ, tattha tattha yathārahaṃ;

Nidhānato paramattha-mañjūsā nāma nāmato’’ti. (visuddhimaggamahāṭīkāya nigamane sayameva vuttattā)] visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbam;

70. Ārabbhāti attano adhippetassa atthassa bhagavato jānāpanaṃ uddissāti attho. Selo pabbato ucco hoti thiro ca, na paṃsupabbato, missakapabbato vāti āha “**sele yathā pabbatamuddhanī**’’ti. **Dhammamayaṃ pāsādanti** lokuttaradhammamāha. So hi pabbatasadiso ca hoti sabbadhamme atikkamma abbhuggataṭṭhena pāsādasadiso ca, paññāpariyāyo vā idha dhamma-saddo. Sā hi abbhuggataṭṭhena pāsādoti abhidhamme (dha. sa. aṭṭha. 16) niddiṭṭhā. Tathā cāha –

“Paññāpāsādamāruya, asoko sokiniṃ pajam;
Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe, dhīro bāle avekkhatī’’ti. (dha. pa. 28);

“**Yathā hī**’’tiādīsu yathā pabbate ṭhatvā rattandhakāre heṭṭhā olokontassa purisassa khetto kedārapālikuṭiyo, tattha sayitamanussā ca na paññāyanti anujjalabhāvato. Kuṭikāsu pana aggijālā paññāyati ujjalabhāvato evaṃ dhammapāsādamāruya sattalokaṃ olokayato bhagavato ñāṇassa āpāthaṃ nāgacchanti akatakalyāṇā sattā ñāṇagginā anujjalabhāvato, anuḷārabhāvato ca rattim khittā sarā viya hontī. Katakalyāṇā pana bhābapuggalā dūre ṭhitāpi bhagavato ñāṇassa āpāthaṃ āgacchanti paripakkañāggitāya samujjalabhāvato, uḷārasantānatāya himavantapabbato viya cāti evaṃ yojanā veditabbā.

Uṭṭhehīti tvaṃ dhammadesanāya apposukkatāsankhātasankocāpattito kilāsubhāvato uṭṭhaha. **Vīriyavantatāyāti** sātīsaṃ catubbidhasammappadhānavīriyavantatāya. Vīrassa hi bhāvo, kammaṃ vā **vīriyaṃ**. Kilesamārassa viya maccumārassapi āyatim asambhavato “**maccukilesamārāna**’’nti vuttam. Abhisankhāramāravijayassa aggahaṇaṃ kilesamāravijayeneva tabbijayassa jotitabhāvato. **Vāhanasamatthatāyāti** saṃsāramahākantārato nibbānasankhātaṃ khemappadesaṃ sampāpanasamatthatāya.

71. “Apārutaṃ tesam amatassa dvāra’’nti keci paṭhanti. Nibbānassa dvāraṃ pavisanamaggo vivarivā ṭhapito mahākaruṇūpanissayena sayambhuñāṇena adhigatattā. **Saddhaṃ pamuñcantūti** saddhaṃ pavedentu, attano saddahanākāraṃ upaṭṭhāpentūti attho. Sukhena akicchena pavattaniyatāya **suppavattitaṃ. Na bhāsim** na bhāsissāmīti cintesi.

Aggasāvakayugavaṇṇanā

73. Sallapitvāti “vipassannāni kho te āvuso indriyāni’’tiādīnā (mahāva. 60) ālāpasallāpaṃ katvā. Tañhissa aparabhāge satthu santikaṃ upasaṅkamanassa paccayo ahosi.

75-6. Anupubbiṃ kathanti anupubbiyā anupubbaṃ kathetabbaṃ kathaṃ. Kā pana sātī? Dānādīkathā. Tattha **dānakathā** tāva pacurajanesu pavattiyā sabbasādhāraṇattā, sukarattā, sīle patiṭṭhānassa upāyabhāvato ca ādito kathitā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu nissāṅgabhāvato sukheva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakaṭṭhāgāhakavisuddhito parānuggahaṃ vatvā parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca **dānakathānantaraṃ sīlakathā** kathitā, tañce dānasīlaṃ vaṭṭanissitaṃ, ayaṃ bhavasampatti tassa phalanti dassanattaṃ, imehi ca dānasīlamayehi pañītapañītataraḍibhedabhinnehi puññakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādīsu pañītapañītataraḍibhedabhinnehi aparimeyyā dibbābhogabhavasampattiyo hontīti dassanattaṃ **tadanantaraṃ saggakathaṃ**. Vatvā ayaṃ saggo rāgādīhi upakkilīṭṭho, sabbadā anupakkilīṭṭho ariyamaggoti dassanattaṃ **saggānantaraṃ maggakathā** kathetabbā. Maggañca kathentena tadadhigamupāyadassanattaṃ saggapariyāpannāpi, pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā, aniccā adhuvā, vipariṇāmadhammāti **kāmānaṃ ādīnavo**, hīnā, gammā, pothujanikā, anariyā, anattasāñhitāti tesam **okāro** lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṃ vatthubhūtāti **tattha**

samkilesa, sabbaso kilesavippamuttam nibbānanti **nekkhamme ānisaṃso** ca kathetabboti ayamattho **maggantī**ti ettha **iti**-saddena ādiatthajotakena bodhitoti veditabbam.

Sukhānaṃ nidānanti diṭṭhadhammikānaṃ, samparāyikānaṃ, nibbānapaṭisaṃyuttānañcāti sabbesampi sukhānaṃ kāraṇaṃ. Yañhi kiñci loke bhogasukhaṃ nāma, taṃ sabbam dānanidānanti pākaṭo yamattho. Yaṃ pana taṃ jhānavipassanāmaggaḥalanibbānapaṭisaṃyuttam sukhaṃ, tassāpi dānaṃ upanissayapaccayo hotiyeva. **Sampattīnaṃ mūlanti** yā imā loke padesarajjaṃ sirissariyaṃ sattaratanasamujjalacakkavattisampadāti evaṃpabhedā mānusikā sampattiyo, yā ca cātumahārājikacātumahārājādibhedā dibbasampattiyo, yā vā panaññāpi sampattiyo, tāsam sabbāsam idaṃ dānaṃ nāma mūlaṃ kāraṇaṃ. **Bhogānanti** bhuñjitabbaṭṭhena “**bhogo**”ti laddhanāmānaṃ manāpiyarūpādīnaṃ, tannissayānañca upabhogasukhānaṃ. Avassayaṭṭhena **patiṭṭhā**. **Visamagatassāti** byasanappattassa. **Tāṇanti** rakkhā tato paripālanato. **Leṇanti** byasanehi paripāciyamānassa oliyanapadeso. **Gatīti** gantabbaṭṭhānaṃ. **Parāyaṇanti** paṭisaraṇaṃ. **Avassayoti** vinīpatitum adento nissayo. **Ārammaṇanti** olubbhārammaṇaṃ.

Ratanamayasihāsanasadisanti sabbaratanamayasattaṅgamahāsīhāsanasadisaṃ mahagghaṃ hutvā sabbaso vinīpatitum appadānato. **Mahāpathavisadisam** gatagataṭṭhāne patiṭṭhāya labhāpanato. **Ālambanarajjusadisanti** yathā dubbalassa purisassa ālambanarajju uttiṭṭhato, tiṭṭhato ca upatthambho, evaṃ dānaṃ sattānaṃ sampattibhave uppattiyā, ṭhitiyā ca paccayabhāvato. **Dukkhanittharaṇaṭṭhenāti** duggatidukkhanittharaṇaṭṭhena. **Samassāsanatṭhenāti** lobhamacchariyādiṭṭhāpattupaddavato sammadeva assāsanatṭhena. **Bhayaparitṭāṇatṭhenāti** dāliddiyabhayato paripālanatṭhena. **Maccheramalādīhīti** maccheralobhadosaissāvicikicchādīṭṭhi ādicittamalehi. **Anupalittatṭhenāti** anupakkiliṭṭhatāya. **Tesanti** maccheramalādīkacavarānaṃ. Etehi eva **durāsadaṭṭhena**. **Asantāsanatṭhenāti** anabhibhavanīyatāya santāsābhāvena. Yo hi dāyako dānapati, so sampatipi kutoci na bhāyati, pageva āyatim. Dhammasīsenā puggalo vutto. **Balavantaṭṭhenāti** mahābalavatāya. Dāyako hi dānapati sampati pakkhabalena balavā hoti, āyatim pana kāyabalādīhipi. **Abhimaṅgalasammataṭṭhenāti** “vaḍḍhikāraṇa”nti abhisammatabhāvena. Vipattibhavato sampattibhavūpanayanaṃ **khemantabhūmisampāpanaṃ**, bhavasāṅgāmato yogakkhemasampāpanaṃca **khemantabhūmisampāpanatṭho**.

Idāni dānaṃ vaṭṭagatā ukkaṃsappattā sampattiyo viya vivaṭṭagatāpi tā sampādetīti bodhicariyabhāvenapi dānaguṇe dassetuṃ “**dānañhī**”tiādi vuttaṃ. Tattha sakkamābrahmasampattiyo attahitāya eva, cakkavattisampatti pana attahitāya, parahitāya cāti dassetuṃ sā tāsam parato vuttā, eṭā lokiyā, imā pana lokuttarāti dassetuṃ tato paraṃ “**sāvakaḥpāramīṇāṇa**”ntiādi vuttaṃ. Tatthāpi ukkaṭṭhukkaṭṭhatarukkaṭṭhatamāti dassetuṃ kamena ñāṇattayaṃ vuttaṃ. Tesam pana dānassa paccayabhāvo heṭṭhā vutto eva. Etenevassa brahmasampattiyāpi paccayabhāvo dīpitoti veditabbo.

Dānañca nāma dakkhiṇeyyesu hitajjhāsayena vā pūjanajjhāsayena vā attano santakassa paresaṃ pariccajanaṃ, tasmā dāyako sattesu ekantahitajjhāsayo purisapuggalo, so “paresaṃ hiṃsati, paresaṃ vā santakaṃ haratī”ti aṭṭhānametanti āha “**dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātum sakkotī**”ti. **Silasadiso alaṅkāro natthīti** akittimaṃ hutvā sabbakālaṃ sobhāvisesāvahattā. **Silapupphasadisam pupphaṃ natthīti** etthāpi eseva nayo. **Silagandhasadiso gandho natthīti** ettha “candanaṃ tagaraṃ vāpī”tiādikā (dha. pa. 55) gāthā, “gandho isīnaṃ ciradikkhitānaṃ, kāyā cuto gacchati mālutenā”tiādikā (jā. 2.17.55) ca vattabbā. Sīlañhi sattānaṃ ābharaṇaṇceva alaṅkāro ca gandhavilepanaṃca parassa dassanīyabhāvāvahañca. Tenāha “**sīlālaṅkārena hī**”tiādi.

“**Ayaṃ saggo labbhatī**”ti idaṃ majjhimehi chandādīhi āraddhaṃ sīlaṃ sandhāyāha. Tenāha sakko devarājā –

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;
Majjhimena ca devattaṃ, uttamena visujjhatī”ti. (jā. 2.22.429);

Iṭṭhoti sukho, **kantoti** kamanīyo, **manāpoti** manavaḍḍhanako, taṃ panassa iṭṭhādibhāvaṃ dassetuṃ “**niccemettha kīlā**”tiādi vuttaṃ. **Niccanti** sabbakālaṃ **kīlā**ti kāmūpasamhitā sukhavihārā. **Sampattiyoti** bhogasampattiyō. **Dibbanti** dibbabhavaṃ devalokapariyāpannaṃ. **Sukhanti** kāyikaṃ, cetasikañca sukhaṃ. **Dibbasampattinti** dibbabhavaṃ āyusampattiṃ, vaṇṇayasaissariyasampattiṃ, rūpādisampattiñca. **Evamādīti ādi**-saddena yāmādīhi anubhavitabbaṃ dibbasampattiṃ vadati.

Appassādāti nirassādā paṇḍitehi yathābhūtaṃ passantehi tattha assādetabbatābhāvato. **Bahudukkhāti** mahādukkhā sampati, āyatiñca vipuladukkhānubandhattā. **Bahupāyāsāti** anekavidhaparissayā. **Etthāti** kāmesu. **Bhiyyoti** bahuṃ. **Dosoti** aniccataḍḍinā, appassādatāḍḍinā ca dūsitabhāvo, yato te viññūnaṃ cittaṃ nārādhenti. Atha vā ādīnaṃ vāti pavattatīti **ādīnavo**, paramakapaṇatā, tathā ca kāmā yathābhūtaṃ paccavekkhantānaṃ paccupatiṭṭhanti. **Lāmakabhāvoti** nihīnabhāvo aseṭṭhehi sevitabbatā, seṭṭhehi na sevitabbatā ca. **Samkilissananti** vibādhatabbatā upatāpetabbatā. **Nekkhamme ānisaṃsanti** ettha yattakā kāmesu ādīnavā, tappatipakkhato tattakā nekkhamme ānisaṃsā. Api ca “nekkhammaṃ nāmetaṃ asambādhaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ, nikkhantaṃ kāmehi, nikkhantaṃ kāmasaññāya, nikkhantaṃ kāmavitakkehi, nikkhantaṃ kāmapiṇḍāhehi, nikkhantaṃ byāpādato”tiādinā (sārattha. ṭī. 3.26 mahāvagge) nayena nekkhamme ānisaṃse pakāsesi, pabbajjāya, jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi.

Vuttanayanti ettha yaṃ avuttanayaṃ “kallacitte”tiādi, tattha **kallacitteti** kammaniyacitte, heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammakkhamacitteti attho. Assaddhiyādayo hi yasmā cittassa rogabhūtā tadā te vigatā, tasmā arogacitteti attho. Diṭṭhimānadikilesavigamanena **muducitte**. Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacitte**. Sammāpaṭipattiyāṃ uḷārapītipāmojjayogena **udaggacitte**. Tattha saddhāsampattiyā **pasannacitte**. Yadā ca bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā **kallacitteti** kāmacchandavigamena arogacitte. **Muducitteti** byāpādavigamena mettāvasena akathinacitte. **Vinīvaraṇacitteti** uddhaccakukkucavigamena vikkhepassa vigatattā tena apihitacitte. **Udaggacitteti** thinamiddhavigamena sampaggahitavasena alīnacitte. **Pasannacitteti** vicikicchavigamena sammāpaṭipattiyāṃ adhimuttacitte, evampettha attho veditabbo.

“**Seyyathāpī**”tiādinā upamāvasena nesam saṃkilesappahānaṃ, ariyamagguppādañca dasseti. **Apagatakāḷakanti** vigatakāḷakaṃ. **Sammadevāti** suṭṭhu eva. **Rajananti** nīlapītādiraṅgajātaṃ. **Paṭiggaṇheyyāti** gaṇheyya pabhassaraṃ bhavēyya. **Tasmimēva āsaneti** tissameva nisajjāyaṃ, etena nesam lahuvipassakatā, tikkhapaññatā, sukhapatipadākhippābhiññatā ca dassitā hoti. **Virajanti** apāyagamaniyārāgarajādīnaṃ vigamena virajaṃ. Anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamanena **vītamalaṃ**. Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā **virajaṃ**. Pañcavidhadussīlyamalāpagamanena **vītamalaṃ**. **Dhammacakkhanti** brahmāyusutte (ma. ni. 2.383) heṭṭhimā tayo maggā vuttā, cūḷārāhulovāde (ma. ni. 3.416) āsavakkhāyo, idha pana sotāpattimaggo adhippeto. “**Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma**”nti tassa uppattiākāradassananti. Nanu ca maggañāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇaṃ, na saṅkhatadhammārammaṇanti? Saccametaṃ. Yasmā taṃ nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena sabbasaṅkhatam paṭivijjhantaṃ uppajjati, tasmā tathā vuttaṃ.

“Suddham vattha”nti nidassitaupamāyaṃ idaṃ upamāsaṃsandanaṃ vatthaṃ viya cittaṃ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādīmalehi saṃkiliṭṭhabhāvo, dhovanasilā viya anupubbikathā, udakaṃ viya saddhā, udake temetvā ūsagomayachārikābhārehi kāḷakapadesa samucchindivā vatthassa dhovanapayogo viya saddhāsinehena temetvā temetvā satisamādhīpaññāhi dose sithilī katvā sutādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe nānākāḷakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṃ, raṅgajātaṃ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittassa maggena pariyodapananti. “**Diṭṭhadhammā**”ti vatvā dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti taṃ nivattanatthaṃ “**pattadhammā**”ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampattito aññampi vijjatīti tato visesadassanatthaṃ “**viditadhammā**”ti vuttaṃ. Sā pana viditadhammatā dhammesu ekadesenāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ

“**pariyogāḷhadhammā**”ti vuttam, tena nesam saccābhisambodhimyeva vibhāveti. Maggaññaṇaṇhi ekābhisamayavasena pariññādikiccam sādhetam nippadesatova catusaccadhammam samantato ogāhantam paṭivijjhātī. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

77. **Cīvaradānādīnī**ti cīvarādīparikkhāradānam sandhāyāha. Yo hi cīvarādīke aṭṭha parikkhāre, pattacīvaremeva vā sotāpannādiariyassa, puthujjanasseva vā sīlasampannassa datvā “idaṃ parikkhāradānam anāgate ehibhikkhubhāvāya paccayo hotū”ti patthanam paṭṭhapesi, tassa ca sati adhikārasampattiyam buddhānam sammukhībhāve iddhimayaparikkhāralābhāya samvattatīti veditabbam. **Vassasatikattherā viya** ākappasampannāti adhippāyo.

Sandassesīti suṭṭhu paccakkham katvā dassesi. **Idhalokatthanti** idhalokabhūtam khandhapañcakasañkhātamattam. **Paralokatthanti** etthāpi eseva nayo. **Dassesī**ti sāmāññalakkhaṇato, salakkhaṇato ca dassesi. Tenāha “**anicca**”ntiādi. Tattha hutvā abhāvato **aniccanti dassesi**. Udayabbayapaṭipīḷanato **dukkhanti dassesi**. Avasavattanato **anattāti dassesi**. Ime ruppanādīlakkhaṇā pañcakkhandhāti rāsaṭṭhena **khandhe dassesi**. Ime cakkhādisabhāvā nissattanijjīvaṭṭhena aṭṭhārasa dhātuyoti **dassesī**. Imāni cakkhādisabhāvāneva dvārārammaṇabhūtāni dvādasa āyatanānīti **dassesī**. Ime avijjādayo jarāmaṇapariyosānā dvādasa paccayadhammā paṭiccasamuppādoti **dassesī**. Rūpakkhandhassa heṭṭhā vuttanayena paccayato cattāri, khaṇato ekanti imāni **pañca lakkhaṇāni dassesi**. **Tathāti** iminā “pañca lakkhaṇānī”ti padaṃ ākaḍḍhati. **Dassentoti iti**-saddo nidassanatto, evanti attho. **Nirayanti** aṭṭhamahānirayasolaussadanirayappabhedam sabbaso nirayam **dassesī**. **Tiracchānayaninti** apadadvipadacatuppada bahuppada dibhedam migapasupakkhisarīsapādivibhāgam nānāvidham tiracchānalokam. **Pettivisayanti** khuppiṭṭhāpāsikavantāsikaparadattūpajīvinījjhāmatanīhikādībhedabhinnaṃ nānāvidham petasattalokam. **Asurakāyanti** kālakañcīkāsuranīkāyam. Evaṃ tāva duggatībhūtam paralokattham vatvā idāni sugatībhūtam vuttam “**tiṇṇam kusalānam vipāka**”ntiādi vuttam. Vehapphale subhakiṇṇeyeva saṅgahetvā asaṅṅisu, arūpīsu ca sampattiyā dassetabbāya abhāvato duviñṇeyyatāya “**navannaṃ brahmalokāna**”ntveva vuttam.

Gaṇhāpesīti te dhamme samādinne kārāpesi.

Samuttejanaṃ nāma samādinnaḍḍhammānam yathā anupakāraḷā dhammā parihāyanti, pahīyanti ca, upakāraḷā dhammā parivaḍḍhanti, visujjhanti ca, tathā nesam ussāhuppādananti āha “**abbhussāhesī**”ti. Yathā pana tam ussāhuppādanam hoti, tam dassetuṃ “**idhalokatthañcevā**”tiādi vuttam. **Tāsetvā tāsetvā**ti paribhāyabhāvāpādanena tejetvā tejetvā. **Adhigataṃ viya katvā**ti yesam katheti, tehi tamattam paccakkhato anubhuyyamānam viya katvā. Veneyyānaṇhi buddhehi pakāsiyamāno attho paccakkhatopi pākāṭataro hutvā upaṭṭhāti. Tathā hi bhagavā evam thomīyati –

“Ādittopi ayam loko, ekādasahi aggibhi;
Na tathā yāti samvegam, sammohapaliguṇṭhito.

Sutvādīnavasaññuttam, yathā vācam mahesino;
Paccakkhatopi buddhānam, vacanam suṭṭhu pākāṭa”nti.

Tenāha “**dvattiṃsakammakāraṇapañcavīsati mahābhayappabhedāñhī**”tiādi. Dvattiṃsakammakāraṇāni “hatthampi chindanti”tiādinā (ma. ni. 1.178) **dukkhakkhandhasutte** āgatanayena veditabbāni. **Pañcavīsati mahābhayāni** “jātibhayam jarābhayam byādhibhayam maraṇabhaya”ntiādinā (cūḷani. 123) tattha tattha sutte āgatanayena veditabbāni. **Āghātanabhaṇḍikā** adhikuṭṭanakaḷiṅgaram, yam “accādhāna”ntipi vuccati.

Paṭiladdhaguṇena codesīti “tamtaṃguṇādhigamena ayampi tumhehi paṭiladdho, ānisaṃso ayampi”ti paccakkhato dassento “kiṃ ito pubbe evarūpaṃ atthī”ti codento viya ahoṣi. Tenāha

“mahānisamsaṃ katvā kathesi”ti.

Tappaccayañca kilamathanti saṅkhārapavattihetukaṃ tasmim̐ tasmim̐ sattasantāne uppajjanakaparissamaṃ saṃvighātaṃ vihesaṃ. **Idhāti** heṭṭhā paṭhamamaggādhigamatthāya kathāya. Sabbasaṅkhārūpasamabhāvato **santaṃ**. Atittikaraparamasukhatāya **paṇītaṃ**. Sakalasaṃsārabyasanato tāyanatthena **tāṇaṃ**. Tato nibbindahadayānaṃ nilīyanaṭṭhānatāya **leṇaṃ**. **Ādi**-saddena gatipaṭisaraṇaṃ paramassāsoti evamādīnaṃ saṅgho.

Mahājanakāyapabbajjāvaṇṇanā

80. Saṅghappahonakānaṃ bhikkhūnaṃ abhāvā “saṅghassa aparipuṇṇattā”ti vuttaṃ. Dve aggasāvaka eva hi tadā ahesuṃ.

Cārikāanujānanaṇṇanā

86. “Kadā udapādī”ti pucchaṃ “sambodhito”tiādīnaṃ saṅkhepato vissajjetvā puna taṃ vitthārato dassetuṃ “**bhagavā kirā**”tiādi vuttaṃ. Pitu saṅghaṃ karonto vihāsi sambodhito “satta saṃvaccharāni satta māse satta divase”ti ānetvā sambandho, tañca kho veneyyānaṃ tadā abhāvato. **Kilañjehi** bahi **chādāpetvā, vatthehi** anto **paṭicchādāpetvā, upari ca** vatthehi **chādāpetvā**, tassa heṭṭhā **suvaṇṇa... pe... vitānaṃ kārapetvā. Mālāvacchaketi** pupphamālāhi vacchākārena veṭhite. **Gandhantareti** cāṭibharitagandhassa antare. **Pupphānīti** cāṭiādibharitāni jalajapupphāni ceva caṅkotakādibharitāni thalajapupphāni ca.

Kāmañcāyaṃ rājā buddhapitā, tathāpi buddhā nāma lokagaruno, na te kenaci vase vattetabbā, atha kho te eva pare attano vase vattenti, tasmā rājā “**nāhaṃ bhikkhusaṅghaṃ demī**”ti āha.

Dānamukhanti dānakaraṇūpāyaṃ, dānavattanti attho. **Na dāni me anuññātāti** idāni me dānaṃ na anuññātā, no na anujānantīti attho.

Paritassanajīvanti dukkhajīvikā dāliddiyanti attho.

Sabbesaṃ bhikkhūnaṃ pahosīti bhagavato aṭṭhasaṭṭhi ca bhikkhusatasahassānaṃ bhāgato dātuṃ pahosi, na sabbesaṃ pariyattabhāvena. Tenāha “**senāpatipi attano deyyadhammaṃ adāsī**”ti. **Jeṭṭhikaṭṭhāneti** jeṭṭhikadeviṭṭhāne.

Tatheva katvāti carapurise ṭhapetvā. **Sucinti** suddhaṃ. **Paṇītanti** uḷāraṃ, bhāvanapuṃsakañcetaṃ “ekamanta”ntiādīsu (pārā. 2) viya. **Bhañjītvāti** maddītvā, pīletvāti attho. **Jātisappikhīrādīhiyevāti** antojātasappikhīrādīhiyeva, amhākameva gāvīādito gahitasappiādīhiyevāti attho.

90. Parāpavādaṃ, parāpakāraṃ, sītuṇhādibhedañca guṇāparādhaṃ khamati sahati adhiṅvāsetīti **khanti**. Sā pana yasmā silādīnaṃ paṭipakkhadhamme savisesaṃ tapati santapati vidhamatīti **paramaṃ** uttamaṃ **tapo**. Tenāha “**adhivāsanakhanti nāma paramaṃ tapo**”ti. “Adhivāsanakhanti”ti iminā dhammanijjhānakkhantito viseseti. Titikkhanaṃ khamanaṃ **titikkhā**. Akkharacintakā hi khamāyaṃ titikkhā-saddaṃ vaṇṇenti. Tenevāha “**khantiyā eva vevacana**”ntiādi. **Sabbākārenāti** santapaṇītanipuṇasivakhemādīnaṃ sabbappakārena. **So pabbajito nāma na hoti** pabbājītabbadhammassa apabbājanato. **Tasseva** tatiyapadassa **vevacanaṃ** anantthantarattā.

“**Na hī**”tiādīnaṃ taṃ evatthaṃ vivarati. **Uttamatthena paramanti vuccati** para-saddassa seṭṭhavācakattā, “puggalaparoparaññū”tiādīsu (a. ni. 7.68; netti. 118) viya. **Paranti aññaṃ**. Idāni para-saddaṃ aññaṃpariyāyameva gahetvā atthaṃ dassetuṃ “**atha vā**”tiādi vuttaṃ. **Malassāti** pāpamalassa.

Apabbājitattāti anīhaṭattā anirākatattā. **Samitattā**ti nirodhitattā tesam pāpadhammānaṃ. “**Samitattā hi pāpānaṃ samaṇoti pavuccati**”ti hi vuttaṃ.

Apica bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkhaṃ uddisanto pātimokkhakathāya ca sīlapadhānattā sīlassa ca visesato doso paṭipakkhoti tassa niggaṇhanavidhiṃ dassetuṃ ādito “**khantī paramaṃ tapo**”ti āha, tena anīṭṭhassa paṭihananūpāyo vutto, titikkhāgahaṇena pana iṭṭhassa, tadubhayenapi uppannaṃ ratim abhibhuyya viharatīti ayamatto dassitoti. Taṇhāvānassa vūpasamanato **nibbānaṃ paramaṃ vadanti buddhā**. Tatha khantiggahaṇena payogavipattiyā abhāvo dassito, titikkhāgahaṇena āsayavipattiyā abhāvo. Tathā khantiggahaṇena parāparādhasahatā, titikkhāgahaṇena paresu anaparajjhanā dassitā. Evaṃ kāraṇamukhena anvayato pātimokkhaṃ dassetvā idāni byatirekato taṃ dassetuṃ “**na hī**”tiādi vuttaṃ, tena yathā sattānaṃ jīvitā voropanaṃ, pāṇileḍḍudaṇḍādīhi vibādhanañca “parūpaghāto, paraviheṭhana”nti vuccati, evaṃ tesam mūlasāpateyyāvaharaṇaṃ, dāraparāmasanaṃ, viṣaṃvādanaṃ, aññaṃaññābhedaṇaṃ, pharusavacanena mammaghaṭṭanaṃ, niraṭṭhakavippalāpo, parasantakagijjhanā, ucchedavindanaṃ, micchābhinivesanañcaupaghāto, viheṭhanañca hotīti yassa kassaci akusalassa kammaṭṭhassa, kammaṭṭha ca karaṇena pabbajito, samaṇo ca na hotīti dasseti.

Sabbākusalassāti sabbassāpi dvādasākusalacittuppadasaṅgahitassa sāvajjadhammassa. Karaṇaṃ nāma tassa attano santāne uppādananti tappaṭikkhepatto akaraṇaṃ “**anuppādana**”nti vuttaṃ. “**Kusalassā**”ti idaṃ “etaṃ buddhāna sāsana”nti vakkhamānattā ariyamaggadhamme, tesañca sambhārabhūte tebhūmakakusaladhamme sambodhetīti āha “**catubhūmakakusalassā**”ti. **Upasampadā**ti upasampādanaṃ, taṃ pana tassa samadhigamoti āha “**paṭilābho**”ti. **Cittajotana**nti cittassa pabhassaraḥāvākaraṇaṃ sabbaso parisodhanaṃ. Yasmā aggamaggasamaṅgino cittaṃ sabbaso pariyodapīyati nāma, aggaphalakkhaṇe pana pariyodapitaṃ hoti puna pariyodapetabbatāya abhāvato, iti pariṇīṭṭhitapariyodapanataṃ sandhāyāha “**taṃ pana arahattena hoti**”ti. **Sabbapāpaṃ pahāya** tadaṅgādivasenevāti adhippāyo. “**Sīlasaṃvarena**”ti hi iminā tebhūmakassāpi saṅghe itarappahānānampi saṅgaho hotīti, evañca katvā sabbagahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. **Samathavipassanā**hīti lokiya lokuttarāhi samathavipassanāhi. **Sampādetvā**ti nipphādetvā. Sampādanañcetha hetubhūṭāhi phalabhūṭassa sahaṇāṭṭhāhi, pageva purimasiddhāhīti daṭṭhabbaṃ.

Kassacīti hīnādīsu kassaci sattassa kassaci upavādassa, tena davakamyatāyapi upavadanaṃ paṭikkhipati. **Upaghatassa akaraṇa**nti etthāpi “kassacī”ti ānetvā sambandho. **Kāyenā**ti ca nidassanamattametam manasāpi paresam anattacintanādivasena upaghatākaraṇassa vajjetabbattā. **Kāyenā**ti vā ettha arūpakāyassāpi saṅgaho daṭṭhabbo, na copanakāyakarajakāyānameva. **Pa atimokkhanti** pakārato ativiya sīlesu mukhyabhūtaṃ. “**Atipamokkha**”nti tameva padaṃ upasaggabyattayena vadati. Evaṃ bhedato padavaṇṇanaṃ katvā tatvato vadati “**uttamasīla**”nti. “**Pāti vā**”tiādinā pālanato rakkhaṇato ativiya mokkhanato ativiya mocanato **pātimokkhanti** dasseti. “Pāpā ati mokkhetīti atimokkho”ti nimittassa kattubhāvena upacaritabbato. **Yo vā nanti** yo vā puggalo naṃ pātimokkhasaṃvarasīlaṃ **pāti** samādiyitvā avikopento **rakkhati**, **taṃ** “pāti”ti laddhanāmaṃ pātimokkhasaṃvarasīle ṭhitaṃ **mokkhetīti pātimokkhanti** ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana pātimokkhapadassa attho **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. ṭī. 1.14) vuttanayena vedittabbo.

Mattaññutāti bhojane mattaññutā, sā pana visesato paccayasannissitasīlavasena gahetabbāti āha “**paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā**”ti. Ājīvapārisuddhisīlavasenaṃpi gayhamāne “pariyesanavissajjanavasena”tipi vattabbaṃ. **Saṅghaṭṭanavirahanti** janasaṅghaṭṭanavirahitaṃ, nirajanasambādhaṃ vivittanti attho. **Catupaccayasantoso dīpito** paccayasantosatāsāmaññena itaradvayassāpi lakkhaṇahāranayena jotitabhāvato. “**Aṭṭhasamāpattivasibhāvāyā**”ti iminā payoanadassanavasena yadatthaṃ vivittasenāsanasevanaṃ icchitaṃ, so adhiccittānuyogo vutto. Aṭṭha samāpattiyō cetha vipassanāya pādakabhūṭā adhippetā, na yā kācīti sakalassāpi adhiccittānuyogassa jotitabhāvo vedittabbo.

Devatārocanavaṇṇanā

91. Ettāvatāti ettakena suttapadesena. Tatthāpi ca iminā...pe... kathanena suppaṭividdhabhāvaṃ pakāsetvāti yojanā. **Ca-saddo** byatirekattho, tena idāni vuccamānattham ullāṅgeti. **Ekamidāhanti** ekam ahaṃ. **Idaṃ-saddo** nipātamattam. **Ādi-saddena** “bhikkhave samaya”nti evamādi pāṭho saṅgahito. Ahaṃ bhikkhave ekam samayanti evaṃ pettha padayojanā.

Subhagavaneti subhagattā **subhagaṃ**, sundarasirikattā, sundarakāmattā vāti attho. Subhagañhi taṃ sirisampattiyā, sundare cettha kāme manussā patthenti. Bahujanakantatāyapi taṃ **subhagaṃ**. Vanayatīti **vanam**, attasampattiyā attani sinehaṃ uppādetīti attho. Vanute iti vā **vanam**, attasampattiyā eva “maṃ paribhuñjathā”ti satte yācati viyāti attho. Subhagañca taṃ vanañcāti subhagavanam, tasmim **subhagavane**. **Aṭṭhakathāyaṃ**pana kiṃ iminā papañcenāti “**evaṃ nāmake vane**”ti vuttam. Kāmaṃ sālārukkhopi “sālo”ti vuccati, yo koci rukkhopi vanappati jeṭṭhakarukkhopi. Idha pana pacchimo eva adhippetoti āha “**vanappatijēṭṭhakassa mūle**”ti. **Mūlasamugghātavasenāti** anusayasamucchindanavasena.

Na vihāyantīti akuppadhammatāya na vijahanti. “**Na kañci sattaṃ tapantīti atappā**”ti idaṃ tesu tassā samaññāya niruḷhatāya vuttam, aññathā sabbeṃpi suddhāvāsā na kañci sattaṃ tapantīti atappā nāma siyūṃ. “**Na vihāyantī**”tiādinibbacanesupi eseva nayo. **Sundaradassanāti** dassanīyāti ayamatthoti āha “**abhirūpā**”tiādi. **Sundarametesam dassananti** sobhanametesam cakkhunā dassanam, viññāṇena dassanam pīti attho. **Sabbe heva...pe... jeṭṭhā** pañcavokārabhave tato visiṭṭhānam abhāvato.

Sattanam buddhānam vassenāti sattanam sammāsambuddhānam apadānavasena. Avihehi ajjhiṭṭhena ekena avihābrahmunā kathitā tehi sabbehi kathitā nāma hontīti vuttam “**tathā avihehi**”ti. Eseva nayo sesesupi. Tenāha bhagavā “devatā maṃ etadavocu”nti. Yaṃ pana pāḷiyam “anekāni devatāsatāni”ti vuttam, taṃ sabbaṃ pacchā attano sāsane visesaṃ adhigantvā tattha uppannānam vasena vuttam. **Anusandhidvayampīti** dhammadhātupadānusandhi, devatārocanapadānusandhīti duvidham anusandhiṃ. **Niyyātentoti** nigamento. Yaṃ panettha atthato avibhattam, taṃ suviññeyyamevāti.

Mahāpadānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

2. Mahānidānasuttavaṇṇanā

Nidānavāṇṇanā

95. Janapadinoti janapadavanto, janapadassa vā issarasāmino **rājakumārā** gottavasena **kurū nāma**. Tesam nivāso yadi eko janapado, katham bahuvacananti āha “**ruḷhisaddenā**”ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya īdisalīṅgavacanāni icchanti. Ayamettha ruḷhi yathā aññatthāpi “āṅgesu viharati, mallesu viharatī”ti ca. Tabbesanepi janapadasadde jātisadde ekavacanameva. **Aṭṭhakathācariyā panāti pana-saddo** visesatthajotano, tena “puthatthavisayatāya evetaṃ puthuvacana”nti “bahuke panā”tiādinā vakkhamānam visesaṃ joteti. **Sutvāti** mandhātumahārājassa ānubhavadassanānusārena paramparānugatam katham sutvā. **Anusamyāyantenti** anuvicarantena. **Etesam ṭhānanti** candimasūriyamukhena cātumahārājikabhavanamāha. Tenāha “**tattha agamāsī**”tiādi. **Soti** mandhātumahārājā. **Tanti** cātumahārājikarajjam. **Gahetvāti** sampaṭicchitvā. **Puna pucchi** pariṇāyakaratanam.

Dovārikabhūmiyam tiṭṭhanti sudhammāya devasabhāya, devapurassa ca catūsu dvāresu ārakkhāya adhigatattā. “**Dibbarukkhasahassapaṭimaṇḍita**”nti idaṃ “cittalatāvana”ntiādisupi yojetabbam.

Pathaviyam patīṭṭhāsīti bhassitvā pathaviyā āsannaṭṭhāne aṭṭhāsī. Na hi cakkaratanam bhūmiyam patati, tathāṭṭhāñca nacirasseva antaradhāyi tenattabhāvena cakkavattiissariyassa abhāvato. “Cirataram

kālaṃ ʒatvā”ti apare. **Rājā ekakova agamāsi** attano ānubhāvena. **Manussabhāvoti** manussagandhasarīranissandādīmanussabhāvo. **Pāturahosīti** devaloke pavattivipākādyino aparāpariyāya vedanīyassa kammassa katokāsattā sabbadā soḷasavassuddesikatā mālāmilāyanādi **dibbabhāvo** pāturahosī. Tadā manussānaṃ asaṅkheyyāyukatāya **sakkarajjaṃ kāretvā**. “Kiṃ me iminā upaddharajjenā”ti atricchatāya **atitova**. Manussaloke utuno kakkhaḷatāya **vātātapena phuṭṭhagatto kālamakāsi**.

Avayavesu siddho vireso samudāyassa vireso hotīti ekampi raṭṭhaṃ **bahuvacanena vohariyati**.

Da-kārena atthaṃ vaṇṇayanti niruttinayena. **Kammāsoti kammāsapādo vuccati** uttarapadalopena yathā “rūpabhavo rūpa”nti. Kathaṃ pana so “kammāsapādo”ti vuccatīti āha “**tassa kirā**”tiādi. Damitoti ettha kīdisaṃ damanaṃ adhippetanti āha “**porisādabhāvato paṭisedhito**”ti. “**Ime pana therāti** majjhimabhāṇakā”ti keci. Apare pana “aṭṭhakathācariyā”ti, “dīghabhāṇakā”ti vadanti. Ubhayathāpi cūḷakammāsadammaṃ sandhāya tathā vadanti. Yakkhiniputto hi kammāsapādo alīnasattukumārakāle (cariyā. 2.75) bodhisattena tattha damito. Sutasomakāle (jā. 2.21.371) pana bārāṇasirājā porisādabhāvapaṭisedhanena yattha damito, taṃ mahākammāsadammaṃ nāma. “**Putto**”ti vatvā “**atrajo**”ti vacanaṃ orasaputtabhāvadassanattaṃ.

Yehi āvasitappadeso “kururaṭṭha”nti nāmaṃ labhi, te uttarakuruto āgatamanussā tattha rakkhitaniyāmeneva pañca sīlāni rakkhiṃsu. Tesāṃ diṭṭhānugatiyā pacchimajanatāti so desadhamavasena avicchedato pavattamāno **kuruvattadhammoti** paññāyittha. Ayañca attho **kurudhammajātakena** dīpetabbo. So aparabhāge paṭṭhamāṃ yattha saṃkiliṭṭho jāto, taṃ dassetuṃ “**kururaṭṭhavāsīna**”ntiādi vuttaṃ. Yattha bhagavato vasanokāsabhūto koci vihāro na hoti, tattha kevalaṃ gocaraḡamakittanaṃ nidānakathāya pakati yathā taṃ sakkesu viharati devadahaṃ nāma sakyānaṃ nigamoti imamatthaṃ dassento “**avasano kāsato**”tiādimāha.

“Āyasmā”ti vā “devānaṃ piyā”ti vā “tatra bhava”nti vā piyasamudāhāro esoti āha “**āyasmāti piyavacanameta**”nti. Tayidaṃ piyavacanaṃ garuḡāravavasena vuccatīti āha “**ḡāravavacanameta**”nti.

Atidūraaccāsannavajjanena nātidūranāccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthānaṃ saṅghaṭṭanena veditabbaṃ. **Cakkhunā cakkhuṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti**, tenāpi aḡāravameva kataṃ hoti. **Gīvaṃ parivattetvāti** parivattanavasena ḡīvaṃ pasāretvā.

Kulasaṅghatthāyāti kulānuddayatāvasena kulānaṃ anuḡgaṇhanatthāya **sahassabhaṇḡikaṃ nikkhipanto viya** bhikkhapaṭṭiggaṇhanena tesāṃ mahato puññābhisaṇḡassa jananena. **Paṭisammajjitvāti** antevāsikehi sammajjanatṭhānaṃ sakkaccakāritāya puna sammajjitvā. **Tikkhattunti** “ādito paṭṭhāya anta”ntiādinā vuttacaturākārūpasāñhite tayo vāre, tenassa dvādasakkhattuṃ sammasitabhāvamāha.

Amhākaṃ bhagavato gambhīrabhāvene va kathitattā sesabuddhehipi evameva kathitoti dhammanvaye ʒatvā vuttaṃ “**sabbabuddhehi...pe... kathito**”ti. **Sāliḡdanti** saparibhaṇḡaṃ. “**Sineruṃ ukkhipanto viyā**”ti iminā tādisāya desanāya sudukkarabhāvamāha. Suttameva “**suttantakatha**”nti āha dhammakhandhabhāvato. Yathā vinayapaṇṇatibhūmantarasamayantarānaṃ vijānaṃ anaññāsādhāraṇaṃ sabbaññutaññasseva visayo, evaṃ antadvayavinimuttassa kārakavedakarāhitassa paccayākārasa vibhājanaṃ pīti dassetuṃ “**buddhānañhī**”tiādi āradḡhaṃ. Tattha **ṭhānānti** kāraṇāni. **Gajjitaṃ mahantaṃ hotīti** taṃ desetabbasseva anekavidhatāya, duviññeyyatāya ca nānāyehi pavattamānaṃ desanāḡajjitaṃ mahantaṃ vipulaṃ, bahubhedāñca hoti. **Nānaṃ anupavisatīti** tato eva desanāññānaṃ desetabbadhamme vibhāḡaso kurumānaṃ anu anu pavisati, tena anupavissa ʒitaṃ viya hotīti attho. **Buddhaññassa mahantabhāvo paññāyatīti** evaṃvidhassa nāma dhammassa desakaṃ, paṭivedhakañcāti buddhānaṃ desanāññānaṃ, paṭivedhaññānaṃ ca uḷārabhāvo pākaṭo hoti. Ettha ca kiñcāpi “sabbāṃ vacīkammaṃ buddhassa bhagavato

ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatta’’nti (mahāni. 69, 169; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5; netti. 14) vacanato sabbāpi bhagavato desanā ñāṇarahitā natthi, sīhasamānavuttitāya sabbattha samānappavatti. Desetabbavasena pana desanā visesato ñāṇena anupaviṭṭhā, gambhīratarā ca hotīti daṭṭhabbaṃ. Kathaṃ pana vinayapaññattim patvā desanā tilakkhaṇabbhāhatā suññatapaṭisaṃyuttā hotīti? Tatthāpi sannisinnaparisāya ajjhāsayaṇurūpaṃ pavattamānā desanā saṅkhārānaṃ aniccatādivibhāvanāṃ, sabbadhammānaṃ attattaniyatābhāvappakāsanaṃ hoti. Tenevāha ‘‘anekapariyāyena dhammiṃ kathaṃ katvā’’tiādi.

Āpajjāti patvā yathā ñāṇakoñcanādaṃ vissajjeti, evaṃ pāpuṇitvā.

Pamāṇātikkameti aparimāṇatthe ‘‘yāvañcidaṃ tena bhagavatā’’tiādīsu (dī. ni. 1.4) viya. Aparimeyyabhāvajotano hi ayaṃ yāva-saddo. Tenāha ‘‘**atigambhīro attho**’’ti. **Avabhāsātīti** ñāyati upaṭṭhāti. Ñāṇassa tathā upaṭṭhānañhi sandhāya ‘‘**dissatī**’’ti vuttaṃ. Nanu esa paṭiccasamuppādo ekantagambhīrova, tattha kasmā gambhīrāvabhāsātā jotitāti? Saccametam, ekantagambhīratādassanattameva panassa gambhīrāvabhāsaggahaṇaṃ. Tasmā aññattha labbhamānaṃ catukoṭikaṃ byatirekamukhena nidassetvā taṃ evassa ekantagambhīrataṃ vibhāvetuṃ ‘‘**ekañhī**’’tiādi vuttaṃ. **Etam natthīti** agambhīro, agambhīrāvabhāso cāti etaṃ dvayaṃ natthi, tena yathādassite catukoṭike pacchimā eka koṭi labbhatīti dasseti. Tenāha ‘‘**ayañhī**’’tiādi.

Yehi gambhīrabhāvehi paṭiccasamuppādo ‘‘gambhīro’’ti vuccati, te catūhi upamāhi ulliṅgento ‘‘**bhavaggaḅḅahaṇāyā**’’tiādīmāha. Yathā bhavaggaṃ hatthaṃ pasāretvā gahetuṃ na sakkā dūrabhāvato, evaṃ saṅkhārādīnaṃ avijjādipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho pākātikaññāna gahetuṃ na sakkā. Yathā sineruṃ bhinditvā miñjaṃ pabbatarasaṃ pākātikapurisena nīharituṃ na sakkā, evaṃ paṭiccasamuppādagate dhammatthādike pākātikaññāna bhinditvā vibhajja paṭivijjhanavasena jānituṃ na sakkā. Yathā mahāsamuddaṃ pākātikapurisassa bāhudvayena padhārituṃ na sakkā, evaṃ vepullaṭṭhena mahāsamuddasadiṣaṃ paṭiccasamuppādaṃ pākātikaññāna desanāvasena padhārituṃ na sakkā. Yathā mahāpathaviṃ parivattetvā pākātikapurisassa pathavojaṃ gahetuṃ na sakkā, evaṃ ‘‘itthaṃ avijjādayo saṅkhārādīnaṃ paccayā hontī’’ti tesam paccayabhāvo pākātikaññāna nīharitvā gahetuṃ na sakkāti. Evaṃ catubbidhagambhīratāvasena catasso upamā yojetabbā. Pākātikaññānavasena cāyamattthayojanā katā diṭṭhasaccānaṃ tattha paṭivedhasabhāvato, tathāpi yasmā sāvakānaṃ, paccakabuddhānaṃ tattha sappadesameva ñāṇaṃ, buddhānaṃyeva nippadesaṃ, tasmā vuttaṃ ‘‘**buddhavisayaṃ pañha**’’ntiādi.

Ussādentoti paññāya ukkaṃsento, uggaṇhantoti attho. **Apasādentoti** nibbhacchanto, niggaṇhantoti attho.

Ussādanāvaṇṇanā

Tenāti mahāpaññābhāvena. **Tatthāti** therassa satipi uttānabhāve, paṭiccasamuppādassaaññesaṃ gambhīrabhāve. **Subhojanarasapuṭṭhassāti** sundarena bhojanarasena positassa. **Katayogassāti** nibaddhapayogena kataparicayassa. **Mallapāsāṇanti** mallehi mahabbaleheva ukkhipitabbapāsāṇaṃ. **Kuhiṃ imassa bhāriyaṭṭhānanti** kasmim passe imassa pāsāṇassa garutarappadesoti tassa sallahukabhāvaṃ dīpento vadati.

Timirapiṅgaleneva dīpenti tassa mahāvippahārabhāvato. Tenāha ‘‘**tassa kirā**’’tiādi. **Pakkuthatīti** pakkuthantaṃ viya parivattati parito vivattati. Lakkhaṇavacanañhetam. Piṭṭhiyaṃ sakalinapadakaṇipitṭham. **Kāyūpapannassāti** mahatā kāyena upetassa, mahākāyassāti attho.

Piñchavattīti piñchakalāpo. **Supaṇṇavātanti** nāgaggaṇāḍīsu pakkhapapphoṭanavasena uppajjanakavātam.

Pubbūpanissayasampattikathāvaṇṇanā

“Pubbūpanissayasampattiyā” tiādinā uddiṭṭhakāraṇāni vitthārato vivarituṃ “**ito kirā**” tiādi vuttaṃ. Tattha **itoti** ito kappato. **Satasahassimeti** satasahassame. **Haṃsāvati nāma nagaraṃ ahosi** jātanagaraṃ. **Dhurapattānī** bāhirapattāni, yāni dīghatamāni.

Kaniṭṭhabhātāti vemātikabhātā kaniṭṭho yathā amhākaṃ bhagavato nandatthero. Buddhānañhi sahodarā bhātaro nāma na honti. Kathaṃ jeṭṭhā tāva na uppajjanti, kaniṭṭhānaṃ pana asambhavo eva. **Bhoganti** vibhavaṃ. **Upasantoti** corajanitasāṅkhobhavūpasamena upasanto **janapado**.

Dve sātake nivāsetvāti sātakadvayameva attano kāyaparihārikaṃ katvā itaraṃ sabbasambhāraṃ attato mocetvā.

Pattaggahaṇatthanti antopakkhittaṇṇhabhojanatā aparāparaṃ hatthe parivattentassa pattaggahaṇattham. **Uttarisāṭakanti** attano uttarisāṭakaṃ. **Etāni pākaṭaṭṭhānānī** etāni yathāvuttāni bhagavato desanāya pākaṭāni therassa puññakaraṇaṭṭhānāni.

Paṭisandhim gahetvāti amhākaṃ mahābodhisattassa paṭisandhiggahaṇadivase eva paṭisandhim gahetvā.

Titthavāsādivaṇṇanā

Uggahaṇaṃ pāliyaṃ uggaṇhanaṃ. **Savanaṃ** atthasavanaṃ. **Paripucchanam** gaṇṭhiṭṭhānesu atthaparipucchanam. **Dhāraṇam** pāliyaṃ pāliatthassapi citte ṭhapanam. Sabbañcetam idha paṭiccasamuppādasena veditabbaṃ.

Sotāpannānañca...pe... upaṭṭhātītattha sammohaviddhamaṇena “yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma”nti (dī. ni. 1.298; saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 16; cūḷani. 4, 7, 8) attapaccakkhavasena upaṭṭhānato. **Nāmarūpaparicchodoti** saha paccayena nāmarūpassa paricchijja avabodho.

Paṭiccasamuppādagambhīratāvaṇṇanā

“Atthagambhīratāyā” tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “**tatthā**” tiādi āradhamaṃ. **Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭhoti** jātipaccayato sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa jarāmaṇassa uddhaṃ uddhaṃ āgatabhāvo, anupavattatthoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca **sambhūtasamudāgataṭṭho**. “Na jātito jarāmaṇaṃ na hoti,” na ca jātiṃ vinā “aññato hoti” ti hi jātipaccayasambhūtaṭṭho vutto, itthañca jātito samudāgacchatīti jātipaccayasamudāgataṭṭho, yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpapātubhāvoti attho. So anupacitakusalasambhārānaṃ ñāṇassa tattha appatiṭṭhatāya agādhaṭṭhena **gambhīro**. Sesapadesupi eseva nayo.

Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭhoti yenākārena yadavattā avijjā saṅkhārānaṃ paccayo hoti. Yena hi pavattiākārena, yāya ca avattāya avatthitā avijjā tesam tesam saṅkhārānaṃ paccayo hoti, tadubhayassapi duravabodhanīyato avijjā saṅkhārānaṃ navahi ākārehi paccayaṭṭho anupacitakusalasambhārānaṃ ñāṇassa tattha appatiṭṭhatāya agādhaṭṭhena **gambhīro**. Esa nayo sesapadesupi.

Katthaci anulomato desīyati, katthaci paṭilomatoti idha pana paccayuppādā paccayuppānuppādasāṅkhāto **anulomo**, paccayanirodhā paccayuppānanirodhasāṅkhāto ca **paṭilomo**

adhippeto. Ādīto pana paṭṭhāya antagamaṇaṃ **anulomo**, antato ca ādigamaṇaṃ **paṭilomoti** adhippeto. Ādīto paṭṭhāya anulomadesanāya, antato paṭṭhāya paṭilomadesanāya ca **tisandhi catusaṅkhepo**. “Ime bhikkhave cattāro āhārā kiṃ nidānā”tiādīkāya (saṃ. ni. 2.11) ca vemajjhato paṭṭhāya paṭilomadesanāya, “cakkhuṅca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā”tiādīkāya (saṃ. ni. 2.43, 45) anulomadesanāya ca **dvisandhi tisāṅkhepo**. “Saṃyojanīyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādāna”ntiādīsū (saṃ. ni. 2.53, 57) **ekasandhi dvisaṅkhepo**. Ekaṅgo hi paṭiccasamuppādo desīto. Labbhateva hi so “tatra bhikkhave sutavā ariyasāvako paṭiccasamuppādaṃyeva sādhuḃkaṃ yoniso manasī karoti ‘iti imasmiṃ satī idaṃ hoti...pe... nirujjhatī”ti. Sukhavedaniyaṃ bhikkhave phassaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanā”ti (saṃ. ni. 2.62) imassa suttassa vasena vedītabbo. Iti tena tena kāraṇena tathā tathā pavattetabbatā paṭiccasamuppādo desanāya gambhīro. Tenāha “**ayaṃ desanāgambhīratā**”ti. Na hi tattha sabbaññutaññāto aññaṃ ññaṃ patiṭṭhaṃ labhati.

“**Avijjāya panā**”tiādīsū jānanalakkhaṇassa ññaṇassa paṭipakkhabhūto avijjāya **aññaṇaṭṭho**. Ārammaṇassa paccakkhakaṇena dassanabhūtassa paṭipakkhabhūto **adassanaṭṭho**. Yenesā attano sabhāvena dukkhādīnaṃ yāthāvasarasam paṭivijjhitaṃ na deti chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhati, so tassā saccāsampañivedhaṭṭho. **Abhisaṅkharāṇaṃ** saṃvidhānaṃ, pakappananti attho. **Āyūhanaṃ** sampiṇḍanaṃ, sampayuttadhammānaṃ attano kiccānurūpatāya rāsīkaṇanti attho. Apuññābhisaṅkhārekadeso **sarāgo**. Añña **virāgo**. Rāgassa vā appaṭipakkhabhāvato rāgappavaḍḍhako, rāgupattipaccayo ca sabbopi apuññābhisaṅkhāro **sarāgo**. Itaro tabbidūrabhāvato **virāgo**. “Dīgharattaṃ hetam bhikkhave assutavato puthujjanassa ajjhositam mamāyitam parāmaṭṭham ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti” (saṃ. ni. 2.61) attaparāmāsassa viññāṇaṃ viśesato vatthu vuttanti viññāṇassa **suññaṭṭho** gambhīro. Attā vijānāti saṃsarati sabyāpāratāsaṅkantiabhīnivesabalavatāya **abyāpāraasaṅkanti paṭisaṅkhi paṭubhāvaṭṭhā** ca gambhīrā. Nāmarūpassa paṭisaṅkhiḃkaṇe ekatova uppādo **ekuppādo**, pavattiyam visum visum yathārahaṃ **ekuppādo**. Nāmassa rūpena, rūpassa ca nāmena asampayogato **vinibbhogo** nāmassa nāmena, rūpassa ca rūpena ekaccassa ekaccena **avinibbhogo** (nāmassa nāmena avinibbhogo vibha. mūlaṭī. 242) yojetabbo. Ekuppādekanīrodhehi avinibbhoge adhippete so rūpassa ca ekakalāpapavattino rūpena labbhatīti. Atha vā ekacatuvo kārabhavesu nāmarūpanaṃ asahavattanato aññaṃaññaṃ **vinibbhogo**, pañcavokārabhave sahavattanato **avinibbhogo** ca vedītabbo.

Nāmassa ārammaṇābhīmuḃkaṃ namaṇaṃ **namaṇaṭṭho**. Rūpassa virodhipaccayasamavāye visadisuppatti **ruppanaṭṭho**. Indriyapaccayabhāvo **adhipatiyaṭṭho**. “Lokopeso, dvārāpesā, khettaṃ peta”nti vuttalokādiattho cakkhādīsū pañcasu yojetabbo. Manāyatanassa pana lujjanato, manosamphassādīnaṃ dvārakhettabhāvato ca ete atthā vedītabbā. Āpāthagatānaṃ rūpādīnaṃ pakāsanayogyatālakkaṇaṃ obhāsaṇaṃ cakkhādīnaṃ **visayibhāvo**, manāyatanassa vijānaṇaṃ. **Saṅghaṭṭanaṭṭho** viśesato cakkhusamphassādīnaṃ pañcannaṃ, itare channaṃpi yojetabbā. Phusanañca phassassa sabhāvo. Saṅghaṭṭanaṃ raso, itare upaṭṭhānākārā. **Ārammaṇarasānubhavanaṭṭho** rasavasena vutto, **vedayaṭṭho** lakkaṇavasena. **Sukhadukkama ajjhatabhāvo** yathākkamaṃ tissannaṃ vedanānaṃ sabhāvavasena vutto. “Attā vedayaṭī”ti abhīnivesassa balavabhāvato **nijjivaṭṭho** vedanāya gambhīro. Nijjivāya vā vedanāya vedayaṭam **nijjivavedayaṭam**, so eva atthoti **nijjivavedayaṭṭho**.

Sappītikataṇhāya **abhinanditaṭṭho**. Balavatarataṇhāya gilitvā pariniṭṭhāpanaṃ **ajjhosaṇaṭṭho**. Itare pana jeṭṭhabhāvosaṇasamuddaduratikkamaapāripūrivaseṇa vedītabbā. **Ādānaggahaṇābhīnivesaṭṭhā** catunnaṃpi upādānaṇaṃ samānā, **parāmāsaṭṭho** diṭṭhupādānādīnameva, tathā **duratikkamaṭṭho**. “Diṭṭhīkaṇtāro”ti (dha. sa. 392) hi vacanato diṭṭhīnaṃ duratikkamatā. Daḃhaggahaṇattā vā catunnaṃpi **duratikkamaṭṭho** yojetabbo. **Yonigatiṭṭhitinivāsesukhipananti** samāse bhūmmavacanassa alopo daṭṭhabbo. Evañhi tena āyūhanābhīsaṅkharānapadānaṃ samāso hoti. Yathā tathā jāyanaṃ **jātiattho**. Tassā pana sannipātato jāyanaṃ **sañjātiattho**. Mātukucchiṃ okkamitvā viya jāyanaṃ **okkantiattho**. So jātito nibbattaṇaṃ **nibbattiattho**. Kevalaṃ pātubhavanaṃ **pātubhāvaṭṭho**.

Jarāmarañāṅgaṃ marañappadhānanti tassa marañatthā eva **khayādayo** gambhīrāti dassitā. Uppannauppanānañhi navanavānaṃ khayena kamena khaṇḍiccādi paripakkapavattiyāṃ loke jarāvohāroti. **Khayaṭṭho** vā jarāya vuttoti daṭṭhabbo. Navabhāvāpagamo hi “khayo”ti vattum yuttoti **vipariṇāmaṭṭho** dvinnampi vasena yojetabbo, santativasena vā jarāya khayavayabhāvā, sammutikhaṇikavasena marañassa **bhedavipariṇāmaṭṭhā** yojetabbā. **Avijjādīnaṃ sabhāvo** paṭivijjhīyatīti paṭivedho. Vuttañhetam **nidānakathāyaṃ** “tesam tesam vā tattha tattha vuttadhammānaṃ paṭivijjhitaṃ salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo paṭivedho”ti. (Dī. ni. aṭṭha. paṭhamamahāsaṅgītikathā; abhi. aṭṭha. nidānakathā) so hi avijjādīnaṃ sabhāvo maggañāneva asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhitaṃ abhāvaṃ aññāssa alabbhaneyyapaṭiṭṭhatāya agādhatthena **gambhīro**. **Sā sabbāpīti** sā yathāvuttā saṅkhepato catubbidhā vitthārato anekappabhedā sabbāpi paṭiccasamuppādasassa gambhīratā **therassa uttānakā viya upaṭṭhāsi** catūhi aṅgehi samannāgatattā. **Udāhu aññesampīti** “mayham tāva esa paṭiccasamuppādo uttānako hutvā upaṭṭhāti, kiṃ nu kho aññesampi evaṃ uttānako hutvā upaṭṭhāti”ti **mā evaṃ avaca** mayāva dinnanaye catusaccakammaṭṭhānavidhimhi ṭhatvā.

Apasādanāvaṇṇanā

Oḷārikanti vatthuvītikamasamatthatāvasena thūlaṃ. Kāmaṃ kāmarāgapaṭighāyeva atthato kāmarāgapaṭighasaṃyojanāni, kāmarāgapaṭighānusayā ca, tathāpi aññoyeva saṃyojanaṭṭho bandhanabhāvato, añño anusayanaṭṭho appahīnabhāvena santāne thāmagamananti katvā, iti kiccavisesavisiṭṭhabhede gahetvā “**cattāro kilese**”ti ca vuttaṃ. Eseva nayo itaresupi. **Aṇusahagateti** aṇusabhāvaṃ upagate. Tabbhāvatto hi ayaṃ sahaḡata-saddo “nandirāgasahagatā”tiādīsu (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.91, 133, 460; 3.374; saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 14; vibha. 203; paṭi. ma. 1.34; 2.30) viya.

Yathā uparimaggādhigamanavasena saccasampaṭivedho paccayākārapaṭivedhavasena, evaṃ sāvaka bodhipaccekabodhisammāsambodhiadhigamanavasena saccasampaṭivedho paccayākārapaṭivedhavasenevāti dassetuṃ “**kasmā cā**”tiādi vuttaṃ. **Sabbathāvāti** sabbappakārenea kiñcīpi pakāraṃ asesetvāti attho. Ye katābhinihārānaṃ mahābodhisattānaṃ vīriyassa ukkaṭṭhamajjhīmamudutāvasena bodhisambhārasambharaṇe kālabhedā icchitā, te dassento “**cattāri, aṭṭha, soḷasa vā asaṅkhyeyyāni**”ti āha, svāyamattho **carīyāpiṭakavaṇṇanāya** gahetabbo. **Sāvako padesañāṇe ṭhitoti** sāvako hutvā sekkhabhāvato tatthāpi padesañāṇe ṭhito. **Buddhānaṃ kathāya** “taṃ tathāgato abhisameti”tiādikāya **paccanikaṃ hoti**. Anaññāsādhāraṇassa hi vasena buddhānaṃ sīhanādo, na aññāsādhāraṇassa.

“**Vāyamantassevā**”ti iminā visesato ñāṇasambhārasambharaṇaṃ paññāpāramitāpūraṇaṃ vadati. Tassa ca sabbampi puññaṃ upanissayo.

“Esa devamanussānaṃ, sabbakāmadado nidhi;

Yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametenā labbhatī”ti. (khu. pā. 8.10) –

Hi vuttaṃ. Tasmā mahābodhisattānaṃ sabbesampi puññasambhāro yāvadeva ñāṇasambhārattho sammāsambodhisamadhiḡamasamatthattāti āha “**paccayākāraṃ ...pe... natthī**”ti. Idāni paccayākārapaṭivedhasseva vā mahānubhāvātādassanamukhena paṭiccasamuppādasseva paramagambhīrataṃ dassetuṃ “**avijjā**”tiādi vuttaṃ. **Navahi ākārehi**ti uppādādihi navahi ākārehi. Avijjā hi saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti, pavattaṃ hutvā nimittaṃ, āyūhanaṃ, saṃyogo, palibodho, samudayo, hetu, paccayo hutvā paccayo hoti. Evaṃ saṅkhārādayo viññāṇādīnaṃ. Vuttañhetam **paṭisambhidāmagge** “kathaṃ paccayapariggāhe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ? Avijjā saṅkhārānaṃ uppādaṭṭhiti ca pavattaṭṭhiti ca nimittaṭṭhiti ca āyūhanaṭṭhiti ca saññogaṭṭhiti ca palibodhaṭṭhiti ca samudayaṭṭhiti ca hetuṭṭhiti ca paccayaṭṭhiti ca imehi navahākārehi avijjāpaccayā saṅkhārā paccayasamuppānā”tiādi (paṭi. ma. 1.45).

Tattha **navahākārehī** navahi paccayabhāvūpagamanākārehi. Uppajjati etasmā phalanti **uppādo**, phaluppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, nāsati, tasmā avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti. Tathā avijjāya sati saṅkhārā pavattanti, nīyanti ca. Yathā ca bhavādīsu khipanti, evaṃ tesam avijjā paccayo hoti. Tathā āyūhanti phaluppattiyā ghaṭenti, saṃyujjanti attano phalena. Yasmiṃ santāne sayam uppannā, tam palibundhanti. Paccayantarasaṃvāye udayanti uppajjanti. Hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ gacchati. Paṭicca avijjam saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbā. Tattha tathā saṅkhārādīnaṃ viññāḍīsu uppādaṭṭhitiādisupi. Tiṭṭhati etenāti **ṭhiti**, kāraṇam. Uppādo eva **ṭhiti uppādaṭṭhiti**. Eseva nayo sesesupi. **“Paccayo hoti”**ti idaṃ idha lokanāthena tadā paccayapariggahassa āradhabhāvadassanaṃ. So ca ārambho ñāyāruḷho **“yathā ca purimehi mahābodhisattehi bodhimūle pavattito, tatheva ca pavattito”**ti. Acchariyavegābhīhatā dasasahassilokadhātu saṅkampi sampakampīti dassento **“diṭṭhamattevā”**tiādīmāha.

Etassa dhammassāti etassa paṭiccasamuppādasaññitassa dhammassa. So pana yasmā atthato hetupabhavānaṃ hetu. Tenāha **“etassa paccayadhammassā”**ti, jātiādīnaṃ jarāmaṇādipaccayatāyāti attho. Nāmarūpaparicchedo, tassa ca paccayapariggaho na paṭhamābhīnivesamattena hoti, atha kho tattha aparāparaṃ ñāṇuppattisaññitena anu anu bujjhanena, tadubhayābhāvaṃ pana dassento **“ñātapariññāvasena ananubujjhanā”**ti āha. Niccasaññādīnaṃ pajāhanavasena vattamānā vipassanā dhamme ca paṭivijjhantī eva nāma hoti paṭipakkhāvikkhambhanena tikkhavisadabhāvāpattito, tadadhiṭṭhānabhūtā ca tīraṇapariññā, ariyamaggo ca pariññāpahānābhīsamayavasena pavattiyā tīraṇapahānapariññāsaṅgaho cāti tadubhayapaṭivedhābhāvaṃ dassento **“tīraṇa...pe... appaṭivijjhanā”**ti āha. **Tantaṃ** vuccati vatthavīnanattham tantavāyehi daṇḍake āsañjitvā pasāritasuttapaṭṭi tanīyatīti katvā. Tam pana suttasantānākulatāya nidassanabhāvena ākulameva gahitanti āha **“tantaṃ viya ākulakajātā”**ti. Saṅkhepato vuttamattham vitthārato dassetuṃ **“yathā nāmā”**tiādi vuttam. **Samānetunti** pubbena paraṃ samaṃ katvā ānetuṃ, avisamaṃ ujum kātunti attho. Tantameva vā ākulaṃ **tantākulaṃ**, tantākulaṃ viya jātā bhūtāti **tantākulajātā**. Majjhimaṃ paṭipadam anupagantvā antadvayapātanena **paccayākāre khalitā ākulā byākulā honti**. Teneva antadvayapātanena tamtamdiṭṭhigāhavasena paribbhamantā ujukaṃ dhammaṭṭhiti katham paṭipajjitum na jānanti. Tenāha **“na sakkonti tam paccayākāraṃ ujum kātu”**nti. **Dve bodhisatteti** paccakabodhisattamahābodhisatte. **Attano dhammatāyāti** attano sabhāvena, paropadesena vināti attho. **Tattha tattha guḷakajātanti** tasmim tasmim ṭhāne jātaguḷakampi **gaṇṭhīti** suttagaṇṭhi. Tato eva **gaṇṭhibaddham** baddhagaṇṭhikaṃ. **Paccayesu pakkhalitvā**ti aniccadukkānattādisabhāvesu paccayadhammesu niccādigāhavasena pakkhalitvā. **Paccaye ujum katum asakkontāti** tasseva niccādigāhassa avissajjanato paccayadhammanimittam attano dassanaṃ ujum katum asakkontā idamsaccābhīnivesakāyaganthavasena gaṇṭhikajātā hontīti āha **“dvāsaṭṭhi...pe... gaṇṭhibaddhā”**ti. **Ye hi keci** samaṇā vā brāhmaṇā vā sassatadiṭṭhiādiditṭhiyo **nissitā** allīnā.

Vinanato **“kulā”**ti itthilīngavasena laddhanāmassa tantavāyassa gaṇṭhikaṃ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyāyeva khalitatantasuttanti āha **“kulāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakañjiasutta”**nti. **Sakuṇikā**ti kulāvakasakuṇikā. Sā hi rukkhasākhāsu olambanakulāvakā hoti. Tañhi sā kulāvakaṃ tato tato tiṇahīradīke ānetvā tathā vinandhatī, yathā tesam pesakārakañjiasuttaṃ viya aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlam samānetuṃ vivecetum vā na sakkā. Tenāha **“yathā hi”**tiādi. **Tadubhayampīti** **“kulāgaṇṭhika”**nti vuttam kañjiasuttaṃ, kulāvakañca. **Purimanayenevāti** **“evameva sattā”**tiādīnā pubbe vuttanayeneva.

Kāmaṃ muñjapabbajatiṇāni yathājātānīpi dīghabhāvena patitvā araññaṭṭhāne aññamaññaṃ vinandhitvā ākulabyākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana na tathā dubbiveciyāni, yathā rajjubhūtānīti dassetuṃ **“yathā tānī”**tiādi vuttam. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

Apāyāti avaddhitā, sukkena, sukhaheṭunā vā virahitāti attho. **Dukkassa gatibhāvato**ti āpāyikassa dukkassa pavattiṭṭhānabhāvato. **Sukhasamussayatoti** abbhudayato. **Vinipatitattāti** virūpaṃ nipatitattā

yathā tenattabhāvena sukhasamussayo na hoti, evaṃ nipatitattā. **Itaroti** saṃsāro. Nanu “apāya”ntiadinā vuttopi saṃsāro evāti? Saccametam, nirayādīnaṃ pana adhimattadukkhabhāvadassanattam apāyādiggahaṇam. Gobaḷibaddaṅṅāyenāyattho veditabbo. **Khandhāna** paṭipāṭi pañcannaṃ khandhānaṃ hetuphalabhāvena aparāparaṃ pavatti. **Abbochinnam vattamānā**ti avicchedena pavattamānā. **Tam sabbampī**ti tam “apāya”ntiadinā vuttam sabbam apāyadukkhāṇe vattadukkhāṇa. “**Mahāsamudde vātukkhittanāvā viyā**”ti idaṃ paribbhamatṭhānassa mahantadassanattāṇe vattadukkhāṇa. **“Mahāsamudde vātukkhittanāvā viyā”**ti idaṃ paribbhamanassa anavattitadassanattāṇa **“upamāya. Yantesu yuttagoṇo viyā”**ti idaṃ pana avasabhāvadassanattāṇe vattadukkhāṇa. **“upamāya. Yantesu yuttagoṇo viyā”**ti idaṃ pana avasabhāvadassanattāṇe vattadukkhāṇa. **“upamāya. Yantesu yuttagoṇo viyā”**ti idaṃ pana avasabhāvadassanattāṇe vattadukkhāṇa. **“upamāya. Yantesu yuttagoṇo viyā”**ti idaṃ pana avasabhāvadassanattāṇe vattadukkhāṇa.

Paṭiccasamuppādaṇṇanā

Iminā tāvāti ettha **tāva**-saddo kamatto, tena “tantākulakajātā”ti padassa anusandhi parato āvibhavissatīti dīpeti. **Atthi idappaccayāti** ettha ayaṃ paccayoti idappaccayo, tasmā **idappaccayā**, imasmā paccayāti attho. Idaṃ vuttam hoti – “imasmā nāma paccayā jarāmaṇa”nti evaṃ vattabbo atthi nu kho jarāmaṇassa paccayoti. Tenāha **“atthi nu kho...pe... bhavēyyā”**ti. Ettha hi “kiṃ paccayā jarāmaṇam? Jātipaccayā jarāmaṇa”nti upari jātisaddapaccayasaddasamānādhikaraṇena kiṃ-saddena idaṃ-saddassa samānādhikaraṇatādassanato kammadhārayasamāsātā idappaccayasaddassa yujjati. Na hettha “imassa paccayā idappaccayā”ti jarāmaṇassa, aññassa vā paccayato jarāmaṇasambhavapucchā sambhavati viññātabhāvato, asambhavato ca, jarāmaṇassa pana paccayapucchā sambhavati. Paccayasaddasamānādhikaraṇatāyaṇa idaṃ-saddassa “imasmā paccayā”ti paccayapucchā yujjati.

Sā pana samānādhikaraṇatā yadipi aññapadatthasamāsepi labbhati, aññapadatthavacanicchābhāvato panettha kammadhārayasamāso veditabbo. Sānivacanasamāsapakkhe pana natheva samānādhikaraṇatāsambhavoti. Nanu ca “idappaccayātā paṭiccasamuppādo”ti ettha idappaccaya-saddo sānivacanasamāso icchitoti? Saccam icchito ujukameva tattha paṭiccasamuppādavacanicchāti katvā, idha pana kevalam jarāmaṇassa paccayapariucchā adhippetā, tasmā yathā tattha idaṃ-saddassa paṭiccasamuppādavisesanātā, idha ca “pucchitabbapaccayatthātā sambhavati, tathā tattha, idha ca samāsakappanā veditabbā. Kasmā pana tattha kammadhārayasamāso na icchitoti? Hetuppabhavānam hetu paṭiccasamuppādoti imassa atthassa kammadhārayasamāse asambhavatoti imassa, attano paccayānurūpassa anurūpo paccayo idappaccayoti etassa ca atthassa icchitattā. Yo panettha idaṃ-saddena gahito attho, so “atthi idappaccayā jarāmaṇa”nti jarāmaṇaggahaṇeneva gahitoti idaṃ-saddo paṭiccasamuppādato pariccajanato aññassa asambhavato paccaye avatiṭṭhati, tenettha kammadhārayasamāso. Tattha pana idaṃ-saddassa tato pariccajanakāraṇam natthīti sānivacanasamāso eva icchito. **Aṭṭhakathāyaṃ**pana yasmā jarāmaṇādīnaṃ paccayapucchāmukhenāyaṃ paṭiccasamuppādadessanā āradhā, paṭiccasamuppādo ca nāma atthato hetuppabhavānam hetūti vutto vāyattho, tasmā “imassa jarāmaṇassa paccayo”ti evamatthavaṇṇanā katā.

Paṇḍitenāti ekamsabyākaraṇīyādipaṇhāvisesajānanasamattāya paññāya samannāgatena. Tameva hissa paṇḍiccaṃ dassetuṃ “**yathā**”tiadinā vuttam. Yādisassa jīvassa diṭṭhigatiko sarīrato anaññattam pucchati “**tam jīvaṃ tam sarīra**”nti, so evaṃ paramatthato nupalabbhati, katham tassa vañjhātanayassa viya dīgharassatā sarīrato aññatā vā anaññatā vā byākātabbā siyā, tasmāssa pañhassa ṭhapanīyatā veditabbā. **Tuṇhībhāvo** nāmesa pucchato anādaro vihesā viya hotīti “**abyākatameta**”nti pakārantaramāha. Evaṃ abyākaraṇakāraṇam nātukāmassa kathetabbaṃ hoti, kathite ca jānantassa pamādoti evaṃ siyā, kathanavidhi pana “yādisassā”tiadinā dassito eva. **Evaṃ appaṭipajjitvāti** evaṃ ṭhapanīyapañhe viya tuṇhībhāvādīnaṃ anāpajjitvā eva. “Appaṭipajjitvā”ti vacanaṃ nidassanamattametam. “**Kiṃ sabbam anicca**”nti vutte “**kiṃ saṅkhataṃ sandhāya pucchasi, udāhu asaṅkhata**”nti paṭipucchitvā byākātabbaṃ hoti “**kiṃ khandhapañcakaṃ pariññeyya**”nti puṭṭhe “**atthi tattha pariññeyyaṃ, atthi na pariññeyya**”nti vibhajja byākātabbaṃ hoti, evaṃ appaṭipajjitvāti ca ayamettha attho icchitoti. Pubbe yassa paccayassa atthitāmatam coditanti atthitāmatam vissajjitam.

Pucchāsabhāgena hi vissajjananti. Idāni tasseva sarūpapucchā karīyatīti “**puna ki**”nti vuttam. Idhāpi “yathā”tiādi sabbam ānetvā vattabbam.

“Esa nayo sabbapadesū”ti atidesavasena ussukkaṃ katvā “**nāmarūpapaccayā**”tiādinā tattha apavādo āraddho. Yasmā dassetukāmo, tasmā idam vuttanti yojanā. **Channam vipākasamphassānaṃyeva gahaṇam hoti** viññādi vedanāpariyosānā vipākavidhīti katvā anekesu suttapadesu, (ma. ni. 3.126; udā. 1) abhidhamme (vibha. 225) ca yebhuyyena tesamyeva gahaṇassa niruḥhattā. **Idhāti** imasmim suttē. **Ca**-saddo byatirekattho, tenettha “gahitampī”tiādinā vuccamānaṃyeva viśesaṃ joteti. Paccayabhāvo nāma paccayuppannāpekkho tena vinā tassa asambhavato. Tasmā **saḷāyatanappaccayāti** “saḷāyatanapaccayā phasso”ti iminā padenāti yojanā. Avayavena vā samudāyopalakkhaṇametam “saḷāyatanapaccayā”ti, tasmā “saḷāyatanapaccayā phasso”ti iminā padenāti vuttam hoti. **Gahitampīti** chabbidham vipākaphassampi. **Aggahitampīti** avipākaphassampi kusalākusalakiriyaṃphassampi. Paccayuppannaviśesaṃ dassetukāmoti yojanā. Na cettha paccayuppannova upādinnō icchito, atha kho paccayopi upādinnō icchitoti ajjhantikāyatanasseva saḷāyatanaggahaṇena gahaṇanti katvā vuttam “**saḷāyatanato...pe... dassetukāmo**”ti. Na hi phassassa cakkhādisaḷāyatanameva paccayo, atha kho “cakkhuṅca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāṇam, tiṇṇam saṅgati phasso”tiādi (ma. ni. 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.44, 45; 2.4.60; kathā. 465, 467) vacanato rūpāyatanādirūpaṅca cakkhuvīññāṇādīnāmaṅca paccayo, tasmā imaṃ cakkhādisaḷāyatanato atirittam āvajjanādi viya sādharmaṇam ahutvā, tassa tassa phassassa sādharmaṇatāya aññaṃ viśesapaccayam pi-saddena avasiṭṭham sādharmaṇapaccayam pidassetukāmo bhagavā, “nāmarūpapaccayā phasso”ti idam vuttanti yojanā. **Abhidhammabhājanīyepi** imameva paccayam sandhāya “nāmarūpapaccayā phasso”ti vuttanti **tadaṭṭhakathāyam** (vibha. aṭṭha. 243) “paccayaviśesadassanattahaṅceva **mahānidānadesanāsaṅgahatthaṅcā**”ti **atthavaṇṇanā** katā. **Paccayānanti** jātiādīnam paccayadhammānam. **Nidānam kathitanti** jarāmaṇādīkassa nidānattam kathitam ekamsiko paccayabhāvo kathito. Tañhi tesam paccayabhāve abyabhicārīti dassetum “iti kho paneta”ntiādinā upari desanā pavattā. **Nijjātetī** nijjālake. **Niggumbeti** nikkhepe. Padadvayenāpi ākulābhāvameva dasseti, tasmā anākulam abyākulam mahantaṃ paccayanidānamettha kathitanti **mahānidānam** suttam aññathābhāvassa abhāvato.

98. Tesam tesam paccayānanti tesam tesam jātiādīnam paccayānam. Yasmā paccayabhāvo nāma tehi tehi paccayehi anūnādhiheheva tassa tassa phalassa sambhavato **tatho** taccho, tappakāro vā sāmaggiupagatesu paccayesu muhuttampi **tatho** nibbattanadhammānam asambhavābhāvato. **Avitatho** avisaṃvādanako viśaṃvādanākāravirahito aññadhammapaccayehi aññadhammānuppattito. “**Anaññathā**”ti vuccati aññathābhāvassa abhāvato. Tasmā “**tatham avitatham anaññatham paccayabhāvam dassetu**”nti vuttam. Pariyāyati attano phalam pariggahetvā vattatīti **pariyāyo**, hetūti āha “**pariyāyenāti kāraṇenā**”ti. **Sabbena sabbanti** devattādīnā sabbabhāvena sabbā jāti. **Sabbathā sabbanti** tatthāpi cātumahārājikādisabbākārena sabbā, **nipāadvayametam**, nipātaṅca abyayam, taṅca sabbaliṅgavibhattivacanesu ekākārameva hotīti pāḷiyam “sabbena sabbam sabbathā sabba”nti vuttam. Atthavacane pana tassa tassa jātisaddāpekkhāya itthiatthavuttitam dassetum “**sabbākārena sabbā**”tiādi vuttam. **Imināva nāyenāti** iminā jātivāre vutteneva nāyena. **Devādīsūti ādi**-saddena gandhabbayakkhādīke pāḷiyam (dī. ni. 2.98) āgate, tadantarabhede ca saṅgaṇhāti.

Idha nikkhittaatthavibhajanattheti imasmim “kassaci kimhicī”ti aniyamato uddesavasena vuttatthassa niddisanatthe jotetabbe **nipāto**, tadatthajotanam nipātapadanti attho. **Tassāti** tassa padassa. **Teti** dhammadesanāya sampadānabhūtam theram vadati. **Seyyathidanti** vā te katameti ceti attho. Ye hi “kassaci”ti, “kimhicī”ti ca aniyamato vutto attho, te katameti. Kathetukamyatāpucchā hesā. **Devabhāvāyāti** devabhāvattam. **Khandhajātīti** khandhapātubhāvo, yathā khandhesu uppannesu “devā”ti samaññā hoti, tathā tesam uppādoti attho. Tenāha “**yāyā**”ti āha. **Sabbapadesūti** “gandhabbānam gandhabbatthāyā”tiādisu sabbesu jātiniddesapadesu, bhavādīpadesu ca. Yena hi nāyena sace hi jātīti ayamattahoyojanā katā, jātiniddesapadesova “bhavo”tiādinā bhavādīpadesupi so kātabboti. **Devāti upapattidevā** cātumahārājikato paṭṭhāya yāva bhavaggā dibbanti kāmagaṇādīhi

kīḷanti laḷanti viharanti jotantīti katvā. Gandhaṃ abbanti paribhuñjantīti **gandhabbā**, dhataratṭhassa mahārājassa parivārabhūtā. Yajanti vessavaṇasakkādi ke pūjentīti **yakkhā**, tena tena vā paṇidhikammādinā yajitabbā pūjetabbāti **yakkhā**, vessavaṇassa mahārājassa parivārabhūtā. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana “amanussā”ti avisesena vuttaṃ. **Bhūtāti** kumbhaṇḍā, virūḷhakassa mahārājassa parivārabhūtā. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana “ye keci nibbattasattā”ti avisesena vuttaṃ. **Aṭṭhipakkhā** bhamaratuppaḷādayo. **Cammaṃpakkhā** jatusingāḷādayo. **Lomappakkhā** haṃsamorādayo. **Sarīsapā** ahivicchikasatapadiādayo.

“**Tesaṃ tesa**”nti idaṃ na yevāpanakaniddeso viya avuttasaṅgahatthaṃ vacanaṃ, atha kho aye vāpanakaniddeso viya vuttasaṅgahatthanti. **Ādi**-saddeneva ca āmedītattho saṅgayhatīti āha “**tesaṃ tesaṃ devagandhabbādīna**”nti. **Tadattāyāti** taṃbhāvāya, yathārūpesu khandhesu pavattamānesu “devā gandhabbā”ti lokasamaññā hoti, tathārūpatāyāti attho. Tenāha “**devagandhabbādibhāvāyā**”ti. “Nirodho, viḡamo”ti ca paṭiladdhattālābhassa bhāvo vuccati, idha pana accantābhāvo adhippeto “sabbaso jātiyā asatī”ti avatvā “jātinirodhā”ti vuttattāti āha “**abhāvāti attho**”ti.

Phalattāya hinotīti yathā phalaṃ tato nibbattati, evaṃ hinotī pavattati, tassa hetubhāvaṃ upagacchatīti attho. **Idaṃ gaṇhatha nanti** “idaṃ me phalaṃ, gaṇhatha na”nti evaṃ **appeti viya** niyyātetī viya. “Esa nayo”ti avisesaṃ atidīsivā visesamattassa atthaṃ dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ. Nanu cāyaṃ jāti parinipphannā, saṅkhatabhāvā ca na hoti vikārabhāvato, tathā jarāmarāṇaṃ, tassa kathaṃ sā hetu hotīti codanaṃ sandhāyāha “**jarāmarāṇassa hī**”tiādi. Tabbhāve bhāvo, tadabhāve ca abhāvo jarāmarāṇassa jātiyā upanissayātā.

99. Okāsapariggahoti pavattitṭhānapariggaho. **Upapattibhave** yujjati upapattikkhandhānaṃ yathāvuttatṭhānato aññattha anuppajjanato. **Idha panāti** imasmiṃ sutte “kāmbhavo”tiādinā āgate imasmiṃ ṭhāne. **Kammabhavave yujjati** kāmbhavādijotanā visesato tassa jātiyā paccayabhāvato. Tenāha “**so hi jātiyā upanissayakoṭiyāva paccayo**”ti. Nanu ca upapattibhavopi jātiyā upanissayavasena paccayo hotīti? Saccāṃ hoti, so pana na tathā padhānabhūto, kammabhavo pana padhānabhūto paccayo janakabhāvato. “So hi jātiyā”tiādi vuttaṃ kāmbhavūpagaṃ kammaṃ kāmbhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesupi. **Okāsapariggahova kato** “kimhicī”ti iminā sattapariggahassa katattā.

100. Tiṇṇampi kammabhavānanti kāmakammabhavādīnaṃ tiṇṇampi kammabhavānaṃ. **Tiṇṇaṅca upapattibhavānanti** kāmupapattibhavādīnaṃ tiṇṇaṅca upapattibhavānaṃ. **Tathā sesānipīti** diṭṭhupādānādīni sesupādānānīpi tiṇṇampi kammabhavānaṃ, tiṇṇaṅca upapattibhavānaṃ paccayoti attho. **Itīti** evaṃ vuttanayena. Dvādasa kammabhavā dvādasa upapattibhavāti **catuvīsatibhavā veditabbā**. Yasmā kammabhavassa paccayabhāvamukheneva upādānaṃ upapattibhavassa paccayo nāma hoti, na aññathā, tasmā upādānaṃ kammabhavassa ujukameva paccayabhāvoti āha “**nippariyāyenettha dvādasa kammabhavā labbhantī**”ti. **Tesanti** kammabhavānaṃ. **Sahajātaṅkiyāti** akusalassa kammabhavassa saḡajātaṃ upādānaṃ saḡajātaṅkiyā, itaraṃ anantarūpanissayādivasena upanissayakoṭiyā, kusalassa kammabhavassa pana upanissayakoṭiyāva paccayo. Ettha ca yathā aññamaññanissayasampayuttaatthiavigatādipaccayānaṃ saḡajātapaccayena ekasaṅgahataṃ dassetuṃ “sahajātaṅkiyā”ti vuttaṃ, evaṃ ārammaṇūpanissayaanantarūpanissayapakatūpanissayānaṃ ekajjhaṃ gahaṇavasena “**upanissayakoṭiyā**”ti vuttanti **daṭṭhabbaṃ**.

101. Upādānassāti ettha kāmupādānassa **taṇhā** upanissayakoṭiyāva paccayo, sesupādānānaṃ **sahajātaṅkiyāpi upanissayakoṭiyāpi** viññāṇādi ca vedanāpariyosānā vipākavidhīti katvā.

102. Yadidaṃ vedanāti ettha vipākavedanāti tameva tāva **upanissayakoṭiyā paccayo** itarakoṭiyā asambhavato. **Aññāti** kusalākusalakiriyavedanā. **Aññathāpīti** saḡajātaṅkiyāpi.

103. Ettāvātī jarāmarañādīnaṃ paccayaparamparādassanavasena pavattāya ettakāya desanāya. **Purimataṇhanti** purimabhavasiddhaṃ taṇhaṃ. “Esa paccayo taṇhāya, yadidaṃ vedanā”ti vatvā tadanantaraṃ “phassapaccayā vedanāti iti kho panetaṃ vutta”ntiādīnā vedanāya paccayabhūtaṃ phassassa uddharaṇaṃ aññesu suttesu āgatanayena paṭiccasamuppādassa desanāmaggo, taṃ pana anotaritvā samudācāraṇhādassanamukheneva taṇhāmūlakadhamme desento āciṇṇadesanāmaggato okkamanto viya, tañca desanaṃ passato appavattanti pasayha balakkārena desento viya ca hotīti āha “**idāni**”tiādi. **Dve taṇhāti** idhādhippetataṇhā eva dvidhā bhindanto āha. **Esanataṇhāti** bhogānaṃ pariyesanavasena pavattataṇhā. **Esitataṇhāti** pariyaṭṭhesu bhogesu uppajjamānataṇhā. **Samudācāraṇhāyāti** pariyaṭṭhānavasena pavattataṇhāya. **Duvidhāpesā vedanaṃ paṭicca taṇhā nāma vedanāpaccayā ca** appaṭiladdhānaṃ bhogānaṃ paṭilābhāya pariyesanā, laddhesu ca tesupātabyatāpattiādi hotīti.

Paritassanavasena pariyesati etāyāti **pariyesanā**. Āsayato, payogato ca pariyesanā tathāpavatto cittuppādo. Tenāha “**taṇhāya sati hotī**”ti. **Rūpādiārammaṇapaṭilābhoti** savatthukānaṃ rūpādiārammaṇānaṃ gavesanavasena, pavattiyam pana apariyaṭṭhamyeva labbhati, tampi atthato pariyesanāya laddhameva nāma tathārūpassa kammassa pubbekatattā eva labbhanato. Tenāha “**so hi pariyesanāya sati hotī**”ti. **Sukhavinicchayanti** sukhaṃ visesato nicchinotīti sukhavinicchayo, sukhaṃ sabhāvato, samudayato, atthaṅgamanato, nissaraṇato ca yāthāvato jānitvā pavattañānaṃ, taṃ sukhavinicchayaṃ. **Jaññāti** jāneyya. “Subhasukha”ntiādikam ārammaṇe abhūtākāraṃ vividham ninnabhāvena nicchinoti āropetīti **vinicchayo**. Assādānupassanataṇhādiṭṭhiyāpi evameva vinicchayabhāvo veditabbo. Imasmiṃ pana sutte vitakkoyeva āgatoti yojanā. **Imasmiṃ pana sutteti** sakkapañhasutte. (Dī. ni. 2.358) tattha hi “chando kho, devānaṃ inda, vitakkanidāno”ti āgataṃ. **Idhāti** imasmiṃ **mahānidānasutte**. “**Vitakkeneva vinicchīnāti**”ti etena “vinicchīyati etenāti vinicchayo”ti vinicchaya-saddassa karaṇasādhanamāha. “**Ettaka**”ntiādi vinicchayanākāradassanaṃ.

Chandanaṭṭhena chando, evaṃ rañjanaṭṭhena rāgo, svāyaṃ anāsevanatāya mando hutvā pavatto idhādhippetoti āha “**dubbalarāgassādhivacana**”nti. **Ajjhosānanti** taṇhādiṭṭhivasena abhinivisanaṃ. “Mayhaṃ ida”nti hi taṇhāgāho yebhuyyena attaggāhasannissayova hoti. Tenāha “ahaṃ mama”nti, “**balavasanniṭṭhāna**”nti ca tesam gāhānaṃ thirabhāvappattimāha. **Taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇanti** “ahaṃ mama”nti balavasanniṭṭhānavasena abhiniviṭṭhassa attattaniyaggāhavatthuno aññāsādhāraṇaṃ viya katvā pariggahetvā ṭṭhānaṃ, tathāpavatto lobhasahagatacittuppādo. Attanā pariggahitassa vatthuno yassa vasena parehi sādharāṇabhāvassa asahamāno hoti puggalo, so dhammo **asahanatā**. **Evaṃ vacanatthaṃ vadanti** niruttinayena. Saddalakkhaṇe pana yassa dhammassa vasena macchariyayogato puggalo maccharo, tassa bhāvo, kammaṃ vā **macchariyaṃ**, macchero dhammo. Macchariyassa balavabhāvato ādarena rakkhaṇaṃ ārakkhoti āha “**dvāra...pe... suṭṭhu rakkhaṇa**”nti. Attano phalaṃ karotīti **karaṇaṃ**, yaṃ kiñci kāraṇaṃ, adhikaṃ karaṇanti **adhikaraṇaṃ**, visesakāraṇaṃ. Visesakāraṇaṃca bhogānaṃ ārakkhadāṇḍādānādiatthasambhavassāti vuttaṃ “**ārakkhādhikaraṇa**”ntiādi. **Parisedhanatthanti** māraṇādīnā paresaṃ vibādhanatthaṃ. Ādīyati etenāti **ādānaṃ**, daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**, abhibhavivā paraviheṭhanacittuppādo. **Satthādānēpi** eseva nayo. Hatthaparāmāsādivasena kāyena kātābbakalaho **kāyakalaho**. Mammaghaṭṭanādivasena vācāya kātābbakalaho **vācākalaho**. Virūjhanavasena virūpaṃ gaṇhāti etenāti **viggaho**. Viruddhaṃ vadati etenāti **vivādo**. **Tuvaṃ tuvanti** agāravavacanasahacaraṇato tuvaṃ tuvaṃ, sabbete tathāpavattā dosasahagatacittuppādā veditabbā. Tenāha bhagavā “aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti”ti (dī. ni. 2.104).

112. Desanaṃ nivattesīti “taṇhaṃ paṭicca pariyesanā”tiādīnā anulomanayena pavattitaṃ desanaṃ paṭilomanayena puna “ārakkhādhikaraṇa”nti ārabhanto nivattesī. **Pañcakāmaguṇikarāgavasenāti** ārammaṇabhūtā pañca kāmaguṇā etassa atthīti pañcakāmaguṇiko, tattha rañjanavasena abhiraṇavasena pavattarāgo, tassa vasena **uppannā** rañjanavasena taṇhāyanavasena pavattā **rūpāditaṇhāva** kāmesu taṇhāti **kāmataṇhā**. Bhavati atthi sabbakālaṃ tiṭṭhatīti pavattā bhavadiṭṭhi uttarapadalopena **bhavo**, taṃsahagatā taṇhā **bhavataṇhā**. Vibhavati vinassati ucchijjatīti pavattā

vibhavadiṭṭhi **vibhavo** uttarapadalopena, taṃsahagatā taṇhā **vibhavataṇhāti** āha “**sassatadiṭṭhī**”tiādi. **Ime dve dhammāti** “esa paccayo upādānassa, yadidaṃ taṇhā”ti (dī. ni. 2.101) evaṃ vuttā vaṭṭamūlatanṇhā ca “taṇhaṃ paṭicca pariyesanā”ti (dī. ni. 2.103) evaṃ vuttā samudācāratanṇhā cāti ime dve dhammā. **Vaṭṭamūlasamudācāravasenāti** vaṭṭamūlavasena ceva samudācāravasena ca. **Dvīhi koṭṭhāsehīti** dvīhi bhāgehi. Dvīhi avayavehi samosaranti nibbattanavasena samaṃ vattanti itoti **samosaraṇaṃ**, paccayo, ekaṃ samosaraṇaṃ etāsanti **ekasamosaraṇā**. Kena pana ekasamosaraṇāti āha “**vedanāyā**”ti. Dvepi hi taṇhā vedanāpaccayā evāti. Tenāha “**vedanāpaccayena ekapaccayā**”ti. Tato tato osarivā āgantvā samavasanaṭṭhānaṃ **osaraṇa samosaraṇaṃ**. Vedanāya samaṃ saha ekasmiṃ ārammaṇe osaraṇakapavattanakā vedanā samosaraṇāti āha “**idaṃ sahaṇātasamosaraṇaṃ nāmā**”ti.

113. Sabbeti uppattidvārasena bhindivā vuttā **savipākaphassā** eva viññāṇādi vedanāpariyosānā vipākavithīti katvā. Paṭiccasamuppādakathā nāma vaṭṭakathāti āha “**ṭhapetvā cattāro lokuttaravipākaphasse**”ti. **Bahudhāti** bahuppakārena. Ayañhi pañcadvāre cakkhupasādādivatthukānaṃ pañcannaṃ vedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso sahaṇātaaññamaññanissayavipākāññārasampayuttaatthiavigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Sesānaṃ pana ekekasmīṃ dvāre sampāṭicchanasantīraṇatadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti. Manodvārepi tadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ sahaṇātamanoṃsamphasso tatheva aṭṭhadhā paccayo hoti, tathā paṭisandhibhavaṅgacutivasena pavattānaṃ tebhūmakavipākavedanānaṃ. Yā pana tā manodvāre tadārammaṇavasena pavattā kāmāvacaravedanā, tāsāṃ manodvāravajjanasampayutto manosamphasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hotīti evaṃ phasso bahudhā vedanāya paccayo hotīti veditabbaṃ.

114. Vedanādīnanti vedanāsaññāsankhāraviññāṇaṃ. **Asadisabhāvāti** anubhavanasaññānaṃ abhisankhāraṇavijānaṃ abhāvā. Te hi aññamaññavidhurena vedayitādirūpena ākiriyaṇti paññāyaṇtīti **ākārāti vuccanti. Teyevāti** vedanādīnaṃ te eva vedayitādiākārā. **Sādhukaṃ dassiyamānāti** sakkaccaṃ paccakkhato viya pakāsiyamānā. **Taṃ taṃ līnamatthaṃ gamenti** “arūpaṭṭho ārammaṇābhimukhanamanatṭho”ti evamādikaṃ taṃ taṃ līnaṃ apākaṭamatthaṃ gamenti ñāpenti **liṅgāni. Tassa tassa saññānaṃ hetutoti** tassa tassa arūpaṭṭhādikassa sallakkhaṇassa kāraṇatā. Nimīyaṇti anumīyaṇti etehīti **nimittāni. Tathā tathā** arūpabhāvādippakārena, vedayitādippakārena ca **uddisittabato** kathetabbato **uddesā. Tasmāti** “asadisabhāvā”tiādinā vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. Yasmā vedanādīnaṃ aññamaññāasadisabhāvā yathāvuttenatthena ākāradayo, tasmā **ayaṃ idāni vuccamāno ettha pālipade attho.**

Nāmasamūhassāti ārammaṇābhimukhaṃ namaṇaṭṭhena “nāma”nti laddhasamaññassa vedanādicatukkhandhasankhātassa arūpadhammapuñjassa. **Paññattīti** “nāmakāyo arūpakalāpo arūpino khandhā”tiādikā paññāpanā hoti. Cetanāpadhānattā sankhārakkhandhadhammānaṃ “**sañkhārānaṃ cetanākāre**”tiādi vuttaṃ. Tathā hi **suttantabhājanīye** sankhārakkhandhavibhajane “yā cetanā sañcetanā sañcetaṇṇatā”nti (vibha. 249 abhidhammabhājanīye) cetanāva niddiṭṭhā. **Asatīti** asantesu. Vacanavipallāsenā hi evaṃ vuttaṃ. **Cattāro khandhe vatthum katvāti** vedanā saññā cittaṃ cetanādayoti ime catukkhandhasaññite nissayapaccayabhūte dhamme vatthum katvā. Ayañca nayo pañcadvārepi sambhavatīti “**manodvāre**”ti visesitaṃ. **Adhivacanasamphassavevacanoti** adhivacanamukhena paññattimukhena gahetabbatā “adhivacanasamphasso”ti laddhanāmo. **Soti** manosamphasso. Pañcavokāre ca hadayavatthum nissāya labbhanato **rūpakāye paññāyateva**, ayaṃ pana nayo idha na icchito vedanādīpaṭikkhepavasena asambhavapariyāyassa jotitattāti “**pañcapasāde vatthum katvā uppajjeyyā**”ti attho vutto. Na hi vedanāsaññāyena vinā pañcapasāde vatthum katvā manosamphassassa sambhavo atthi. Uppattiṭṭhāne asati anuppattiṭṭhānato phalassa uppatti nāma kadācīpi natthīti imamatthaṃ yathādhigatassa atthassa nidassanavasena dassento “**ambarukkhe**”tiādimāha. **Rūpakāyatoti** kevalaṃ rūpakāyato. **Tassāti** manosamphassassa.

Virodhipaccayasannipāte vibhūtatarā visadisuppatti, tasmim vā sati attano santāne vijjamānasseva visadisuppattihetubhāvo **ruppanākāro**. So eva ruppanākāro vatthusappaṭighādikaṃ taṃ taṃ līnamatthaṃ gametīti **liṅgaṃ**. Tassa tassa sañjānanahetuto **nimittaṃ**. Tathā tathā uddisitabbato **uddesoti** evamettha ākārādayo atthato veditabbā. Vatthārammaṇānaṃ aññamaññapaṭihananaṃ **paṭigho**, tato paṭighato jāto **paṭighasamphasso**. Tenāha “**sappaṭigha**”ntiādi. **Nāmakāyatoti** kevalaṃ nāmakāyato. **Tassāti** paṭighasamphassassa. Sesam paṭhamapañhe vuttanayameva.

Ubhayavasenāti nāmakāyo rūpakāyoti ubhayasannissayassa adhivacanasamphasso paṭighasamphassoti ubhayasamphassassa vasena.

Visuṃ visuṃ paccayaṃ dassetvāti byatirekamukhena paccekaṃ nāmakāyarūpakāyasaññitaṃ paccayaṃ dassetvā. **Tesanti** phassānaṃ. **Avisesatoti** visesaṃ akatvā sāmāññato. **Dassetunti** byatirekamukheneva dassetuṃ. **Eseva hetūti** esa chasupi dvāresu pavatto nāmarūpasankhāto hetu yathārahaṃ dvinnampi phassānaṃ. Idāni taṃ yathārahaṃ pavattiṃ vibhajitvā dassetuṃ “**cakkhudvārādīsu hī**”tiādi vuttaṃ.

Sampayuttakā khandhāti phassena sampayuttā vedanādayo khandhā. Āvajjanassāpi sampayuttakkhandhaggaṇenevettha gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tadavinābhāvato. Parato **manosamphassepi** eseve nayo. **Pañcavidhopīti** cakkhusamphassādivasena pañcavidhopi. **So phassoti** paṭighasamphasso. **Bahudhāti** bahuppakārena. Tathā hi vipākanāmaṃ vipākassa anekabhedassa manosamphassassa sahaññānaññamaññanissayavipākasampayuttaatthiavigatavasena sattadhā paccayo hoti. Yaṃ panettha āhāraṃ, taṃ āhārapaccayavasena. Yaṃ indriyakiccaṃ, taṃ indriyapaccayavasena paccayo hoti. Avipākaṃ pana nāmaṃ avipākassa manosamphassassa ṭhapetvā vipākapaccayaṃ itaresaṃ vasena paccayo hoti. Rūpaṃ pana cakkhāyatanādibhedaṃ cakkhusamphassādikassa pañcavidhassa phassassa nissayapurejātaindriyavippayuttaatthiavigatavasena chadhā paccayo hoti. Rūpāyatanādibhedaṃ tassa pañcavidhassa ārammaṇapurejātaatthiavigatavasena catudhā paccayo hoti. Manosamphassassa pana tāni rūpāyatanādīni, dhammārammaṇaṃca tathā ca ārammaṇapaccayamatteneva paccayo hoti. Vatthurūpaṃ pana manosamphassassa nissayapurejātavippayuttaatthiavigatavasena pañcadhā paccayo hoti. Evaṃ **nāmarūpaṃ assa** phassassa bahudhā **paccayo hotīti** veditabbam.

115. Paṭhamuppattiyam viññānaṃ nāmarūpassa visesapaccayoti imamatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ pāliyaṃ “**mātukucchimhi na okkamissathā**”tiādi vuttaṃ. Gabbhaseyyakapaṭisandhi hi bāhirato mātukucchiṃ okkamantassa viya hontīpi atthato yathāpaccayaṃ khandhānaṃ tattha paṭhamuppattiyeva. Tenāha “**pavisitvā...pe... na vattissathā**”ti. **Suddhanti** kevalaṃ viññāneva amissitaṃ virahitaṃ. “**Avasesa**”nti idaṃ nāmāpekkhaṃ, tasmā **avasesaṃ nāmarūpanti** imaṃ viññānaṃ ṭhapetvā avasesaṃ nāmarūpaṃ vāti attho. **Paṭisandhivasena okkantanti** paṭisandhiggahaṇavasena, mātukucchiṃ okkamantassa vā paṭhamāvayavabhāvena otiṇṇaṃ. **Vokkamissathāti** santativicchedaṃ vināsaṃ upagamissatha, taṃ pana maraṇaṃ nāma hotīti āha “**cutivasenā**”ti. **Assāti** viññānaṃ, taṃca kho viññānaśāmaññavasena vuttaṃ. Tenāha “**tasseva cittassa nirodhenā**”ti, paṭisandhicittasseva nirodhenāti attho. **Tatoti** paṭisandhicittato. Paṭisandhicittassa, tato dutiyatatiyacittānaṃ vā nirodhenā cuti na hotīti vuttamatthaṃ yuttito vibhāvetuṃ “**paṭisandhicittena hī**”tiādi vuttaṃ. **Etasmim antareti** etasmim soḷasacittakkhaṇe kāle. **Antarāyo natthīti** ettha dāraṃca tāva maraṇantarāyo mā hotu tadā cuticittassa asambhavato, mātu pana kathaṃ tadā maraṇantarāyābhāvoti? Taṃ taṃ kālaṃ anatikkamitvā tadantareyeva cavanadhammāya gabbhaggaṇasseva asambhavato. Tenāha “**ayañhi anokāso nāmā**”ti, cutiyāti adhippāyo.

Paṭisandhicittena saddhim samuṭṭhitarūpānīti okkantikkhaṇe uppannakammajarūpāni vadati. Tāni hi nippariyāyato paṭisandhicittena saddhim samuṭṭhitarūpāni nāma, na utusamuṭṭhānāni paṭisandhicittassa uppādato pacchā samuṭṭhitatā. Cittajāhāraṇaṃ pana tadā asambhavo eva. Yāni paṭisandhicittena saddhim samuṭṭhitarūpāni, tāni tividhāni tassa uppādakkaṇe samuṭṭhitāni, ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitāni, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitānīti. Tesu uppādakkaṇe samuṭṭhitāni sattarasamassa

bhavaṅgassa uppādakkaṇe nirujjhanti, t̥hitikkhaṇe samuṭṭhitāni t̥hitikkhaṇe nirujjhanti, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitāni bhaṅgakkhaṇe nirujjhanti. Tattha “bhaṅjamāno dhammo bhaṅjamānassa dhammassa paccayo hoti”ti na sakkā vuttuṃ, uppāde, pana t̥hitiyaṅca na na sakkāti “sattarasamassa bhavaṅgassa uppādakkaṇe, t̥hitikkhaṇe ca dharantānaṃ vasena tassa paccayampi dātuṃ na sakkonti”ti vuttuṃ. Rūpakāyūpatthambhitasseva hi nāmakāyassa pañcavokāre pavattīti. Tehi rūpadhammehi tassa cittassa balavataraṃ sandhāyāha “**sattarasamassa...pe... pavatti pavattati**”ti. **Paveṇi ghaṭiyatīti** aṭṭhacattālīsakammajassa rūpapaveṇi sambandhā hutvā pavattati. Paṭhamañhi paṭisandhicittam, tato yāva soḷasamaṃ bhavaṅgacittam, tesu ekekassa uppādaṭṭhitibhaṅgavasena tayo tayo khaṇā. Tattha ekekassa cittassa tīsu tīsu khaṇesu samatiṃsa samatiṃsa kammajarūpāni uppajjanti. Iti soḷasatikā aṭṭhacattālīsam honti. Esa nayo tato paresupī. Tam sandhāya vuttuṃ “aṭṭhacattālīsakammajassa rūpapaveṇi sambandhā hutvā pavattati”ti. **Sace pana na sakkonti**ti paṭisandhicittena saddhiṃ samuṭṭhitarūpāni sattarasamassa bhavaṅgassa paccayaṃ dātuṃ sace na sakkonti. Yadi hi paṭisandhicittato sattarasamaṃ cuticittam siyā, paṭisandhicittassa t̥hitibhaṅgakkhaṇesupī kammajarūpaṃ na uppajjeyya, pageva bhavaṅgacittakkhaṇesu. Tathā sati natheva tassa cittassa paccayaḷabhoti pavatti nappavattati, paveṇi na ghaṭiyateva, aññadattu vicchijjati. Tenāha “**vokkamati nāma hoti**”tiādi.

Itthattāyāti itthampakāratāya. Yādiso gabbhaseyyakassa attabhāvo, tam sandhāyetam vuttuṃ. Tassa ca pañcakkhandhā anūnā eva hontīti āha “**evaṃ paripuṇṇapañcakkhandhabhāvāyā**”ti. **Upacchijjissathāti** santānavicchedena vicchindeyya. **Suddham nāmarūpamevāti** viññānavirahitaṃ kevalaṃ nāmarūpameva. Avayavānaṃ pāripūri **vuḍḍhi**. Thirabhāvappatti **virūḷhi**. Mahallakabhāvappatti **vepullaṃ**. Tāni ca yathākkamaṃ paṭhamādivayavasena hontīti vuttuṃ “**paṭhamavayavasenā**”tiādi. **Vā**-saddo aniyamattho, tena vassasahassadvayādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Viññānamevāti niyamavacanaṃ, ito bāhirakappitassa attano, issarādīnaṅca paṭikkhepapadaṃ, na avijjādiphassādiṭṭhikhepapadaṃ paṭiyogīnivattanapadattā avadhāraṇassa. Tenāha “**eseva hetū**”tiādi. Ayaṅca nayo heṭṭhāpi sabbapadesu yathārahaṃ vattabbo. Idāni viññānameva nāmarūpassa padhānakāraṇanti imamatthaṃ opammavasena vibhāvetuṃ “**yathā hi**”tiādi vuttuṃ. Paccekamaṃ viya samuditassāpi nāmarūpassa viññāṇena vinā attakiccāsamatthataṃ dassetuṃ “**tvam nāmarūpaṃ nāmā**”ti ekajjhaṃ gahaṇaṃ. **Purecāriketi** pubbaṅgameva. Viññāṇaṅhi sahaṭadhammānaṃ pubbaṅgamaṃ. Tenāha bhagavā “manopubbaṅgamā dhammā”ti. (Dha. pa. 1; netti. 90, 92; peṭako. 13, 83) **bahudhāti** anekappakārena **paccayo hoti**.

Kathaṃ? Vipākanāmassa hi paṭisandhiyaṃ aññaṃ vā viññāṇaṃ sahaṭāaññaṃaññaṇissayavipākaāhāraṇindriyasampayuttaatthiavigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Vatthurūpassa paṭisandhiyaṃ sahaṭāaññaṃaññaṇissayavipākaāhāraṇindriyavippayuttaatthiavigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. T̥hapetvā pana vatthurūpaṃ sesarūpassa imesu navasu aññaṃaññaṇapaccayaṃ apanetvā sesehi aṭṭhahi paccayehi paccayo hoti. Abhisankhāraṇindriyaṃ pana asaṅgāṇissattarūpassa, pañcavokāre vā kammajassa suttantikapariyāyato upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti. Avasesaṅhi paṭhamabhavaṅgato pabhuti sabbampi viññāṇaṃ tassa nāmarūpassa yathārahaṃ paccayo hotīti veditabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana paccayanaye dassiyamāne sabbāpi mahāpakaraṇakathā ānetabbā hotīti na vitthārītā. Kathaṃ panetaṃ paccetabbaṃ “paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hoti”ti? Suttato, yuttito ca. Pāḷiyaṅhi “cittānuparivattino dhammā”tiādinā (dha. sa. mātikā 62) nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā āgatā. Yuttito pana idha cittajena rūpena diṭṭhena adiṭṭhassāpi rūpassa viññāṇaṃ paccayo hotīti viññāyati. Cittehi pasanne, appasanne vā tadanurūpāni rūpāni uppajjamānāni diṭṭhāni, diṭṭhena ca adiṭṭhassa anumānaṃ hotīti. Iminā idha “diṭṭhena cittajarūpena adiṭṭhassāpi paṭisandhirūpassa viññāṇaṃ paccayo hoti”ti paccetabbametam. Kammasamuṭṭhānassāpi hi rūpassa cittasamuṭṭhānassa viya viññāṇapaccayatā paṭṭhāne āgatāti.

116. Idha **samudaya**-saddo samudāya-saddo viya samūhāpariyāyoti āha “**dukkharāsisambhavo**”ti. **Ekakoti** asahāyo rājāparisārahito. **Passeyyāma te rājabhāvaṃ** amhehi

vināti adhippāyo. Yathārahaṃ parisam rañjetīti hi **rājā**. **Atthatoti** atthasiddhito avadantampi **vadati viya**. “**Hadayavatthu**”nti imināva tannissayopi gahito vāti daṭṭhabbam. Ānantariyabhāvato nissayanissayopi “nissayo” tveva vuccatīti. **Paṭisandhiviññāṇaṃ nāma bhaveyyāsi**, netam ṭhānaṃ vijjatīti attho. Tenāha “**passeyāmā**”tiādi. **Bahudhāti** anekadhā **paccayo hoti**. Kathaṃ? Nāmaṃ tāva paṭisandhiyaṃ sahaṃjātaaññaṃaṇṇanissayavipākasampayuttaatthiavigatapaccayehi sattadhā viññāṇassa paccayo hotīti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Avipākaṃ pana nāmaṃ yathāvuttesu paccayesu ṭhapetvā vipākapaccayaṃ itarehi chahi paccayehi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti aññathāpi paccayo hoti, tañca kho pavattiyāmyeva, na paṭisandhiyaṃ. Rūpato pana hadayavatthu paṭisandhiyaṃ viññāṇassa sahaṃjātaaññaṃaṇṇanissayavippayuttaatthi avigatapaccayehi chadhāva paccayo hoti. Pavattiyāṃ pana sahaṃjātaaññaṃaṇṇapaccayavajjitehi pañcahi purejātapaccayena saha teheva paccayehi paccayo hoti. Cakkhāyatanādibhedam pana pañcavidhampi rūpaṃ yathākkamaṃ cakkhuvīññāṇādibhedassa viññāṇassa nissayapurejātaindriyavippayuttaatthiavigatapaccayehi paccayo hotīti evaṃ nāmarūpaṃ viññāṇassa bahudhā paccayo hotīti veditabbam.

Yvāyamanukkamena viññāṇassa nāmarūpaṃ, paṭisandhināmarūpassa, ca viññāṇaṃ pati paccayabhāvo, so kadāci viññāṇassa sātisayo, kadāci nāmarūpassa, kadāci ubhinnaṃ sadisoti tividhopi so “**ettāvatā**”ti padena ekajjhaṃ gahitoti dassento “**viññāṇe...pe... pavattesū**”ti vatvā puna yamidampi viññāṇaṃ nāmarūpasaññitānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ aññaṃaṇṇanissayena pavattānaṃ ettakena sabbā saṃsāravaṭṭappavattīti imamattam dassento “**ettakena...pe... paṭisandhiyo**”ti āha. Tatha **ettakenāti** ettakeneva, na ito aññena kenaci kārakavedakasabhāvena attanā, issarādinā vāti attho. Antogadhāvadhāraṇaṇhetam padaṃ.

Vacanamattameva adhikiccāti dāsādīsu sirivaḍḍhakādi-saddā viya atathattā vacanamattameva adhikāraṃ katvā **pavattassa**. Tenāha “**attham adisvā**”ti. **Vohārassāti** voharaṇamattassa. **Pathoti** pavattimaggo pavattiyā visayo. Yasmā saraṇakiriyāvasena puggalo “**sato**”ti vuccati, sampajānanakiriyāvasena “**sampajāno**”ti, tasmā vuttaṃ “**kāraṇāpadesavasenā**”ti. Kāraṇaṃ niddhāretvā utti niruttīti. Ekameva attham “paṇḍito”tiādinā pakārato ñāpanato “**paññatti**”ti vadanti. So eva hi “paṇḍito”ti ca “byatto”ti ca “medhāvī”ti ca paññāpiyātīti. Paṇḍiccappakārato pana **paṇḍito**, veyyattiyappakārato **byattoti** paññāpiyātīti evaṃ pakārato paññāpanato paññatti. Yasmā idha adhivacanāniruttipaññattipadāni samānatthāni. Sabbañca vacanaṃ adhivacanādibhāvaṃ bhajati, tasmā kesuci vacanavisesesu visesena pavattehi adhivacanādisaddehi sabbāni vacanāni paññattiatthappakāsanāsāmaññena vuttānīti iminā adhippāyena ayamattahoyajānā katāti veditabbā.

Atha vā **adhi**-saddo uparibhāve, upari vacanaṃ **adhivacanaṃ**. Kassa upari? Pakāsetabbassa atthassāti pākaṭo yamattho. Adhīnaṃ vā vacanaṃ **adhivacanaṃ**. Kena adhīnaṃ? Atthena. Tathā taṃtamattappakāsenā nicchitaṃ, niyataṃ vā vacanaṃ **nirutti**. Pathavīdhātupurisāditaṃtamappakārena ñāpanato **paññatti**ti evaṃ adhivacanādīpadānaṃ sabbavacanesu pavatti veditabbā, aññathā sirivaḍḍhakadhanavaḍḍhakappakārānameva niruttitā, “paṇḍito viyatto”ti evaṃ pakārānameva ekameva attham tena tena pakārena ñāpentānaṃ paññattitā ca āpajjeyyāti. Evaṃ tīhipi nāmehi vuttassa vohārassa pavattimaggo pi saha viññāṇena nāmarūpanti ettāvatāva icchitabbo. Tenāha “**iti**”tiādi. **Paññāya avacaritabbanti** paññāya pavattitabbam, ñeyyanti attho. Tenāha “**jānitabba**”nti. **Vaṭṭanti** kilesavaṭṭam, kammavaṭṭam, vipākavaṭṭanti tividhampi vaṭṭam. **Vattatīti** pavattati. Tayidaṃ “jāyethā”tiādinā pañcahi padehi vuttassa atthassa nigamanavasena vuttaṃ. **Ādi**-saddena itthītipurisātīdinampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Nāmapaññattatthāyāti** khandhādīphassādīsattādīitthādīnāmassa paññāpanatthāya. Vatthupi ettāvatāva. Tenāha “**kandhapañcakampi ettāvatāva paññāyati**”ti. **Ettāvatā** ettakena, saha viññāṇena nāmarūpappavattiyāti attho.

Attapaññattivaṇṇanā

117. Anusandhiyati etenāti **anusandhi**, heṭṭhā āgatadesanāya anusandhānavasena pavattā uparidesanā, sā paṭhamapadassa dassitā, idāni dutiyapadassa dassetabbāti tamatthaṃ dassento “**iti bhagavā**”tiādīmāha. **Rūpinti** rūpavantam. **Parittanti** na vipulam, appakanti attho. Yasmā attā nāma koci paramatthato natthi. Kevalam pana diṭṭhigatikānam parikkappitamattam, tasmā yattha nesam attasaññā, yathā cassa rūpibhāvādiparikappanā hoti, tam dassento “**yo**”tiādīmāha. **Rūpiṃ parittanti** attano upaṭṭhitakasiṇarūpavasena rūpiṃ, tassa avaḍḍhitabhāvena parittam. **Paññapeti** nīlakasiṇādivasena nānakasiṇalābhī. **Tanti** attānam. **Anantanti** kasiṇanimittassa appamāṇatāya paricchadassa anupaṭṭhānato antarahitam. **Ugghāṭetvāti** bhāvanāya apanetvā. **Nimittaphuṭṭhokāsanti** tena kasiṇanimittena phuṭṭhappadesam. **Tesūti** catūsu arūpakkhandesu. **Viññāṇamattamevāti** “viññāṇamayo attā”ti evaṃvādī.

118. “**Etarahī**”ti sāvadhāraṇamidam padanti tadattham dassento “idānevā”ti vatvā avadhāraṇena nivattitamattam āha “**na ito para**”nti. Tattha tattheva sattā ucchijjantīti ucchedavādī, tenāha “**ucchedavasenetam vutta**”nti. **Bhāvinti** sabbam sadā bhāviṃ avinassanakam. Tenāha “**sassatavasenetam vutta**”nti. **Atathāsabhāvanti** yathā paravādī vadanti, na tathā sabhāvam. **Tathabhāvāyāti** ucchedabhāvāya vā sassatabhāvāya vā. Aniyamavacanañhetam vuttam sāmāññajotanāvasena. **Sampādessāmīti** tathabhāvam assa sampannam katvā dassayissāmi, patiṭṭhāpessāmīti attho. Tathā hi vakkhati “sassatavādañca jānāpetvā”tiādī. (Dī. nī. aṭṭha. 2.118) **imināti** “atatham vā panā”tiādī vacanena, anucchedasabhāvampi samānam sassatavādino mativasenāti adhippāyo. **Upakappessāmīti** upecca samatthayissāmi.

Evaṃ samānanti evam bhūtam samānam. Rūpakasiṇajjhānam **rūpaṃ** uttarapadalopena, adhigamanavasena tam etassa atthīti **rūpīti** āha “**rūpinti rūpakasiṇalābhi**”nti. **Parittattānudiṭṭhīti** ettha rūpī-saddopiāvuttiādinayena ānetvā vattabbo, rūpībhāvampi hi so diṭṭhigatiko parittabhāvam viya attano abhinivissa ṭhitoti. **Arūpinti** etthāpi eseva nayo. “Pattapalāsabahulagacchasaṅkhepena ghanagahanajaṭāvitānā nātidighasantānā **valli**, tabbiparītā **latā**”ti vadanti. **Appahīnaṭṭhenāti** maggena asamucchinnabhāvena. Kāraṇalābhe sati uppajjanārahatā anusayanaṭṭho.

Arūpakasiṇam nāma kasiṇugghāṭiṃ ākāsam, na paricchinnākāsakasiṇam. “Ubhayampi arūpakasiṇamevā”ti keci. **Arūpakkhandhagocaram vāti** vedanādayo arūpakkhandhā “attā”ti abhinivesassa gocaro etassāti arūpakkhandhagocaro, diṭṭhigatiko, tam arūpakkhandhagocaram. **Vā-**saddo vuttavikappattho. Saddayojanā pana arūpaṃ arūpakkhandhā gocarabhūtā etassa atthīti arūpī, tam arūpiṃ. **Lābhino cattāroti** rūpakasiṇādīlābhavasena tam tam diṭṭhivādam sayameva parikkappetvā tam ādāya paggayha paññāpanakā cattāro diṭṭhigatikā. **Tesam antevāsikāti** tesam lābhīnam vādam paccakkhato, paramparāya ca ugghetvā tatheva nam khamitvā rocetvā paññāpanakā cattāro. **Takkikā cattāroti** kasiṇajjhānassa alābhino kevalam takkanavaseneva yathāvutte cattāro diṭṭhivāde sayameva abhinivissa paggayha ṭhitā cattāro. **Tesam antevāsikā** pubbe vuttanayena vedītabbā.

Naattapaññattivaṇṇanā

119. **Āraddhavipassakopīti** samparāyikavipassakopi, tena balavavipassanāya ṭhitam puggalam dasseti. **Na paññapeti eva** abahussuto pīti adhippāyo. Tādiso hi vipassanāya ānubhāvo. Sāsanikopi jhānābhīññālābhī “na paññapetī”ti na vattabboti so idha na uddhaṭo. Idāni nesam apaññāpane kāraṇam dasseti “**etesañhi**”tiādinā. **Iceva ñāṇam hoti**, na viparītaggāho tassa kāraṇassa dūrasamussāritattā. Arūpakkhandhā iceva ñāṇam hotīti yojanā.

Attasamanupassanāvaṇṇanā

121. **Diṭṭhivasena samanupassitvā**, na ñāṇavasena. **Sā ca samanupassanā** atthato diṭṭhidassanavasena.

“Vedanam attato samanupassati”ti evam āgatā **vedanākkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi**. Itthādibhedam ārammaṇam na paṭisaṃvedetīti **appaṭisaṃvedanoti** vedakabhāvapaṭikkhepamukhena sañjānanādibhāvopi paṭikkhitto hoti tadavinābhāvatoti āha “**iminā rūpakkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi kathitā**”ti. “**Attā me vediyati**”ti iminā appaṭisaṃvedanattam paṭikkhipati. Tenāha “nopi appaṭisaṃvedano”ti. “**Vedanādhammo**”ti pana iminā “vedanā me attā”ti imam vādam paṭikkhipati. Vedanāsaṅkhāto dhammo etassa atthīti hi vedanādhammoti vedanāya samannāgatabhāvam tassa paṭijānāti. Tenāha “etassa ca vedanādhammo **avippayuttasabhāvo**”ti. Saññāsaṅkhāraviññāṇakkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi kathitāti ānetvā sambandho. “**Vedanāsampayuttattā vediyati**”ti taṃsāmpayogato taṃkiccatamāha yathā cetanāyogato cetano purisoti. Sabbesampi taṃ sārammaṇadhammānam ārammaṇānubhavanam labbhateva, taṅca kho ekadesato phuṭṭhatāmattato, vedanāya pana vissavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasānubhavananti. Tassā vasena saññādayopi taṃsāmpayuttattā “vediyati”ti vuccanti. Tathā hi vuttam **aṭṭhasāliniyam** “ārammaṇarasānubhavanaṭṭhānam patvā sesasāmpayuttadhammā ekadesamattakameva anubhavanti”ti, (dha. sa. aṭṭha. 1 dhammuddesakathā) rājasūdanidassanena vāyamatto tattha vibhāvito eva. **Etassāti** saññādikkhandhattayassa. “**Avippayuttasabhāvo**”ti iminā avisāmyogajanitam kañci visesaṃ ṭhānam dīpeti.

122. Tatthāti tesu vāresu. **Tisu diṭṭhigatikesūti** “vedanā me attā”ti, “appaṭisaṃvedano me attā”ti, “vedanādhammo me attā”ti ca evamvādesu tisu diṭṭhigatikesu. Tissanam vedanānam bhinnasabhāvattā sukham vedanam “attā”ti samanupassato dukkham, adukkhamasukham vā vedanam “attā”ti samanupassanā na yuttā. Evam sesadvaye pīti āha “**yo yo yaṃ yaṃ vedanam attāti samanupassati**”ti.

123. “Hutvā abhāvato”ti iminā udayabbayavantatāya aniccāti dasseti, “**tehi tehi**”tiādinā anekakāraṇasaṅkhatattā saṅkhatāti. **Taṃ taṃ paccayanti** “indriyam, ārammaṇam, viññānam, sukha, vedanīyo phasso”ti evam ādikaṃ taṃ taṃ attano kāraṇam **paṭicca** nissāya **sammā** sassatādibhāvassa, ucchedādibhāvassa ca abhāvena ñāyena **samakāraṇena** sadisakāraṇena anurūpakāraṇena **uppannā**. Khayasabhāvāti **khayadhammā**, vayasabhāvāti **vayadhammā** virajjanasabhāvāti **virāgadhammā**, nirujjhanasabhāvāti **nirodhadhammā**, catūhipi padehi vedanāya bhaṅgabhāvameva dasseti. Tenāha “**khayoti...pe... khayadhammātiādi vutta**”nti.

Vigatoti sabhāvavigamena vigato. **Ekassevāti** ekasseva diṭṭhigatikassa. **Tisupi kālesūti** tissanam vedanānam pavattikālesu. **Eso me attāti** “eso sukhavedanāsabhāvo, dukkhaadukkhamasukhavedanāsabhāvo me attā”ti **kiṃ pana hoti**, ekasseva bhinnasabhāvataṃ anumattako katham paccetīti adhippāyena pucchati. Itaro evampi tassa na hoti yevāti dassento “**kiṃ pana na bhavissati**”tiādimāha. **Visesenāti** sukhādivibhāgena. **Sukhañca dukkhañcāti** ettha ca-saddena adukkhamasukham saṅgaṇhāti, sukhasaṅgahameva vā tena kataṃ santasukhumabhāvato. **Avisesenāti** avibhāgena vedanāsāmaññena. **Vokiṇṇanti** sukhādibhedena vomissakam. **Taṃ** tividhampi vedanam **esa** diṭṭhigatiko ekajjham gahetvā **attāti samanupassati**. **Ekakkhaṇe ca bahūnam vedanānam uppādo āpajjati** avisesena vedanāsabhāvattā. Attano hi tasmim sati sadā sabbavedanāpavattippasaṅgato diṭṭhigatiko agatiyā ekakkhaṇepi bahūnampi vedanānam uppattim paṭijāneyyāti tassa avasaram adento “**na ekakkhaṇe bahūnam vedanānam uppatti atthi**”ti āha, paccakkhaviruddhametanti adhippāyo. **Etena petam nakkhamatīti** etena viruddhattasādhanenapi sabbena sabbam attano abhāvenapi paṇḍitānam na rucati, etam dassanam dhīrā nakkhamantīti attho.

124. Indriyabaddhepi rūpappabandhe vāyodhātuvipphārasena kāci kiriyā nāma labbhatīti suddharūpakkhandhepi yattha kadāci vāyodhātuvipphāro labbhati, tameva nidassanabhāvena gaṇhanto “**tālavanṭe vā vātapāne vā**”ti āha. **Vedanādhammesūti** vedanādhammavantesu. “**Ahamasmī**”ti iminā tayopi khandhe ekajjham gahetvā ahaṃkārasa uppajjanākāro vuttoti. “**Ayamahamasmī**”ti pana iminā tattha ekaṃ ekaṃ gahetvā ahaṃkārasa uppajjanākāro vutto. Tenāha “**ekadhammopī**”tiādi. **Tanti** “ahamasmī”ti ahaṃkārupattim. Sā hi catukkhandhanirodhena anupalabbhamānasannissayā

sasavisāṇatikhiṇatā viya na bhaveyyāvāti.

Ettāvātāti “kittāvātā ca ānandā”tiādinā “tantākulakajātā”ti padassa anusandhidassanavasena pavattena ettakena desanādhammena. Kāmaṃ heṭṭhāpi vaṭṭakathāva kathitā, idha pana diṭṭhigatikassa vaṭṭato sīsukkhipanāsamatthatāvibhāvanavasena micchādiṭṭhiyā mahāsāvajjabhāvadīpaniyakathā pakāsītāti taṃ dassento “**vaṭṭakathā kathitā**”ti āha. Nanu vaṭṭamūlaṃ avijjā taṇhā, tā anāmasitvā tato aññathā kasmā idha vaṭṭakathā kathitāti āha “**bhagavā hī**”tiādi. **Avijjāsīsenāti** avijjaṃ uttamaṅgaṃ katvā, avijjā mukhenāti attho. **Koṭi na paññāyatīti** “asukassa nāma sammāsambuddhassa, cakkavattino vā kāle avijjā uppannā, na tato pubbe atthī”ti avijjāya ādi mariyādā appaṭihatassa mama sabbaññūtaññānassāpi na paññāyati avijjamānattā evāti attho. Ayaṃ paccayo idappaccayo, tasmā **idappaccayā**, imasmā āsavādikāraṇāti attho. **Bhavataṇhāyāti** bhavasamyojanabhūtāya taṇhāya. **Bhavadīṭṭhiyāti** sassatadiṭṭhiyā. “**Tattha tattha upapajjanto**”ti iminā “ito ettha etto idhā”ti evaṃ apariyantaṃ aparāparuppattiṃ dasseti. Tenāha “**mahāsamudde**”tiādi.

126. Paccayākāramūlhassāti bhūtakathanametam, na visesanaṃ. Sabbopi hi diṭṭhigatiko paccayākāramūlho evāti. **Vivaṭṭam kathentoti** vaṭṭato vinimuttattā vivaṭṭam, vimokkho, taṃ kathento. **Kārakassāti** satthuovādakārakassa, sammāpaṭipajjantassāti attho. Tenāha “**satipaṭṭhānavihārino**”ti. So hi vedanānupassanāya, dhammānupassanāya ca sammāpaṭipattiyā “neva vedanaṃ attānaṃ samanupassatī”tiādinā vattabbataṃ arahati. Tenāha “**evarūpo hī**”tiādi. **Sabbadhammesūti** sabbesu tebhūmakadhammesu. Te hi sammasanīyā. **Na aññanti** vedanāya aññaṃ saññādidhammaṃ attānaṃ na samanupassatīti. “**Khandhalokādayo**”ti rūpādidhammā eva vuccanti, tesaṃ samūhoti dassetuṃ “**rūpādīsu dhammesū**”ti vuttaṃ. **Na upādiyati** diṭṭhitaṇhāgāhavasena. “Seyyohamasmi”tiādinā (saṃ. ni. 4.108; mahāni. 21, 178; dha. sa. 1121; vibha. 832, 866) pavattamānamaññānāpi taṇhādiṭṭhimaññānā viya paritassanarūpā evāti āha “**taṇhādiṭṭhimānaparitassanāyapī**”ti.

Sā evaṃ diṭṭhīti sā arahato evaṃpakārā diṭṭhīti yo vadeyya, tadakallaṃ, taṃ na yuttanti attho. **Evamassa diṭṭhīti** etthāpi evaṃpakārā assa arahato diṭṭhītiādinā yojetabbaṃ. **Evañhi satīti** yo vadeyya “hoti tathāgato paraṃ maraṇā itissa diṭṭhī”ti, tassa ce vacanaṃ tathevāti attho. “**Arahā na kiñci jānāti**”ti vuttaṃ **bhaveyya** jānato tathā diṭṭhiyā abhāvato. **Tenevāti** tathā vattumayuttattā eva. **Catunnampi nayānanti** “hoti tathāgato”tiādinā āgatānaṃ catunnaṃ vārānaṃ. Ādīto tīsu vāresu saṅkhipitvā pariyośānavāre vitthāritattā “**avasāne ‘taṃ kissa hetū’ tiādimāhā**”ti vuttaṃ. “Ādīto tīsu vāresu tatheva desanā pavattā, yathā pariyośānavāre, pāḷi pana saṅkhittā”ti keci.

Vohāroti “satto itthī puriso”tiādinā, “khandhāyatanāni”tiādinā, “phasso vedanā”tiādinā ca vohāritabbavohāro. Tassa pana vohārassa pavattiṭṭhānaṃ nāma saṅkhepato ime evāti āha “**khandhā āyatanāni dhātuyo**”ti. Yasmā nibbānaṃ pubbabhāge saṅkhārānaṃ nirodhabhāveneva paññāpiyati ca, tasmā tassāpi khandhamukhena avacaritabbatā labbhatīti “**paññāya avacaritabbam khandhapañcaka**”nti vuttaṃ. Tenāha bhagavā “imasmimyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca lokanirodhañca lokanirodhagāminiñca paṭipada”nti. (Saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45) **paññāvacaranti** vā tebhūmakadhammānametaṃ gahaṇanti “**khandhapañcaka**”ntveva vuttaṃ, tasmā “yāvātā paññā”ti etthāpi lokiyapaññāya eva gahaṇaṃ datṭhabbaṃ. Vaṭṭakathā hesāti. Tathā hi “yāvātā vaṭṭam vaṭṭati” icceva vuttaṃ. Tenevāha “tantākulakapadasseva anusandhi dassito”ti. Yasmā bhagavā diṭṭhisīsenettha vaṭṭakathaṃ kathetvā yathānusandhināpi vaṭṭakathaṃ katesi, tasmā “**tantākulakapadasseva anusandhi dassito**”ti sāvadhāraṇaṃ katvā vuttaṃ. Paṭiccasamuppādakathā panettha yāvadeva tassa gambhīrabhāvavibhāvanatthāya vitthāritā, vivaṭṭakathāpi samānā idha paccāmaṭṭhāti datṭhabbaṃ.

Sattaviññāṇaṭṭhitivaṇṇanā

127. Gacchanto gacchantoti samathapaṭipattiyam suppatiṭṭhito hutvā vipassanāgamanena, maggagamanena ca gacchanto gacchanto. Ubhohi bhāgehi mucchanato **ubhatobhāgavimutto nāma hoti**.

So “evaṃ asamanupassanto”ti vutto vipassanāyānikoti katvā “yo ca na samanupassatīti vutto so yasmā gacchanto gacchanto paññāvimutto nāma hoti”ti vuttaṃ. Heṭṭhā vuttānanti “kittāvata ca, ānanda, attānaṃ na paññapento na paññāpeti”tiādina (dī. ni. 2.119), “yato kho, ānanda, bhikkhu neva vedanaṃ attānaṃ samanupassati”tiādina (dī. ni. 2.125 ādayo) ca heṭṭhā pāliyaṃ āgatānaṃ **dvinnāṃ** puthujjanabhikkhūnaṃ. **Nigamananti** nissaraṇaṃ. **Nāmanti** paññāvimuttādināmaṃ.

Paṭisandhivasena vuttāti nānattakāyanānattasaññitāvīsesavisitṭhapaṭisandhivasena vuttā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Taṃtaṃsattanikāyaṃ pati nissayato hi nānattakāyāditaṃ taṃpariyāpannapaṭisandhisamudāgatāti daṭṭhabbā tadabhinibbattakakammabhavassa tathā āyūhitattā. **Catasso āgamissanti** rūpavedanāsaññāsañkhārakkhandhavasena catasso viññāṇaṭṭhitiyo āgamissanti “rūpupāyaṃ vā āvuso viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭhati”tiādina (dī. ni. 3.311). **Viññāṇapaṭiṭṭhānassāti** paṭisandhiviññāṇassa etarahi paṭiṭṭhānakāraṇassa. Atthato vuttavīsesavisitṭhā pañcavokāre rūpavedanāsaññāsañkhārakkhandhā, catuvokāre vedanādayo tayo khandhā veditabbā. Sattāvāsabhāvaṃ upādāya “**dve ca āyatanānīti dve nivāsaṭṭhānānī**”ti vuttaṃ. Nivāsaṭṭhānapariyāyopi āyatanasaddo hoti yathā “devāyatanadvaya”nti. **Sabbanti** viññāṇaṭṭhiti āyatanadvayanti sakalaṃ. **Tasmā gahitaṃ** tattha ekameva aggahetvāti adhippāyo. **Pariyādānaṃ** anavasesaggahaṇaṃ **na gacchati vaṭṭaṃ** viññāṇaṭṭhitiāyatanadvayānaṃ aññaamaññaantogadhattā.

Nidassanatthe nipāto, tasmā **seyyathāpi manussāti** yathā manussāti vuttaṃ hoti. **Viseso hotiyeva** satipi bāhirassa kārakassa abhede ajjhakkassa bhinnattā. Nānattaṃ kāye etesaṃ, nānatto vā kāyo etesanti **nānattakāyā**, iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. **Nesanti** manussānaṃ. Nānattā saññā etesaṃ atthīti **nānattasaññino**. Sukhasamussayato vinipāto etesaṃ atthīti **vinipātikā** satipi devabhāve dibbasampattiyaṃ abhāvato, apāyesu vā gato natthi nipāto etesanti **vinipātikā**. Tenāha “**catuapāyavinimuttā**”ti. **Dhammapadanti** satipaṭṭhānādidhammakotṭhāsaṃ. **Vijānīyāti** sutamayena tāva ñāṇena vijānitvā. Tadanusārena yonisomanasikāraṃ paribrūhanto sīlavissuddhiādikaṃ sammāpaṭipattiṃ **api paṭipajjema**. Sā ca paṭipatti **hitāya** ditṭhadhammikādisakalahitāya amhākaṃ **siyā**. Idāni tattha sīlapaṭipattiṃ tāva vibhāgena dassento “**pānesu cā**”ti gāthamāha.

Brahmakāye paṭhamajjhānanibbatte brahmasamūhe, brahmanikāye vā bhavāti **brahmakāyikā**. Mahābrahmuno parisāya bhavāti **brahmapārisajjā** tassa paricārakaṭṭhāne ṭhitattā. Mahābrahmuno purohitaṭṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā**. Āyuvaṇṇādīhi mahanto brahmānoti **mahābrahmuno**. Satipi tesam tividhānampi paṭhamena jhānena abhinibbattabhāve jhānassa pana pavattibhedena ayaṃ vīsoti dassetuṃ “**brahmapārisajjā panā**”tiādi vuttaṃ. **Parittenāti** hīnena, sā cassa hīnatā chandādināṃ hīnatāya veditabbā, paṭiladdhamattaṃ vā **hīnaṃ**. **Kappassāti** asaṅkhyeyyakappassa. Hīnapañītanāṃ majjhe bhavattā **majjhīmena**, sā cassa majjhīmatā chandādināṃ majjhīmatāya veditabbā, paṭilabhitvā nātisubhāvitaṃ vā **majjhīmaṃ**. **Upaḍḍhakappoti** asaṅkhyeyyakappassa upaḍḍhakappo. **Vipphārikataroti** brahmapārisajjehi pamāṇato vipulataro, sabhāvato ulārataro ca hoti. Sabhāvenapi hi ulāratarova, taṃ panettha appamāṇaṃ. Tathā hi parittābhādīnaṃ, parittasubhādīnañca kāye satipi sabhāvavematte ekattavaseneva vavattāpīyātīti “ekattakāyā” tveva vuccanti. **Pañītenāti** ukkaṭṭhena, sā cassa ukkaṭṭhatā chandādināṃ ukkaṭṭhatāya veditabbā, subhāvitaṃ vā sammadeva vasibhāvaṃ pāpitaṃ **pañītaṃ** padhānabhāvaṃ nītanti katvā, idhāpi kappo asaṅkhyeyyakappavaseneva veditabbo paripuṇṇassa mahākappassa asambhavato. **Itīti** evaṃ vuttappakārena. **Teti** “brahmakāyikā”ti vuttā tividhāpi brahmāno. **Saññāya ekattāti** tihetukabhāvena saññāya ekattasabhāvattā. Na hi tassā sampayuttadhammasena aññopi koci bhedo atthi.

Evanti iminā nānattakāyaekattasaññinoti dasseti.

Daṇḍaukkāyāti daṇḍadīpikāya. **Saratīti** dhāvati viya. **Vissaratīti** vippakiṇṇā viya dhāvati. **Dve kappāti** dve mahākappā. Ito paresupi eseve nayo. **Idhāti** imasmiṃ sutte. **Ukkaṭṭhaparicchedavasena** ābhassaraggahaṇeneva **sabbepi te** parittābhā, appamāṇābhāpi **gahitā**.

Sobhanā pabhā subhā, subhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe ā-kārassa rassattaṃ, antima-ṇa-kārassa ha-kāraṇa katvā “**subhakiṇṇā**”ti vuttā, **aṭṭhakathāyaṃpana** niccalāya ekagghanāya pabhāya subhōti pariyaṃvacananti “**subhena okiṇṇā vikiṇṇā**”ti attho vutto, etthāpi antima-ṇa-kārassa ha-kāraṇaṃ icchitabbameva. **Na chijjivā chijjivā pabhā gacchati** ekagghanattā. **Catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti** kāyassa, saññāya ca ekarūpattā. Vipulasantasukhāyuvannaḍiphalattā **vehapphalā**. **Etthāti viññāṇaṭṭhiyaṃ**.

Vivaṭṭapakkhe ṭhitā napunarāvattanato. “Na sabbakālikā”ti vatvā tameva asabbakālikattaṃ vibhāvetuṃ “**kappasatasahassampī**”tiādi vuttaṃ. Soḷasakappasahassaccayena uppannānaṃ suddhāvāsabrahmaṇaṃ parinibbāyanato, aññesañca tattha anuppajjanato **buddhasuññe loke** suññaṃ taṃ ṭhānaṃ hoti, tasmā suddhāvāsā na sabbakālikā, **khandhāvāraṭṭhānasadisā honti** suddhāvāsabhūmiyo. **Iminā suttena** suddhāvāsānaṃ sattāvāsabhāvādīpaneneva viññāṇaṭṭhitibhāvo dīpito, tasmā **suddhāvāsāpi** sattu viññāṇaṭṭhitisu **catutthaviññāṇaṭṭhitim** navasu sattāvāsesu **catutthasattāvāsāmyeva bhajanti**.

Sukhumattāti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattattā. Paribiyattaviññāṇakiccābhāvato **neva viññāṇaṃ**, sabbaso aviññāṇaṃ na hotīti **nāviññāṇaṃ**, **tasmā** paripphuṭaviññāṇakiccavantaṃ **viññāṇaṭṭhitisu avatvā**.

128. Tañca viññāṇaṭṭhitinti paṭhamāṃ viññāṇaṭṭhitim. Heṭṭhā vuttanayena sarūpato, manussādivibhāgato, saṅkhepato, “nāmañca rūpañca”ti bhedato ca **pajānāti**. **Tassā samudayañcāti** tassā paṭhamāya viññāṇaṭṭhiyā pañcavīsatividhaṃ samudayañca **pajānāti**. **Atthaṅgamepi** ese va nayo. Assādetabbato, assādato ca **assādaṃ**. **Ayaṃ** aniccādhāvō **ādīnavo**. Chandarāgo viñiyati etena, ettha vāti **chandarāgavinayo**, saha maggena nibbānaṃ. **Chandarāgappahānanti** etthāpi ese va nayo. Mānadiṭṭhīnaṃ vasenāhanti vā, taṇhāvasena mamanti vā abhinandanāpi mānassa paritassanā viya daṭṭhabbā. **Sabbatthāti** sabbesu sesesu aṭṭhasupi vāresu. **Tatthāti** upari tisu viññāṇaṭṭhitisu dutiyāyatanesu. Tattha hi rūpaṃ natthi. Puna **tatthāti** paṭhamāyatane. Tattha hi eko rūpakkhandhova. **Etthāti** ca tameva sandhāya vuttaṃ. Tattha hi rūpassa kamma samuṭṭhānattā āhārasena yojanā na sambhavati.

Yato khoti ettha **to-saddo dā-saddo** viya kālavacano “yato kho, sārīputta, bhikkhusaṅgho”tiādīsu (pārā. 21) viyāti vuttaṃ “**yadā kho**”ti. **Aggahetvāti** kañcīpi saṅkhāraṃ “etaṃ mamā”tiādinā aggahetvā. **Paññāvimuttoti** aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ anadhigatattā sātīsayassa samādhībalassa abhāvato paññābaleneva vimutto. Tenāha “**aṭṭha vimokkhe asacchikatvā paññābalenevā**”tiādi. **Appavattinti** āyatim appavattim **katvā**. Pajānanto vimuttoti vā paññāvimutto, paṭhamajjhānaphassena vinā pariānānādippakārehi cattāri saccāni jānanto paṭivijjhanto tesāṃ kiccānaṃ matthakappattiyā niṭṭhitakiccatāya vīsesena muttoti **vimutto**. **So** paññāvimutto. **Sukkhavipassakoti** samathabhāvanāsinehābhāvena sukkhā lūkhā, asiniddhā vā vipassanā etassāti **sukkhavipassako**. **Ṭhatvāti** pādakakaraṇavasena ṭhatvā. **Aññatarasminti** ca aññataraaññatarasmim, ekekasminti attho. Evañhissa pañcavidhatā siyā. “Na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatī”ti iminā sātīsayassa samādhībalassa abhāvō dīpito. “Paññāya cassa disvā”tiādinā sātīsayassa paññābalassa bhāvō. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti** na āsavā paññāya passanti, dassanakāraṇā pana parikkhīṇā “disvā parikkhīṇā”ti vuttā. Dassanāyattaparikkhayattā eva hi dassanaṃ āsavānaṃ khayassa purimakiriyā hoti.

Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā

129. Ekassa bhikkhunoti sattu ariyapuggalesu ekassa bhikkhuno. Viññāṇaṭṭhitiādinā pariānānādivasappa vattaniggaṃmañca paññāvimuttanāmañca. **Itarassāti** ubhatobhāgavimuttassa. Ime sandhāya hi pubbe “dvinnāṃ bhikkhūna”nti vuttaṃ. **Kenatṭhenāti** kena sabhāvena. Sabhāvō hi ṇāṇena yāthāvato araṇīyato ṇātabbato “attho”ti vuccati, so eva ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā “aṭṭho”ti

vutto. **Adhimuccanaṭṭhenā**ti adhikaṃ savisesaṃ muccanaṭṭhena, etena satipi sabbassāpi rūpāvacarajjhānassa vikkhambhanavasena paṭipakkhato vimuttabhāve yena bhāvanāvisesena taṃ jhānaṃ sātisaṃ paṭipakkhato vimuccitvā pavattati, so bhāvanāviseso dīpito. Bhavati hi samānājatīyuttopi bhāvanāvisesena pavattiākāraviseso, yathā taṃ saddhāvimuttatā diṭṭhippattassa. Tathā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuttatāya, evaṃ aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya abhiraivasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭhenapi vimokkho. Tenāha “**ārammaṇe cā**”tiādi. **Ayaṃ panatthoti** ayaṃ adhimuccanaṭṭho **pacchime vimokkhe** nirodhe **natthi**, kevalo vimuttaṭṭho eva tattha labbhati, taṃ sayameva parato vakkhati.

Rūpī yenāyaṃ sasantaṭṭhāpannena rūpena samannāgato, taṃ yassa jhānassa hetubhāvena viṣiṭṭhaṃ rūpaṃ hoti, yena viṣiṭṭhena rūpena “**rūpī**”ti vucceyya **rūpī**-saddassa atisaṃyathāpanato, tadeva sasantaṭṭhāpannarūpavasena paṭiladdhaṃ jhānaṃ idha paramatthato rūpībhāvasādhakanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**ajjhata**”tiādi. **Rūpajjhānaṃ rūpaṃ** uttarapadalopena. **Rūpānī**ti panettha purimadalopo daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ “**nīlakaṣiṇādirūpānī**”ti. Rūpe kaṣiṇarūpe saññā rūpasaññā, sā etassa atthīti rūpasaññā, saññāsīsena jhānaṃ vadati. Tappaṭikkhepena arūpasaññā. Tenāha “**ajjhataṃ na rūpasaññā**”tiādi.

“**Anto appanāyaṃ subhanti ābhogo natthī**”ti iminā pubbābhogavasena tathā adhimutti siyāti dasseti. Evañhettha tathāvattabbatāpatticodanā samatthitā hoti. Yasmā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasīnesu tattha katādhikārānaṃ abhiraivasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭho sambhavati, tasmā aṭṭhakathāyaṃ tathā tatiyo vimokkho saṃvaṇṇito, yasmā pana mettāvasena pavattamānā bhāvanā satte appaṭikūlato dahanti tesu tato adhimuccitvā pavattati, tasmā **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 212) “brahmavihārabhāvanā subhavimokkho”ti vuttā, tayidaṃ ubhayampi tena tena pariyaṇena vuttatā na virujjhatīti daṭṭhabbaṃ.

Sabbasoti anavasesato. Na hi catunnaṃ arūpakkhandaṃ ekadesopi tattha avassissati. **Visuddhattā**ti yathāparicchinnaṃ nirodhitatā. **Uttamo vimokkho nāma** ariyeheva samāpajjītabbato, ariyaphalaparīyosānattā diṭṭheva dhamme nibbānappattibhāvato ca.

130. Ādito paṭṭhāyāti paṭhamasamāpattito paṭṭhāya. **Yāva pariyaṇā samāpatti**, tāva. **Aṭṭhatvā**ti katthaci samāpattiyā aṭṭhito eva, nirantameva paṭipāṭiyā, uppaṭipāṭiyā ca samāpajjītevatī attho. Tenāha “**ito cito ca sañcaraṇavasena vutta**”nti. **Ichhati** samāpajjītuṃ. Tattha “**samāpajjati pavisati**”ti samāpattisamaṅgīpuggalo taṃ taṃ pavīṭṭho viya hotīti katvā vuttaṃ.

Dvīhi bhāgehi vimuttoti arūpajjhānena vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchadavimokkhenāti dvīhi vimuccanabhāgehi, arūpasamāpattiyā rūpakāyato, maggena nāmakāyatoti dvīhi vimuccitabbabhāgehi ca vimutto. Tenāha “**arūpasamāpattiyā**”tiādi. **Vimuttoti** hi kilesehi vimutto, vimuccanto ca kilesānaṃ vikkhambhanasamucchindanehi kāyadvayato vimuttoti ayamettha attho. Gāthāya ca ākiṇcaññāyatanaṃ lābhino upasivabrāhmaṇassa bhagavatā “nāmakāyā vimutto”ti ubhatobhāgavimutto muni akkhāto. Tattha **atthaṃ paletī**ti atthaṃ gacchati. **Na upeti saṅkhanti** “asukaṃ nāma disaṃ gato”ti vohāraṃ na gacchati. **Evaṃ muni nāmakāyā vimuttoti** evaṃ arūpaṃ upapanno sekkhamuni pakatiyā pubbeva rūpakāyā vimutto, tattha ca catutthamaggaṃ nibbattetvā nāmakāyassa pariññātattā puna nāmakāyāpi vimutto. Ubhatobhāgavimutto khīṇāsavo hutvā anupādāya parinibbānasaṅkhātā **atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ**, “khattiyō brāhmaṇo”ti evaṃ ādikaṃ samaññaṃ na gacchatīti attho.

“**Aññatarato vuttāyā**”ti idaṃ kiṃ ākāsañcāyatanādīsu aññataralābhīvasena vuttaṃ, udāhu sabbārūpalābhīvasenāti yathicchasi, tathā hotu, yadi sabbārūpalābhīvasena vuttaṃ, na koci virodho. Atha tattha aññataralābhīvasena vuttaṃ, “yato kho, ānanda, bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe anulomampi samāpajjati”tiādivacanena virujjheyyāti? Yasmā arūpāvacarajjhānesu ekassāpi lābhī “**aṭṭhavimokkhalābhī**” tveva vuccati aṭṭhavimokkhe ekadesassāpi taṃnāmadānasamatthasambhavato.

Ayañhi aṭṭhavimokkhasamaññā samudāye viya tadekadeseṇi niruḷhāpattisamaññā viyāti. Tena vuttaṃ “ākāsānañcāyatanādīsu aññatarato vuṭṭhāyā”ti. “Pañcavidho hotī”ti vatvā chabbidhatampissa keci parikkappenti, taṃ tesam matimattaṃ, nicchitovāyaṃ pañho pubbācariyehīti dassetuṃ “**keci panā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **kecīti** uttaravihāravāsino, sārasamāsācariyā ca. Te hi “ubhatobhāgavimuttoti ubhayabhāgavimutto samādhivipassanāto”ti vatvā rūpāvacarasamādhināpi samādhiparipanthato vimuttiṃ maññanti. Evaṃ rūpajjhānabhāgena, arūpajjhānabhāgena ca ubhato vimuttoti pāyasamāno. “**Tādisamevā**”ti iminā yādisaṃ arūpāvacarajjhānaṃ kilesavikkhambhane, tādisaṃ rūpāvacaracattajjhānaṃ pīti imamattaṃ ullaṅgeti. Tenāha “**tasmā**”tiādi.

Ubhatobhāgavimuttapañhoti ubhatobhāgavimuttassa chabbidhataṃ nissāya uppannapañho. **Vaṇṇanaṃ nissāyāti** tassa padassa atthavacanaṃ nissāya. **Cirenāti** therassa aparabhāge cirena kālena. **Vinicchayanti** saṃsayachedakaṃ sanniṭṭhānaṃ **patto**. **Taṃ pañhanti** tamattaṃ. Nātuṃ icchito hi attho pañho. **Na kenaci sutapubbanti** kenaci kiñci na sutapubbaṃ, idaṃ atthajātanti adhippāyo. Kiñcāpi upekkhāsahagataṃ, kiñcāpi kilese vikkhambhetīti paccekaṃ kiñcāpi-saddo yojetabbo. **Samudācaratīti** pavattati. Tattha kāraṇamāha “**ime hī**”tiādinā, tena rūpāvacarabhāvanato āruppabhāvanā savisesaṃ kilese vikkhambheti rūpavirāgabhāvanābhāvato, uparibhāvanābhāvato cāti dassetīti. Evañca katvā **aṭṭhakathāyaṃ** āruppabhāvanāniddeṣe yaṃ vuttaṃ “tassevaṃ tasmim nimitte punappunaṃ **cittaṃ** cārentassa nīvaraṇāni vikkhambhanti satī santiṭṭhatī”tiādi, (visuddhi. 1.281) taṃ samatthataṃ hotīti. **Idaṃ suttanti** puggalapaññattipāṭhamāha (pu. pa. niddesa 27). Sabbañhi buddhavacanaṃ atthasūcanādiatthena suttanti vutto vāyamattho. Yaṃ pana tattha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ anulomādito samāpajjanena sātisaṃ santānassa abhisankhatattā, aṭṭhamañca uttamaṃ vimokkhaṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā aggamaggādhigamena ubhatobhāgavimuccanato ca imāya ubhatobhāgavimuttiyā sabbasetṭhatā veditāti daṭṭhabbā.

Mahānidānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

3. Mahāparinibbānasuttavaṇṇanā

131. Pūjanīyabhāvato, buddhasampadañca pahāya pavattatā mahantañca taṃ parinibbānañcāti **mahāparinibbānaṃ**; savāsanappahānato mahantaṃ kilesakkhayaṃ nissāya pavattaṃ parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ**; mahatā kālena mahatā vā guṇarāsinaṃ sādhitam parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ**; mahantabhāvāya, dhātūnaṃ bahubhāvāya parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ**; mahato lokato nissaṭṭam parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ**; sabbalokāsādhāraṇattā buddhānaṃ sīlādiguṇehi mahato buddhassa bhagavato parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ**; mahati sāsane patiṭṭhite parinibbānantipi **mahāparinibbānanti** buddhassa bhagavato parinibbānaṃ vuccati, tappaṭisaṃyuttaṃ suttaṃ **mahāparinibbānasuttaṃ**. Gijjhā ettha vasantīti **gijjhaṃ**, gijjhaṃ kūṭam etassāti **gijjhakūṭo**, gijjhaṃ viya vā **gijjhaṃ**, kūṭam, taṃ etassāti **gijjhakūṭo**, pabbato, tasmim **gijjhakūṭe**. Tenāha “**gijjhā**”tiādi. **Abhiyātukāmoti** ettha abhi-saddo abhibhavanattho, “abhivijānātū”tiādīsu (dī. ni. 2.244; 3.85; ma. ni. 3.256) viyāti āha “**abhibhavanatthāya yātukāmo**”ti. **Vajjirājānoti** “vajjetabbā ime”tiādito pavattaṃ vacanaṃ upādāya “vajjī”ti laddhanāmā rājāno, vajjirāṭṭhassa vā rājāno **vajjirājāno**. Vajjirāṭṭhassa pana vajjisamaññā tannivāsirājakumāravasena veditabbā. **Rājiddhiyāti** rājabhāvānugatena sabhāvena. So pana sabhāvo nesam gaṇarājūnaṃ mitho sāmaggīyā loke pākaṭo, ciraṭṭhāyī ca ahoṣīti “**samaggabhāvaṃ kathesī**”ti vuttaṃ. Anu anu taṃsamaṅgino bhāveti vaḍḍhetīti anubhāvo, anubhāvo eva **ānubhāvo**, patāpo, so pana nesam patāpo hatthiassādivāhanasampattiyā, tattha ca susikkhitabhāvena loke pākaṭo jātoti “**etena...pe... kathesī**”ti vuttaṃ. **Tālacchiggalenāti** kuñcīkāchiddena. **Asananti** saram. **Atipātayissantīti** atikkāmenti. **Poñkhānupōñkhanti** poñkhassa anupōñkhaṃ, purimasarassa poñkhapadānugataponkhaṃ itaraṃ saram katvāti attho. **Avirādhanti** avirajjhitaṃ. **Ucchindissāmīti** ummūlanavasena kulasantatiṃ chindissāmi. Ayanam vaḍḍhanaṃ **ayo**, tappaṭikkhepena **anayoti** āha “**avaḍḍhiyā etaṃ nāma**”nti. **Vikkhipatīti** vidūrato khīpati, apantīti attho.

Gaṅgāyanti gaṅgāsamīpe. **Paṭṭanagāmanti** sakaṭapaṭṭanagāmaṃ. **Āṇāti** āṇā vattati. **Aḍḍhajojananti** ca tasmim paṭṭane aḍḍhajojanaṭṭhānavāsino sandhāya vuttaṃ. **Tatrāti** tasmim paṭṭane. **Balavāghātajātoti** uppanabalavakodho.

Meti mayhaṃ. **Gatenāti** gamanena.

Rājaaparihāniyadhammavaṇṇanā

134. Sītaṃ vā uṇhaṃ vā natthi, tāyaṃ velāyaṃ puññānubhāvena buddhānaṃ sabbakālaṃ samasītuṇhāva utu hoti, taṃ sandhāya tathā vuttaṃ. **Abhiṇhaṃ sannipātāti** nīccasannipātā, taṃ pana nīccasannipātataṃ dassetuṃ “**divasassā**”tiādi vuttaṃ. **Sannipātabahulāti** pacurasannipātā. **Vosānanti** saṅkocaṃ. “**Yāvākīva**”nti ekamevetam padaṃ aniyamato parimāṇavācī, kālo cettha adhippetoti āha “**yattakaṃ kāla**”nti. “**Vuddhiyevā**”tiādinā vuttamatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**abhiṇhaṃ asannipatantā hi**”tiādi vuttaṃ. **Ākulāti** khubhitā, na pasannā. **Bhijjivāti** vaggabandhato vibhajja viṣuṃ viṣuṃ hutvā.

Sannipātabheriyāti sannipātārocanabheriyā. **Aḍḍhabhuttā vāti** sāmibhuttā ca. **Osīdamāneti** hāyamāne.

Pubbe akatanti pubbe anibbattaṃ. **Suṅkanti** bhaṇḍaṃ gahetvā gacchantehi pabbatakaṇḍa nadītiṭthagāmadvārādīsu rājapurisānaṃ dātabbabhāgaṃ. **Balinti** nipphanasassādito chabhāgaṃ, sattabhāgāntiādinā laddhakaraṃ. **Daṇḍanti** dasavīsatikahāpaṇādikaṃ aparādhānurūpaṃ gahetabbadhanadaṇḍaṃ. **Vajjidhammanti** vajjirājadhammaṃ. Idāni apaññattapaññāpanādīsu tappaṭikkhepa ādinavānisamse vitthārato dassetuṃ “**tesaṃ apaññatta**”ntiādi vuttaṃ. **Pāricariyakkhamāti** upaṭṭhānakkhamā.

Kulabhogaissariyādivasena mahatī mattā pamāṇaṃ etesanti **mahāmattā**, nītisatthavīhite vinicchaye ṭhapitā mahāmattā **vinicchayamahāmattā**, tesaṃ. **Dentīti** niyyātentī. **Sace coroti** evaṃsaññino sace hontī. Pāpabhīrutāya **attanā kiñci avatvā**. Daṇḍanītisāññite vohāre niyuttāti **vohārikā**, ye “**dhammaṭṭhā**”ti vuccanti. **Suttadharā** nītisuttadharā, īdise vohāravīnicchaye niyametvā ṭhapitā. Paramparābhatesu aṭṭhasu kulesu jātā agatigamanaviratā aṭṭhamahallakapurisā **aṭṭhakulikā**.

Sakkāranti upakāraṃ. **Garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvāti** “ime amhākaṃ garuno”ti tattha garubhāvaṃ pati pati upaṭṭhapetvā. **Mānentīti** sammānenti, taṃ pana sammānaṃ tesu nesaṃ attamanatāpubbakanti āha “**manena piyāyanti**”ti. **Nipaccakāranti** paṇipātāṃ. **Dassentīti** “ime amhākaṃ pitāmahā, mātāmahā”tiādinā nīcacittā hutvā garucittākāraṃ dassenti. **Sandhāretunti** sambandhaṃ avicchinnaṃ katvā ghaṭetuṃ.

Pasayhākārassāti balakkārassa. Kāmaṃ vuddhiyā pūjanīyatāya “vuddhihāniyo”ti vuttaṃ, attho pana vuttānukkameneva yojetabbo, pāliyaṃ vā yasmā “vuddhiyeva paṭīkaṅkhā, no parihānī”ti vuttaṃ, tasmā tadanukkamena “**vuddhihāniyo**”ti vuttaṃ.

Vipaccituṃ aladdhokāse pāpakamme, tassa kammaṃ vipāke vā anavasaroṃ devatopasaggo, tasmim pana laddhokāse siyā devatopasaggassa avasaroti āha “**anuppannaṃ...pe... vaḍḍhentī**”ti. Eteneva **anuppannaṃ sukhanti** etthāpi attho vedītabbo. “Balakāyassa diguṇatiguṇatādassanaṃ, paṭibhayabhāvadassana”nti evaṃ ādinā devatānaṃ saṅgāmasīse sahāyatā vedītabbā.

Anicchitanti anīṭṭhaṃ. **Āvaraṇatoti** nisedhanato. Yassa dhammato anapetā dhammiyāti idha “**dhammikā**”ti vuttā. Migasūkarādighātāya sunakhādīnaṃ kaḍḍhitvā vanacaraṇaṃ **vājo**, migavā, tattha niyuttā, te vā vājenti nentīti **vājikā**, migavadhacārīno. **Cittappavattim pucchati**.

Kāyikavācasikapayogena hi sā loke pākaṭā pakāsabhūtāti.

135. Devāyatanabhāvena citattā, lokassa cittikāraṭṭhānattā ca **cetiyaṃ ahoṣi.**

Kāmaṃkāravasena kiñcīpi na karaṇīyāti **akaraṇīyā.** Kāmaṃkāro pana hatthagatakaraṇavasenāti āha “**aggahetabbāti attho**”ti. **Abhimukhayuddhenāti** abhimukhaṃ ujukameva saṅgāmakaraṇena. Upalāpanaṃ sāmaṃ dānañcāti dassetuṃ “**ala**”ntiādi vuttaṃ. Bhedopi idha upāyo evāti vuttaṃ “**aññatra mithubhedāyā**”ti. Yuddhassa pana anupāyatā pageva pakāsītā. **Idanti** “aññatra upalāpanāya, aññatra mithubhedā”ti ca idaṃ vacanaṃ. **Kathāya nayaṃ labhitvāti** “yāvakaṭvañca...pe... no parihāni”ti imāya bhagavato kathāya nayaṃ upāyaṃ labhitvā.

Anukampāyāti vajjirājesu anuggahena. **Assāti** bhagavato.

Kathanti vajjihi saddhiṃ kātabbayuddhakathaṃ. **Ujuṃ karissāmīti** paṭirājāno ānetvā pākāraparikhānaṃ aññathābhāvāpādanena ujubhāvaṃ karissāmi.

Patiṭṭhitaguṇoti patiṭṭhitācariyaguṇo. **Issarā sannipatantu,** mayaṃ anissarā, tattha gantvā kiṃ karissāmīti **licchavino na sannipatiṃsūti** yojanā. **Sūrā sannipatantūti** etthāpi eseva nayo.

Balabherinti yuddhāya balakāyassa utṭhānabheriṃ.

Bhikkhuaparihāniyadhammavaṇṇanā

136. Aparihānāya hitāti **aparihāniyā,** na parihāyanti etehīti vā **aparihāniyā,** te pana yasmā aparihāniyā kārakā nāma honti, tasmā vuttaṃ “**aparihānikare**”ti. Yasmā pana te parihānikarānaṃ ujupaṭipakkhabhūtā, tasmā āha “**vuddhihetubhūte**”ti. Yasmā bhagavato desanā uparūpari ñāṇalokaṃ pasādentī sattānaṃ hadayandhakāraṃ vidhamati, pakāsetabbe ca atthe hatthatale āmalakaṃ viya suṭṭhutaṃ pākaṭe katvā dasseti, tasmā vuttaṃ “**candasahassaṃ...pe... kathayissāmī**”ti.

Yasmā bhagavā “tassa brāhmaṇassa sammukhā vajjīnaṃ abhiṇhasannipātādipaṭipattim kathentoyeva ayaṃ aparihāniyakathā aniyyānikā vaṭṭanissitā, mayhaṃ pana sāsane tathārūpī kathā kathetabbā, sā hoti niyyānikā vivaṭṭanissitā, yāya sāsanaṃ mayhaṃ parinibbānato parampi addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitika”nti cintesi, tasmā bhikkhū sannipātāpetvā tesam aparihāniye dhamme desento teneva niyāmena desesi. Tena vuttaṃ “**idaṃ vajjisattake vuttasadisamevā**”ti. Evaṃ saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassento “**idhāpi cā**”tiādimāha. Tattha “**tato**”tiādi disāsu āgatasāsane vuttaṃ taṃ kathanāṃ. Vihārasimā ākulā yasmā, tasmā **uposathapavāraṇā ṭhitā.**

Oliyamānakoti pālīto, atthato ca vinassamāno. **Ukkipāpentāti** paṇaṇabhāvakaraṇena, atthasaṃvaṇṇanena ca paggaṇhantā.

Sāvattiyaṃ bhikkhū viya pācittiyaṃ desāpetabboti (pārā. 565 vitthāravatthu). **Vajjiputtakā viya** dasavattudīpanena (cūlava. 446 vitthāravatthu). “**Gihigatānīti** ghipaṭisaṃyuttānī”ti vadanti. Gihīsu gatāni, tehi ñātāni **gihigatāni.** Dhūmakālo etassāti **dhūmakālikam** citakadhūmavūpasamato paraṃ appavattanato.

Thirabhāvappattāti sāsane thirabhāvaṃ anivattitabhāvaṃ upagatā. **Therakārakehīti** therabhāvasādhahehi sīlādiguṇehi asekkhadhammehi. **Bahū rattiyo**ti pabbajitā hutvā bahū rattiyo **jānanti.** Sīlādiguṇesu patiṭṭhāpanameva sāsane pariṇāyakatāti āha “**tīsu sikkhāsu pavattenti**”ti.

Ovādam na denti abhājanabhāvato. **Paveṇīkathanti** ācariyaparamparābhatam

sammāpaṭipattidīpanaṃ dhammakathaṃ. **Sārabhūtaṃ dhammapariyāyanti** samathavipassanāmaggaḥālasampāpanena sārabhūtaṃ bojjaṅgakoṣallaanuttarasītibhāvaadhicittasuttādidhammatantiṃ.

Punabbhavadānaṃ punabbhavo uttarapadalopena. **Itareti** ye na paccayavasikā na āmisacakkhukā, te **na gacchanti** taṇhāya vasaṃ.

Āraññakesūti araññabhāgesu araññapariyāpannesu. Nanu yattha katthacipi taṇhā sāvajjā evāti codanaṃ sandhāyāha “**gāmantāsenāsanesu hī**”tiādi, tena “anuttāresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato”ti ettha vuttasinehādayo viya araññakesu senāsanesu sālayatā sevitaḥḥapakkhiyā evāti dasseti.

Attanāvāti sayameva, tena parehi anussāhitānaṃ saraseneva anāgatānaṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ āgamaṇaṃ, āgatānaṃ phāsuvihāraṃ paccāsisantīti dasseti. **Iminā nīhārenāti** imāya paṭipattiyā. **Aggahitadhammaggaṇanti** aggahitassa pariyattidhammassa uggahaṇaṃ. **Gahitasajjhāyakaṇanti** uggahitassa suṭṭhu atthacintanaṃ. Cintanatto hi **sajjhāyasaddo**.

Entīti upagacchanti. **Nisīdanti** āsanapaññāpanādinā.

137. Āramitabbaṭṭhena **kammaṃ ārāmo. Kamme ratā**, na ganthadhure, vāsadhure vāti **kammaratā, anuyuttāti** tapparabhāvena punappunaṃ pasutā. **Iti kātabbakammanti** taṃ taṃ bhikkhūnaṃ kātabbaṃ uccāvacaḥḥakammaṃ cīvaravicāraṇādi. Tenāha “**seyyathida**”ntiādi. **Upatthambhananti** dupaṭṭatipaṭṭādikaraṇaṃ. Tañhi paṭṭhamapaṭalādīnaṃ upatthambhanakāraṇatā tathā vuttaṃ. Yadi evaṃ kathaṃ ayaṃ kammarāmatā paṭikkhittāti āha “**ekacco hī**”tiādi.

Karonto yevāti yathāvuttatiracchānakathaṃ kathentoyeva. Atiracchānakathābhāvepi tassa tattha tapparabhāvadassanattaṃ avadhāraṇavacanaṃ. **Pariyantakārīti** sapariyantaṃ katvā vattā. “Pariyantavatiṃ vācaṃ bhāsītā”ti (dī. ni. 1.9, 194) hi vuttaṃ. **Appabhasso vāti** parimitakathoyeva ekantena kathetabbasseva kathanato. Samāpattisamāpajjanaṃ **ariyo tuṇḥibhāvo**.

Niddāyatiyevāti niddokkamane anādīnavadassī niddāyatiyeva. Iriyāpathaparivattanādinā na naṃ vinodeti.

Evaṃ samsaṭṭho vāti vuttanayena gaṇasaṅgaṇikāya samsaṭṭho eva **viharati**.

Dussilā pāpicchā nāmāti sayam nissilā asantaḥḥaṇasambhāvanicchāya samannāgatattā pāpā lāmakā icchā etesanti pāpicchā.

Pāpapuggalehi mettikaraṇato **pāpamittā**. Tehi sadā saha pavattanena **pāpasahāyā**. Tattha ninnatādinā tadadhimuttatāya **pāpasampavaṅkā**.

138. Saddhā etesaṃ atthīti **saddhāti** āha “**saddhāsampannā**”ti. Āgamaṇiyapaṭipadāya āgatasaddhā **āgamaṇiyasaddhā**, sā sātisayā mahābodhisattānaṃ paropadesena vinā saddheyyavattumaṃ aviparītato ogāhetvā adhimuccanatoti āha “**sabbaññubodhisattānaṃ hotī**”ti. Saccapaṭivedhato āgatasaddhā **adhigamasaddhā** surabandhādīnaṃ (dī. ni. aṭṭha. 3.118; dha. pa. aṭṭha. 1. suppabuddhakuṭṭhivatthu; udā. aṭṭha. 43) viya. “Sammāsambuddho bhagavā”tiādinā buddhādīsu uppajjanakapasādo **pasādasaddhā** mahākappinarājādīnaṃ (a. ni. aṭṭha. 1.1.231; dha. pa. aṭṭha. 1. mahākappinattheravatthu; theragā. aṭṭha. 2. mahākappinattheragāthāvaṇṇanā, vitthāro) viya. “Evameta”nti okkantivā pakkhandivā saddahanavasena kappanaṃ **okappanaṃ. Duvidhāpīti** pasādasaddhāpi okappanasaddhāpi. Tattha pasādasaddhā aparaneyyarūpā hoti savanamattena

pasīdanato. Okappanasaddhā saddheyyavattum ogāhetvā anupavisitvā “evameta”nti paccakkham karontī viya pavattati. Tenāha “**saddhādhimutto vakkalittherasadiso hoti**”ti. Tassa hīti okappanasaddhāya samannāgatassa. Hirī etassa atthīti **hiri**, hiri mano etesanti **hirimanāti** āha “**pāpa... pe... cittā**”ti. Pāpato ottappenti ubbijjanti bhāyantīti **ottappī**.

Bahu sutam suttageyyādi etenāti **bahussuto**, sutaggahaṇam cettha nidassanamattam dhāraṇaparicayaparipucchānupekkhanadiṭṭhinijjhānānam pettha icchitabbatā. Savanamūlakattā vā tesampi taggahaṇeṇeva gahaṇam daṭṭhabbam. Atthakāmena pariyaṇitabbato, diṭṭhadhammikādipurisatthasiddhiyā pariyaṭṭabhāvato ca **pariyatti**, tīṇi piṭakāni. **Saccappaṭivedho** saccānam paṭivijjhanam. Tadapi bāhusaccam yathāvuttabāhusaccakiccanipphattito. **Pariyatti adhippetā** saccapaṭivedhāvahena bāhusaccena bahussutabhāvassa idha icchitattā. **Soti** pariyaṭṭibahussuto. **Catubbidho hoti** pañcamassa pakārassa abhāvato. **Sabbatthakabahussutoti** nissayamuccanakabahussutādayo viya padesiko ahutvā piṭakattaye sabbatthakameva bāhusaccasabbhāvato sabbassa atthassa kāyanato kathanato sabbatthakabahussuto. **Te idha adhippetā** paṭipattiyaṭṭivedhasaddhammānam mūlabhūte pariyaṭṭisaddhamme suppaṭiṭṭhitabhāvato.

Āraddhanti paggahitam. Tam pana duvidhampi vīriyārambhavibhāgena dassetuṃ “**tatthā**”tiādi vuttam. Tattha **ekakāti** ekākino, vūpakatṭhavihārinoti attho.

Pucchitvāti parato pucchitvā. **Sampaṭicchāpetunti** “tvaṃ asukanāmo”ti vatvā tehi “āmā”ti paṭijānāpetunti attho. Evaṃ cirakatādiānussaraṇasamatthasatīnepakkānam appakasireneva satisambojjhaṅgabhāvanāpāripūriṃ gacchatīti dassanattham “**evarūpe bhikkhū sandhāyā**”ti vuttam. Tenevāha “apicā”tiādi.

139. Bujjhati etāyāti “bodhī”ti laddhanāmāya sammādiṭṭhiādidhammasāmaggiyā āngoti **bojjhaṅgo**, pasattho, sundaro vā bojjhaṅgo **sambojjhaṅgo**. **Upaṭṭhānalakkhaṇoti** kāyavedanācittadhammānam asubhadukkhāniccānattabhāvasallakkhaṇasaṅkhātānam ārammaṇe upaṭṭhānam lakkhaṇam etassāti upaṭṭhānalakkhaṇo. Catunnam ariyasaccānam piṭanādiṭṭhakarato vicayo upaparikkhā lakkhaṇam etassāti **pavicayalakkhaṇo**. Anuppannā kusalanuppādanādivasena cittassa paggaho paggaṇhanam lakkhaṇam etassāti **paggahalakkhaṇo**. Pharaṇam vipphārikatā lakkhaṇam etassāti **pharaṇalakkhaṇo**. Upasamo kāyacittapariṭāhānam vūpasamanam lakkhaṇam etassāti **upasamalakkhaṇo**. Avikkhepo vikkhepaviddhamsanam lakkhaṇam etassāti **avikkhepalakkhaṇo**. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne paggahaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭattā ajjupekkhanam paṭisaṅkhānam lakkhaṇam etassāti **paṭisaṅkhānalakkhaṇo**.

Catūhi kāraṇehīti satisampajañnam, muṭṭhassatipuggalaparivajjanā, upaṭṭhitassatipuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi catūhi kāraṇehi. **Chahi kāraṇehīti** paripucchakatā, vatthuvisadakiriya, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi chahi kāraṇehi. **Mahāsatiṭṭhānavāṇṇanāyam** pana “sattahi kāraṇehī” (dī. ni. aṭṭha. 2.385; ma. ni. aṭṭha. 1.118) vakkhati, tam gambhīraññacarīyāpaccavekkhaṇāti imam kāraṇam pakkhipitvā veditabbam. **Navahi kāraṇehīti** apāyabhayapaccavekkhaṇā, gamanavīthipaccavekkhaṇā, piṇḍapātassa apacāyanatā, dāyajjamahattapaccavekkhaṇā, satthumahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārīmahattapaccavekkhaṇā, kusītapuggalaparivajjanā, āraddhavīriyapuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi navahi kāraṇehi. **Mahāsatiṭṭhānavāṇṇanāyam** (dī. ni. aṭṭha. 2.385; ma. ni. aṭṭha. 1.118) pana ānisaṃsadassāvītā, jātimahattapaccavekkhaṇāti imehi saddhim “ekādasā”ti vakkhati. **Dasahi kāraṇehīti** buddhānussati, dhammānussati, saṅghasīlacāgadevatāupasamānussati, lūkhapuggalaparivajjanā, siniddhapuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi dasahi. **Mahāsatiṭṭhānavāṇṇanāyam** (dī. ni. aṭṭha. 2.385; ma. ni. aṭṭha. 1.118) pana pasādaniyasuttantapaccavekkhaṇāya saddhim “ekādasā”ti vakkhati. **Sattahi kāraṇehīti** paṇītabhojanasevanatā, utusukhasevanatā, iriyāpathasukhasevanatā, majjhataṭṭhāyogātā, sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā, passaddhakāyapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti imehi sattahi.

Dasahi kāraṇehī vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, nimittakusalatā, samaye cittassa paggahaṇaṃ, samaye cittassa niggahaṇaṃ, samaye cittassa sampahaṃsaṇaṃ, samaye cittassa ajjuhekkhanaṃ, asamāhitapuggalaparivajjanaṃ, samāhitapuggalasevaṇaṃ, tadadhimuttatāti imehi dasahi kāraṇehi. **Mahāsatiṭṭhānavañṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.385; ma. ni. aṭṭha. 1.118) pana “jhānavimokkhapaccavekkhaṇā”ti iminā saddhiṃ “ekādasahī”ti vakkhati. **Pañcahi kāraṇehī** sattamajjhataṭṭā, saṅkhāramajjhataṭṭā, sattasaṅkhāraṅkēḷāyanapuggalaparivajjanā, sattasaṅkhāramajjhataṭṭapuggalasevaṇā, tadadhimuttatāti imehi pañcahi kāraṇehi. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **mahāsatiṭṭhānavañṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.385; ma. ni. aṭṭha. 1.118) āgamissati. Kāmaṃ bodhipakkhiyadhammā nāma nippariyāyato ariyamaggasampayuttā eva niyyānikabhāvato. Suttantadesanā nāma pariyāyakathāti “**iminā vipassanā...pe... kathesī**”ti vuttaṃ.

140. Tebhūmake saṅkhāre “aniccā”ti anupassati eṭāyāti **aniccānupassanā**, tathā pavattā vipassanā, sā pana yasmā attanā sahaḡatasaññāya bhāvitāya vibhāvitā eva hotīti vuttaṃ “**aniccānupassanāya saddhiṃ uppannaññā**”ti. Saññāsīsena vāyaṃ vipassanāya eva niddeso. **Anattasaññādīsipi** eseva nayo. **Lokiyavipassanāpi honti**, yasmā “anicca”ntiādinā tā pavattantīti. **Lokiyavipassanāpīti pi-**saddena missakāpettha santīti atthato āpannanti atthāpattisiddhamatthaṃ niddhāretvā sarūpato dassetuṃ “**virāgo**”tiādi vuttaṃ. Tattha **āgatavasenā**ti tathā āgatapāḷivasena “virāgo nirodho”ti hi tattha nibbānaṃ vuttanti idha “virāgasaññā, nirodhasaññā”ti vuttasaññā nibbānaṃmaṇāpi siyumu. Tena vuttaṃ “**dve lokuttarāpi hontī**”ti.

141. Mettā etassa atthīti **mettaṃ**, cittaṃ. Taṃsamuttāhānaṃ kāyakammaṃ **mettaṃ kāyakammaṃ**. Esa nayo sesadvayepi. Imānīpi mettākāyakammādīni bhikkhūnaṃ vasena āgatāni tesam seṭṭhaparisabhāvato. Yathā pana bhikkhūsipi labbhanti, evaṃ gihīsipi labbhanti catuparisasādhāraṇattāti taṃ dassento “**bhikkhūnaññī**”tiādimāha. Kāmaṃ ādibrahmacariyakadhammassavanenapi mettākāyakammāni labbhanti, nippariyāyato pana cārittadhammassavanena ayamatto icchitoti dassento “**ābhisamācārikadhammapūraṇa**”nti āha. **Tepiṭakampi buddhavacanaṃ** paripucchanaatthakathanavasena pavattiyamānaṃ hitajjhāsayena pavattitabbato.

Āvīti pakāsaṃ, pakāsabhāvo cettha yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ karīyati, tassa sammukhabhāvato āha “**sammukhā**”ti. **Rahoti** appakāsaṃ, appakāsata ca yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ karīyati, tassa paccakkhābhāvato āha “**parammukhā**”ti. **Sahāyabhāvagamaṇaṃ** tesam purato. **Ubhayehī**ti navakehi, therehi ca.

Pagayhāti paggaṇhitvā uccaṃ katvā.

Kāmaṃ mettāsinehasiniddhānaṃ nayanānaṃ ummīlanā, pasannena mukhena olokanañca mettaṃ kāyakammameva, yassa pana cittassa vasena nayanānaṃ mettāsinehasiniddhatā, mukhassa ca pasannatā, taṃ sandhāya vuttaṃ “**mettaṃ manokammaṃ nāmā**”ti.

Lābhasaddo kammasādhano “lābhāvata, lābho laddho”tiādisu viya, so cettha “dhammaladdhā”ti vacanato atītakālikoti āha “**cīvarādayo laddhapaccayā**”ti. Dhammato āgatāti **dhammikā**. Tenāha “dhammaladdhā”ti. Imameva hi atthaṃ dassetuṃ “**kuhanādī**”tiādi vuttaṃ. Cītena vibhajanapubbakaṃ kāyena vibhajananti mūlameva dassetuṃ “**evaṃ cītena vibhajana**”nti vuttaṃ, tena cittuppādamattenapi paṭivibhāgo na kātabboti dasseti. **Appaṭivibhattanti** bhāvanapūmsakaniddeso, appaṭivibhattaṃ vā lābhaṃ bhuñjati kammaniddeso eva.

Taṃ taṃ neva gihīnaṃ deti attano ājīvasodhanatthaṃ. **Na attanā bhuñjati**ti attanāva na paribhuñjati “mayhaṃ asādhāraṇabhogitā mā hotū”ti. “**Paṭiggaṇhanto ca...pe... passatī**”ti iminā tassa lābhassa tīsipi kālesu sādāraṇato ṭhapanāṃ dassitaṃ. “**Paṭiggaṇhanto ca saṅghena sādāraṇaṃ hotū**”ti iminā paṭiggaṇhāṅkaḷo dassito, “**gahetvā...pe... passatī**”ti iminā

paṭiggahitakālo, tadubhayaṃ pana tādīsena pubbābhogena vinā na hotīti atthasiddho purimakālo. Tayidaṃ paṭiggahaṇato pubbe vassa hoti “saṅghena sādharmaṇaṃ hotūti paṭiggahessāmi”ti. Paṭiggaṇhantassa hoti “saṅghena sādharmaṇaṃ hotūti paṭiggaṇhāmi”ti. Paṭiggahetvā hoti “saṅghena sādharmaṇaṃ hotūti paṭiggahitaṃ mayā”ti evaṃ tilakkhaṇasampannaṃ katvā laddhalābhaṃ osānalakkhaṇaṃ avikopetvā paribhuñjanto sādharmaṇabhogī, appaṭivibhattabhogī ca hoti.

Imaṃ pana sāraṇīyadhammanti imaṃ catutthaṃ saritabbayuttadhammaṃ. **Na hi...pe... gaṇhanti**, tasmā sādharmaṇabhogitā eva dussīlassa natthīti ārambhopi tāva na sambhavati, kuto pūraṇanti adhippāyo. “**Parisuddhasīlo**”ti iminā lābhassa dhammikabhāvaṃ dasseti. “**Vattaṃ akhaṇḍento**”ti iminā appaṭivibhattabhogitaṃ, sādharmaṇabhogitaṇca dasseti. Sati pana tadubhaye sāraṇīyadhammo pūrito eva hotīti āha “**pūreti**”ti. “**Odissakaṃ katvā**”ti etena anodissakaṃ katvā pituno, ācariyupajjhāyādīnaṃ vā therāsanato paṭṭhāya dentassa sāraṇīyadhammoyeva hotīti. **Sāraṇīyadhammo panassa na hotīti** paṭijagganaṭṭhāne odissakaṃ katvā dinnatā. Tenāha “**palibodhajagganaṃ nāma hoti**”tiādi. Yadi evaṃ sabbena sabbhaṃ sāraṇīyadhammapūrakassa odissakadānaṃ na vaṭṭatīti? No na vaṭṭati yuttaṭṭhāneti dassento “**tena panā**”tiādīmāha. Gilānādīnaṃ odissakaṃ katvā dānaṃ appaṭivibhāgapakkhikaṃ “asukassa na dassāmi”ti paṭikkhepassa abhāvato. Byatirekappadhāno hi paṭivibhāgo. Tenāha “**avasesa**”ntiādi. **Adātumpī pi**-saddena dātumpi vaṭṭatīti dasseti, taṅca kho karuṇāyanavasena, na vattapūraṇavasena.

Susikkhitāyāti sāraṇīyadhammapūraṇavidhimhi suṭṭhu sikkhitāya, sukusalāyāti attho. Idāni tassā kosallaṃ dassetuṃ “**susikkhitāya hī**”tiādi vuttaṃ. “**Dvādasahi vassehi pūрати, na tato ora**”nti iminā tassa duppūraṇaṃ dasseti. Tathā hi so mahapphalo mahānisamso, diṭṭhadhammikehipi tāva garutarehi phalānisamsehi ca anugato. Taṃsamaṅgī ca puggalo visesalābhī ariyapuggalo viya loke acchariyabbhutadhammasamannāgato hoti. Tathā hi so duppajahaṃ dānamayassa, sīlamayassa ca puññassa paṭipakkhadhammaṃ sudūre vikkhambhitaṃ katvā suvisuddhena cetasā loke pākaṭo paññāto hutvā viharati, tassimamatthaṃ byatirekato, anvayato ca vibhāvetuṃ “**sace hī**”tiādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Idāni ye samparāyike, diṭṭhadhammike ca ānisamse dassetuṃ “**eva**”ntiādi vuttaṃ. **Neva issā, na macchariyaṃ hoti** cirakālabhāvanāya vidhutabhāvato. **Manussānaṃ piyo hoti** pariccāgasīlatāya visuddhattā. Tenāha “dadaṃ piyo hoti bhajanti naṃ bahū”tiādi (a. ni. 5.34). **Sulabhapaccayo hoti** dānavasena ulārajjhāsayaṇaṃ paccayaalābhassa idhānisamṣabhāvato dānassa. **Pattagataṃ assa diyyamānaṃ na khīyati** pattagatavasena dvādasavassikassa mahāpattassa avicchedena pūritattā. **Aggabhaṇḍaṃ labhati** devasikaṃ dakkhiṇeyyaṇaṃ aggato paṭṭhāya dānassa dinnatā. **Bhaye vā...pe... āpajjanti** deyyapaṭiggāhakavikappaṃ akatvā attani nirapekkhacittena cirakālaṃ dānapūratāya pasādītacittattā.

Tatrāti tesu ānisamṣesu vibhāvetabbesu. **Imāni** taṃ dīpanāni **vatthūni** kāraṇāni. **Alabhantāpīti** amahāpuññatāya na lābhino samānāpi. **Bhikkhācāramaggasabhāganti** sabhāgaṃ tabbhāgiyaṃ bhikkhācāramaggaṃ **jānanti**.

Anuttarimanussadhammattā, therānaṃ saṃsayavinodanattaṅca “**sāraṇīyadhammo me bhante pūrito**”ti āha. Tathā hi dutiyavatthusmimpi therena attā pakāsito. Manussānaṃ piyatāya, sulabhapaccayatāyapi idaṃ vatthumeva. Pattagatākhīyanassa pana visesaṃ vibhāvanato “**idaṃ tāva...pe... ettha vatthu**”nti vuttaṃ.

Giribhaṇḍamahāpūjāyāti cetiyagirimhi sakalalānkādīpe, yojanappamaṇe samudde ca nāvāsāṅghāḍike ṭhapetvā dīpapupphagandhādīhi kariyamānamahāpūjāyaṃ. **Pariyāyenapīti** lesenapi. **Anucchavikanti** sāraṇīyadhammapūraṇatopi **idaṃ** yathābhūtapavedanaṃ **tumhākaṃ anucchavikanti** attho.

Anārocetvāva palāyimsu corabhayena. “Attano dujjīvikāyā”ti ca vadanti.

Vatṭissatīti kappissati. **Therī sāraṇiyadhammapūrikā ahoṣi**, therassa pana sīlatejēveva devatā ussukkaṃ āpajji.

Natthi etesaṃ khaṇḍanti **akhaṇḍāni**. Taṃ pana nesamaṃ khaṇḍaṃ dassetaṃ “**yassa**”tiādi vuttaṃ. Tattha upasampannasīlānaṃ uddesakkamena ādi antā veditabbā. Tenāha “**sattasū**”tiādi. Anupasampannasīlānaṃ pana samādānakkamenapi ādi antā labbhanti. **Pariyante chinnaṣāṭako viyāti** vatthante, dasante vā chinnavatthaṃ viya, visadisūdāharaṇaṃ cetaṃ “**akhaṇḍāni**”ti imassa adhigatattā. Evaṃ sesānipi udāharaṇāni. Khaṇḍitabhinnatā khaṇḍaṃ, taṃ etassa atthīti **khaṇḍaṃ**, sīlaṃ. “**Chidda**”ntiādisupi eseve nayo. **Vemajjhe bhinnaṃ** vinivijjanavasena visabhāgavaṇṇena gāvī viyāti sambandho. Sabalarahitāni **asabalāni**. Tathā **akammāsāni**. Sīlassa **taṇhādāsabyato mocanaṃ** vivaṭṭupanissayabhāvāpādanaṃ. Yasmaṃ ca taṃsamaṅgīpuggalo serī sayamaṃvasī bhujisso nāma hoti, tasmāpi bhujissāni. Tenevāha “**bhujissabhāvākāraṇato bhujissāni**”ti. Suparisuddhabhāvena pāsamsattā **viññūpasatthāni**. Imināhaṃ sīlena devo vā bhavyeayaṃ, devaṇṇataro vā, tattha “**nicco dhuvo sassato**”ti, “**sīlena suddhī**”ti ca evaṃ ādinā **taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā**. “**Ayaṃ te sīlesu doso**”ti catūsipi vipatṭisu yāya kāyaci vipattiyā dassanena **parāmaṭṭhuṃ** anuddhamsetuṃ. Samādhisaṃvattanappayojanāni **samādhisaṃvattanikāni**.

Samānabhāvūpagatasīlāti sīlasampattiyā samānabhāvaṃ upagatasīlā sabhāgavuttikā. Kāmaṃ puthujjanānaṃ catupārisuddhisīle nānattaṃ na siyā, taṃ pana na ekantikaṃ, idaṃ ekantikaṃ niyatabhāvatoti āha “**natthi maggasīle nānatta**”nti. **Taṃ sandhāyetaṃ vuttanti** maggasīlaṃ sandhāya etaṃ “**yāni tāni sīlāni**”tiādi vuttaṃ.

Yāyanti yā ayaṃ mayhañceva tumhākaṃ paccakkhabhūtā. **Diṭṭhīti** maggasammādiṭṭhī. **Niddosāti** nidhutadosā, samucchinnarāgādīpāpadhammāti attho. **Niyyātīti** vaṭṭadukkhatō nissarati nigacchati. Sayamaṃ niyyantasseva hi “**taṃsamaṅgīpuggalaṃ vaṭṭadukkhatō niyyāpeti**”ti vuccati. Yā satthu anusīṭṭhi, taṃ karotīti **takkaro**, tassa, yathānusīṭṭhaṃ paṭipajjanakassāti attho. **Samānadiṭṭhibhāvanti** sadīsadiṭṭhibhāvaṃ saccasampāṭivedhena abhinnadiṭṭhibhāvaṃ. **Vuddhiyevāti** ariyavinaye guṇehi vuḍḍhiyeva, no parihānīti ayaṃ aparihāniyadhammadesanā attanopi sāsanaṃ addhaniyataṃ ākāṅkhaṇṭena bhagavatā idha desitā.

142. Āsannapariniḍḍānattāti katipayamaṣādhikena saṃvaccharamattena pariniḍḍānaṃ bhavissatīti katvā vuttaṃ. **Etamevāti** “**iti sīla**”ntiādikāmyeva **iti sīlanti** ettha **iti**-saddo pakārattho, parimāṇattho ca ekajjhaṃ katvā gahitoti āha “**evaṃ sīlaṃ ettakaṃ sīla**”nti. **Evaṃ sīlanti** evaṃ pabhedamaṃ sīlaṃ. **Ettakanti** etaṃ paramaṃ, na ito bhīyyo. **Catupārisuddhisīlanti** maggassa sambhārabhūtaṃ lokiyacatupārisuddhisīlaṃ. **Cittekaggatā samādhīti** etthāpi eseve nayo. **Yasmiṃ sīle ṭhatvāti** yasmiṃ lokuttarakusalassa padaṭṭhānabhūte “**pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hoti**”ti (ma. ni. 3.431; kathā. 874) evaṃ vuttasīle paṭiṭṭhāya. **Esoti** maggaphalasamādhī. **Paribhāvitoti** tena sīlena sabbaso bhāvito sambhāvito. **Mahapphalo hoti mahānisamsoti** maggasamādhī tāva sāmāññaphalehi mahapphalo, vaṭṭadukkhaṃvūpasamena mahānisamaṃso. Itaro paṭippassaddhipphānena mahapphalo, nibbutisukhupattiyā mahānisamaṃso. **Yamhi samādhimhi ṭhatvāti** yasmiṃ lokuttarakusalassa padaṭṭhānabhūte pādakajjhānasamādhimhi ceva vuṭṭhānagāminisamādhimhi ca ṭhatvā. **Sāti** maggaphalapaññā. **Tena paribhāvitāti** tena yathāvuttasamādhinā sabbaso bhāvitā paribhāvitā. Mahapphalamahānisamaṃsatā samādhimhi vuttanayena veditabbā. Api ca te bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgappabhedahetutāya **mahapphalā** sattadakkhiṇeyyapuggalavibhāgahetutāya **mahānisamaṃsāti** veditabbā. **Yāya paññāya ṭhatvāti** yāyaṃ vipassanāpaññāyaṃ, samādhīvipassanāpaññāyaṃ vā ṭhatvā. Samathayānikassa hi samādhisahagatāpi paññā maggādhigamāya viṣesapaccayo hotiyeva. **Sammadevāti** suṭṭhuyeva yathā āsavānaṃ lesopi nāvasissati, evaṃ sabbaso **āsavehi vimuccati**. Aggamaggakkhaṇaṇhi sandhāyetaṃ vuttaṃ.

143. Lokiyatthasaddānaṃ viya abhiranta-saddassa siddhi daṭṭhabbā. Abhirantaṃ abhirataṃ abhiratīti hi atthato ekaṃ. Abhiranta-saddo cāyaṃ abhirucipariyāyo, na assādapariyāyo. Assādasasena hi katthaci vasantassa assādavatthuvigamena siyā tassa tattha anabhirati, yadidaṃ khīṇāsavānaṃ natthi, pageva buddhānanti āha “**buddhānaṃ...pe... natthī**”ti. Abhirativasena katthaci vasitvā tadabhāvato aññattha gamaṇaṃ nāma buddhānaṃ natthi. Veneyyavinayanatthaṃ pana katthaci vasitvā tasmiṃ siddhe veneyyavinayanatthameva tato aññattha gacchanti, ayamettha yathārucci. **Āyāmāti** ettha ā-saddo “āgacchā”ti iminā samānatthoti āha “**ehi yāmā**”ti. **Ayāmāti** pana pāṭhe a-kāro nipātamattaṃ. **Santikāvacarattā therāṃ ālapati**, na pana tadā satthu santike vasantānaṃ bhikkhūnaṃ abhāvato. Aparicchinnagaṇaṇo hi tadā bhagavato santike bhikkhusaṅgho. Tenāha “mahatā bhikkhusaṅghena saddhi”nti. **Ambalaṭṭhikāgamaṇanti** ambalaṭṭhikāgamaṇapaṭisaṃyuttapāṭhamāha. **Pāṭaligamaṇeti** etthāpi eseva nayo. **Uttānameva** anantaraṃ, heṭṭhā ca saṃvaṇṇitarūpattā.

Sāriputtasīhanādavaṇṇanā

145. “**Āyasmā sāriputto**”tiādi pāṭhajātaṃ. **Sampasādanīyeti** sampasādanīyasutte (dī. ni. 3.141) **vitthāritaṃ** porāṇaṭṭhakathāyaṃ, tasmā mayampi tattheva naṃ atthato vitthārayissāmāti adhippāyo.

Dussīlādīnavavaṇṇanā

148. Āgantvā vasanti ettha āgantukāti **āvasatho**, tadeva agāranti āha “**āvasathāgāranti āgantukānaṃ āvasathageha**”nti. **Dvinnaṃ rājūnanti** licchavirājamagadharājūnaṃ. **Sahāyakāti** sevakā. **Kulānīti** kuṭumbike. Santhatanti **santhari**, sabbaṃ santhari sabbasanthari, taṃ **sabbasanthariṃ**. Bhāvanapūṃsakaniddeso cāyaṃ. Tenāha “**yathā sabbaṃ santhatam hoti, eva**”nti.

149. **Dussīloti** ettha **du**-saddo abhāvatto “duppañño”tiādīsu (ma. ni. 1.449; a. ni. 5.10) viya, na garahatthoti āha “**asīlo nissīlo**”ti. **Bhinnasaṃvaroti** ettha yo samādinnaṃ kenaci kāraṇena sīlabhedam patto, so tāva bhinnasaṃvaro hoti. Yo pana sabbena sabbaṃ asamādinnaṃ ācārāhīno, so katham bhinnasaṃvaro nāma hotīti? Sopi sādhusamācārassa parihāniyassa bheditattā bhinnasaṃvaro eva nāma. Vissaṭṭhasaṃvaro saṃvararahitoti hi vuttaṃ hoti.

Taṃ taṃ sippaṭṭhānaṃ. **Māghātakāleti** “mā ghātetha pāṇino”ti evaṃ māghātāti ghosanaṃ ghoṣitadivase.

Abbhuggacchati pāpako kittisaddo.

Ajjhāsayena maṅku hotiyeva vipaṭṭisaṃribhāvato.

Tassāti dussīlassa. **Samādāya pavattiṭṭhānanti** utṭhāya samuṭṭhāya katakāraṇaṃ. **Āpāthaṃ āgacchati**ti taṃ manaso upaṭṭhāti. **Ummīletvā idhalokanti** ummīlanakāle attano puttadārādīdassanavasena idha lokaṃ **passati**. **Nimīletvā paralokanti** nimīlanakāle gatinimittupaṭṭhānavasena paralokaṃ **passati**. Tenāha “**cattāro apāyā**”tiādi. **Pañcamapadanti** “kāyassa bheda”tiādīnā vutto pañcamo ādīnavakotṭhāso.

Silavantaānisaṃsavaṇṇanā

150. **Vuttavipariyāyenāti** vuttāya ādīnavakathāya vipariyāyena. “Appamatto taṃ taṃ kasivāṇijjādīṃ yathākālaṃ sampādetuṃ sakkotī”tiādīnā “pāsaṃsaṃ sīlamassa atthīti **sīlavā**. **Sīlasampannoti** sīlena samannāgato. **Sampannaṃsīlo**”ti evamādikam pana atthavacanaṃ sukaranti anāmaṭṭhaṃ.

151. **Pālimuttakāyāti** saṅgītianāruḷhāya **dhammikathāya**. **Tatthevāti** āvasathāgāre eva.

Pāḷiputtanagaramāpanavaṇṇanā

152. **Issariyamattāyāti** issariyappamāṇena, issariyena ceva vittūpakaraṇena cāti evaṃ vā attho daṭṭhabbo. Upabhogūpakaraṇānīpi hi loke “mattā”ti vuccanti. **Pāḷaligāmaṃ nagaraṃ katvāti** pubbe “pāḷaligāmo”ti laddhanāmaṃ ṭhānaṃ idāni nagaraṃ katvā. **Māpentīti** patiṭṭhāpentī. **Āyamukhapacchindanattanti** āyadvārānaṃ upacchedanāya. “**Sahassasevā**”ti vā pāṭho, sahasaso eva. Tenāha “**ekekavaggavasena sahasaṃ sahasaṃ hutvā**”ti. **Gharavattūhūnti** gharapatiṭṭhāpanattūhānāni. **Cittāni namantīti** taṃtaṃdevatānubhāvena tattha tattheva cittāni namanti vatthuvijjāpāṭhakānaṃ, yattha yattha tāhi vatthūni pariggahitāni. **Sippānubhāvenāti** sippānugatavijjānubhāvena. **Nāgaggāhoti** nāgānaṃ nivāsappariggaho. Sesadvayesupī eseva nayo. **Pāsānoti** appalakkhaṇapāsāno. **Khāṇukoti** yo koci khāṇuko. **Sippaṃ jappitvā** tādisaṃ sārambhattānaṃ pariharitvā anārambhe ṭhāne tāhi vatthupariggāhikāhi **devatāhi saddhiṃ mantayamānā viya** taṃtaṃgehāni **māpentī** upadesadānavasena. **Nesanti** vatthuvijjāpāṭhakānaṃ, sabbāsaṃ devatānaṃ. **Maṅgalaṃ vaḍḍhāpessantīti** maṅgalaṃ brūhessanti. Paṇḍitadassanādīni hi uttamamaṅgalāni. Tenāha “**atha maya**”ntiādi.

Saddo abbhugacchati avayavadhammena samudāyassa apadisitabbato yathā “alaṅkato devadatto”ti.

Ariyakamanussānanti ariyadesavāsīmanussānaṃ. **Rāsivasenevāti** “sahassaṃ satasahassa”ntiādīnā rāsivaseneva, appakassa pana bhaṇḍassa kayavikkayo aññattāpi labbhatevāti “rāsivasenevā”ti vuttaṃ. Vāñijāya patho pavattiṭṭhānanti **vaṇippathoti** purimavikappe attho dutiyavikappe pana vāñijānaṃ patho pavattiṭṭhānanti, **vaṇippathoti** imamatthaṃ dassento “**vāñijānaṃ vasaṇattāhāna**”nti āha. Bhaṇḍapuṭe bhindanti mocenti etthāti **puṭabhedananti** ayamettha atthoti āha “**bhaṇḍapuṭe...pe... vuttaṃ hotī**”ti.

Ca-kārattho samuccayattho **vā-saddo**.

153. **Kāḷakaṇṇī sattāti** attanā kaṇhadhammahulatāya paresaṅca kaṇhavipākānatthanibbattinimittatāya “kāḷakaṇṇī”ti laddhanāmaṃ parūpaddavakarā appesakkhasattā. **Tanti** bhagavantānaṃ. **Pubbaṇhasamayanti** pubbaṇhe ekaṃ samayaṃ. **Gāmappavisananīhārenāti** gāmappavesana nivasanākārena. **Kāyapaṭibaddhaṃ katvāti** cīvaraṃ pārupitvā, pattaṃ hatthena gahetvāti attho.

Etthāti etasmīṃ vā sakappitappadese. **Saññateti** sammadeva saññate susaṃvutakāyavācācīte.

Pattim dadeyyāti attanā pasutaṃ puññaṃ tāsāṃ devatānaṃ anuppadaḷḷe. “**Pūjita**”tiādīsu tadeva pattidānaṃ **pūjā**, anāgate eva upaddave ārakkhasaṃvidhānaṃ **paṭipūjā**. “Yebhuyyena ñāṭīmanussā ñāṭīpetānaṃ pattidānādīnā pūjanamānanādīni karonti ime pana aññātakāpi samānā tathā karonti, tasmā nesāṃ sakkaccaṃ ārakkhā saṃvidhātābā”ti aññamaññaṃ sampavāretvā devatā tattha ussukkaṃ āpajjantīti dassento “**ime**”tiādīmāha. Balikammakaraṇaṃ **mānanāṃ**, sampati upannaparissayaharaṇaṃ **paṭimānanti** dassetaṃ “**ete**”tiādi vuttaṃ.

Sundarāni passatīti sundarāni itṭhāni eva passati, na aniṭṭhāni.

154. **Āṇiyo koṭṭetvāti** lahuke dārudaṇḍe gahetvā kavāṭaphalake viya aññamaññaṃ sambandhe kātuṃ āṇiyo koṭṭetvā. Nāvāsāṅkhepena kataṃ **uḷumpaṃ**, veḷunaḷādike saṅgharitvā valliādīhi kalāpavasena bandhitvā kattappaṃ **kullaṃ**.

Udakaṭṭhānassetam adhivacananti yathāvuttassa yassa kassaci udakaṭṭhānassa etaṃ “aṇṇava”nti adhivacanam, samuddassevāti adhippāyo. **Saranti idha nadī adhippetā** sarati sandatīti katvā. **Gambhīravitthatanti** agādhaṭṭhena gambhīraṃ, sakalalokattayabyāpitāya vitthatam. **Visajjāti** anāsajja appatvā. **Pallalāni** tesam ataraṇato. **Vināyeva kullenāti** īdisam udakam kullena īdisena vinā eva **tiṇṇā medhāvino janā**, taṇhāsaram pana ariyamaggasaṅkhātam setum katvā nittiṇṇāti yojanā.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Ariyasaccakathāvaṇṇanā

155. Mahāpanādassa rañño. **Pāsādakoṭiyam katagāmoti** pāsādassa patitathupikāya patiṭṭhitatṭhāne niviṭṭhagāmo. **Ariyabhāvakarānanti** ye paṭivijjhanti, tesam ariyabhāvakarānam nimittassa kattubhāvūpacāraseneva vuttam. Tacchāvīpallāsabhūtabhāvena **saccānam**. Anubodho pubbhāgiyam nānam, paṭivedho maggañānena abhisamayo, tattha yasmā anubodhapubbako paṭivedho anubodhena vinā na hotī, anubodhopi ekacco paṭivedhena sambandho, tadubhayābhāvahetukaṇca vaṭṭeva saṃsaraṇam, tasmā vuttam pāliyam “ananubodhā...pe... tumhākañcā”ti. Paṭisandhiggahaṇavasena bhavato bhavantarūpagamanam **sandhāvanam**, aparāparam cavanupapajjanavasena saṅcaraṇam **saṃsaraṇanti** āha “**bhavato**”tiādi. Sandhāvitasamсарitapadānam kammaśādanatam sandhāyāha “**mayā ca tumhehi cā**”ti paṭhamavikappe. Dutiyavikappe pana bhāvasādanatam hadaye katvā “**mamañceva tumhākañcā**”ti yathārutavaseneva vuttam. **Nayanasamatthāti** pāpanasamatthā, dīgharajjunā baddhasakuṇam viya rajjuhatho puriso desantaram taṇhārajjunā baddham sattasantānam abhisāṅkhāro bhavantaram neti etāyāti **bhavanetti**, taṇhā, sā ariyamaggasatthena suṭṭhu hatā chinnāti **bhavanettisamūhatā**.

Anāvattidhammasambodhiparāyaṇavaṇṇanā

156. Dve gāmā “nātikā”ti evam laddhanāmo, ña-kārassa cāyam na-kārādesena niddeso “animitā na nāyare”tiādīsu (visuddhi. 1.174; jā. aṭṭha. 2.2.34) viya. Tenāha “**nātigāmake**”ti. **Giṇjakā** vuccanti iṭṭhakā, giṇjakāhi eva kato āvasathotī **giṇjakāvasatho**. So kira āvāso yathā sudhāparikkamma sampayojanam natthi, evam iṭṭhakāhi eva cinitvā chādetvā kato. Tena vuttam “**iṭṭhakāmaye āvasathe**”ti. Tulādaṇḍakavāṭaphalakāni pana dārumayāneva.

157. Oraṃ vuccati kāmādhātu, paccayabhāvena taṃ oraṃ bhajantīti **orambhāgiyāni**, orambhāgassa vā hitāni **orambhāgiyāni**. Tenāha “**heṭṭhābhāgiyāna**”ntiādi. **Tīhi maggehi** heṭṭhimehi tīhi maggehi. Tehi pahātabbatāya hi nesam saṃyojanānam orambhāgiyatā. Orambhāgiyāni vā **orambhāgiyāni** vuttāni niruttinayena. Idāni byatirekamukhena nesam orambhāgiyabhāvam vibhāvetum “**tatthā**”tiādi vuttam. Vikkhambhitāni samatthātvighātena puthujjanānam, samucchinnāni sabbaso abhāvena ariyānam rūpārūpabhāvūpapattiyā vibandhāya na hontīti vuttam “**avikkhambhitāni asamucchinnāni**”ti. **Nibbattavasenāti** paṭisandhiggahaṇavasena. **Gantum na denti** mahaggatagāmikammāyūhanassa vinibandhanato. **Sakkāyadiṭṭhiādīni tīni** saṃyojanāni kāmācchandabyāpādā viya mahaggatūpapattiyā avinibandhabhūtanipi kāmabhāvūpapattiyā visesapaccayatā **tattha** mahaggatabhave **nibbattampi** tannibbattihetukammaparikkhaye kāmabhāvūpapattipaccayatāya mahaggatabhavato **ānetvā puna idheva** kāmabhāve eva **nibbattāpentī**, tasmā **sabbānīpi** pañcapi saṃyojanāni **orambhāgiyāni eva**. **Paṭisandhivasena anāgamanasabhāvāti** paṭisandhiggahaṇavasena tasmā lokā idha na āgamanasabhāvā. Buddhadassanatheradassanadhammassavanānam panatthāyassa āgamanam anivāritam.

Kadāci karahaci uppattiyā saviraḷākārātā **pariyuṭṭhānamandatāya** abahalatāti **dvedhāpi tanubhāvo**. **Abhiñhanti** bahuso. **Bahalabahalāti** tibbatibbā. Yattha uppajjanti, taṃ santānam maddantā, pharantā, sādhentā, andhakāram karontā uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnatā **tanukatanukā** mandamandā **uppajjanti**. “**Puttadhītarō hontī**”ti idaṃ akāraṇam. Tathā hi

āṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi te honti. **Idanti** “rāgadosamohānaṃ tanuttā”ti idaṃ vacanaṃ. **Bhavatanukavasena** appakabhavavasena. **Tanti** mahāsivattherassa vacanaṃ paṭikkhittanti sambandho. Ye bhavā ariyānaṃ labbhanti, te paripuṇṇalakkhaṇabhavā eva. Ye na labbhanti, tattha kīdisaṃ taṃ bhavatanukaṃ, tasmā ubhayathāpi bhavatanukassa asambhavo evāti dassetuṃ “**sotāpannassā**”tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhame bhave bhavatanukaṃ natthi** aṭṭhamasseva bhavassa sabbasseva abhāvato. Sesesupi eseve nayo.

Kāmāvacaralokaṃ sandhāya vuttaṃ itarassa lokassa vasena tathā vuttaṃ asakkuṇeyyattā. Yo hi sakadāgāmī devamanussalokesu vomissakavasena nibbattati, sopi kāmabhavavaseneva paricchinditabbo. Bhagavatā ca kāmaloke tathā “sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā”ti vuttaṃ, “imaṃ lokaṃ āgantvā”ti ca iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati, ime cattāro idha na labbhanti. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati, ayaṃ idha adhippeto. Aṭṭhakathāyaṃ pana imaṃ lokanti kāmabhavo adhippetoti imamatthaṃ vibhāvetuṃ “**sace hī**”tiādinā aññaṃyeva catukkaṃ dassitaṃ.

Catūsu ...pe... sabhāvoti attho apāyagamanīyānaṃ pāpadhammānaṃ sabbaso pahīnattā. **Dhammaniyaṃenāti** maggadhammaniyaṃena. **Niyato** uparimaggādhighamassa avassambhāvibhāvato. Tenāha “**sambodhiparāyaṇo**”ti.

Dhammādāsadhammapariyāyaṇṇanā

158. Tesam tesam nānagatinti tesam tesam sattānaṃ “asuko sotāpanno, asuko sakadāgāmī”tiādinā taṃtaṃnānādhighamanaṃ. **Nānūpapattim nānābhisamparāyanti** tato parampi “niyato sambodhiparāyaṇo, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissatī”tiādinā ca nānasahitaṃ uppattipaccayabhāvaṃ. **Olokontassa** nānacakkhunā pekkhantassa **kāyakilamathova**, na tena kāci veneyyānaṃ atthasiddhīti adhippāyo. **Cittavihesāti** cittakhedo, sā kilesūpasamhitattā **buddhānaṃ natthi**. Ādīyati ālokīyati attā etenāti **ādāsaṃ**, dhammabhūtaṃ ādāsaṃ **dhammādāsaṃ**, ariyamaggañānassetam adhivacanaṃ, tena ariyasāvaka catūsu ariyasaccesu viddhastasammohattā attānampi yāthāvato nītvā yāthāvato byākareyya, tappakāsanato pana dhammapariyāyassa suttassa dhammādāsata veditabbā. **Yena dhammādāsenāti** idha pana maggadhammameva vadati.

Avecca yāthāvato jānitvā tannimittauppannapasādo **aveccapasādo**, maggādhighamena uppannapasādo, so pana yasmā pāsānapabbato viya niccalo, na ca kenaci kāraṇena vigacchati, tasmā vuttaṃ “**acalena accutenā**”ti.

“**Pañcasīlāni**”ti gahaṭṭhavasenetam vuttaṃ tehi ekantapariharaṇīyato. Ariyānaṃ pana sabbāni sīlāni kantāneva. Tenāha “**sabbopi panettha saṃvaro labbhatiyevā**”ti.

Sabbesanti sabbesaṃ ariyānaṃ. Sikkhāpadāvirodhenāti yathā bhūtarocanāpatti na hoti, evaṃ. **Yuttaṭṭhāneti** kātuṃ yuttaṭṭhāne.

Ambapālīgaṇikāvattuvāṇṇanā

161. Tadā kira vesālī iddhā phītā sabbaṅgasampannā ahosi vepullappattā, taṃ sandhāyāha “**khandhake vuttanayena vesāliyā sampannabhāvo veditabbo**”ti. Tasmim kira bhikkhusaṅge pañcasatamattā bhikkhū navā acirapabbajitā ahesuṃ osannavīriyā ca. Tathā hi vakkhati “tattha kira ekacce bhikkhū osannavīriyā”tiādi (dī. ni. aṭṭha. 2.165). **Satipaccupaṭṭhānatthanti** tesam satipaccupaṭṭhāpanattham. **Saratīti** kāyādikeya yathāsabhāvato nānasampayuttāya satiyā anussarati upadhāreti. **Sampajānātīti** samaṃ pakārehi jānāti avabujjhati. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana

parato **satipaṭṭhānavañṇanāyamaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106) āgamissati.

Sabbasaṅgāhakanti sarīragatassa ceva vatthālaṅkāragatassa cāti sabbassa nīlabhāvassa saṅgāhakaṃ vacanaṃ. **Tassevāti** nīlāti sabbasaṅgāhakavasena vuttaatthasseva. **Vibhāgadassananti** pabhedadassanaṃ. Yathā te licchavirājāno apītādivaṇṇā eva keci vilepanavasena pītādivaṇṇā khāyimsu, evaṃ anīlādivaṇṇā eva keci vilepanavasena nīlādivaṇṇā khāyimsūti vuttaṃ “**na tesamaṃ pakativaṇṇo nīlo**”tiādi. Nīlo maṇi etesūti **nīlamaṇi**, indanīlamahānīlādinīlaratanavinaddhā alaṅkāra. Te kira suvaṇṇaviracite hi maṇiobhāsehi ekanīlā viya khāyanti. **Nīlamaṇikhacitāti** nīlaratanaparikkhittā. **Nīlavatthaparikkhittāti** nīlavatthanīlakampalaparikkhepā. **Nīlavammikehīti** nīlakaghaṭaparikkhittehi. **Sabbapadesūti** “pītā hontī”tiādisabbapadesu. **Parivaṭṭesīti** paṭighaṭṭesi. Āharanti imasmā rājapurisā balinti **āhāro**, tappattajanapadoti āha “**sāhāranti sajanapada**”nti. Aṅguliphoṭopi aṅguliyā cālanavaseneva hoṭīti vuttaṃ “**aṅgulimaṃ cālesu**”nti. **Ambakāyāti** mātugāmena. Upacāravacanaṃ hetamaṃ itthīsu, yadidaṃ “ambakā mātugāmo janānikā”ti.

Avalokethāti apavattivā olokanamaṃ oloketha. Tamā pana apavattivā olokanamaṃ anu anu dassanaṃ hoṭīti āha “**punappunamaṃ passathā**”ti. **Upanethāti** “yathāyamaṃ licchavirājaparisaṃ sobhātisayena yuttā, evaṃ tāvatimsaparisaṃ”ti upanayamaṃ karoṭha. Tenāha “**tāvatiṃsehi samake katvā passathā**”ti.

“Upasamaṃharatha bhikkhave licchaviparisaṃ tāvatimsasadisa”nti nayidaṃ nimittaggāhe niyojanaṃ, kevalamaṃ pana dibbasampattisadisā etesamaṃ rājūnaṃ issariyasampattīti anupubbikathāya saggasampattikathanamaṃ viya daṭṭhabbamaṃ. Tesu pana bhikkhūsu ekaccānaṃ tattha nimittaggāhopi siyā, tamā sandhāya vuttaṃ “**nimittaggāhe uyyojeti**”ti. **Hitakāmatāya** tesamaṃ bhikkhūnaṃ yathā āyasmato nandassa hitakāmatāya saggasampattidassanaṃ. Tenāha “**tatra kirā**”tiādi. **Osannavīriyāti** sammāpaṭipattiyamaṃ avasannavīriyā, ossaṭṭhavīriyā vāti attho. **Aniccalakkhaṇavibhāvanatthanti** tesamaṃ rājūnaṃ vasena bhikkhūnaṃ aniccalakkhaṇavibhūtabhāvattamaṃ.

Veḷuvagāmaṃavassūpagamaṃavaṇṇanā

163. Samīpe veḷuvagāmoti pubbaṇamaṃ vā sāyanaṃ vā gantvā nivattanayogye āsannaṭṭhāne nivīṭṭhā parivāragāmo. **Saṅgammāti** sammā gantvā. **Assāti** bhagavato.

164. Pharusoti kakkhaḷo, garutaroti attho. **Visabhāgarogoti** dhātuvisabhāgatāya samuṭṭhito bahalatararogo, na ābādhamattamaṃ. **Ñāṇena paricchinditvāti** vedanānaṃ khaṇikatamaṃ, dukkhatamaṃ, attasuññataṅca yāthāvato ñāṇena paricchijja parituletvā. **Adhivāsesīti** tā abhibhavanto yathāparimadditākārasallakkhaṇena attani āropetvā vāsesi, na tāhi abhibhuyyamaṃ. Tenāha “**avihaññamaṃ**”tiādi. **Adukkhiyamānoti** cetodukkhasena adukkhiyamāno, kāyadukkhamā pana “natthī”ti na sakkā vattamaṃ. Asati hi tasmaṃ adhivāsanāya eva asambhavoti. **Anāmantetvāti** anālapitvā. **Anapaloketvāti** avissajjitvā. Tenāha “**ovādānusāsaniṃ adatvāti vuttaṃ hoti**”ti. **Pubbabhāgavīriyenāti** phalasaṃpattiyā parikkammaṃvīriyena. **Phalasaṃpattivīriyenāti** phalasaṃpattisampayuttavīriyena. **Vikkhambhetvāti** vinodetvā. Yathā nāma pupphanasamāyeva campakādirukkhe vekhe dinne yāva so vekho nāpaniyati, tāvassa pupphanasamatthataṃ vikkhambhitā vinoditā hoti, evameva yathāvuttavīriyavekhaḍānena tā vedanā satthu sarīre yathāparicchinnaṃ kālaṃ vikkhambhitā vinoditā ahesuṃ. Tena vuttaṃ “**vikkhambhetvāti vinodetvā**”ti. **Jīvitampi jīvitasāṅkhāro** kammaṇā saṅkharīyatīti katvā. **Chijjamānaṃ** virodhipaccayasamāyogena payogasampattiyā **ghaṭetvā ṭhapīyati**. **Adhiṭṭhāyāti** adhiṭṭhānaṃ katvā. Tenāha “**dasamāse mā uppajjitthāti samāpattim samāpajjī**”ti. Tamā pana “**adhiṭṭhānaṃ, pavattana**”nti ca vattabattamaṃ arahatīti vuttaṃ “**adhiṭṭhahitvā pavattetvā**”ti.

Khaṇikasamāpattīti tādisamaṃ pubbābhisaṅkhāraṃ akatvā ṭhānaso samāpajjitabbasamāpatti. **Puna sarīraṃ vedanā ajjhottharati** savisesapubbābhisaṅkhāraṃ akatattā. Rūpasattakaarūpasattakāni **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** (visuddhi. ṭī. 2.706, 717) vitthāritanayena veditabbāni. **Suṭṭhu**

vikkhambheti pubbābhisaṅkhārassa sātisayattā. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā nāmā**”tiādi vuttaṃ. **Apabyūḷhoti** apanīto. **Cuddasahākārehi sannetvāti** tesamyeva rūpasattakaarūpasattakānaṃ vasena cuddasahi pakārehi vipassanācittaṃ, sakalameva vā attabhāvaṃ viśabhāgarogasañjanitalūkhabhāvanirogakaraṇāya sinehetvā **na uppajjiyeva** sammāsambuddhena sātisayasamāpattivegena suvikkhambhitattā.

Gilāno hutvā puna vuṭṭhitoti pubbe gilāno hutvā puna tato gilānabhāvato vuṭṭhito. Madhurakabhāvo nāma sarīrassa thambhitattaṃ, taṃ pana garubhāvapubbakanti āha “**sañjātagarubhāvo sañjātathaddhabhāvo**”ti. “**Nānākārato na upaṭṭhahantī**”ti iminā diśāsammohopi me ahosi sokabalenāti dasseti. **Satipaṭṭhānādidhammāti** kāyānupassanādayo anupassanādhammā pubbe vibhūtā hutvā upaṭṭhahantāpi idāni **mayhaṃ pākaṭā na honti**.

165. Abbhantaraṃ karoti nāma attaniyeva ṭhapanato. **Puggalaṃ abbhantaraṃ karoti nāma** samānattatāvasena dhammena pubbe tassa saṅgaṇhato. **Daharakāleti** attano daharakāle. **Kassaci akathetvāti** kassaci attano antevāsikassa upanigūhabhūtaṃ ganthaṃ akathetvā. **Muṭṭhiṃ katvāti** muṭṭhigataṃ viya rahasibhūtaṃ katvā. Yasmim vā naṭṭhe sabbo taṃmūlako dhammo vinassati, so ādito mūlabhūto dhammo, mussati vinassati dhammo etena naṭṭhenāti **muṭṭhi**, taṃ tathārūpaṃ muṭṭhiṃ katvā pariharitvā **ṭhapitaṃ kiñci natthīti dasseti**.

Ahamevāti avadhāraṇaṃ bhikkhusaṅghapariharaṇassa aññasādhāraṇicchādassanattaṃ, avadhāraṇena pana vinā “**ahaṃ bhikkhusaṅgha**”ntiādi bhikkhusaṅghapariharaṇe ahaṃkāramamaṃkārabhāvadassananti daṭṭhabbaṃ. **Uddisitabbaṭṭhenāti** “sattā”ti uddisitabbaṭṭhena. **Mā vā ahesuṃ** bhikkhūti adhippāyo. “Mā vā ahosi”ti vā pāṭho. **Evaṃ na hotīti** “ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmi”tiādi ākārena cittappavatti na hoti. “**Pacchimavayaanuppattabhāvadīpanatthaṃ vutta**”nti iminā vayo viya buddhakkiccampi pariyoṣitakammanti dīpeti. Sakaṭassa bāhappadesa dalhībhāvāya veṭhadānaṃ **bāhabandho**. Cakkanemisandhīnaṃ dalhībhāvāya veṭhadānaṃ **cakkabandho**.

Tamatthanti veṭhamissakena maññeti vuttamatthaṃ. Rūpādayo eva dhammā saviggaho viya upaṭṭhānato rūpanimittādayo, tesam **rūpanimittādīnaṃ**. **Lokiyānaṃ vedanānanti** yāsaṃ nirodhanena phalasaṃpatti samāpajjitabbā, tāsam nirodhā phāsu hoti, tathā bālḥavedanābhītunnasārīrassāpi. **Tadatthāyāti** phalasaṃpattivihāratthāya. Dvīhi bhāgehi āpo gato etthāti **dīpo**, oghena parigato hutvā anajjhotthaṭṭho bhūmibhāgo, idha pana catūhipi oghehi, saṃsāramahogheneva vā anajjhotthaṭṭho attā “dīpo”ti adhippeto. Tenāha “**mahāsamuddagatā**”tiādi. **Attasaraṇāti** attappaṭisaraṇā. **Attagatikā vāti** attaparāyaṇāva. **Mā aññagatikāti** aññaṃ kiñci gatiṃ paṭisaraṇaṃ parāyaṇaṃ mā cintayittha. Kasmā? Attā nāmettha paramatthato dhammo abbhantaraṭṭhena, so evaṃ sampādito tumhākaṃ dīpaṃ tāṇaṃ gati parāyaṇanti. Tena vuttaṃ “**dhammadīpā**”tiādi. Tathā cāha “attā hi attano nātho, ko hi nātho paro siyā”ti (dha. pa. 160, 380) upadesamattameva hi parasmim paṭibaddhaṃ, aññā sabbā sampatti purisassa attādīnā eva. Tenāha bhagavā “tumhehi kiccaṃ ātappaṃ, akkhātāro tathāgatā”ti (dha. pa. 276). **Tamaggeti** tamayogassa agge tassa atikkantābhāvato. Tenevāha “**ime aggatamā**”tiādi. **Mamāti** mama sāsane. **Sabbepi te catusatipaṭṭhānagocarā vāti** catubbidhaṃ satipaṭṭhānaṃ bhāvetvā brūhetvā tadeva gocaraṃ attano pavattiṭṭhānaṃ katvā ṭhitā eva **bhikkhū agge bhavissanti**.

Dutiyabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Nimittobhāsakathāvaṇṇanā

166. Anekavāraṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati, tasmā imaṃ vesālippavesanaṃ niyamevā dassetuṃ “kadā pāvisi”ti pucchitvā āgamanato paṭṭhāya taṃ dassento “**bhagavā kirā**”tiādimāha. **Āgatamaggenevāti** pubbe yāva veḷuvagāmakā āgatamaggeneva paṭinivattento. **Yathāparicchedenāti** yathāparicchinnakālena. **Tatoti** phalasaṃpattito. **Ayanti** idāni vuccamānākāro. **Divāṭṭhānolokanādi**

parinibbānassa ekantikabhāvadassanaṃ. **Ossaṭṭhoti** vissaṭṭho **āyusañkhāro** “sattāhameva mayā jīvītabba”nti.

Jeṭṭhakaniṭṭhabhātīkānanti sabbeva sabrahmacārino sandhāya vadati.

Paṭipādessāmīti maggaṭṭipattiyā niyojessāmi. **Maṇiphalaketi** maṇikhacite pamukhe atthataṭṭhalake. **Taṃ paṭhamam dassananti** yaṃ veḷuvane paribbājakaṭṭhena āgatassa siddham dassanaṃ, taṃ paṭhamadassanaṃ. Yaṃ vā anomadassissa bhagavato vacanaṃ saddahantena tadā abhinīhāraṅkāle paccakkhato viya tumhākaṃ dassanaṃ siddham, taṃ paṭhamadassanaṃ. **Paccāgamanacārikanti** paccāgamanattham cārikaṃ.

Sattāhanti accantasamyoge upayogavacanaṃ. Therassa jāto varakagehaṃ kira itaragehato vivekaṭṭham, vivaṭṭaṅgaṅgaṅga, tasmā devabrahmānaṃ upasaṅkamanayogyanti “**jāto varakaṃ paṭijaggathā**”ti vuttaṃ. **Soti** uparevato. **Taṃ pavattinti** tattha vasitukāmatāya vuttaṃ taṃ.

“Jānantāpi tathāgatā pucchantī”ti (pārā. 16, 165) iminā nīhārena **thero “ke tumhe”**ti pucchi. “Tvam catūhi mahārājehi mahantataro”ti puṭṭho attano mahattaṃ satthu upari pakkhipanto “**ārāmikasadisā ete upāsike amhākaṃ satthuno**”ti āha. Sāvakaṃ sampattikittanampi hi atthato satthu sampattimyeva vibhāveti.

Sotāpattiphale paṭiṭṭhāyāti therassa desanānubhāvena, attano ca upanissayasampattiyā nīṇassa pariṭṭhāyati sotāpattiphale paṭiṭṭhahitvā.

Ayanti yathāvuttā. **Etthāti** “vesāliṃ piṇḍāya pāvisī”ti etasmim vesālīpavese. **Anupubbīkathāti** anupubbādīpanī kathā.

167. Udenayakkhassa cetiyatṭhānanti udenassa nāma yakkhassa āyatanabhāvena iṭṭhakāhi cite mahājanassa cittaṅkataṭṭhāne. **Katavihāro**ti bhagavantaṃ uddissa katavihāro. **Vuccatīti** purimavohārena “udenacetiya”nti vuccati. **Gotamakādīsūpīti** “gotamakacetiya”nti evaṃ ādisūpi. **Eseva nayoti** cetiyatṭhāne katavihārabhāvaṃ atidisati. **Vaḍḍhitāti** bhāvanāpāripūrivaseṇa paribrūhitā. **Punappunaṃ katāti** bhāvanāya bahulīkaṅgaṅgaṇa aparāparaṃ pavattitā. **Yuttayānaṃ viya katāti** yathā yuttaṃ ājāññāyanaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitam yathārucci pavattati, evaṃ yathāruccipavattirahataṃ gamitā. **Paṭiṭṭhānatṭhenti** adhiṭṭhānatṭhena. **Vatthu viya katāti** sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisayatāya pavattitṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavattu viya katā. **Adhiṭṭhitāti** paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena tamtamadhiṭṭhānayogyatāya ṭṭhapitā. **Samantato citāti** sabbabhāgeṇa bhāvanupacayaṃ gamitā. Tenāha “**suvadḍhitā**”ti. **Suṭṭhu samāradḍhāti** iddhibhāvanāya sikkhāpattiyā sammadeva saṃsevītā.

Aniyamenāti “yassa kassacī”ti aniyamavacanaṇa. **Niyametvāti** “tathāgatassā”ti sarūpadassanaṇa niyametvā. **Āyuppamāṇanti** paramāyuppamāṇaṃ vadati, tasseva gahaṅga kāraṇaṃ **brahmajālasuttavaṅgaṇāyamaṃ** (dī. nī. aṭṭha. 1.40; dī. nī. ṭī. 1.40) vuttanayeneva vedītabbaṃ. Mahāsivatto pana “mahābodhisattānaṃ carimabhava paṭisandhidāyino kammaṇa asaṅkhyeyyāyukatāsamvattanasamatthataṃ hadaye ṭṭhapetvā buddhānaṃ āyusañkhārassa parissayavikkhambhanasamatthataṃ pālīyamaṃ āgatā evāti imaṃ bhaddakappameva tiṭṭheyyā”ti avoca. “**Khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati**”ti etena yathā iddhibalena jarāya na paṭighāto, evaṃ tena maraṇassapi na paṭighātoti atthato āpannamevāti. “Kva saro khitto, kva ca nipatito”ti aññathā vuṭṭhitenāpi theravādena aṭṭhakathāvacanaṇeṇa samatthitanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**so na rucati...pe... niyamita**”nti.

Pariyutṭhitacittoti yathā kiñci atthānattham sallakkhetum na sakkā, evaṃ abhibhūtacitto. So pana abhibhavo mahatā udakoghena appakassa udakassa ajjhottharaṇaṃ viya ahoṣīti vuttaṃ

“**ajjhotthatacitto**”ti. **Aññopī**ti therato, ariyehi vā aññopi yo koci **puthujjano**.

Puthujjanaggahañcetha yathā sabbena sabbaṃ appahīnavipallāso mārena pariyuṭṭhitacitto kiñci atthaṃ sallakkhetuṃ na sakkoti, evaṃ thero bhagavatā kataṃ nimittobhāsaṃ sabbaso na sallakkhesīti dassanattaṃ. Tenāha “**māro hī**”tiādi. **Cattāro vipallāsā**ti asubhe “subha”nti saññāvipallāso, cittavipallāso, dukkhe “sukha”nti saññāvipallāso, cittavipallāsoti ime cattāro vipallāsā. **Tenāti** yadipi itare aṭṭha vipallāsā pahīnā, tathāpi yathāvuttānaṃ catunnaṃ vipallāsānaṃ appahīnabhāvena. **Assāti** therassa. **Maddatī**ti phusanamattena maddanto viya hoti, aññathā tena maddite sattānaṃ maraṇameva siyā. **Kim sakkhissati**, na sakkhissatīti adhippāyo. Kasmā na sakkhissati, nanu esa aggasāvakassa kucchiṃ pavīṭṭhoti? Saccam pavīṭṭho, tañca kho attano ānubhāvadassanattaṃ, na vibādhanādhippāyena. Vibādhanādhippāyena pana idha “kim sakkhissatī”ti vuttaṃ hadayamaddanassa adhigatattā. **Nimittobhāsanti** ettha “tiṭṭhatu bhagavā kappa”nti sakalakappaṃ avaṭṭhānayaṇāyā “yassa kassaci ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā”tiādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappaṃ avaṭṭhānasamattatāvasena saññuppādanam **nimittam**, tathā pana pariyaṃ muñcitvā ujukamyeva attano adhippāyavibhāvanam **obhāso**. **Jānantoyeva** vāti mārena pariyuṭṭhitabhāvam jānanto eva. Attano aparādhahetuto sattānaṃ soko tanuko hoti, na balavāti āha “**dosāropanena sokatanukaraṇattha**”nti. Kim pana thero mārena pariyuṭṭhitacittakāle pavattim pacchā jānātīti? Na jānāti sabhāvena, buddhānubhāvena pana anujānāti.

Mārayācanakathāvaṇṇanā

168. Anatthe niyojento guṇamāraṇena māreti, virāgavibandhanena vā jātinimittatāya tattha tattha jātam jātam mārento viya hotīti “**māretīti māro**”ti vuttaṃ. Ativiya pāpatāya **pāpimā**. Kaṇhadhammehi samannāgato **kaṇho**. Virāgādiguṇānaṃ antakaraṇato **antako**. Sattānaṃ anattāhāvapaṭipattim na mucatīti **namuci**. Attano mārapāsenā pamatte bandhati, pamattā vā bandhū etassāti **pamattabandhu**. Sattamasattāhato paraṃ satta ahāni sandhāyāha “**aṭṭhame sattāhe**”ti na pana pallānkasattāhādi viya niyatakiccassa aṭṭhamasattāhassa nāma labbhanato. Sattamasattāhassa hi parato ajapālanigrodhamūle mahābrahmuno, sakkassa ca devarañño paṭiññātadhammadesanaṃ bhagavantaṃ ñatvā “idāni satte dhammadesanāya mama visayaṃ atikkamāpessatī”ti sañjātadomanasso hutvā ṭhito cintesi “handā dānāhaṃ naṃ upāyena parinibbāpessāmi, evamassa manoratho aññathattaṃ gamissati, mama ca manoratho ijjhissatī”ti. Evaṃ pana cintevā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ekaṃ antaṃ ṭhito “parinibbātu dāni bhante bhagavā”tiādinā parinibbānaṃ yāci, taṃ sandhāya vuttaṃ “**aṭṭhame sattāhe**”tiādi. Tattha **ajjāti** āyusaṅkhārossajjanadivasam sandhāyāha. Bhagavā cassa abhisandhim jānantopi taṃ anāvikatvā parinibbānassa akālabhāvameva pakāsento yācanaṃ paṭikkhipi. Tenāha “**na tāvāha**”ntiādi.

Maggavasena viyattāti saccasampaṭivedhaveyyattiyena byattā. **Tatheva vinītāti** maggavasena kilesānaṃ samucchadavinayanena vinītā. **Tathā visāradāti** ariyamaggādhigameneva satthusāsane vesārajappattiyā visāradā, sārājjakarānaṃ diṭṭhivicikicchādipāpadhammānaṃ vigamena visāradabhāvaṃ pattāti attho. Yassa sutassa vasena vaṭṭadukkhatō nissaraṇam sambhavati, taṃ idha ukkaṭṭhaniddesena “suta”nti adhippetanti āha “**tepiṭakavasena**”ti. Tiṇṇam piṭakānaṃ samūho **tepiṭakam**, tīṇi vā piṭakāni tipīṭakam, tipīṭakameva **tepiṭakam**, tassa vasena. **Tamevāti** yaṃ taṃ tepiṭakam sotabbabhāvena “suta”nti vuttaṃ, tameva. **Dhammanti** pariyattidhammaṃ. **Dhārentī**ti suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasam viya avinassantaṃ katvā suppaṇṇasupavattibhāvena dhārenti hadaye ṭhapenti. Iti pariyattidhammavasena bahussutadhammadharabhāvaṃ dassetvā idāni paṭivedhadhammavasenapi taṃ dassetuṃ “**atha vā**”tiādi vuttaṃ. **Ariyadhammassāti** maggaphaladhammassa, navavidhassāpi vā lokuttaradhammassa. **Anudhammabhūtanti** adhigamāya anurūpadhammabhūtaṃ. **Anucchavikapaṭipadanti** ca tameva vipassanādhammamāha, chabbidhā visuddhiyo vā. **Anudhammanti** tassā yathāvuttapaṭipadāya anurūpaṃ abhisallekhitam appicchatādidhammaṃ. **Caraṇasīlāti** samādāya pavattanasīlā. Anu maggaphaladhammo etissāti vā **anudhammā**, vuṭṭhānagāminivipassanā, tassā caraṇasīlā. **Attano ācariyavādanti** attano ācariyassa sammāsambuddhassa vādaṃ. Sadevakassa lokassa ācārasikkhāpanena ācariyo, bhagavā. Tassa vādo,

catusaccadesanā.

Ācikkhissantīti ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare uggaṇhāpessantīti attho. **Desessantī**ti vācessanti, pāliṃ sammā pabodhessantīti attho. **Paññāpessantī**ti pajānāpessanti, saṅkāpessantīti attho. **Paṭṭhapessantī**ti pakārehi ṭhapessanti, pakāsessantīti attho. **Vivarissantī**ti vivaṭaṃ karissantī. **Vibhajissantī**ti vibhattaṃ karissantī. **Uttāniṃ karissantī**ti anuttānaṃ gambhīraṃ uttānaṃ pākāṭaṃ karissantī. **Saha dhammenā**ti ettha **dhamma**-saddo kāraṇapariyāyo “hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭṭisambhidā”tiādīsu (vibha. 270) viyāti āha “**sahetukena sakāraṇena vacanenā**”ti. **Sappāṭihāriyanti** sanissaraṇaṃ, yathā paravādaṃ bhañjitvā sakavādo patiṭṭhahati, evaṃ hetudāharaṇehi yathādhighatamatthaṃ sampādetvā dhammaṃ kathessanti. Tenāha “**niyyānikam katvā dhammaṃ desessanti**”ti, navavidhaṃ lokuttaradhammaṃ pabodhessantīti attho. Ettha ca “paññāpessantī”tiādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanapadāni. Ettāvataṃ tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ saṃvaṇṇanāyena saṅgahetvā dassitaṃ hoti. Vuttañhettaṃ **nettiyaṃ** “dvādasapadāni suttaṃ, taṃ sabbaṃ byañjanañca attho cā”ti (netti. saṅkhāre).

Sikkhattayaśaṅgahitanti adhisīlasikkhādisikkhattayaśaṅgahaṇaṃ. **Sakalaṃ sāsana**brahmacariyanti anavasesaṃ satthusāsanabhūtaṃ seṭṭhacariyaṃ. **Samiddhanti** sammadeva vaḍḍhitaṃ. **Jhānassādavasenā**ti tehi tehi bhikkhūhi samadhighatajhānasukhavasena. **Vuddhippattanti** uḷārapaṇītabhāvagamaṇena sabbaso parivuddhiṃ upagataṃ. **Sabbapāliphullaṃ viya abhiññāsampattivasena** abhiññāsampadāhi sāsanaḥbhivuddhiyā matthakappattito. **Patiṭṭhitavasena**ti patiṭṭhānavasena, patiṭṭhappattiyāti attho. Paṭivedhavasena bahuno janassa hitanti **bāhujaññaṃ**. Tenāha “**bahujanābhisamayavasena**”ti. Puthu puthulaṃ bhūtaṃ jātaṃ, puthu vā puthuttaṃ bhūtaṃ pattanti **puthubhūtaṃ**. Tenāha “**sabbākāra...pe... patta**”nti. **Suṭṭhu pakāsanti** suṭṭhu sammadeva ādikalyāṇādibhāvena paveditaṃ.

Āyusaṅkhāraossajjanavaṇṇanā

169. Satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvāti ayaṃ kāyādivibhāgo attabhāvasaññito dukkhabhāro mayā ettakaṃ kālaṃ vahito, idāni pana na vahitabbo, etassa avahanatthaṃ cirataraṃ kālaṃ ariyamaggasambhāro sambhato, svāyaṃ ariyamaggo paṭividdho, yato ime kāyādayo asubhādito sammadeva pariññātā, catubbidhampi sammāsatiṃ yathātathaṃ visaye suṭṭhu upaṭṭhitaṃ katvā. **Ñāṇena paricchinditvāti** yasmā imassa attabhāvasaññitassa dukkhabhāraṃ vahane payoḥjanabhūtaṃ attahitaṃ tāva mahābodhimūle eva parisamāpitaṃ, parahitaṃ pana buddhaveneyyavinayaṇaṃ parisamāpitabbaṃ, taṃ idāni māsattayeneva parisamāpanaṃ pāpuṇissati, tasmā abhāsi “visākhapuṇṇamāyaṃ parinibbāyissāmī”ti, evaṃ buddhañāṇena paricchinditvā sabbabhāgena nicchayaṃ katvā. **Āyusaṅkhāraṃ vissajjīti** āyuno jīvitassa abhisāṅkhāraṃ phalasaṃpattidhammaṃ “na samāpajjissāmī”ti vissajjī taṃvissajjaneneva tena abhisāṅkharīyamānaṃ jīvitasāṅkhāraṃ “nappavattessāmī”ti vissajjī. Tenāha “**tatthā**”tiādi. Ṭhānamahantaṭāyapi pavattiākāramahantaṭāyapi **mahanto pathavīkampo**. Tattha ṭhānamahantaṭāyā bhūmicālassa mahattaṃ dassetaṃ “**tadā kira... pe... kampilthā**”ti vuttaṃ. Sā pana jātikkhettabhūtā dasasahassī lokadhātu eva, na yā kāci, yā mahābhinihāramahājātiādīsūpi kampilthā. Tadāpi tattikāya eva kampane kiṃ kāraṇaṃ? Jātikkhettabhāvena tasseva ādito pariggahassa katattā. Pariggahakaraṇaṃ cassa dhammatāvasena veditabbaṃ. Tathā hi purimabuddhānampi tāvatakameva jātikkhettaṃ ahoṣi. Tathā hi vuttaṃ “dasasahassī lokadhātū, nissaddā honti nirākulā...pe... mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampatī”ti ca ādi (bu. vaṃ. 84-91). Udaḥkariyaṇaṃ katvā chappakārapavedhanaṃ avītarāge bhimsetūti bhimsano, so eva **bhimsanakoti** āha “**bhayajanako**”ti. **Devabheriyoti** devadundubhisaddassa pariyaṇavacanaṃmattaṃ. Na cettha kāci bherī “devadundubhī”ti adhippetā, atha kho uppātabhāvena labbhamāno ākāśagato nigghosāsaddo. Tenāha “**devo**”tiādi. **Devoti** megho. Tassa hi acchabhāvena ākāśassa vassābhāvena sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhisamaññā. Tenāha “**devo sukkhagajjitaṃ gajjī**”ti.

Pīivegavissatṭhanti “evaṃ cirataraṃ kālaṃ vahito ayaṃ attabhāvasaññito dukkhabhāro, idāni na cirasseva nikkhipissati” ti sañjātasomanasso bhagavā sabhāveneva pīivegavissatṭhaṃ **udānaṃ udānesi**. Evaṃ pana udānentena ayampi attho sādhitō hotīti dassanatthaṃ aṭṭhakathāyaṃ “**kasmā**” tiādi vuttaṃ.

Tuliyatīti **tulanti tula**-saddo kammaśādanoti dassetuṃ “**tulita**” nti vuttaṃ. Appānubhāvatāya **paricchinnam**. Tathā hi taṃ parito khaṇḍitabhāvena “paritta” nti vuccati. Paṭipakkhaviikkhambhanato dīghasantānatāya, vipulaphalatāya ca **na tulaṃ** na paricchinnam. Yehi kāraṇehi pubbe avisesato mahaggataṃ “atula” nti vuttaṃ, tāni kāraṇāni rūpāvacarato āruppassa sātisayāni vijjantīti “**arūpāvacaram atula**” nti vuttaṃ, itarañca “**tula**” nti, **appavipākaṃ** tīsupi kammesu yaṃ tanuvipākaṃ hīnaṃ, taṃ **tulaṃ**. **Bahuvipākanti** yaṃ mahāvipākaṃ paṇītaṃ, taṃ **atulaṃ**. Yaṃ panettha majjhimam, taṃ hīnaṃ, ukkatṭhanti dvidhā bhinditvā dvīsu bhāgesu pakkhipitabbaṃ. **Hīnattikavaṇṇanāyaṃ** vuttanayeneva appabahuvipākatam niddhāretvā tassa vasena tulātulabhāvo veditabbo. Sambhavati etasmāti **sambhavoti** āha “**sambhavassa hetubhūta**” nti. **Niyakajjhataratoti** sasantānadhammesu vipassanāvasena, gocarāsevanāya ca nirato. Savipākaṃ samānaṃ pavattivipākamattadāyikammaṃ savipākattṭhena **sambhavam**. Na ca taṃ kāmādhivābhisaṅkhārakanti tato visesanatthaṃ “sambhava” nti vatvā “**bhavasāṅkhāra**” nti vuttaṃ. **Ossajjīti** ariyamaggena avassajji. **Kavacaṃ viya** attabhāvaṃ pariyanandhitvā ṭhitam attani sambhūtattā **attasambhavam kilesaṅca abhindīti** kilesabhedasahabhāvikkammossajjanaṃ dassento tadubhayassa kāraṇam avoca “**ajjhatarato samāhito**” ti.

Tirentoti “uppādo bhayaṃ, anuppādo khema” ntiādinā vīmaṃsanto. “Tulento tūrento” tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**pañcakkhandhā**” ti ādiṃ vatvā bhavasāṅkhārassa avassajjanākāraṃ sarūpato dassesi. “**Eva**” ntiādinā pana **udānavāṇṇanāyaṃ** ādito vuttamatthaṃ nigamanavasena dassesi.

Mahābhūmicālavaṇṇanā

171. Yanti karaṇe vā adhikaraṇe vā paccattavacananti adhippāyena āha “**yena samayena, yasmim vā samaye**” ti. **Ukkhepakavātāti** udakasandhārakavātāṃ upacchinditvā ṭhitatṭhānato khepakavātā. “**Saṭṭhi...pe... bahala**” nti idaṃ tassa vātassa ubbedhappamāṇameva gahetvā vuttaṃ, āyāma vitthārato pana dasasahassacakkavāḷappamāṇampi udakasandhārakavātāṃ upacchindatiyeva. **Ākāseti** pubbe vātena patiṭṭhitokāse. **Puna vātoti** ukkhepakavāte tathākatvā vigate udakasandhārakavāto puna **ābandhitvā gaṇhāti** yathā taṃ udakaṃ na bhassati, evaṃ utthambhentaṃ ābandhanavitānavasena bandhitvā gaṇhāti. **Tato udakaṃ uggacchatīti** tato ābandhitvā gahaṇato tena vātena utthambhitaṃ udakaṃ uggacchati upari gacchati. **Hotiyevāti** antarantarā hotiyeva. **Bahalabhāvenāti** mahāpathaviyā mahantabhāvena. Sakalā hi mahāpathavī tadā oggacchati, uggacchati ca, tasmā kampanam **na paññāyati**.

Ijghanassāti icchitatthasijghanassa. **Anubhavitabbassa** issariyasampattiādikassa. **Parittāti** paṭiladdhamattā nāti subhāvitā. Tathā ca bhāvanā balavatī na hotīti āha “**dubbala**” ti. Saññāsīsena hi bhāvanā vuttā. **Appamāṇāti** paguṇā subhāvitā. Sā hi thirā dalhatarā hotīti āha “**balava**” ti. “Parittā pathavīsāññā, appamāṇā āposaññā” ti desanāmatameva, āposaññāya pana subhāvitāya pathavīkampe sukheneva ijhatīti ayamettha adhippāyo veditabbo. **Samvejento** dibbasampattiyā pamattaṃ sakkaṃ devarājānaṃ. **Vīmaṃsanto vā** tāvadeva samadhigataṃ attano iddhibalaṃ. Mahāmogallānattherassa pāsādakampanam pākāṇanti taṃ anāmasitvā saṅgharakkhitasāmaṇerassa pāsādakampanam dassetuṃ “**so kirāyasmā**” tiādi vuttaṃ. Pūtimisso gandho etassāti **pūtigandho**, tena **pūtigandheneva** adhigatamātukucchisambhavam viya gandheneva **sīsena**, ativiya dārako evāti attho.

Ācariyanti ācariyūpadesam. Iddhābhisaṅkhāro nāma iddhividhappaṭipakkhādībhāvena icchitabbo, so ca upāye kosallassa attanā na sammā uggahitattā na tāva sikkhitoti āha “**asikkhitvāva yuddham pavitṭhosī**” ti. “**Pilavanta**” nti iminā sakalameva pāsādavattham udakaṃ katvā adhiṭṭhātabbapāsādova

tattha pilavatīti dasseti. Adhiṭṭhānakkamaṃ pana upamāya dassento “**tāta...pe... jānāhī**”ti āha. Tattha **kapallakapūvanti** āsittakapūvaṃ, taṃ **pacantā** kapāle paṭhamaṃ kiñci piṭṭhaṃ ṭhapetvā anukkamena vaḍḍhetvā antantena **paricchindanti** pūvaṃ samantato paricchinnaṃ katvā ṭhapenti, evaṃ “āpokasiṇavasena ‘pāsādena paṭiṭṭhitatṭhānaṃ udakaṃ hotū’ti adhiṭṭhahanto samantato pāsādassa yāva pariyaṅtā yathā udakaṃ hoti, tathā adhiṭṭhātabba”nti upamāya upadisati.

Mahāpadāne vuttamevāti “dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamati”ti (dī. ni. 2.18) vatvā “ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkhampati sampakampati sampavedhati”ti (dī. ni. 2.18), tathā “dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati”ti (dī. ni. 2.30) vatvā “ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkhampati sampakampati sampavedhati”ti (dī. ni. 2.32) ca mahābodhisattassa gabbhokkantiyaṃ, abhijātiyañca dhammatāvasena **mahāpadāne** pathavīkampassa vuttattā itaresupi catūsu ṭhānesu pathavīkampā dhammatāvasenevāti **mahāpadāne** atthato vuttaṃ evāti adhippāyo.

Idāni nesam pathavīkampanaṃ kāraṇato, pavattiākārato ca vibhāgaṃ dassetuṃ “**iti imesū**”tiādi vuttaṃ. **Dhātukopenāti** ukkhepakadhātusaṅkhātāya vāyodhātuyā pakopena. **Iddhānubhāvenāti** ñāṇiddhiyā vā kammavipākajiddhiyā vā pabhāvena, tejenāti attho. **Puññatejenāti** puññānubhāvena, mahābodhisattassa puññabalenāti attho. **Nāṇatejenāti** paṭivedhaññānubhāvena. **Sādhukāradānavasenevāti** yathā anaññasādhāraṇena paṭivedhaññānubhāvena abhihatā mahāpathavī abhisambodhiyaṃ akampittha, evaṃ anaññasādhāraṇena desanāññānubhāvena abhihatā mahāpathavī akampittha, taṃ panassā sādhukāradānaṃ viya hotīti “sādhukāradānavasenevā”ti vuttaṃ.

Yena pana bhagavā asītiyanubyañjanapaṭimaṇḍitadvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa- (dī. ni. 2.33; 3.198; ma. ni. 2.385) vicitrarūpakāyo sabbākāraparisuddhasīlakkhandhādiguṇaratanasamiddhidhammakāyo puññamahattathāmamahattayasamahaāiddhimahattapaññāmahattānaṃ paramukkamsagato asamo asamasamo appaṭipuggalo arahaṃ sammāsambuddho attano attabhāvasaṅgitaṃ khandhapañcakaṃ kappaṃ vā kappāvasesaṃ vā ṭhapetuṃ samatthopi saṅkhatadhammaṃ paṭijigucchānākārappavattena ñāṇavisesena tiṇāyapi amaññamāno āyusaṅkhārossajjanavidhinā nirapekkho ossajji. Tadanubhāvābhihatā mahāpathavī āyusaṅkhārossajjane akampittha, taṃ panassā kāruññasabhāvasaṅgitaṃ viya hotīti vuttaṃ “**kāruññasabhāvenā**”ti. Yasmā bhagavā parinibbānasamaye catuvīsati koṭisatasahasasāṅkhyā samāpattiyo samāpajji antarantarā phalasaṃpattisaṃpajjanena, tassa pubbabhāge sātisaṃyā tikkhaṃ sūraṃ vipassanāññāñca pavattesi, “yadattañca mayā evaṃ sucirakālaṃ anaññasādhāraṇo paramukkamsagato ñāṇasambhāro sambhato, anuttaro ca vimokkho samadhigato, tassa vata me sikhāppattaphalabhūtā accantaniṭṭhā anupādisesānibbānadhātu ajja samijjhati”ti bhīyyo ativiya somanassappattassa bhagavato pītivipphārādiguṇavipulatarānubhāvo parehi asādhāraṇaṇāññātisayo udapādi, yassa samāpattibalasamupabrūhitassa ñāṇātisayassa ānubhāvaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ “dveme piṇḍapātā samasamaphalā samasamavipākā”tiādi (udā. 75), tasmā tassa ānubhāvena samabhihatā mahāpathavī akampittha. Taṃ panassā tassaṃ velāyaṃ ārodanākārappatti viya hotīti “**aṭṭhamo ārodanenā**”ti vuttaṃ.

Idāni saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**mātukucchiṃ okkamante**”tiādimāha. **Ayaṃ panatthoti** “sādhukāradānavasenevā”tiādinā vutto attho. **Pathavīdevatāya vasenevāti** ettha samuddadevatā viya mahāpathavīyā adhidevatā kira nāma atthi. Tādise kāraṇe sati tassā cittavasena ayaṃ mahāpathavī saṅkhampati sampakampati sampavedhati, yathā vātavalāhakadevatānaṃ cittavasena vātā vāyanti, sītuṇhaabbhavassavalāhakadevatānaṃ cittavasena sītādayo bhavanti. Tathā hi visākhapuṇṇamāyaṃ abhisambodhiatthaṃ bodhirukkhamūle nisinnassa lokanāthassa antarāyakaṇaṭṭhaṃ upaṭṭhitaṃ mārabalaṃ vidhamituṃ –

“Acetanāyaṃ pathavī, aviññāya sukhaṃ dukhaṃ;
Sāpi dānabalā mayhaṃ, sattakkhattuṃ pakampathā”ti. (cariyā. 1.124) –

Vacanasamanantaram mahāpathavī bhijjivā saporisaṃ māraṃ parivattesi. **Etanti** sādhuḥkāradānādi. Yadipi natthi acetanattā, dhammatāvasena pana vuttanayena siyāti sakkā vattum. Dhammatā pana atthato dhammasabhāvo, so puññadhammassa vā ñāṇadhammassa vā ānubhāvasabhāvoti. Tayidaṃ sabbaṃ vicāritameva, evañca katvā –

“Ime dhamme sammasato, sabhāvasarasalakkhaṇe;
Dhammatejēna vasudhā, dasasahassī pakampathā”ti. (bu. vaṃ. 1.166);

Ādi vacanañca samatthitaṃ hoti.

Niddiṭṭhanidassananti niddiṭṭhassa atthassa niyyātanam, nigamananti attho. **Ettāvātāti** pathavīkampādiuppādajananena ceva pathavīkampassa bhagavato hetunidassanena ca. “**Addhā ajja bhagavatā āyusāṅkhāro ossaṭṭho**”ti **sallakkhesi** pārisesañāyena. Evañhi tadā thero tamattham vīmaṃseyya nāyaṃ bhūmikampo dhātuppakopahetuko tassa apaññāyamānarūpattā, bāhirakopi isi evaṃ mahānubhāvo buddhakāle natthi, sāsanikopi satthu anāroctvā evaṃ karonto nāma natthi, sesānaṃ pañcannaṃ idāni asambhavo, evaṃ bhūmikampo cāyaṃ mahābhīṃsanako salomaḥaṃso ahosi, tasmā pārisesato āha “ajja bhagavatā āyusāṅkhāro ossaṭṭhoti sallakkhesī”ti.

Aṭṭhaparisavaṇṇanā

172. Okāsaṃ adatvāti “tiṭṭhatu bhante bhagavā kappa”ntiādi (dī. ni. 2.178) nayappavattāya therassa āyācanāya avasaraṃ adatvā. **Aññānīpi aṭṭhakāni sampiṇḍento** hetuaṭṭhakato aññāni parisābhībhāyatanavimokkhavasena tīṇi aṭṭhakāni saṅgahetvā dassento “**aṭṭha kho imā**”tiādimāha. “Āyasmato ānandassa sokuppattiṃ pariharanto vikkhepaṃ karonto”ti keci sahasā bhaṇite balavasoko uppajjeyyāti.

Samāgantabbato, samāgacchatīti vā **samāgamo**, parisā. Bimbisārapamukho samāgamo **bimbisārasamāgamo**. Sesadvayepi eseva nayo. Bimbisāra...pe... samāgamādisadisam khattiyaparīsanti yojanā. **Aññesu cakkavālesupi labbhateyeva** satthu khattiyaparīsādiupasāṅkamaṇam. Ādīto tehi saddhiṃ satthu bhāsaṇam **ālāpo**. Kathanaṇapaṭikathanaṃ **sallāpo**. Dhammupasañhitā pucchā paṭipucchā **dhammasākacchā**. **Sanṭhānaṃ paṭicca kathanam** sanṭhānapariyāyattā vaṇṇa-saddassa “mahantaṃ hatthirājavaṇṇam abhinimminivā”tiādīsu (saṃ. ni. 1.138) viya. “**Tesa**”nti padaṃ ubhayapadāpekkham “tesampi lakkhaṇasaṅṭhānaṃ viya satthu sarīrasaṅṭhānaṃ, tesam kevalam paññāyati evā”ti. Nāpi āmukkamaṇikuṇḍalo bhagavā hotīti yojanā. **Chinnassarāti** dvidhābhūtassarā. **Gaggarassarāti** jajjaritassarā. **Bhāsantaranti** tesam sattānaṃ bhāsato aññaṃ bhāsaṃ. **Vīmaṃsāti** cintanā. “Kimattham...pe... desetī”ti idaṃ nanu attānaṃ jānāpetvā dhamme kathite tesam sātisayo pasādo hotīti iminā adhippāyena vuttaṃ? Yesam attānaṃ ajānāpetvāva dhamme kathite pasādo hoti, na jānāpetvā, tādise sandhāya satthā tathā karoti. Tattha payojanaṃāha “**vāsanatthāyā**”ti. **Evaṃ sutopīti** evaṃ aviññātaadesako aviññātāgamanopi suto **dhammo** attano dhammasudhammatāyeva **anāgate paccayo hoti** suṇantassa.

“**Ānandā**”tiādiko saṅgītanārulho pāḷidhammo eva tathā dassito. Esa nayo ito paresupi evarūpesu ṭhānesu.

Aṭṭhaabhibhāyatanavaṇṇanā

173. Abhibhavatīti **abhibhu**, parikammaṃ, ñāṇam vā. Abhibhu āyatanam etassāti **abhibhāyatanam**, jhānaṃ. Abhibhavitabbaṃ vā ārammaṇasaṅkhātāṃ āyatanam etassāti **abhibhāyatanam**. Ārammaṇābhibhavanato abhibhu ca taṃ āyatanañca yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato, manāyatanadhammāyatanabhāvato vātipi sasampayuttaṃ jhānaṃ **abhibhāyatanam**. Tenāha “**abhibhavanakāraṇāni**”tiādi. **Tāni hīti** abhibhāyatanasaññitāni jhānāni. “**Puggalassa**

ñāṇuttariyatāyā’ti idaṃ ubhayatthāpi yojetabbaṃ. Kathaṃ? Paṭipakkhabhāvena paccanīkadhamme abhibhavanti puggalassa ñāṇuttariyatāya ārammaṇāni abhibhavanti. Ñāṇabaleneva hi ārammaṇābhibhavanaṃ viya paṭipakkhābhibhavo pīti.

Parikkammavasena ajjhataṃ rūpasaññī, na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimitārammaṇā appanā ajjhataṃvisayā sambhavati, taṃ pana ajjhataṃparikkammavasena laddhaṃ kasiṇanimittaṃ **avisuddhameva hoti**, na bahiddhāparikkammavasena laddhaṃ viya visuddhaṃ.

Parittānīti yathāladdhāni suppasarāvamattāni. Tenāha **“avaḍḍhitānī”**’ti. **Parittavasenevāti** vaṇṇavasena ābhoge vijjāmanēpi parittavaseneva **idaṃ abhibhāyatanam vuttaṃ**. Parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇaṃ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhāyatanabhāvanā nāma tikkhapaññasseva sambhavati, na itarassatī āha **“ñāṇuttariko puggalo”**’ti. **Abhibhavivā samāpajjati** ettha abhibhavanaṃ, samāpajjanañca upacārajjhānādhigamasamanantameva appanājhānuppādananti āha **“saha nimittuppādenevettha appanam pāpeti”**’ti. **Saha nimittuppādenāti** ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇaṃ vacanametaṃ. Yo **“khippābhiñño”**’ti vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatanabhāvanā. **Etthāti** etasmiṃ nimitte. **Appanam pāpeti** bhāvanaṃ appanam neti.

Ettha ca keci **“uppanne upacārajjhāne taṃ ārabba ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhānapakkhikā eva, tadanantarañca bhavaṅgarivāsena, upacārāsevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanam pāpeti”**’ti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ. Na hi parivāsitarikkamma appanāvāro icchito, nāpi mahaggatappamāñajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato paccavekkhaṇā icchitabbā, tasmā upacārajjhānādhigamanato paraṃ katipayabhavaṅgacittāvasāne appanam pāpuṇanto **“saha nimittuppādenevettha appanam pāpeti”**’ti vutto. **Saha nimittuppādenevāti** ca adhippāyikamidaṃ vacanaṃ, na nītatthaṃ, adhippāyo vuttanayeneva veditabbo, na antosamāpattiyam tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato. Samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbhāgabhāvanāyavasena jhānakkhaṇe pavattaṃ abhibhavanākāraṃ gahetvā pavattoti daṭṭhabbaṃ. **Abhidhammaṭṭhakathāyam** pana **“iminā tassa pubbābhogo kathito”**’ti (dha. sa. aṭṭha. 204) vuttaṃ. Antosamāpattiyam tathā ābhogābhāve kasmā **“jhānasaññāyapī”**’ti vuttanti āha **“abhibhavana...pe... atthī”**’ti.

Vaḍḍhitappamāñānīti vipulappamāñānīti attho, na ekaṅguladvāṅgulādivasena vaḍḍhiṃ pāpitānīti tathā vaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha **“mahantānī”**’ti. **Bhattavaḍḍhitakanti** bhūñjanabhājanaṃ vaḍḍhetvā dinnabhataṃ, ekāsane purisena bhūñjitabbabhataṃ upaḍḍhabhattanti attho.

Rūpe saññā **rūpasaññā**, sā assa atthīti **rūpasaññī**, na rūpasaññī **arūpasaññī**, saññāsīsena jhānaṃ vadati. Rūpasaññāya anuppādanaṃ evettha alābhītā.

Bahiddhāva uppannanti bahiddhā vatthusmiṃyeva uppannaṃ. **Abhidhamme** pana **“ajjhataṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni...pe... appamāñāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”**’ti (dha. sa. 220) evaṃ catunnaṃ abhibhāyatanānaṃ āgatattā **abhidhammaṭṭhakathāyam** (dha. sa. aṭṭha. 204) **“kasmā pana ‘yathā suttante ajjhataṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānītiādi vuttaṃ, evaṃ avatvā idha catūsūpi abhibhāyatanesu ajjhataṃ arūpasaññītāva vuttā’**ti codanaṃ katvā **‘ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyato’**ti kāraṇaṃ vatvā, tattha vā hi idha vā bahiddhā rūpāneva abhibhavittānī, tasmā tāni niyamato vattānīti tatrāpi idhāpi vuttāni. **‘Ajjhataṃ rūpasaññī’**’ti idaṃ pana satthu desanāvīlasamattamevā’’ti vuttaṃ. Ettha ca vaṇṇābhogarahitāni, sahitāni ca sabbāni parittāni **“parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”**’ti vuttāni, tathā appamāñāni **“appamāñāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”**’ti. Atthi hi so pariyāyo parittāni abhibhuyya tāni ce kadāci vaṇṇavasena ābhujitāni honti, suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyāti. Pariyāyakathā hi suttantadesanāti. **Abhidhamme** (dha. sa. 222) pana nīpariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visuṃ vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanavisesoti. Tathā idha pariyāyadesanattā

vimokkhānampi abhibhavanapariyāyo atthīti “ajjhataṃ rūpasaññī”tiādīnā paṭhamadutiyaabhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatutthaabhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanappavattito saṅgahito. **Abhidhamme** pana nippariyāyadesanattā vimokkhābhāyatānāni asankarato dassetuṃ vimokkhe vajjetvā abhibhāyatānāni kathitāni; sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṃ vuttāni. Tadetam “ajjhataṃ rūpasaññī”ti āgatassa abhibhāyatānavayassa **abhidhamme** abhibhāyatanesu avacanato “rūpī rūpāni passatī”tiādīnañca sabbavimokkhakiccāsādhāraṇavacanabhāvato vavatthānaṃ katanti viññāyati. “Ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyato”ti idaṃ katthacipi “ajjhataṃ rūpāni passatī”ti avatvā sabbattha yaṃ vuttaṃ “bahiddhā rūpāni passatī”ti, tassa kāraṇavacanaṃ, tena yaṃ aññāhetukaṃ, taṃ tena hetunā vuttaṃ. Yaṃ pana desanāvīlāsahetukaṃ ajjhataṃ arūpasaññītāya eva abhidhamme (dha. sa. 223) vacanaṃ, na tassa aññaṃ kāraṇaṃ maggitabbanti dasseti. Ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyatā ca tesam bahiddhā rūpānaṃ viya abhūtattā. Desanāvīlāso ca yathāvuttavavatthānavasena vedītabbo veneyyajjhāsayasasena vijjānānapariyāyakathābhāvato. “Suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti eteneva siddhattā na nīlādī abhibhāyatānāni vattabbānīti ce? Taṃ na, nīlādīsū katādhikāraṇaṃ nīlādībhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesam parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṃ parittatā, appamānatā vā abhibhavanakāraṇaṃ, atha kho nīlādībhāvo evāti. Etesu ca parittādīkasiṇarūpesu yaṃ yaṃ caritassa imāni abhibhāyatānāni ijjhanti, taṃ dassetuṃ “imesu panā”tiādī vuttaṃ.

Sabbasaṅgāhakavasenāti sakalanīlavaṇṇanīlanidassananīlanibhāsānaṃ sādharmaṇavasena. **Vaṇṇavasenāti** sabhāvavaṇṇavasena. **Nidassanavasenāti** passitabbatāvasena cakkhuvīññādivīññānavīthiyā gahetabbatāvasena. **Obhāsavasenāti** sappabhāsātāya avabhāsanasena. **Umāpupphanti** atasipupphaṃ. **Nīlameva hoti** vaṇṇasaṅkarābhāvato. **Bārāṇasisambhavanti** bārāṇasiyaṃ samuṭṭhitaṃ.

Ekaccassa ito bāhirakassa appamāṇaṃ ativittāritam kasiṇanimittam olokentassa bhayaṃ uppajjeyya “kiṃ nu kho idaṃ sakalam lokam abhibhavitvā ajjhottarivā gaṇhātī”ti, tathāgatassa pana tādisam bhayaṃ vā sārājjaṃ vā natthīti **abhītabhāvadassanattameva ānītāni**.

Atthavimokkhavaṇṇanā

174. Uttānatthāyeva heṭṭhā atthato vibhattattā. Ekaccassa vimokkhoti ghosopi bhayāvaho vaṭṭābhiratabhāvato, tathāgatassa pana vimokkhe upasampajja viharatopi taṃ natthīti **abhītabhāvadassanattameva ānītāni**.

Ānandayācanakathāvaṇṇanā

178. Bodhīti sabbaññutaññānaṃ. Tañhi “**catumaggañānapaṭivedha**”ntveva vuttaṃ sabbaññutaññānapaṭivedhassa taṃmūlakattā. **Evam vuttabhāvanti** “ākāṅkhamāno ānanda tathāgato kappam vā tiṭṭheyvā”ti (dī. ni. 2.166) evam vuttabhāvaṃ.

179. Tampi oḷārikanimittam kataṃ tassa mārena pariyaṭṭhitacetaso **na paṭividdham** na sallakkhitaṃ.

183. Ādikehīti evamādīhi mittāmaccahājāhi. Piyāyitabbato **piyehi**. Manavaḍḍhanato **manāpehi**. **Jātiyāti** jātianurūpagamanena. **Nānābhāvo** visumbhāvo asambaddhabhāvo. **Maraṇena vinābhāvoti** cutiyā tenattabhāvena apunarāvattanato vippayogo. **Bhavana aññathābhāvoti** bhavantaraggahaṇena purimākārato aññākārata “kāmaṇvacarasatto rūpāvacaro hotī”tiādīnā, tatthāpi “manusso devo hotī”tiādīnāpi yojetabbo. **Kutettha labbhāti** kuto kuhiṃ kismiṃ nāma ṭhāne **ettha** etasmim khandhappavatte “yaṃ taṃ jātam...pe... mā palujjī”ti laddhum sakkā. Na sakkā eva tādisassa kāraṇassa bhāvatoṭī āha “**netam ṭhānaṃ vijjati**”ti. Evam acchariyabbhutadhammaṃ **tathāgatassāpi sariraṃ**, kimaṅgaṃ pana aññesanti adhippāyo. “Paccāvamissatī”ti netam ṭhānaṃ vijjati satim

sūpaṭṭhitam katvā ñāṇena paricchinditvā āyusañkhārānaṃ ossaṭṭhattā, buddhakiccassa ca pariyoṣāpitattā. Na hettha māsattayato paraṃ buddhaveneyyā labbhantīti.

184. Sāsanassa ciraṭṭhiti nāma sasambhārehi ariyamaggadhammehi kevalehīti āha “**sabbaṃ lokiyalokuttaravaseneva kathita**”nti lokiyāhi sīlasamādhīpaññāhi vinā lokuttaradhammasamadhiḡamassa asaṃbhavato.

Tatiyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nāgāpalokitavaṇṇanā

186. Nāgāpalokitanti nāgassa viya apalokitaṃ, hatthināgassa apalokanasadiṣaṃ apalokananti attho. **Āhaccāti** phusitvā. **Añkusakalaggāni viyāti** añkusakāni viya aññamaññasmiṃ laggāni āsattāni hutvā ṭhitāni. **Ekābaddhānīti** aññamaññāṃ ekato ābaddhāni. **Tasmāti** gīvaṭṭhīnaṃ ekagghanaṃ viya ekābaddhabhāvena, na kevalaṃ gīvaṭṭhīnaṃyeva, atha kho sabbānīpi tāni buddhānaṃ ṭhapetvā bāhusandhiādīkā dvādasa mahāsandhiyo, aṅgulisandhiyo ca itarasandhīsu ekābaddhāni hutvā ṭhitāni, yato nesam pakatihatthīnaṃ koṭisahasabalappamānaṃ kāyabalaṃ hoti. **Vesālinagarābhīkṣukāṃ akāsi** kaṅṭakaparivattane viya kapilānagarābhīkṣukāṃ. Yadi evaṃ kathaṃ taṃ nāgāpalokitaṃ nāma jātaṃ? Tadajjhāsayaṃ upādāya. Bhagavā hi nāgāpalokitavaseneva apaloketukāmo jāto, puññānubhāvena panassa patiṭṭhitaṭṭhānaṃ parivatti, tena taṃ “nāgāpalokitaṃ” tveva vuccati.

“Idaṃ pacchimakāṃ ānanda tathāgatassa vesāliyaṃ dassana”nti nayidaṃ vesāliyaṃ apalokanassa kāraṇavacanaṃ anekantikattā, bhūtakathanamattaṃ panetaṃ. Maggasodhanavasena taṃ dassetvā aññadevettha apalokanakāraṇaṃ dassetukāmo “**nanu cā**”tiādimāha. **Taṃ taṃ sabbaṃ pacchīmadassanaṃ** eva anukkamena kusināraṃ gantvā parinibbātukāmatāya tato tato nikkhantattā. “**Anacchariyattā**”ti iminā yathāvuttaṃ anekantikattaṃ pariharati, tayidaṃ sodhanamattaṃ. Idaṃ panettha aviparītaṃ kāraṇanti dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ. Na hi bhagavā sāpekkho vesāliyaṃ apalokesi, “idaṃ pana me gamanaṃ apunaraḡamana”nti dassanamukhena bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya apalokesi. Tenāha “**apica vesāliṛājāno**”tiādi.

Antakaroti sakalavaṭṭadukkhasa sakasantāne, parasantāne ca vināsakaro abhāvakaro. Buddhacakkhuddhammacakkhuddibbacakkhumāṃsacakkhusamantacakkhusaṅkhātehi **pañcahi cakkhūhi cakkhumā**. Savāsanānaṃ kilesānaṃ samucchinnattā sātisaṃyāṃ **kilesaparinibbānena parinibbuto**.

Catumahāpadesaṇṇanā

187. Mahāokāseti mahante okāse. Mahantāni dhammassa patiṭṭhāpanaṭṭhānāni. Yesu patiṭṭhāpito dhammo nicchīyati asandehato, kāni pana tāni? Āgamanavisiṭṭhāni suttotaraṇādīni. Dutiyavikappe apadisantīti **apadesā**, “sammukhā me taṃ āvuso bhagavato suta”ntiādinā kenaci ābhatassa “dhammo”ti vinicchīnane kāraṇaṃ. Kiṃ pana tanti? Tassa yathābhatassa suttotaraṇādīni eva. Yadi evaṃ kathaṃ cattāro? Yasmā dhammassa dve samparāyā sathā, sāvakā ca, tesu ca sāvakā saṅghaṇapuggalavasena tivadhā, evaṃ “tumahākaṃ mayā yaṃ dhammo paṭiggahito”ti apadisitabbānaṃ bhedenā cattāro. Tenāha “sammukhā me taṃ āvuso bhagavato suta”ntiādi. Tathā ca vuttaṃ **nettiyaṃ** “cattāro mahāpadesā buddhāpadeso saṅghāpadeso sambahulatherāpadeso ekatherāpadeso. Ime cattāro mahāpadesā”ti (netti. 18) buddho apadeso etassāti **buddhāpadeso**. Esa nayo sesesupi. Tenāha “**buddhādayo...pe... mahākāraṇāni**”ti.

188. Neva abhinanditabbanti na sampaṭicchitabbam. Ganthassa sampaṭicchanaṃ nāma savananti āha “**na sotabba**”nti. **Padabyañjanānīti** padāni ca byañjanāni ca, atthapadāni, byañjanapadāni cāti attho. Pajjati attho etehīti **padāni**, akkharādīni byañjanapadāni. Pajjitabbato **padāni**, saṅkāsānādīni atthapadāni. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana “padasaṅkhātāni byañjanāni”ti byañjanapadāneva vuttāni”ti keci,

taṃ na, atthaṃ byañjenti byañjanāni, byañjanapadāni, tehi byañjittabbato byañjanāni, atthapadānīti ubhayaśaṅgahato. **Imasmiṃ ṭhāneti** tenābhataṃsuttassa imasmiṃ padese. **Pāli vuttāti** kevalo pālīdhammo pavatto. **Attho vuttoti** pālīyā attho pavatto niddiṭṭho. **Anusandhi kathitoti** yathāraddhadesanāya, upari desanāya ca anusandhānaṃ kathitaṃ sambandho kathito. **Pubbāparaṃ kathitanti** pubbenāparaṃ avirujjhanañceva visesādhānañca kathitaṃ pakāsitaṃ. Evaṃ pālīdhammādīni sammadeva sallakkhetvā gahaṇaṃ sādhukaṃ uggahaṇanti āha “**suṭṭhu gahetvā**”ti. **Sutte otāretabbānīti** ñāṇena sutte ogāhetvā tāretabbāni, taṃ pana ogāhetvā taraṇaṃ tattha otaraṇaṃ anuppavesanaṃ hotīti vuttaṃ “**sutte otāretabbānī**”ti. Saṃsandetvā dassanaṃ **sandassananti** āha “**vinaye saṃsandetabbānī**”ti.

Kim pana taṃ suttam, ko vā vinayoti vicāraṇāya ācariyānaṃ matibhedamukhena tamatthaṃ dassetuṃ “**ettha cā**”tiādi vuttaṃ. **Vinayoti** vibhaṅgapāṭhamāha. So hi mātīkāsaññitassa suttassa atthasūcanato “sutta”nti vattabbataṃ arahati. Vividhanayattā, viṣiṭṭhanayattā ca **vinayo**, khandhakapāṭho. **Evanti** evaṃ suttavinayesu pariggayhamānesu **vinayapiṭakampi na pariyādiyati** parivārapālīyā asaṅgahitattā. **Suttantābhidhammapiṭakāni vā suttam** atthasūcanādiatthasambhavato. **Evampīti** “suttantābhidhammapiṭakāni suttam, vinayapiṭakaṃ vinayo”ti evaṃ suttavinayavibhāge vuccamānepi. **Na tāva pariyādiyantīti** na tāva anavasesato pariggayhanti, kasmāti āha “**asuttanāmakañhi**”tiādi. Yasmā “sutta”nti imaṃ nāmaṃ anāropetvā saṅgītampi jātakādibuddhavacanaṃ atthi, tasmā vuttanayena tīṇi piṭakāni na pariyādiṇṇānīti. Suttanipātaudānaitivuttakādīni dīghanikāyādayo viya suttanāmaṃ āropetvā asaṅgītānīti adhippāye panettha jātakādīhi saddhiṃ tānīpi gahitāni. Buddhavaṃsacariyāpiṭakānaṃ panettha aggahaṇe kāraṇaṃ maggītabbaṃ, kim vā tena magganena? Sabbopāyaṃ vaṇṇanāyāyo theravādaṃ dassanamukhena paṭikkhitto evāti.

Atthīti kim atthi, asuttanāmakaṃ buddhavacanaṃ natthi evāti dasseti. Tathā hi nidānavāṇṇanāyaṃ (dī. ni. ṭī. 1. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā; sāratta. ṭī. 1. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) amhehi vuttaṃ “suttanti sāmāññavidhi, visesavidhāyo pare”ti. **Taṃ sabbam paṭikkhipitvā** “suttanti vinayo”tiādinā vuttaṃ saṃvaṇṇanāyāya “nāyamatto idhādhippeto”ti paṭisodhetvā. Vineti etena kileseti **vinayo**, kilesavinayanūpāyo, so eva ca naṃ karotīti **kāraṇanti** āha “**vinayo pana kāraṇa**”nti.

Dhammeti pariyattidhamme. **Sarāgāyāti** sarāgabhāvāya kāmarāgabharāgaparibrūhanāya. **Saññogāyāti** bhavasamyojanāya. **Ācayāyāti** vaṭṭassa vaḍḍhanatthāya. **Mahicchatāyāti** mahicchabhāvāya. **Asantuṭṭhiyāti** asantuṭṭhibhāvāya. **Saṅgaṇikāyāti** kilesasaṅgaṇaṅgaṇasaṅgaṇavihārāya. **Kosajjāyāti** kusītabhāvāya. **Dubbharatāyāti** dupposatāya. **Virāgāyāti** sakalavaṭṭato virajjanatthāya. **Visaññogāyāti** kāmabhavādīhi viṣaṃyujjanatthāya. **Apacayāyāti** sabbassāpi vaṭṭassa apacayanāya, nibbānāyāti attho. **Appicchatāyāti** paccayappicchatādivasena sabbaso icchāpagamāya. **Santuṭṭhiyāti** dvādasavidhasantuṭṭhibhāvāya. **Pavivekāyāti** pavivittabhāvāya, kāyavivekāditadaṅgavivekādivivekasiddhiyā. **Vīriyārambhāyāti** kāyikassa ceva, cetasikassa ca vīriyassa paggaṇatthāya. **Subharatāyāti** sukhaposanatthāya. Evaṃ yo pariyattidhammo uggahaṇadhāraṇaparipucchāmanasikāravasena yoniso paṭipajjantassa sarāgādibhāvaparivajjanassa kāraṇaṃ hutvā virāgādibhāvāya saṃvattati, ekaṃsato **eso dhammo**. **Eso vinayo**, sammadeva apāyādīsu apatanavasena dhāraṇato, kilesānaṃ vinayanato, satthu sammāsambuddhassa ovādānusīṭṭhibhāvato **etaṃ satthusāsananti dhāreyyāsi** jāneyyāsi, avabujjheyysīti attho. Catusaccassa sūcanaṃ suttanti āha “**sutteti tepiṭake buddhavacane**”ti. Tepiṭakañhi buddhavacanaṃ saccavinimuttaṃ natthi. Rāgādivinayanakāraṇaṃ tathāgatena suttapadena pakāsītanti āha “**vinayeti etasmiṃ rāgādivinayakāraṇe**”ti.

Sutte osaraṇaṅcetha tepiṭake buddhavacane pariyāpannatāvaseneva veditabbaṃ, na aññathāti āha “**suttapaṭipāṭiyā katthaci anāgantvā**”ti. **Challim uṭṭhapetvāti** arogassa mahato rukkhassa tiṭṭhato upakkamena challiyā sakalikāya, papaṭikāya vā uṭṭhapanam viya arogassa sāsanaḍḍhammassa tiṭṭhato byañjanamattena tappariyāpannaṃ viya hutvā challisadisam pubbāparaviruddhatādidosaṃ uṭṭhapetvā

paridīpetvā, tādīsāni pana ekamsato guḷhavessantarādīpariyāpannāni hontīti āha “**guḷhavessantara...pe...paññāyantīti attho**”ti. **Rāgādivinayeti** rāgādīnaṃ vinayanatthe. Tadaḷkāratāya **na paññāyamānāni** na dissamānāni **chaḍḍetabbāni** vajjitabbāni na gahetabbāni. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

Imasmim pana thāneti imasmim mahāpadesaniddesaṭṭhāne. “**Sutte cattāro mahāpadesā**”tiadinā vuttampi avuttana saddhim gahetvā pakiṇṇakakathāya mātikaṃ uddisati. Nātuṃ icchito attho **pañho**, tassa vissajjanāni **pañhābyākaraṇāni**, atthasūcanādiatthena **suttaṃ**, pāli, taṃ suttaṃ anulometi anukūletīti **suttānulomaṃ**, mahāpadeso. Ācariyā vadanti saṃvaṇṇenti pāliṃ etenāti **ācariyavādo** aṭṭhakathā. Tassa tassa therassa attano eva mati adhippāyoti **attanomati**. **Dhammavinicchaye patteti** dhamme vinicchinitabbe upaṭṭhite. **Imeti** anantaraṃ vuttā cattāro mahāpadesā. Pamīyati dhammo paricchijjati vinicchīyati etenāti **pamāṇaṃ**. Tenāha “**yam ettha sameti**”tiadi. **Itaranti** mahāpadesesu asamentaṃ. Puna **itaranti** akappiyaṃ anulomentaṃ kappiyaṃ paṭibhantaṃ sandhāyāha.

Ekamseneva byākātabbo vissajjetabboti **ekamsabyākaraṇīyo**. **Vibhajjāti** pucchitamattaṃ avadhāraṇādibhedena vibhajitvā. **Paṭipucchāti** pucchantaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā. **Thapanīyoti** tidhāpi avissajjanīyattā thapanīyo byākaraṇaṃ akatvā thapetabbo. “Cakkhuṃ anicca”nti pañhe uttarapadāvadhāraṇaṃ sandhāya “**ekamseneva byākātabba**”nti vuttaṃ niccatāya lesassāpi tattha abhāvato. Purimapadāvadhāraṇe pana vibhajjabyākaraṇīyatā cakkhusotesu visesatthasāmaññatthānaṃ asādhāraṇabhāvato. Dvinnāṃ tesāṃ sadisatācodanā paṭipucchanaṃ mukheneva byākaraṇīya paṭikkhepavasena, anuññātavasena ca vissajjitabboti āha “**yathā cakkhu, tathā sotaṃ...pe... ayam paṭipucchābyākaraṇīyo pañho**”ti. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ**ti jīvasarīraṇaṃ anaññatāpañho. Yassa yena anaññatācoditā, so eva paramatthato nupalabbhatīti vañjhātanayassa mattheyyatākittanasadisoti abyākātabbatāya thapanīyo vuttoti. **Imāni cattāri pañhabyākaraṇāni pamāṇaṃ** teneva nayena tesāṃ pañhānaṃ byākātabbato.

Vinayamahāpadeso kappiyānulomavidhānato nipariyāyato **anulomakappiyaṃ** nāma, mahāpadesabhāvena pana taṃsadisatāya suttantamahāpadesesupi “**anulomakappiya**”nti ayam aṭṭhakathāvohāro. Yadi pi tattha tattha bhagavatā pavattitapakīṇakadesanāva aṭṭhakathā, sā pana dhammasaṅgāhakehi paṭhamaṃ tīṇi piṭakāni saṅgāyitvā tassa atthavaṇṇanānurūpeneva vācanāmaggaṃ āropitattā “**ācariyavādo**”ti vuccati ācariyā vadanti saṃvaṇṇenti pāliṃ etenāti. Tenāha “**ācariyavādo nāma aṭṭhakathā**”ti. Tisso saṅgītiyo āruḷho eva ca buddhavaṇṇanassa atthasaṃvaṇṇanābhūto kathāmaggo **mahindattherena tambapaṇṇidīpaṃ** ābhato pacchā tambapaṇṇīyehi mahātherehi **sīhālabhāsāya** thapito nikāyantaraladdhisāṅkaraparīharaṇatthaṃ. **Attanomati nāma** theravādo. **Nayaggāhenāti** suttādito labbhamānanayaggahaṇena. **Anubuddhiyāti** suttādīniyeva anugatabuddhiyā. **Attano paṭibhānanti** attano eva tassa atthassa vuttanayena upaṭṭhānaṃ, yathāupaṭṭhitā atthā eva tathā vuttā. **Samentameva gahetabbanti** yathā suttana saṃsandati, evaṃ mahāpadesato atthā uddharitabbāti dasseti. Pamādapāthavasena ācariyavādassa kadāci pāliyā asaṃsandanāpi siyā, so na gahetabboti dassento āha “**ācariyavādopi suttana samentoyeva gahetabbo**”ti. **Sabbadubbalā** puggalassa sayāṃ paṭibhānabhāvato. Tathā ca **sāpi gahetabbā**, kīdisī? **Suttana samentā yevāti** yojanā. **Tāsūti** tīsu saṅgītiṃsu. “**Āgatameva pamāṇa**”nti iminā mahākassapādīhi saṅgītameva “sutta”nti idhāhippetanti tadaññassa suttabhāvameva paṭikkhipati. Tadatthā eva hi tisso saṅgītiyo. **Tatthāti** gārayhasutte. **Na ceva sutte osaranti, na ca vinaye sandissantīti veditabbāni** tassa asuttabhāvato tena “anulomakappiyaṃ suttana samentameva gahetabbā”nti vuttaṃ evatthaṃ nigamanavasena nidasseti. Sabbattha “na itara”nti vacanaṃ tattha tattha gahitāvadhāraṇaphaladassanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Kammāraputtacundavatthuvaṇṇanā

189. Sūkaramaddavanti vanavarāhassa mudumaṃsaṃ. Yasmā cundo ariyasāvako sotāpanno, aññe ca bhagavato, bhikkhusaṅghassa ca āhāraṃ paṭiyādentā anavajjameva paṭiyādentī, tasmā vuttaṃ “**pavattamaṃsa**”nti. **Taṃ kirāti** “nātitaruṇassā”tiadinā vuttavisesaṃ. Tathā hi taṃ “**muḍu ceva**

siniddhañcā’ti vuttaṃ. Mudumaṃsabhāvato hi abhisañkharāṇavisesena ca ‘‘maddava’’nti vuttaṃ. **Ojaṃ pakkhipiṃsu** ‘‘ayaṃ bhagavato pacchimako āhāro’’ti puññavisesāpekkhāya, taṃ pana tathāpakkhittadibbojātāya garutaraṃ jātaṃ.

Aññe yaṃ dujjīraṃ, taṃ ajānantā ‘‘kassaci adatvā vināsita’’nti upavadeyyunti **parūpavādamocanattaṃ** bhagavā ‘‘nāhaṃ ta’’ntiadinā sīhanādaṃ nadati.

190. Kathaṃ panāyaṃ sīhanādo nanu taṃ bhagavatopi sammāpariṇāmaṃ na gatanti? Nayidaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, yasmā ‘‘sammadeva taṃ bhagavato pariṇāmaṃ gata’’nti vattuṃ arahati tappaccayā uppannaṃ vikāraṃ abhāvato, aññapaccayassa ca vikāraṃ mudubhāvaṃ āpāditattā. Tenāha ‘‘**na pana bhuttappaccayā**’’tiādi. Na hi bhagavā, aññe vā pana khīṇāsavā navavedanuppādanavasena āhāraṃ paribhuñjanti aṭṭhaṅgasamannāgatameva katvā āhāraṃ upabhuñjanato. Yadi evaṃ kasmā pāliyaṃ ‘‘bhattaṃ bhuttāvissa kharo ābādho uppajjī’’tiādi vuttaṃ? Taṃ bhojanuttarakālaṃ uppannattā vuttaṃ. ‘‘Na pana bhuttappaccayā’’ti vutto vāyamattho **aṭṭhakathāyaṃ**. Katupacitassa laddhokāsassa kammaṃ vasena balavatipi roge uppanne garusiniddhabhojanappaccayā vedanāniggaho jāto, tenāha ‘‘**yadi hi**’’tiādi. **Patthitaṭṭhāneti** icchitaṭṭhāne, icchā cassa tattha gantvā vinetabbaveneyyāpekkhā daṭṭhabbā. Gāthāyampi ‘‘**suta**’’nti iminā sutamattaṃ, paresaṃ vacanamattametā, na pana bhojanappaccayā ābādhaṃ phusi dhīroti dasseti.

Pānīyāharaṇavaṇṇanā

191. Pasannabhāvena udakassa acchabhāvo veditabboti āha ‘‘**acchodakāti pasannodakā**’’ti. Sādurasattā sātātāti āha ‘‘**madhurodakā**’’ti. Tanukameva salilaṃ visesato sīlāṃ, na bahalanti āha ‘‘**tanusītalasalilā**’’ti. **Nikkaddamāti** setabhāvassa kāraṇamāha. Paṅkacikkhallādivasena hi udakassa vivaṇṇatā, sabhāvato pana taṃ setavaṇṇaṃ evāti.

Pukkusamallaputtavattavaṇṇanā

192. **Dhuravātetī** paṭimukhavāte. **Dīghapiṅgaloti** dīgho hutvā piṅgalacakkhuko. Piṅgalakkhiko hi so ‘‘āḷāro’’ti paññāyittha. **Evarūpanti** dakkhati karissati bhavissatīti idisaṃ. **Īdisesūti** yatra yaṃcāti evarūpanipātasaddayuttaṭṭhānesu.

193. Vicarantiyo meghagabbhato niccharantiyo viya hontīti vuttaṃ ‘‘**niccharantīsūti vicarantīsū**’’ti. **Navavidhāyāti** navappakārāya. Navasu hi pakāresu ekavidhāpi asani tappariyāpannatāya ‘‘navavidhā’’ tveva vuccati. Īdisī hi esā ruḷhi aṭṭhavimokkhapattipi samaññā viya. **Asaññāṃ karoti**, yo tassā saddena, tejasā ca ajjhotthaṭṭho. **Ekam cakkanti** ekam maṇḍalaṃ. Saṅkāraṃ tīrentī paricchijjantī viya dassetīti **saterā**. **Gaggarāyamānāti** gaggarātisaddaṃ karontī, anuravadassanañhetā. **Kapisīsāti** kapisīsākāravatī. **Macchavilolīkāti** udake paripphandamānamaccho viya vilulītākārā. **Kukkuṭasadisāti** pasāritapakkhakukkuṭākārā. Naṅgalassa kassanakāle kassakānaṃ hatthena gahetabbaṭṭhāne maṇikā hoti, taṃ upādāya naṅgalaṃ ‘‘daṇḍamaṇikā’’ti vuccati, tasmā daṇḍamaṇikākārā **daṇḍamaṇikā**. Tenāha ‘‘**naṅgalasadisā**’’ti. Deve vassantepi sajotibhūtātāya udakena atemetabbato mahāsani ‘‘**sukkhāsani**’’ti vuttā. Tenāha ‘‘**patitaṭṭhānaṃ samugghātetī**’’ti.

Bhusāgāraketi bhusamaye agārake. Tattha kira mahantaṃ palālapuñjaṃ abhantārato palālaṃ nikkadḍhitvā sālāsadisāṃ pabbajitānaṃ vasanayoggaṭṭhānaṃ kataṃ, tadā bhagavā tattha vasi, taṃ pana khalamaṇḍalaṃ sālāsadisanti āha ‘‘**khalasālāya**’’nti. **Etthāti** hetumhi bhummavacananti āha ‘‘**etasmim kāraṇe**’’ti, asanipātena channaṃ janānaṃ hatakāraṇeti attho. **So tvam bhanteti** ayameva vā pāṭho.

194. Singī nāma kira uttamaṃ ativiya pabhassaraṃ buddhānaṃ chavivaṇṇobhāsaṃ devalokato āgatasuvaṇṇaṃ. Tenevāha ‘‘**siṅgīsuvaṇṇavaṇṇa**’’nti. ‘‘Kiṃ pana thero taṃ gaṇhī’’ti sayameva pucchaṃ samuṭṭhāpetvā tattha kāraṇaṃ dassento ‘‘**kiñcāpi**’’tiādimāha. **Teneva kāraṇenāti**

upaṭṭhākaṭṭhānassa matthakappatti, paresaṃ vacanokāsapacchedanaṃ, tena vatthena satthu pūjanaṃ, satthu ajjhāsayaṇuvattananti iminā teneva yathāvuttena catubbidhena kāraṇena.

195. Thero ca tāvadeva taṃ siṅgīvaṇṇaṃ maṭṭhadussaṃ bhagavato upanāmesi “paṭiggaṇhatu me bhante bhagavā imaṃ maṭṭhadussaṃ, taṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti. Paṭiggahesi bhagavā, paṭiggahetvāva naṃ paribhuñji. Tena vuttaṃ “**bhagavāpi tato ekaṃ nivāsesi, ekaṃ pāruripi**”ti. Tāvadeva kira taṃ bhikkhū ovaṭṭikaraṇamattena tunnakammaṃ niṭṭhāpetvā therassa upanesuṃ, thero bhagavato upanāmesi. **Hataccikaṃ viyāti** paṭihatappabhaṃ, **viya-saddo** nipātamattaṃ. Bhagavato hi sarīrappabhāhi abhibhuyyamaṇā tassa vatthayugassa pabhassaratā nāhosi. **Antantenevāti** anto anto eva, abhantarato evāti attho. Tenāha “**bahipanassa pabhā natthi**”ti.

“**Pasannarūpaṃ samuṭṭhāpeti**”ti etenetassa āhārassa bhuttappaccayā na so rogoti ayamatto dīpito. **Dvīsu kālesu evaṃ hoti** dvinnaṃ nibbānadhātūnaṃ samadhigamasamayabhāvato. **Upavattane antarena yamakasālānanti** ettha vattabbaṃ parato āgamissati.

196. Sabbaṃ suvaṇṇavaṇṇameva ahosi ativiya parisuddhāya pabhassarāya ekagghanāya bhagavato sarīrappabhāya nirantaraṃ abhibhūtattā.

Dhammeti pariyaṭṭidhamme. **Pavattāti** pāvacaṇabhāvena desetā. **Puratova nisīdi** ovādapṭikaraṇabhāvato.

197. Dānānisamsasaṅkhātā lābhāti vaṇṇadānabaladānādibhedā dānassa ānisamsasaññitā diṭṭhadhammikā, samparāyikā ca lābhā icchitabbā. **Te alābhāti** te sabbe tuyhaṃ alābhā, lābhā eva na hontī. Diṭṭheva dhamme paccakkhabhūte imasmimyeva attabhāve bhavā **diṭṭhadhammikā**. Samparetabbato pecca gantabbato “samparāyo”ti laddhanāme paraloke bhavā **samparāyikā**. Diṭṭhadhammikā ca samparāyikā ca **diṭṭhadhammikasamparāyikā**. **Dānānisamsasaṅkhātā lābhāti** dānānisamsabhūtā lābhā. Sabbathā samameva hutvā samaṃ phalaṃ etesaṃ na ekadesenāti **samasaphalā**. **Piṇḍapātāti** tabbisayaṃ dānamayaṃ puñṇamāha.

Yadi khettavasena nesaṃ samaphalatā adhippetā, satipi ekasantānabhāve puthujjanaarahantabhāvasiddhaṃ nanu tesam khettaṃ visiṭṭhanti dassetuṃ “**nanu cā**”tiādimāha. **Parinibbānasamatāyāti** kilesaparinibbānakhandhaparinibbānabhāvena parinibbānasamatāya. “**Paribhuñjivā parinibbuto**”ti etena yathā paṇītapīṇḍapātāparibhogūpatthambhitarūpakāyasannissayo dhammakāyo sukheveva kilese pariccaji, bhojanasappāyasaṃsiddhiyā evaṃ sukheveva khandhe pariccajīti evaṃ kilesapariccāgassa, khandhapariccāgassa ca sukhasiddhinimittatāya ubhinnaṃ piṇḍapātānaṃ samaphalatā jotitā. “Piṇḍapātasīsenā ca piṇḍapātadānaṃ jotitā”nti vutto vāyamattho. Yathā hi sujātāya “imaṃ āhāraṃ nissāya mayhaṃ devatāya vaṇṇasukhabalādiguṇā sammadeva sampajjeyyu”nti ulāro ajjhāsayo tadā ahosi, evaṃ cundassapi kammāraputtassa “imaṃ āhāraṃ nissāya bhagavato vaṇṇasukhabalādiguṇā sammadeva sampajjeyyu”nti ulāro ajjhāsayoti evampi nesaṃ ubhinnaṃ samaphalatā veditabbā. Satipi catuvīsati koṭṭisatasahassasamāpattīnaṃ devasikaṃ vaḷaṇṇanasamāpattibhāve yathā pana abhisambujjanadvise abhinavavipassanaṃ paṭṭhapento rūpasattakādi (visuddhi. ṭī. 2.707 vitthāro) vasena cuddasahākārehi sannetvā mahāvipassanāmukhena tā samāpattiyō samāpajji, evaṃ parinibbānavisepe sabbā tā samāpajjīti evaṃ samāpattisamatāyapi tesam samaphalatā. Cundassa tāva anussaraṇaṃ ulārataṃ hotu bhagavato dinnabhāvena aññathattābhāvato, sujātāya pana kathaṃ devatāya dinnanti? Evasaññibhāvato āha “**sujātā cā**”tiādi. **Aparabhāgeti** abhisambodhito aparabhāge. Puna **aparabhāgeti** parinibbānato parato. **Dhammasīsanti** dhammānaṃ matthakabhūtaṃ nibbānaṃ. **Me gahitanti** mama vasena gahitaṃ. Tenāha “**mayhaṃ kirā**”tiādi.

Adhipatibhāvo **ādhipateyyanti** āha “**jeṭṭhabhāvasamvattaniyaka**”nti.

Samvareti sīlasamvare. **Veranti** pāṇātipātādipaṇcavidhaṃ veraṃ. Tañhi veridhammabhāvato,

verahetutāya ca “vera”nti vuccati. Kosallaṃ vuccati ñāṇaṃ, tena yutto **kusaloti** āha “**kusalo pana ñāṇasampanno**”ti. Ñāṇasampannā nāma ñāṇapāripūrī, sā ca aggamaggavasena veditabbā, aggamaggo ca niravasesato kilese pajahatīti āha “**ariyamaggena...pe... jahātī**”ti. **Imaṃ pāpakaṃ jahitvā**ti dānena tāva lobhamacchariyādīpāpakaṃ, sīlena pāṇātipātādīpāpakaṃ jahitvā tadaṅgavasena pahāya tato samathavipassanādhammehi vikkhambhanavasena, tato maggapaṭipāṭiyā samucchadavasena anavasesaṃ pāpakaṃ pahāya. Tathā pahīnattā eva **rāgādīnaṃ khayā kilesanibbānena** sabbaso kilesavūpasamena **nibbuto** parinibbutoti saupādisesāya nibbānadhātuyā desanāya kūṭaṃ gaṇhanto “**īti cundassa...pe... sampassamāno udānaṃ udānesī**”ti.

Catutthabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakasālavaṇṇanā

198. Evaṃ taṃ kusiṇārāyaṃ hotīti yathā anurādhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāyaṃ, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusiṇārāya dakkhiṇapacchimadisāyaṃ hoti. **Tasmāti yasmā** nagaraṃ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti “**upavattana**”nti **vuccati**, taṃ sālapanṭibhāvena ṭhitam sālavanaṃ. **Antarenāti** vemajjhe. **Tassa kira mañcakassāti** tattha paññapiyamānassa tassa mañcakassa. **Tatrāpi...pe... eko pādabhāgassa**, tasmā “antarena yamakasālāna”nti vuttam. **Samsibbitvāti** aññamaññaasattaviṭṭapaśakhatāya samsibbitvā viya. “**Ṭhitasākhā**”**tipi vuttam** aṭṭhakathāyaṃ. Yaṃ pana pāliyaṃ “uttarasīsakam mañcakam paññapehī”ti vuttam, taṃ pacchimadassanaṃ daṭṭhum āgatānaṃ devatānaṃ daṭṭhum yogyatāvasena vuttam. Keci pana “uttaradisāvīlokanamukhaṃ pubbadisāsīsakam katvā mañcakam paññapehīti attho”ti vadanti, taṃ tesam matimattam.

Ete nāgānamuttamāti ete gottato gocariādīnāmakā hatthināgesu balena seṭṭhatamā. **Majjhimaṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.148) pana keci hatthino ito aññathā āgatā, so pana nesam nāmamattakato bhedo daṭṭhabbo.

Paribhuttakālato paṭṭhāya...pe... parikkhayaṃ gatam, “na pana paribhuttappaccayā”ti heṭṭhā vuttanayeneva attho daṭṭhabbo. **Caṅgavāreti** ūmiyaṃ. Katokāsassa kammassa vasena yathāsamuṭṭhito rogo ārogyaṃ abhimaddatīti katvā etamattham dassento “**viyā**”ti vuttam. Yasmā bhagavā heṭṭhā vuttanayena kappam, kappāvasesaṃ vā ṭhātuṃ samattho eva, tattakam kālam ṭhāne payojanābhāvato āyusaṅkhāre ossajjitvā tādisassa kammassa okāsam adāsi, tasmā etamattham dassento “**viyā**”tipi vuttam yujjatiyeva.

Kusalam kātabbam maññissanti “evaṃ mahapphalaṃ, evaṃ mahānisamsam, mahānubhāvañca taṃ kusala”nti.

Ekassāpi sattassa vaṭṭadukkhavūpasamo buddhānaṃ garutaro hutvā upaṭṭhāti atidullabhabhāvato, tasmā “**aparampi passatī**”tiādi vuttam, svāyamattho **māgaṇḍiyasuttana** (su. ni. 841) dīpetabbo.

Tatiyaṃ pana kāraṇam sattānaṃ uppajjanakaanatthapariharāṇanti taṃ dassento puna “**aparampi passatī**”tiādimāha.

Sīhaseyyanti. Ettha sayanaṃ **seyyā**, sīhassa viya seyyā sīhaseyyā, taṃ **sīhaseyyam**. Atha vā **sīhaseyyanti** seṭṭhaseyyam, yadidaṃ atthadvayaṃ parato āgamissati.

“Vāmena passena sentī”ti evaṃ vuttā **kāmabhogiseyyā**, **dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi** dakkhiṇahatthassa sarīraggaṇādiyogakkhamato, purisavasena cetam vuttam.

Ekena passena sayitum na sakkonti dukkhuppattito.

Ayaṃ sīhaseyyāti ayaṃ evaṃ vuttā sīhaseyyā. “**Tejussadattā**”ti iminā sīhassa abhīrubhāvaṃ dasseti. Bhīrukā hi sesamigā attano āsayam pavisitvā santāsapubbakaṃ yathā tathā sayanti, sīho pana abhīrubhāvato satokārī bhikkhu viya satim upaṭṭhāpetvāva sayati. Tenāha “**purimapāde**”tiādi. Dakkhiṇe purimapāde vāmassa purimapādassa ṭhapanavasena **dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne** ṭhāpetvā. **Pacchimapādeti** dve pacchimapāde. Vuttanayeneva idhāpi ekasmiṃ ṭhāne pādaṭṭhapanam vedittabbaṃ, **ṭhitokāsasallakkhaṇam** abhīrubhāveveva. “**Sīsam pana ukkhipivā**”tiādinā vuttā sīhākiriyā anutrāsapabujjhanam viya abhīrubhāvasiddhā dhammatāvasenevāti vedittabbaṃ. **Sīhavijambhitavijambhanam** ativeḷam ekākārena ṭhāpitānam sarīravayavānaṃ gamanādikiriyāsu yogyabhāvāpādanattham. **Tikkhattum sīhanādanadanam** appesakkhamigajātapariharattham.

Seti abyāvatabhāvena pavattati etthāti **seyyā**, catutthajjhānameva seyyā **catutthajjhānaseyyā**. Kiṃ pana taṃ catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānam, tato hi vuṭṭhahitvā vipassanam vaḍḍhetvā bhagavā anukkamena aggamaggaṃ adhigantvā tathāgato jātoti. “Tayidaṃ padaṭṭhānam nāma, na seyyā, tathāpi yasmā ‘catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantarā bhagavā parinibbāyī’ti (dī. ni. 2.219) vakkhati, tasmā lokiyacatutthajjhānasamāpatti eva tathāgataseyyā”ti keci, evaṃ sati parinibbānakālikāva tathāgataseyyāti āpajjati, na ca bhagavā lokiyacatutthajjhānasamāpajjanabahulo vihāsi. Aggaphalavasena pavattaṃ panettha catutthajjhānam vedittabbaṃ. Tattha yathā sattānam niddupagamanalakkhaṇā seyyā bhavaṅgacittavasena hoti, sā ca nesam paṭhamajātisamanvayā yebhuyyavuttikā, evaṃ bhagavato ariyājātisamanvayam yebhuyyavuttikaṃ aggaphalabhūtam catutthajjhānam “tathāgataseyyā”ti vedittabbaṃ. Sīhaseyyā nāma seṭṭhaseyyāti āha “**uttamaseyyā**”ti.

Natthi etissā uṭṭhānanti **anuṭṭhānā**, seyyā, taṃ **anuṭṭhānaseyyam**. “Ito uṭṭhahissāmī”ti manasikārassa abhāvato “**uṭṭhānasaññam manasi karitvā**”ti na vuttam. Etthāti etasmim anuṭṭhānaseyyupagamane. **Kāyavasena anuṭṭhānam**, na cittavasena, cittavasena ca anuṭṭhānam nāma niddupagamananti tadabhāvaṃ dassetuṃ “**niddāvasenā**”tiādi vuttam. **Bhavaṅgassāti** niddupagamanalakkhaṇassa bhavaṅgassa.

Sabbapāliphullāti sabbatthakameva vikasanavasena phullā, na ekadesavikasanavasena. Tenāha “**sabbe samantato pupphitā**”ti. **Ekacchannāti** samphullapupphēhi ekākārena sabbattheva chādītā. **Ullokapadumānīti** heṭṭhā oloketāni viya tiṭṭhanapadumāni. **Morapiñchakalāpo viya** pañcavaṇṇapupphasañchādītā.

Nandapokkharāṇīsambhavānīti nandapokkharāṇītīrasambhavāni. **Mahātumbamattanti** āḷhakamattam. **Paviṭṭhānīti** khittāni. **Sarīrameva okirantīti** sarīrameva ajjhokiranti.

Devatānam upakappanacandanacuṇṇānīti saṭṭhipi paññāsampi yojanāni vāyanakasetavaṇṇacandanacuṇṇāni. **Dibbagandhajālacuṇṇānīti** dibbagandhadibbacuṇṇāni. **Haritālaañjanacuṇṇādīnīpi** dibbāni paramasugandhāni evāti vedittabbanī. Tenevāha “**sabbadibbagandhavāsavikatiyo**”ti.

Ekacakkavāle sannipatitvā antalikkhe vajjanti mahābhinikkhamanakāle viya.

Tāti devatā. **Ganthamānā vāti** mālam racantiyo eva. **Apariniṭṭhitā vāti** yathādhippāyam pariyoṣitā eva. **Hatthena hatthanti** attano hatthena parassa hattham. **Gīvāya gīvanti** kaṇṭhagāhavasena attano gīvāya parassa gīvam. **Gahetvāti** āmasitvā. **Mahāyaso mahāyasoti** āmeḍitavasena aññamaññam ālapavacanam.

199. Mahantaṃ ussāhanti tathāgatassa pūjāsakkārasena pavattiyamānam mahantaṃ ussāham **disvā**.

Sāyeva pana paṭipadāti pubbhāgapaṭipadā eva. **Anucchavikattāti** adhigantabbassa

navavidhalokuttaradhammassa anurūpattā.

Sīlanti cārittasīlamāha. **Ācārapaññattīti** cārittasīlam. **Yāva gotrabhutoti** yāva gotrabhuññaṃ, tāva pavattetabbā samathavipassanā **sammāpaṭipadā**. Idāni taṃ sammāpaṭipadam byatirekato, anvayato ca vibhāvetuṃ “**tasmā**”tiādi vuttam. **Jinakālasuttanti** jinamahāvaḍḍhakinā ṭhapitam vajjetabbagahetabbadhammasandassanakālasuttam sikkhāpadamariyādam, upāsakopāsikāvāresu “**gandhapūjam mālāpūjam karoti**”ti vacanam cārittasīlapakkhe ṭhapetvā karamam sandhāya vuttam, tena bhikkhubhikkhunīnampi tathākaramam anuññātamevāti daṭṭhabbam.

Ayañhīti dhammānudhammapaṭipadam sandhāya vadati.

Upavāṇattheravaṇṇanā

200. Apanesīti ṭhitappadesato yathā apagacchati, evamakāsi, na pana nibbhacchi. Tenāha “**ānando**”tiādi. **Vuttasadisā vāti samacittapariyāyadesanāyam** (a. ni. 2.37) vuttasadisā eva. **Āvārentoti** chādentō.

Yasmā kassapassabuddhassa cetiye ārakkhadevatā ahosi, tasmā therova tejussado, na aññe arahantoti ānetvā yojanā.

Idāni āgamanato paṭṭhāya tamattham vitthārato dassetuṃ “**vipassimhi kira sammāsambuddhe**”tiādi āradham. “**Cātumahārājikā devatā**”ti idam gobalībaddaṅāyena gahetabbam bhummadevatādīnampi tappariyāpannattā. **Tesam** manussānam.

Tatthāti kassapassa bhagavato cetiye.

201. Adhivāsenti rocenti.

Chinnapāto viya chinnapāto, taṃ **chinnapātam**, bhāvanapūmsakaniddeso yam. **Āvaṭṭanti** abhimukhabhāvena vaṭṭanti. Yattha patitā, tato katipayaratanaṭṭhānam vaṭṭanavaseneva gantvā puna yathāpatitameva ṭhānam vaṭṭanavasena āgacchanti. Tenāha “**āvaṭṭantiyo patitaṭṭhānameva āgacchanti**”ti. **Vivaṭṭanti** yattha patitā, tato vinivaṭṭanti. Tenāha “**patitaṭṭhānato parabhāgam vaṭṭamānā gacchanti**”ti. Purato vaṭṭanam **āvaṭṭanam**, itaram tividhampi **vivaṭṭananti** dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttam. **Devatā dhāretum na sakkoti** udakam viya osīdanato. Tenāha “**tatthā**”tiādi. **Tatthāti** pakatipathaviyam. **Devatā osīdanti** dhātūnam saṅhasukhumālabhāvato. **Pathaviyam pathaviṃ māpesunti** pakatipathaviyam attano sarīram dhāretum samattham iddhānubhāvena pathaviṃ māpesum.

Kāmam domanasse asatipi ekacco rāgo hotiyeva, rāge pana asati domanassassa asambhavo evāti tadekaṭṭhabhāvatoti āha “**vītarāgāti pahīnadomanassā**”ti. **Silāthambhasadisā** iṭṭhāniṭṭhesu nibbikāratāya.

Catusamvejanīyaṭṭhānavāṇṇanā

202. Apāragaṅgāyāti gaṅgāya orambhāge. “**Saṅkārachaḍḍakassammajjaniyo gahetvā**”tiādi attano attano vasanaṭṭhāne vattakaraṅākāradassanam. “**Evaṃ dvīsu kālesū**”tiādi nidassanattham paccāmasanam, taṃ heṭṭhā adhigatam.

Kammasādhano sambhāvanattho **bhāvanīya**-saddoti āha “**manasā bhāvite sambhāvite**”ti. Dutiyavikappe pana bhāvanam, vaḍḍhanañca paṭipakkhapahānatoti āha “**ye vā**”tiādi.

Buddhādīsu tīsu vatthūsu **pasannacittassa**, na kammaphalasaddhāmattena. Sā cassa saddhāsampadā evaṃ vedittabbāti phalena hetuṃ dassento “**vattasampannessā**”ti āha. **Samvego** nāma sahotappañāṇaṃ, abhijātiṭṭhānādīnipi tassa uppattihetūni bhavanti āha “**saṃvegajanakānī**”ti.

Cetiyaṇaṃ cetiyacārikā. **Sagge patiṭṭhahissantiyeva** buddhaguṇārammaṇāya kusalacetanāya saggasaṃvattaniyabhāvato.

Ānandapucchākathāvaṇṇanā

203. Etthāti mātuḡāme. **Ayaṃ uttamā paṭipatti, yadidaṃ adassanaṃ**, dassanamūlakattā tappaccayānaṃ sabbānattānaṃ. **Lobhoti** kāmarāgo. **Cittacalanā** paṭipattiantarāyakaro cittakkhobho. **Murumurāpetvāti** saattṭhikaṃ katvā khādane anuravadassanaṃ. Aparimitaṃ kālaṃ dukkhānubhavanaṃ **aparicchinnadukkhānubhavanaṃ**. **Vissāsoti** viśaṅgo ghaṭṭanābhāvo. **Otāroti** tattha cittaṃ anuppaveso. **Asihatthena** verīpurisena, **pisācenāpi** khādītukāmena. **Āsīdeti** akkamanādivasena bādheyya. **Assāti** mātuḡāmassa. **Pabbajitehi kattabbakammanti** āmisapaṭiggahaṇādi pabbajitehi kātappaṃ kammaṃ. **Satīti** vā kāyagatāsati **upaṭṭhāpetabbā**.

204. Atantibaddhāti abhāravahā. **Pesitacittāti** nibbānaṃ pati pesitacittā.

205. **Vihatena**ti kappāsavihananadhanunā pabbajātānaṃ vijaṇavasena hatena. Tenāha “**supothitena**”ti, asaṅkaraṇavasena suṭṭhu pothitenaṃ attho, dassanīyasamvejanīyaṭṭhānakittanena ca vasanaṭṭhānaṃ kathitaṃ.

Ānandaacchariyadhammavaṇṇanā

207. **Theraṃ adisvā āmantesīti** tattha adisvā āvajjanto therassa ṭhitaṭṭhānaṃ, pavattiṅca ṇatvā āmantesi.

Kāyakammaṃ hitabhāvo hitajjhāsayena pavattitattāti āha “**hitavuddhiyā katenā**”ti. Sukhabhāvo kāyikadukkhābhāvo, cetasikasukhabhāvo cetasikasukhasamuṭṭhitattā cāti vuttaṃ “**sukhasomanasseneva katenā**”ti. Āvirahovibhāgato advayabhāvato **advayena**ti imamatthaṃ dassetuṃ “**yathā**”tiādi vuttaṃ. Satthu khettabhāvasampattiyā, therassa ajjhāsayasampattiyā ca “**ettakamida**”nti pamāṇaṃ gahetuṃ asakkuṇeyyatāya pamāṇavirahitattā tassa kammassāti āha “**cakkavāḷampi**”tiādi.

Evaṃ pavattitenati evaṃ odissakamettābhāvanāya vasena pavattitena. Vivaṭṭūpanissayabhūtaṃ kataṃ upacitaṃ puññaṃ etenaṃ **katapuñño**, arahattādhigamāya katādhikāroti attho. Tenāha “**abhinīhārasampannosīti dasseti**”ti.

208. Katthaci saṅkucitaṃ hutvā ṭhitaṃ mahāpathaviṃ pattharanto viya, paṭisaṃhaṭṭaṃ hutvā ṭhitaṃ ākāsaṃ vitthārento viya, catusaṭṭhādhikayojanasatasahassubbedhaṃ cakkavāḷagirim adho osārento viya, aṭṭhasaṭṭhādhikasahassayojanasatasahassubbedhaṃ sineruṃ ukkipento viya, satayojanāyāmaṃvitthāraṃ mahājambuṃ khandhe gahetvā cārento viyāti pañca hi upamā hi therassa guṇakathā mahantabhāvadassanattāñceva aññesaṃ dukkaṭabhāvadassanattāñca āgatāva. **Eteneva cāti ca-**saddena “**ahaṃ etarahi arahaṃ sammāsambuddho**” (dī. ni. 2.4), “**sadevakasmiṃ lokasmiṃ natthi me paṭipuggalo**”ti (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11; kathā. 405; mī. pa. 5.11) ca evaṃ ādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Byattoti** khandhakosallādisaṅkhātena veyyattiyena samannāgato. **Medhāvīti** medhāsaṅkhātāya sammābhāvitāya paññāya samannāgato.

209. **Paṭisanthāradhammanti** pakaticārittavasena vuttaṃ, upagātānaṃ pana bhikkhūnaṃ

bhikkhunīnañca pucchāvissajjanavasena ceva cittarucivasena ca yathākālaṃ dhammaṃ desetiyeva, upāsakopāsikānaṃ pana upanisinnakathāvasena.

Mahāsudassanasuttadesanāvāṇṇanā

210. Khuddaka-saddo patirūpavācī, **ka-saddo** appatthoti āha “**khuddakanagaraketi nagarapatirūpake sambādhe khuddakanagarake**”ti. Dhuparavisālasaṅṭhānatāya taṃ “ujjaṅgalanagaraka”nti vuttanti āha “**visamanagarake**”ti. **Aññesaṃ mahānagarānaṃ** ekadesappamaṇatāya **sākhāsadise**. Ettha ca “khuddakanagarake”ti iminā tassa nagarassa appakabhāvo vutto, “ujjaṅgalanagarake”ti iminā bhūmivipattiyā nihīnabhāvo, “sākhānagarake”ti iminā appadhānabhāvo. **Sārappattāti** vibhavasārādinā sāramahattaṃ pattā.

Kahāpaṇasakaṭanti ettha “dvikumbhaṃ **sakaṭaṃ. Kumbho** pana dasambaṇo”ti vadanti. **Dve pavisantīti** dve kahāpaṇasakaṭāni dve āyavasena pavisanti.

Subhikkhāti sulabhāhārā, sundarāhārā ca. Tenāha “**khajjabhojjasampannā**”ti. **Saddaṃ karonteti** ravasārinā tuṭṭhabhāvena koñcanādaṃ karonte. **Avivittāti** asuññā, kadāci ratho paṭhamam gacchati, taṃ añño anubandhanto gacchati, kadāci dutiyam vuttaratho paṭhamam gacchati, itaro taṃ anubandhati evaṃ **aññamaññaṃ anubandhamānā**. Etthāti kusavatīnagare. Tassa mahantabhāvato ceva iddhādibhāvato ca niccaṃ payojitāneva **bheriādīni tūriyāni**, samma sammāti vā aññamaññaṃ piyālāpasaddo **samma-saddo**. Kaṃsatālādisabbatālāvaccarasaddo **tāla-saddo**, **kūṭabheri-saddo** kumbhathūṇasaddo.

Evarūpā saddā honti kacavarākiṇṇavīthitāya, araññe kandaṃulapaṇṇādiggahaṇāya, tattha dukkhajīvatāya cāti yathākkamaṃ yojetabbaṃ. **Idha na evaṃ ahosi** devaloke viya sabbaso paripuṇṇasampattikatāya.

Mahantaṃ kolāhalanti saddhāsampannānaṃ devatānaṃ, upāsakānañca vasena purato purato mahatī ugghosāna hoti. Tattha bhagavantaṃ uddissa katassa vihārassa abhāvato, bhikkhusaṅghassa ca mahantabhāvato **te āgantvā...pe... pesesi**. Pesento ca “kathañhi nāma bhagavā pacchime kāle attano pavattiṃ amhākaṃ nārocesi, nesam domanassaṃ mā ahoṣī”ti “ajja kho vāsetṭhā”tiādīnā sāsanaṃ pesesi.

Mallānaṃ vandanāvāṇṇanā

211. Aghaṃ dukkhaṃ āventi pakāsentīti **aghāvino**, pākaṭībhūtadukkhāti āha “**uppannadukkhā**”ti. Nātisālohitabhāvena kulaṃ parivattati etthāti **kulaparivattaṃ**. Taṃ taṃkulīnabhāgena ṭhito sattanikāyo “kulaparivattaso”ti vuttanti āha “**kulaparivatta**”nti. Te pana taṃtaṃkulaparivattaparicchinā mallarājāno tasmim nagare vīthiādisabhāgena vasantīti vuttaṃ “**vīthisabhāgena ceva racchāsabhāgena cā**”ti.

Subhaddaparibbājakavatthuvaṇṇanā

212. Kaṅkhā eva **kaṅkhādhammo**. **Ekato vāti** bhūmiṃ avibhajitvā sādharmaṇatova. Bījato ca aggaṃ gahetvā āhāraṃ sampādetvā dānaṃ **bijaggaṃ. Gabbhakāleti** gabbhadhāraṇato paraṃ khīraggaṇakāle. Tenāha “**gabbhaṃ phāletvā khīraṃ niharitvā**”tiādi. **Puthukakāleti** sassānaṃ nātipakke puthukayogyaphalakāle. **Lāyanagganti** pakkassa sassassa lavane lavanārambhe dānaṃ adāsi. Lunassa sassassa veṇivasena bandhitvā ṭhapanam **veṇikaraṇam**. Tassa ārambhe dānaṃ **veṇaggaṃ**. Veṇiyo pana ekato katvā rāsikaraṇam **kalāpo**. Tattha aggadānaṃ **kalāpaggaṃ**. Kalāpato niharitvā maddane aggadānaṃ **khalaggaṃ**. Madditaṃ ophuṇitvā dhaññassa rāsikaraṇe aggadānaṃ

khalabhaṇḍaggaṃ. Dhaññassa khalato koṭṭhe pakkhipane aggaḍānaṃ **koṭṭhaggaṃ.** **Uddharitvāti** koṭṭhato uddharitvā.

“**Nava aggaḍānāni adāsī**”ti iminā “kathaṃ nu kho ahaṃ satthu santike aggatova mucceyya”nti aggaḍḍānavasena vivaṭṭūpanissayassa kusalassa katūpacitattā, ñāṇassa ca tathā paripākaṃ gatattā aggaḍḍhamadesanāya tassa bhājanabhāvaṃ dasseti. Tenāha “**imaṃ aggaḍḍhammaṃ tassa desessāmī**”tiādi. **Ohīyitvā** saṅkocaṃ āpajjitvā.

213. Aññātukāmova na sandiṭṭhiṃ parāmāsī. **Abbhaññiṃsūti** sandehajātassa pucchāvacananti katvā **jāniṃsūti** atthamāha. Tenāha pāliyaṃ “sabbeva na abbhaññiṃsū”ti. **Nesanti** pūraṇādīnaṃ. **Sā paṭiññāti** “karoto kho mahārāja kārayato”tiādinā (dī. ni. 1.166) paṭiññātā, sabbaññupaṭiññā eva vā. **Niyyānikāti** sappāṭihāriyā, tesam vā siddhantasāṅkhātā paṭiññā vaṭṭato nissaraṇaṭṭhena **niyyānikāti**. Sāsanassa sampattiyā tesam sabbaññutaṃ, tabbipariyāyato ca asabbaññutaṃ gacchatīti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**tasmā**”tiādi. **Atthābhāvatoti** subhaddassa sādhetabbaatthābhāvato. **Okāsābhāvatoti** tathā vitthāritam katvā dhammaṃ desetum avasarābhāvato. Idāni tameva okāsābhāvaṃ dassetum “**paṭhamayāmasmi**”ntiādi vuttaṃ.

214. Yesam samaṇabhāvakarānaṃ dhammānaṃ sampādanena samaṇo, te pana ukkaṭṭhaniddesena ariyamaggaḍḍhammāti catumaggasamsiddhiyā pāliyaṃ cattāro samaṇā vuttāti te bāhirasamaye sabbena sabbaṃ natthīti dassento “**paṭhamo sotāpannasamaṇo**”tiādimāha. **Purimadesanāyāti** “yasmīṃca kho, subhadda, dhammavinaye”tiādinā vuttāya desanāya. Byatirekato, anvayato ca adhippeto attho vibhāvīyatīti paṭhamanayopettha “purimadesanāyā”ti padena saṅgahito vāti daṭṭhabbo. Attano sāsanam niyamento āha “imasmiṃ kho”ti yojanā. **Āraddhavipassakehīti** samādhikammikavipassakehi, sikhāpattavipassake sandhāya vuttaṃ, na paṭṭhapitavipassane. Apare pana “bāhirakasamaye vipassanārambhassa ganthopi natthevāti avisesavacanameta”nti vadanti. **Adhigataṭṭhānanti** adhigatassa kāraṇam, tadattham pubbhāgapaṭipadanti attho, yena sotāpattimaggo adhigato, na uparimaggo, so sotāpattimagge ṭhito akuppadhammatāya tassa, tattha vā siddhito ṭhitapubbo bhūtapubbagatiyāti sotāpattimaggaṭṭho sotāpanno, na sesariyā bhūmantaruppattito. Sotāpanno hi attanā adhigataṭṭhānam sotāpattimaggaṃ aññassa kathetvā sotāpattimaggaṭṭham kareyya, na aṭṭhamako asambhavato. **Esa nayo sesamaggaṭṭhesūti** etthāpi imināva nayena attho veditabbo. **Paguṇam kammaṭṭhānanti** attano paguṇam vipassanākammaṭṭhānam, eteneva “avisesavacana”nti vādo paṭikkhittoti daṭṭhabbo.

Sabbaññutaññānaṃ adhippetam. Tañhi sabbañeyyadhammāvabodhane “kusalam chekam nipuṇa”nti vuccati tattha asaṅgaappaṭihataṃ pavattaṭṭi katvā. **Samadhikāni** ekena vassena. Ñāyanti etena catusaccadhammaṃ yāthāvato paṭivijjhantīti **ñāyo**, lokuttaramaggoti āha “**ariyamaggaḍḍhamassā**”ti. Padissati etena ariyamaggo paccakkhato dissatīti **padeso**, vipassanāti vuttaṃ “**padese vipassanāmagge**”ti. **Samaṇopīti** ettha **pi**-saddo “padesavattī”ti etthāpi ānetvā sambandhitabboti āha “**padesavattī...pe... natthīti vuttaṃ hotī**”ti.

215. Soti tathāvutto antevāsī. **Tenāti** ācariyena. **Attano ṭhāne ṭhapito hoti** parapabbājanādīsu niyuttattā.

Sakkhisāvakoti paccakkhasāvako, sammukhasāvakoti attho. **Bhagavati dharamāneti** dharamānassa bhagavato santike. Sesadvayepi eseva nayo. **Sabbopi** soti sabbo so tividhopi. **Ayam pana arahattam patto**, tasmā paripuṇṇagatāya matthakappatto **pacchimo sakkhisāvakoti**.

Pañcamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatapacchimavācāvaṇṇanā

216. Tanti bhikkhusaṅghassa ovādakaṅgaṃ **dassetum...pe... vuttaṃ** dhammasaṅgāhakehīti

adhippāyo. Suttābhidhammasaṅgahitassa dhammassa atisañjanaṃ sambodhanaṃ **desanā**, tasveva pakārato ñāpanaṃ veneyyasantāne ṭhapanāṃ **paññāpananti** “**dhammopi desito ceva paññatto cā**”ti vuttaṃ. Tathā vinayatantisāṅgahitassa kāyavācānaṃ vinayanato “vinayo”ti laddhādhivacanassa atthassa atisañjanaṃ sambodhanaṃ **desanā**, tasveva pakārato ñāpanaṃ asaṅkarato ṭhapanāṃ **paññāpananti** “**vinayopi desito ceva paññatto cā**”ti vuttaṃ. Adhisīlasikkhāniddeśabhāvena sāsanaṃ mūlabhūtatā vinayo paṭhamāṃ sikkhitabboti taṃ tāva ayamuddesaṃ sarūpato dassento “**mayā hi vo**”tiādimāha. Tatha **sattāpattikkhandhavasenā**ti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamanīyatāvasena. **Satthukiccaṃ sādhesati** “idaṃ vo kattabbaṃ, idaṃ vo na kattabba”nti kattabbākattabbassa vibhāgena anusāsanato.

Tena tenākārenāti tena tena veneyyānaṃ ajjhāsayanurūpena pakārena. **Ime dhammeti** ime sattatiṃsabodhipakkhiyadhamme. Tappadhānattā suttantadesanāya “**suttantapaṭīkaṃ desita**”nti vuttaṃ. **Satthukiccaṃ sādhesati** taṃtaṃcariyānurūpaṃ sammāpaṭīpattiyā anusāsanato. Kusalākusalābyākatavasena **nava hetū**. “**Satta phassā**”tiādi sattaviññādhātusampayogavasena vuttaṃ. Dhammānulome tikapaṭṭhānādayo cha, tathā dhammapaccanīye, dhammānulomapaccanīye, dhammapaccanīyānulometi catuvīsati samantapaṭṭhānāni etassāti **catuvīsatisamantapaṭṭhānaṃ**, taṃ pana paccayānulomādivasena vibhajyamānaṃ aparimāṇanayaṃ evāti āha “**anantanayamahāpaṭṭhānapaṭīmaṇḍita**”nti. **Satthukiccaṃ sādhesati**ti khandhādivibhāgena ñāyamānaṃ catusaccasambodhāvahattā satthārā sammāsambuddhena kātabbakiccaṃ nipphādesati.

Ovadissanti anusāsissanti ovādānusāsānīkicanipphādanato.

Cārittanti samudācārā, navesu piyālāpaṃ vuḍḍhesu gāravālāpanti attho. Tenāha “bhanteti vā āyasmāti vā”ti. Gāravavacanāṃ hetuṃ yadidaṃ bhanteti vā āyasmāti vā, loke pana “tatra bhava”nti, “devānaṃ piyā”ti ca gāravavacanameva.

“Ākaṅkhamāno samūhanatū”ti vutte “na ākaṅkhamāno na samūhanatū”tipi vuttameva hotīti āha “**vikappavacaneneva ṭhapesī**”ti. **Balanti** ñāṇabalaṃ. Yadi asamūhananaṃ diṭṭhaṃ, tadeva ca icchitaṃ, atha kasmā bhagavā “ākaṅkhamāno samūhanatū”ti avocāti? Tathārūpapuggalajjhāsayaavasena. Santi hi keci khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samādāya saṃvattitū anicchantā, tesu tathā avuccamāne bhagavati vighāto uppajjeyya, taṃ tesu bhavissati dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya, tathā pana vutte tesu vighāto na uppajjeyya “amhākaṃ evāyaṃ doso, yato amhesu eva keci samūhananaṃ na icchantī”ti. Keci “sakalassa pana sāsanaṃ saṅghāyattabhāvakarāṇatthaṃ tathā vutta”nti vadanti. Yañca kiñci satthārā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ samaṇā sakyaputtīyā siraṣā sampaṭicchitvā jīvitā viya rakkhanti. Tathā hi te “khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni ākaṅkhamāno saṅgho samūhanatū”ti vuttepi na samūhanīsu, aññadatthu “purato viya tassa accayepi rakkhīsu evā”ti satthusāsanaṃ, saṅghassa ca mahantabhāvadassanattampi tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi āyasmā ānando, aññepi vā bhikkhū “katamaṃ pana bhante khuddakaṃ, katamaṃ anukhuddaka”nti na pucchīsu samūhanajjhāsayaṃ abhāvato.

Na taṃ evaṃ gahetabbanti “nāgasenatthero khuddānukhuddakaṃ jānāti”tiādinā vuttaṃ taṃ nesaṃ vacanaṃ iminā vuttākārena na gahetabbāṃ adhippāyassa aviditattā. Idāni taṃ adhippāyaṃ vibhāvetuṃ “**nāgasenatthero hi**”tiādi vuttaṃ. Yasmā nāgasenatthero (milindapañhe abhejjavagge vitthāro) paresu vādapathopacchedanattā saṅgītikāle dhammasaṅgāhaka mahātherehi gahitakoṭṭhāsesu ca antimakoṭṭhāsameva gahetvā milindarājānaṃ paññāpesi. Mahākassapatthero pana ekasikkhāpadampi asamūhanitukāmatāya tathā kammavācaṃ sāveti, tasmā taṃ tesu vacanaṃ tathā na gahetabbāṃ.

217. Dvelhakanti dvidhāgāho, anekasaggāhoti attho. **Vimatīti** saṃsayāpatti. Tenāha “**vinicchitū asamattatā**”ti. **Taṃ vo vadāmīti** taṃ saṃsayavantaṃ bhikkhū sandhāya vo tumhe vadāmi.

Nikkañkhabhāvapaccakkhakarāṇāṇaṃ yevāti buddhādīsu tesam bhikkhūnaṃ nikkāñkhabhāvassa paccakkhākāriyābhāvato tamatthaṃ paṭivijjhivā ṭhitam sabbaññutaññāṇameva. **Ettha** etasmiṃ atthe.

218. Appamajjanaṃ **appamādo**, so pana atthato ñāṇūpasañhitā sati. Yasmā tattha satiyā byāpāro sātisayo, tasmā “**satiavippavāsenā**”ti vuttaṃ. **Appamādapadeyeva pakkhipivā adāsi** taṃ atthato, tassa sakalassa buddhavacanassa saṅgaṇhanato ca.

Parinibbutakathāvaṇṇanā

219. Jhānādīsu, citte ca paramukkamsagatavasībhāvatāya “**ettake kāle ettakā samāpattiyō samāpajjitvā parinibbāyissāmī**”ti kālaparicchedaṃ katvā samāpatti samāpajjanaṃ “**parinibbānaparikamma**”nti adhippetam. **Theroti** anuruddhatthero.

Ayampi cāti yathāvuttapañcasatṭhiyā jhānānaṃ samāpannabhāvakathāpi **sañkhepakathā** eva, kasmā? Yasmā bhagavā tadāpi devasikaṃ vaḷaṅjanasamāpattiyō sabbāpi aparihāpetvā samāpajji evāti dassento “**nibbānapuraṃ pavisanto**”tiādīmāha.

Imāni dvepi samanantarāneva paccavekkhaṇāyapi yebhuyyenānantariyakatāya jhānapakkhikabhāvato, yasmā bhavaṅgacittaṃ sabbapacchimaṃ, tato bhavato cavanato “**cutī**”ti vuccati, tasmā na kevalaṃ ayameva bhagavā, atha kho sabbepi sattā bhavaṅgacitteneva cavantīti dassetuṃ “**ye hi keci**”tiādi vuttaṃ.

220. **Paṭibhāgapuggalavirahitoti** sīlādiguṇehi asadisatāya sadisapuggalarahito.

221. Sañkhārā vūpasamanti etthāti **vūpasamoti** evaṃsañkhātaṃ ñātaṃ kathitaṃ **nibbānaṃ**.

222. Yanti paccatte upayogavacananti āha “**yo kālaṃ akarī**”ti.

Suvikasitenevāti pītisomanassayogato suṭṭhu vikasitena muditena. **Vedanaṃ adhvāsēsi** abhāvasamudayo kato suṭṭhu pariññātattā. **Anāvaraṇavimokkho** sabbaso nibbutabhāvato.

223. Ākaronti attano phalāni samānākāre karontīti **ākārā**, kāraṇāni. **Sabbākāravarūpeteti** sabbehi ākāravarehi uttamakāraṇehi sīlādiguṇehi samannāgateti attho.

225. **Kathaṃbhūtāti** kīdisābhūtā.

Cullakaddhānanti parittaṃ kālaṃ dvattināḍikāmattaṃ velaṃ.

Buddhasarīrapūjāvaṇṇanā

227. Kaṃsatāḷādi tāḷaṃ avacarati etthāti “**tāḷāvacara**”nti vuccati ātatādītūriyabhaṇḍaṃ. Tenāha “**sabbaṃ tūriyabhaṇḍa**”nti.

Dakkhīṇadisābhāgenevāti aññena disābhāgena anāharitvā yamakasālānaṃ ṭhānato dakkhīṇadisābhāgeneva, tatopi **dakkhīṇadisābhāgaṃ** haritvā netvā.

Jetavanasadiseti sāvattthiyā jetavanasadise ṭhāne, “**jetavanasadise ṭhāne**”tipi pāṭho.

228. **Pasādhanamaṅgalasālāyāti** abhisekakāle alaṅkaraṇamaṅgalasālāya.

229. Devadāniyoti tassa corassa nāmaṃ.

Mahākassapatheravattuvaṇṇanā

231. Pāvāyāti pāvā nagarato. Āvajjanapaṭibaddhattā jānanassa anāvajjitattā satthu parinibbānaṃ ajānanto “**dasabalaṃ passissāmi**”ti thero cintesi, satthu sarīre vā satthusaññaṃ uppādentō tathā cintesi. Tenevāha “**atha bhagavantaṃ ukkhipivā**”ti. “**Dhuvāṃ parinibbutō bhavissati**”ti cintesi pārisesañāyena. Jānantopi thero ājīvakaṃ pucchiyeva, pucchane pana kāraṇaṃ sayameva pakāsetuṃ “**kiṃ panā**”tiādi āradhamaṃ.

Ajja sattāhaparinibbutoti ajja divasato paṭilomato sattame ahaṇi parinibbutō.

232. Nāḷiyā vāpakenāti nāḷiyā ceva thavikāya ca.

Mañjuketi mañjubhāṇine madhurassare. Paṭibhāneyyakeṭi paṭibhānavante. Bhuñjitvā pātabbayāgūti paṭhamamaṃ bhuñjitvā pivitabbayāgu.

Tassāti subhaddassa vuḍḍhapabbajitassa.

Ārādhitasāsaneṭi samāhitasāsane. Alanti samattho. Pāpoti pāpapuggalo. Osakkāpetunti hāpetuṃ antaradhāpetuṃ.

Pañhavārāti pañhā viya vissajjanāni “yasmaṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”tiādinā, (dha. sa. 1.1) “yasmaṃ samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti”tiādinā (dha. sa. 1.251) ca pavattāni **ekaṃ dve bhūmantarāni**. Mūle naṭṭhe pisācasadisā bhavissāmāti yathā rukkhe adhvatho pisāco tassa sākāparivāre naṭṭhe khandhaṃ nissāya vasati, khandhe naṭṭhe mūlaṃ nissāya vasati, mūle pana naṭṭhe anissayova hoti, tathā bhavissāmāti attho. Atha vā **mūle naṭṭheti** pisācena kira rukkhaḡacchādīnaṃ kañcīdeva mūlaṃ chinditvā attano puttassa dīnaṃ, yāva taṃ tassa hatthato na vigacchati, tāva so taṃ padesaṃ adissamānarūpo vicarati. Yadā pana tasmaṃ kenaci acchinnabhāvena vā sativippavāsavasena vā naṭṭhe manussānampi dissamānarūpo vicarati, taṃ sandhāyāha “**mūle naṭṭhe pisācasadisā bhavissāmā**”ti.

Maṃ kāyasakkaṃ katvāti taṃ paṭipadaṃ kāyena sacchikatavantaṃ tasmā tassā desanāya sakkhibhūtaṃ maṃ katvā. Paṭicchāpesi taṃ paṭicchāpanaṃ kassapasuttēna dīpetabbaṃ.

233. Candanaghaṭikābhūllato **candanacitakā**.

Taṃ sutvāti taṃ āyasmatā anuruddhattherena vuttaṃ devatānaṃ adhippāyaṃ sutvā.

234. Dasikatantaṃ vāti paliveṭṭhitaahatakāsikavattānaṃ dasaṭṭhānena tantumattampi vā. Dārukkaṇḡhandhaṃ vāti candanādicitakadārukkaṇḡhandhaṃ vā.

235. Samudāyesu pavattavohārānaṃ avayavesu dissanato sarīrassa avayavabhūṭāni aṭṭhīni “**sarīrāni**”ti vuttāni.

Na vippakiriṃsūti sarūpeneva ṭhitāti attho. “Sesā vippakiriṃsū”ti vatvā yathā pana tā vippakiṇṇā ahesuṃ, taṃ dassetuṃ “**tatthā**”tiādi vuttaṃ.

Udakadhārā nikkhamitvā nibbāpesunti devatānubhāvena. Evaṃ mahatiyo bahū udakadhārā kimatthāyāti āha “**bhagavato citako mahanto**”ti. Mahā hi so vīsaratanasatiko. Aṭṭhadantakehīti

naṅgalehi aṭṭheva hi nesam dantasadisāni potthāni honti, tasmā “aṭṭhadantakāni”ti vuccati.

Dhammakathāva pamāṇanti ativiya acchariyabbhutabhāvato passantānaṃ, suṇantānañca sātisaṃ pasādāvahabhāvato, savisesaṃ buddhānubhāvādīpanato. Parinibbutassa hi buddhassa bhagavato evarūpo ānubhāvoti taṃ pavattiṃ kathentānaṃ dhammakathikānaṃ attano ñāṇabalānurūpaṃ pavattiyamānā dhammakathā evettha pamāṇaṃ vaṇṇetabbassa atthassa mahāvisayattā, tasmā vaṇṇanābhūmi nāmesāti adhippāyo. **Catujjātiyagandhaparibhaṇḍaṃ kāretvāti** tagarakuṅkumayavanapupphatamālapattāni pīsitvā katagandhena paribhaṇḍaṃ kāretvā. **Khacitvāti** tattha tattha olambanavasena racetvā, gandhavatthūni gahetvā ganthitamālā **gandhadāmāni** ratanāvaḷiyo **ratanadāmāni**. Bahikilañjaparikkhepassa, antosañjaparikkhepassa karaṇena **sāṇikilañjaparikkhepaṃ kāretvā**. Vātaggāhīniyo paṭākā **vātaṭākā**. Sarabharūpapādako pallaṅko sarabhamayapallaṅko, tasmīṃ **sarabhamayapallaṅke**.

Sattihatthā purisā **sattiyo** taṃsahacaraṇato yathā “kuntā pacarantī”ti, tehi samantato rakkhāpanaṃ pañcakaraṇanti āha “**sattihatthehi purisehi parikkhipāpetvā**”ti. **Dhanūhīti** etthāpi eseva nayo. **Sannāhagavacchikaṃ viya katvā** nirantarāvaṭṭhitaārakkhasannāhena gavacchijālaṃ viya katvā.

Sādhukīḷanti saparahitaṃ sādhanatṭhena sādhu, tesam kīḷitaṃ uḷārapuññapasavanato, samparāyikatthāvirodhikaṃ kīḷāvihārenti attho.

Sarīradhātuvibhajanavaṇṇanā

236. Imināva niyāmenāti yena nīhārena mahātale nisinno kañci parihāraṃ akatvā kevalaṃ iminā niyāmeneva. **Supinakoti** dussupinako. **Dukūladupaṭṭaṃ nivāsetvāti** dve dukūlavatthāni ekajjhaṃ katvā nivāsetvā. Evañhi tāni sokasamappitassāpi abhassitvā tiṭṭhanti.

Abhisekasiñcakoti rajjābhiseke abhisekamaṅgalasiñcako uttamamaṅgalabhāvato. **Visaññī jāto** yathā taṃ bhagavato guṇavisesāmatarasaññūtāya avaṭṭhitapemo pothujjanikasaddhāya patiṭṭhitapasādo katūpakāratāya sañjanitacittamaddavo.

Suvaṇṇabimbisakavaṇṇanti suviracita apassenasadisaṃ.

Kasmā panettha pāveyyakā pāliyaṃ sabbapacchato gahitā, kiṃ te kusinārāya āsannatarāpi sabbapacchato uṭṭhitā? Āma, sabbapacchato uṭṭhitāti dassetuṃ “**tattha pāveyyakā**”tiādi vuttaṃ.

Dhātupāsanatthanti satthu dhātūnaṃ payirupāsanāya. **Nesam pakkhā ahesuṃ** “ñāyena tesam santakā dhātuyo”ti.

237. Doṇagajjitaṃ nāma avoca satthu avatthattayūpasamhitam. Etadatthameva hi bhagavā maggaṃ gacchanto “pacchato āgacchanto doṇo brāhmaṇo yāva me padavaḷaṅgaṃ passati, tāva mā vigacchatū”ti adhiṭṭhāya aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi. Doṇopi kho brāhmaṇo “imāni sadevake loke aggapuggalassa padāni”ti sallakkhento padānūsārena satthu santikaṃ upagacchi, sathāpissa dhammaṃ desesi, tenapi so bhagavati nivīṭṭhasaddho ahosi. Etadavoca, kiṃ avocāti āha “**suṇantu...pe... avocā**”ti.

Kāyena ekasannipātā vācāya ekavacanā abhinnavacanā evaṃ samaggā hotha. Tassa panidaṃ kāraṇanti āha “**sammodamānā**”ti. Tenāha “**cittēnāpi aññamaññaṃ sammodamānā hothā**”ti.

238. Tato tato samāgatasaṅghānanti tato tato attano vasanaṭṭhānato samāgantvā sannipatitabhāvena samāgatasaṅghānaṃ. Tathā samāpatitasamūhabhāvena **samāgatagaṇānaṃ**.

Vacanasampannicchanena **paṭissuṇitvā**.

Dhātuthūpapūjāvaṇṇanā

239. Yakkhaggāho devatāveso. **Khipitakaṃ** dhātukkabhāṃ uppādetvā khipitakarogo. **Arocako** āhārassa aruccanarogo.

Sattamadivaseti sattavassasattamāsato parato sattame divase. **Balānurūpenāti** vibhavabalānurūpena.

Pacchā saṅgītikārakāti dutiyaṃ tatiyaṃ saṅgītikārakā. **Dhātūnaṃ antarāyaṃ disvāti** tattha tattha cetiye yathāpatiṭṭhāpitabhāveneva ṭhitānaṃ dhātūnaṃ micchādiṭṭhikānaṃ vasena antarāyaṃ disvā, mahādhātunidhānena sammadeva rakkhitānaṃ anāgate asokena dhammaraññā tato uddharitvā vitthāritabhāve kate sadevakassa lokassa hitasukhāvahabhāvañca disvāti adhippāyo.

Paricaraṇamattamevāti gahetvā paricaritabbadhātumattameva. Rājūnaṃ hatthe **ṭhapetvā**, na cetiyesu. Tathā hi pacchā asokamahārājā cetiyesu dhātūnaṃ na labhati.

Purimaṃ purimaṃ katassa gaṇhanayogyaṃ pacchimaṃ pacchimaṃ kārento **aṭṭha aṭṭha haricandanādīmāye karaṇḍe ca thūpe ca kāresi**. Lohitacandanamayādīsipi eseva nayo. **Maṇikaraṇḍesūti** lohitaṅkamasāragallaphalikamāye ṭhapetvā avasesamaṇiviccittakesu karaṇḍesu.

Thūpārāmacetiyaṃ māṇanti devānaṃpiyatissamahārājena kāritacetiyaṃ māṇaṃ.

Mālā mā milāyantūti “yāva asoko dhammarājā bahi cetiyāni kāretuṃ ito dhātuyo uddharissati, tāva mālā mā milāyantū”ti **adhiṭṭhahitvā**. **Āviñchanarajjuyanti** aggaḷāviñchanarajjuyaṃ. **Kuñcikaṃ muddikanti** dvāravivaraṇatthaṃ kuñcikañceva muddikañca.

Vālasaṅghātayanti kukkulaṃ paṭibhayadassanaṃ aññamaññapaṭibaddhagamanāditāya saṅghāṭitarūpakayantaṃ yojesi. Tenāha “**kaṭṭharūpakāni**”tiādi. **Āṇiyā bandhitvāti** anekakaṭṭharūpavicittayantaṃ attano devānubhāvena ekāya eva āṇiyā bandhitvā vissakammo devalokameva gato. “**Samantato**”tiādi pana tasmim dhātunidāne ajātasattuno kiccavisesānuṭṭhānadassanaṃ.

“Asukaṭṭhāne nāma dhātunidhāna”nti raññā pucchite “tasmim sannipāte visesalābhino nāhesu”nti keci. “Attānaṃ nigūhitvā tassa vuḍḍhatarassa vacanaṃ nissāya vīmaṃsanto jānissatīti na kathesu”nti apare. **Yakkhadāsaketi** upahārādividhinā devatāvesanake bhūtāviggāhake.

Imaṃ padaṃti “evametam bhūtapubba”nti dutiyasaṅgītikārehi ṭhapitaṃ imaṃ padaṃ. Mahādhātunidhānampi tassa atthaṃ katvā **tatiyasaṅgītikārāpi ṭhapayimsu**.

Mahāparinibbānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

4. Mahāsudassanasuttavaṇṇanā

Kusāvātīrājadhānīvaṇṇanā

242. Sovanṇamayāti suvanṇamayā. **Ayaṃ pākāroti** sabbaratanamāyo pākāro. **Tayo tayoti** anto ca tayo, bahi ca tayoti tayo tayo.

Esikatthambho indakhīlo nagarasobhano alaṅkāratthambho. Aṅgīyati nāyati puthulabhāvo etenāti

aṅgaṃ, parikkhepo. Tiporisam aṅgaṃ etissāti **tiporisāṅgā**. Tenāha “**tenā**”tiādi. **Tena** pañcathappamāṇena tiporisena. **Pañṇaphalesupīti** sabbaratanamayānaṃ tālānaṃ pañṇaphalesupi. **Eseva nayoti** “pañṇesu ekaṃ pattakaṃ sovaṇṇamayam, ekaṃ rūpiyamayaṃ. Phalesupi eko lekhābhāvo sovaṇṇamayo, eko rūpiyamayo”tiādiko ayamatto atidiṭṭho. **Pākārantareti** dvinnaṃ dvinnaṃ pākārānaṃ antare. **Ekekā hutvā ṭhitā** tālapanti.

Chekoti paṭu suvisado, so cassa paṭubhāvo manosāroti āha “**sundaro**”ti. **Raṅjetunti** rāgaṃ uppādetuṃ. **Khamatevāti** rocateva. **Na bībhacchetīti** na tajjeti, sotasukhabhāvato piyāyitabbo ca hoti. Kumbhathuṇadaddarikādi **ekatalaṃ tūriyaṃ**. **Ubhayatalaṃ** pākāṭameva. **Sabbato pariyaṇaddhaṃ** caturassaambaṇakaṃ, paṇavādi ca. **Vaṃsādīti ādi-saddena** saṅkhādikaṃ saṅgaṇhāti. **Sumucchitassāti** suṭṭhu pariyaṭṭassa. **Pamāṇeti** nātidalḥanātisithilatāsankhāte majjhime mucchanappamāṇe. **Hatthaṃ vā pādaṃ vā cāletvāti** hatthalayapādalaye sajjetvā. **Naccantāti** sākhānaccam naccantā.

Cakkaratanavaṇṇanā

243. Uposathaṃ vuccati aṭṭhaṅgasamannāgataṃ sabbadivasesu gahaṭṭhehi rakkhitabbasīlaṃ, samādānavasena taṃ tassa atthīti uposathiko, tassa **uposathikassa**. Tenāha “**samādinnauposathāṅgassā**”ti. **Tadāti** tasmiṃ kāle. Kasmiṃ pana kāleti? Yasmiṃ kāle cakkavattibhāvasaṃvattaniyadānasīlādipuñṇasambhārasamudāgasampanno pūritacakkavattivatto kāladīpadesavisesapaccājātiyā ceva kularūpabhogādhipateyyādiguṇavisesasampattiyā ca tadanurūpe attabhāve ṭhito hoti, tasmiṃ kāle. Tādise hi kāle cakkavattibhāvī purisaviseso yathāvuttaguṇasamannāgato rājā khattiyo muddhāvasitto visuddhasīlo anuposathaṃ satahassavissajjanādinā sammāpaṭipattiṃ paṭipajjati, na yadā cakkaratanaṃ uppajjati, tadā eva. Ime ca visesā sabbacakkavattīnaṃ sādharmaṇavasena vuttā. Tenāha “**pātova...pe... dhammatā**”ti. Bodhisattānaṃ pana cakkavattibhāvāvahaguṇāpi cakkavattiguṇāpi sātisayāva honti.

Vuttapakārapuñṇakammappaccayanti

cakkavattibhāvāvahadānadamasamāyamadipuñṇakammahetukaṃ. **Nīlamaṇisaṅghātasadisanti** indanīlamaṇisaṅcayasamānaṃ. **Dibbānubhāvayuttattāti** dassaneyyātā, manuñṇaghosātā, ākāsaḡamītā, obhāsavissajjanā, appaṭighātātā, rañño icchitathānippattikāraṇatāti evamādīhi dibbasadisehi ānubhāvehi samannāgatattā, etena dibbaṃ viyāti dibbanti dasseti. Na hi taṃ devalokapariyāpannaṃ. Sahassaṃ arā etassāti vā **sahassāraṃ**. **Sabbehi ākārehi** sabbehi sundarehi paripuñṇāvayave lakkhaṇasampanne cakke icchitabbehi ākārehi. **Paripūranti** paripuñṇaṃ, sā cassā pāripūriṃ idāneva vitthāressati.

Panālīti chiddaṃ. **Suddhasiniddhadantapantiyā** nibbivarāyāti adhippāyo. Tassā pana panālīyā samantato passassa rajatamayattā **sārarajatamayā** vuttā. Yasmā cassa cakkassa rathacakkassa viya antobhāvo nāma natthi, tasmā vuttaṃ “**ubhosupi bāhirantesū**”ti. Kataparikkhepā hoti panālīti yojanā. **Nābhipanālīparikkhepapaṭṭesūti** nābhiparikkhepapaṭṭe ceva nābhiyā panālīparikkhepapaṭṭe ca.

Tesanti arānaṃ. **Ghaṭakā** nāma alaṅkārabhūtā khuddakapuñṇaghaṭā. Tathā **maṇikā** nāma muttāvaḡlikā. **Paricchedalekhā** tassa tassa paricchedadassanavasena ṭhitā paricchinnaḡlekhā. **Ādi-saddena** mālakammādiṃ saṅgaṇhāti. **Suvibhattānevāti** añṇamañṇaṃ asaṃkiñṇattā suṭṭhu vibhattāni.

“**Surattā**”tiādīsu **surattaggahaṇena** mahānāmavaṇṇataṃ paṭikkhipati, **suddhaggahaṇena** saṃnkiliṭṭhataṃ, **siniddhaggahaṇena** lūkhatam. Kāmaṃ tassa cakkaratanaṃ nemimaṇḡdalaṃ asandhikameva nibbattaṃ, sabbatthakameva pana kevalaṃ pavāḡavaṇṇena ca sobhatīti pakaticakkassa sandhiyuttaṭṭhāne surattasuvāṇṇapaṭṭādīmayāhi vaṭṭaparicchedalekhāhi pañṇāyamānāhi sasandhikā viya dissantīti āha “**sandhīsu panassā**”tiādi.

Nemimaṇḡdalapiṭṭhiyanti nemimaṇḡdalassa piṭṭhipadese. Ākāsaḡaribhāvato hissa tattha vātaggāhī

pavāḷadaṅḍo hoti. **Dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ antareti** dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ antare samīpe padese. **Chiddamaṅḍalakhacitoti** maṅḍalasaṅḥānachiddavicitto. **Sukulasamannāhatassāti** suṭṭhu kusalena sippinā pahatassa, vāditassāti attho. **Vaggūti** manoramo. **Rajanīyoti** suṅantānaṃ rāguppāḍako. **Kamanīyoti** kanto. **Samosaritakusumadāmāti** olambitasugandhakusumadāmā. **Nemiparikkhepassāti** nemipariyantaparikkhepassa. Nābhipanāḷiyā dvinnaṃ passānaṃ vasena “**dvinnampi nābhipanāḷīna**”nti vuttaṃ. Ekā eva hi sā panāḷi. **Yehīti** yehi dvīhi mukhehi. Puna **yehīti** yehi muttakalāpehi.

Odhāpayamānanti sotuṃ avahitāni kurumānaṃ.

Cando purato cakkaratanaṃ pacchāti evaṃ **pubbāpariyena** pubbāparabhāvena.

Antepurassāti anurādhapure rañño antepurassa. **Uttarasīhapañjarasadiseti** tadā rañño pāsāde tādisassa uttaradisāya sīhapañjarassa labbhamānattā vuttaṃ. **Sukhena sakkāti** kiñci anāruhitvā, sarīrañca anullaṅghitvā yathāḥhiteneva hatthena pupphamuṭṭhiyo khipitvā **sukhena sakkā hoti pūjetuṃ**.

Nānāvīrāgaratanappabhāsamujjalanti nānāvīdhavicittavaṇṇaratanobhāsapabhassaraṃ. **Ākāsaṃ abbhuggantvā pavatteti** āgantvā ṭhitatṭhānato upari ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte.

244. Rājāyuttāti rañño kicce āyuttakapurisā.

Sineruṃ vāmapassena katvā tassa dhurataraṃ gacchanto “**vāmapassena sineruṃ pahāyā**”ti vuttaṃ.

Vinibbedhenāti tiriyaṃ vinivijjhanavasena. **Sannivesakkhamoti** khandhāvārasannivesayogyo. **Sulabhāhārupakaraṇoti** sukheveva laddhabbadhaññagorasadārutiṇḍibhojanasādhanō.

Paracakkanti parassa rañño senā, āṇā vā.

Āgamananandanoti āgamanena nandijjanano. Gamanena socetīti **gamanasocano**. **Upakappethāti** uparūpari kappetha, saṃvidahatha upanethāti attho. **Upaparikkhitvāti** hetutopi sabhāvatopi phalatopi diṭṭhadhammikasamparāyikādiādīnavatopi vīmaṃsitvā. Vibhāventi paññāya atthaṃ vibhūtaṃ karontīti **vibhāvino**, paññavanto. **Anuyantāti** anuvattakā, anuvattakabhāveveva, pana rañño ca mahānubhāvena te jigucchānavasena pāpato anoramantāpi ekacce ottappavasena oramantīti veditabbaṃ.

Ogacchamānanti osīdantaṃ. **Yojanamattanti** vitthārato yojanamattaṃ padesaṃ. Gambhīrabhāvena pana yathā bhūmi dissati, evaṃ ogacchati. Tenāha “**mahāsamuddatala**”ntiādi. **Ante cakkaratanaṃ** udakena senāya anajjhottharaṇatthaṃ. Puratthimo mahāsamuddo pariyanto etassāti puratthimamahāsamuddapariyanto, taṃ **puratthimamahāsamuddapariyantaṃ**, puratthimamahāsamuddaṃ pariyantaṃ katvāti attho.

Cāturantāyāti catusamuddantāya, puratthimadisādicatukoṭṭhāsantāya vā. **Sobhayamānaṃ viyāti viya-saddo** nipātamattaṃ. Attano acchariyaguṇehi sobhantameva hi taṃ tiṭṭhati. Pāḷiyampi hi “**upasobhayamānaṃ**” tveva vuttaṃ.

Hatthiratanavaṇṇanā

246. Haricandanādīhīti ādi-saddena catujjātiyagandhādīṃ saṅgaṇhāti. **Āgamaṃ cintethāti vadanti** cakkavattivatassa pūritatāya paricitattā. Kāḷatilakādīnaṃ abhāvena **visuddhasetasarīro**. **Sattapatitṭhoti** bhūmiḥusanakehi vāladhi, varaṅgaṃ, hatthoti imehi ca tīhi, catūhi pādehi cāti sattahi

avayavehi patiṭṭhitattā sattapatiṭṭho. **Sabbakanīṭṭhoti** sabbehi chaddantakulahatthīhi hīno. **Uposathakulā sabbajetṭhoti** uposathakulato āgacchanto tattha sabbappadhāno āgacchatīti yojanā. **Vuttanayenāti** “mahādānaṃ datvā”tiādīnā vuttana nayena. Cakkavattīnaṃ, cakkavattiputtānañca cakkavattīṃ uddissa **cintayantānaṃ āgacchati**. **Apanetvāti** attano ānubhāvena apanetvā. Gandhameva hi tassa itare hatthī na sahanāti.

Gharadhenuvacchako viyāti ghare paricitadhenuyā tattheva jātasamvaddhavacchako viya. **Sakalopathavinti** sakalaṃ jambudīpasaññitaṃ pathaviṃ.

Assaratanavaṇṇanā

247. **Sindhavakulatoti** sindhavassājānīyakulato.

Maṇiratanavaṇṇanā

248. **Sakaṭanābhisamapariṇāhanti** pariṇāhato mahāsakaṭassa nābhiyā samappamāṇaṃ. **Ubhosu antesūti** heṭṭhā, upari cāti dvīsu antesu. **Kaṇṇikapariyantatoti** dvinnaṃ kañcanapadumānaṃ kaṇṇikāya pariyantato. **Muttājālake ṭhapetvāti** suvisuddhe muttamaye jālake patiṭṭhāpetvā. **Aruṇuggamanavelā viyāti** aruṇuggamanasīsenā sūriyaudayakkhaṇaṃ upalakkheti.

Itthiratanavaṇṇanā

249. “Itthiratanāṃ pātubhavatī”ti vatvā kutassā pātubhāvoti dassetuṃ “**maddarājakulato**”tiādi vuttaṃ. Maddaraṭṭhaṃ kira jambudīpe abhirūpānaṃ itthīnaṃ uppattiṭṭhānaṃ. Tathā hi “siñcayamahārājassa devī, vessantaramahārājassa devī, bhaddakāpilānī”ti evamādi itthiratanāṃ maddaraṭṭhe eva uppannaṃ. **Puññānubhāvenāti** cakkavattirañño puññatejena.

Sanṭhānapāripūriyāti hatthapādādisarīravayavānaṃ susanṭhitāya. Avayavapāripūriyā hi samudāyapāripūrisiddhi. **Rūpanti** sarīraṃ “rūpaṃ tveva saṅkhaṃ gacchatī”tiādīsu (ma. ni. 1.306) viya. **Dassanīyāti** surūpabhāvena passitabbayuttā. Tenāha “**dissamānāvā**”tiādi. **Somanassavasena cittaṃ pasādeti** yoniso cintentānaṃ kammaphalasaddhāya vasena. **Pasādāvahattāti** kāraṇavacanena yathā pāsādikātāya vaṇṇapokkharatāsiddhi vuttā, evaṃ dassanīyatāya pāsādikātāsiddhi, abhirūpatāya ca dassanīyatāsiddhi vattabbāti nayaṃ dasseti. Paṭilomato vā vaṇṇapokkharatāya pāsādikātāsiddhi, pāsādikātāya dassanīyatāsiddhi, dassanīyatāya abhirūpatāsiddhi yojetabbā. Evaṃ sarīrasampattivāsena abhirūpatādike dassetvā idāni sarīre dosābhāvavasenāpi te dassetuṃ “**abhirūpā vā**”tiādi vuttaṃ. Tattha yathā pamāṇayuttā, evaṃ ārohapariṇāhayogato ca pāsādikā nātidīghatādayo, evaṃ manussānaṃ dibbarūpatāsampattipīti “**appattā dibbavaṇṇa**”nti vuttaṃ.

Ārohasampatti vuttā ubbedhena pāsādikabhāvato. **Pariṇāhasampatti** vuttā kisathūladosaḥbhāvato. **Vaṇṇasampatti vuttā** vivaṇṇatābhāvato. **Kāyavipattiyāti** sarīradosassa. **Satavāravihatassāti** sattakkhattuṃ vihatassa, “satavāravihatassā”ti ca idaṃ kappāsapicivasena vuttaṃ, tūlapicuno pana vihananameva natthi. Kuṅkumatagaraturukkhayavanapupphāni **catujjāti**. “Tamālatagaraturukkhayavanapupphāni”ti apare.

Aggidaddhā viyāti āsanagatena agginā daḍḍhā viya. **Paṭhamamevāti** rājānaṃ disvāpi kiccantarappasutā ahutvā kiccantarato paṭhamameva, dassanasamakālaṃ evāti attho. Rañño nisajjāya pacchā nipātanaṃ nisīdanaṃ sīlaṃ etissāti **pacchānipātini**. Taṃ taṃ attanā rañño kātābbakiccaṃ “kiṃ karomī”ti pucchitabbatāya kiṃ karaṇaṃ paṭisāvetīti **kiṃkārapaṭissāvini**.

Mātugāmo nāma yebhuyyena saṭṭhājātiko, itthiratanassa pana taṃ natthīti dassetuṃ “**svāssā**”tiādi

vuttam.

Guṇāti rūpaṇā ceva ācāraṇā ca. **Purimakammānubhāvenāti** katassa purimakammassānubhāvena itthiratanassa tabbhāvasaṃvattaniyassa purimakammassa ānubhāvena. Cakkavattinopi parivārasaṃvattaniyaṃ puññakammaṃ tādissa phalavisesassa upanissayo hotiyeva. Tenāha “**cakkavattino puññaṃ upanissāyā**”ti, etena sesesupi saviññākaratanesu attano kammavasena nibbattesupi tesam tesam visesānaṃ tadupanissayatā vibhāvitā evāti daṭṭhabbā. Pubbe ekadesavasena labbhamānā pāripūrī rañño cakkavattibhāvūpagamanato paṭṭhāya sabbākāraparipūrā jātā.

Gahapatiratanavaṇṇanā

250. Pakatiyā vāti sabhāveneva cakkaratanapātubhāvato pubbepi. Yādisaṃ rañño cakkavattissa puññabalaṃ nissāya yathāvuttā cakkaratanānubhāvanibbatti, tādissa etassa puññabalaṃ nissāya gahapatiratanassa kammavipākajaṃ dibbacakkuṃ nibbattetīti āha “**cakkaratanānubhāvasahita**”nti. Kāraṇassa hi ekasantatipatatāya, phalassa ca samānakālikatāya tathāvacanaṃ.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

251. “Ayaṃ dhammo, ayaṃ adhammo”tiadinā kammassakatāvabodhanasaṅkhātassa paṇḍitabhāvassa atthitāya **paṇḍito**. Bāhusaccabyattiyā **byatto**. Sabhāvasiddhāya medhāsaṅkhātāya pakatipaññāya atthitāya **medhāvī**. Attano yāthāvabuddhamatthaṃ paresaṃ vibhāvetuṃ pakāsetuṃ samatthatāya **vibhāvī**. **Vavatthapetunti** nicchituṃ.

Catuiddisamannāgatavaṇṇanā

252. Vipaccanaṃ vipāko, vipāko eva **vepāko** yathā “vikatameva vekata”nti. Samaṃ nātisītanācūṇhatāya avisamaṃ bhuttassa vepāko etissā atthīti samavepākinī, tāya **samavepākinīyā**.

Dhammapāsādapokkharāṇivaṇṇanā

253. Janarāsīṃ kāretvā tena janarāsīnā khaṇitvā **na māpesi**. Kiñcarahīti āha “**rañño panā**”tiādi. Tattha kāraṇaṃ parato āgamissati. **Ekāya** vedikāya **parikkhittā** pokkharāṇiyo. **Pariveṇaparicchedapariyanteti** ettha **pariveṇaṃ** nāma samantato vivaṅgaṇabhūtaṃ pokkharāṇiyā tīraṃ, tassa paricchedabhūte pariyanthe **ekāya** vedikāya parikkhittā pokkharāṇiyo. **Etadahosīti** etaṃ “yaṃnūnāhaṃ imāsu pokkharāṇīsū”tiādikaṃ ahosīti. **Sabbotukanti** sabbesu utūsu pupphanakaṃ. **Nānāvaṇṇauppabalijādīnīti** rattanīlādinānāvaṇṇapupphena pupphanakauppabalijādīni. **Jalajathalajamālanti** jalajathalajapupphamālaṃ.

254. Paricāravasenāti taṅkhaṇikaparicāravasena, idaṅca paṭhamaṃ paṭṭhapitaniyāmeneva vuttam, pacchā pana yānasayanādīni viya itthiyopi atthikānaṃ pariccattā eva. Tenāha “itthīhipī”tiādi. **Pariccāgavasenāti** nirapekkhapariccāgavasena. Dīyatīti **dānaṃ**, deyyavatthu. Taṃ aggīyati nissajjīyati etthāti **dānaggaṃ**, parivesanattānaṃ. **Tādisāni atthīti** yādisāni rañño dānagge khomasukhumādīni vatthāni, tādīsāni **yesaṃ** attano santakāni santi. **Ohāyāti** pahāya tattheva ṭhapetvā. Attho atthi yesaṃ teti **atthikā**. Evaṃ **anattikāpi** daṭṭhabbā.

255. Kalahasaddopīti pi-saddena dānādhīppāyena gehato nīhataṃ puna gehaṃ pavesetuṃ na yuttanti imamattaṃ samucceti. Tenāha “**na kho etaṃ amhākaṃ patirūpa**”ntiādi (dī. ni. 2.255).

257. Uṇḥisamatthaketi sikhāpariyantamatthake. **Paricchedamatthaketi** pāsādaṅgaṇaparicchedassa matthake.

258. Haratīti ativiya pabhassarabhāvena cakkhūni paṭiharantaṃ duddikkhatāya diṭṭhiyo harati apantantaṃ viya hoti. Taṃ pana haraṇaṃ nesamaṃ paripphandanenāti āha “**phandāpeti**”ti.

Paṭhamabhānavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jhānasampattivaṇṇanā

260. Mahatiyā iddhiyāti mahantena icchitatthasamijjanena. **Tesamyeva** icchiticchitatthānaṃ. “**Anubhavitabbāna**”nti iminā ānubhāva-saddassa kammaśādanantaṃ dasseti. Pubbe sampannaṃ katvā deyyadhammapariccāgassa katabhāvaṃ dassento “**sampattipariccāgassā**”ti āha. Attānaṃ dameti etenāti **damo**.

Bodhisattapubbayogavaṇṇanā

Assāti mahāsudassanarañño. **Eko theroti** appaññāto nāmagottato aññataro puthujjano thero. **Theraṃ disvāti** aññatarasmiṃ rukkhamūle nisinnaṃ disvā. **Kaṭṭhattharaṇanti** kaṭṭhamayaṃ attharaṇaṃ, dāruphalakanti attho.

Paribhogabhājananti pānīyaparibhojanīyādiaparibhogayogyaṃ bhājanaṃ. **Āraṇṇakanti** sūcivijjanakaraṇakaṃ. **Pippalikanti** khuddakasatthakaṃ. **Udakatumbakanti** kuṇḍikaṃ.

Kūṭāgāradvāreyeva nivattesīti kūṭāgāraṃ pavitṭhakālato paṭṭhāya tesamaṃ micchāvitakkānaṃ pavattiyā okāsaṃ nādāsī.

261. Kasiṇameva paññāyati mahāpurisassa tattha tattha katādhikārattā, tesaṅca padesānaṃ suparikammakatakasiṇasadisattā.

262. Cattāri jhānānti cattāri kasiṇajjhānāni. Kasiṇajjhānappamaññānaṃyeva vacanaṃ tāsamaṃ tadā ādaragāravavasena nibbattitattā. Mahābodhisattānañhi arūpajjhānesu ādaro natthi, abhiññāpadaṭṭhānantaṃ pana sandhāya tānipi nibbattenti, tasmā mahāsatto tāpasaparibbājakakāle yattake lokiyaguṇe nibbatteti, te sabbepi tadā nibbattesiyeva. Tenāha “**mahāpuriso panā**”tiādi.

Caturāsītinagarasahassādivaṇṇanā

263. Abhiharitabbabhānti upanetabbabhāntaṃ.

264. Nibaddhavattanti pubbe upanibaddhaṃ pākavattaṃ.

Subhaddādeviupasaṅkamanavaṇṇanā

265. Āvaṭṭetvāti ativisitvā. Yaṃ yaṃ rañño icchitaṃ dānūpakaraṇaṅceva bhogūpakaraṇaṅca, tassa tassa tatheva samiddhabhāvaṃ vitthavati.

266. Sace pana rājā jīvite chandaṃ janeyya, ito parampi ciraṃ kālaṃ tiṭṭheyya mahiddhiko mahānubhāvoti evamaṃ mahajjhāsayā devī bhogesu, jīvite ca rājānaṃ sāpekkhaṃ kātuṃ vāyami. Tena vuttaṃ “mā heva kho rājā”tiādi. Tenevāha “**tassa kālaṅkiriyaṃ anicchamānā**”tiādi. **Chandaṃ janehīti** ettha **chanda**-saddo taṇhāpariyāyoti āha “**pemaṃ uppādehī**”ti. Apekkhati ārammaṇaṃ etāya na vissajjetīti **apekkhā**, taṇhā.

267. Garahitāti ettha kehi garahitā, kasmā ca garahitāti antolīnaṃ codanaṃ vissajjento

“**buddhehi**”tiādimāha, tena viññugarahitattā, duggatisaṃvattaniyato ca sāpekkhakālakiriya parivajjetabbāti dasseti.

268. Ekamantaṃ gantvāti rañño cakkhupathaṃ vijahitvā.

Brahmalokūpagamanavaṇṇanā

269. Soṇassāti koḷivīsassa soṇassa. **Ekā bhattapātīti** ekaṃ bhattavaḍḍhitakaṃ. **Tādisaṃ bhattanti** tathārūpaṃ garuṃ madhuraṃ siniddhaṃ bhattaṃ. **Bhuttānanti** bhuttavantānaṃ.

271. Dāsamanussāti dāsā ceva āyuttakamanussā ca.

Idāni yathāvuttāya rañño mahāsudassanassa bhogasampattiyā kammaśarikkhataṃ uddharanto “**etāni panā**”tiādimāha, taṃ suviññeyyameva.

272. Ādito paṭṭhāyāti samudāgamanato paṭṭhāya. Yattha taṃ puññaṃ āyūhitaṃ, yato sā sampatti nibbattā, tato tatiyattabhāvato pabhutī. Mahāsudassanassa jātakadesanā hi tadā samudāgamanato paṭṭhāya bhagavatā desitāti. **Paṃsvāgārakīlaṃ viyāti** yathā nāma dāraḥ paṃsūhi vāpigeḥabhojanādīni dassentā yathāruḥi kīḷitvā gamanakāle sabbāṃ taṃ vidhaṃsentā gacchanti, evameva bhagavā mahāsudassanakāle attanā anubhūtaṃ dibbasampattisadisāṃ acinteyyānubhāvasampattiṃ vitthārato dassetvā puna attano desanaṃ ādīnavanissaraṇadassanavasena vivaṭṭābhimukhaṃ viparivattento “sabbā sā sampatti aniccatāya vipariṇatā vidhaṃsitā”ti **dassento “passānandā”tiādimāha. Vipariṇatāti** vipariṇāmaṃ sabhāvavigamaṃ gatā. Tenāha “**pakativijahanenā**”tiādi. **Pakatīti** sabhāvadhamaṇānaṃ udayavayaparicchinnō kakkhaḷaphusaṇādisabhāvo, so bhaṅgakkhaṇato paṭṭhāya jahito, pariccajanto sabbaso nattheva. Tenāha “**nibbutapadīpo viya apaññattikabhāvaṃ gatā**”ti.

Ettāvātāti ādito paṭṭhāya pavattena ettakena desanāmaggena. Anekāni vassakoṭisatasahassāniyeva ubbedho etissāti **anekavassakoṭisatasahassubbedhā. Aniccalakkhaṇaṃ ādāyāti** taṃ sampattigataṃ aniccalakkhaṇaṃ desanāya gahetvā vibhāvetvā. Yathā nisseṇimuccane tādisaṃ satahatthubbedhaṃ rukkhaṃ pakatipurisena ārohituṃ na sakkā, evaṃ aniccatāvibhāvanena tassā sampattiyā apekkhānisseṇimuccane kenaci ārohituṃ na sakkāti āha “**aniccalakkhaṇaṃ ādāya nisseṇim muñcanto viyā**”ti. **Tenevāti** yathāvuttakāraṇeneva, ādito sātisaṃyamaṃ kāmesu assādaṃ dassetvāpi upari nesāṃ “passānandā”tiādinā ādīnavaṃ, okāraṃ, saṃkilesaṃ, nekkhamme ānisaṃsaṅca vibhāvetvā desanāya niṭṭhāpitattā. **Pubbeti** atītakāle. **Vasabharājāti** vasabhanāmakō sīhaḷamahārājā.

Udakapupphulādayoti ādi-saddena tiṅagge ussāvabinduādike saṅgaṇhāti.

Mahāsudassanassa panāti pana-saddo visesatthajotano, tena mahāsudassanamahārājā jhānābhīññāsamaṃpattiyo nibbattesi, tadaggena parisuddhe ca samaṇabhāve patitṭhito, yato vidhuya eva kāmavitakkādisamaṇabhāvasaṃkilesaṃ suññāgāraṃ pāvīsi, evaṃbhūtassāpi tassa kālaṃ kiriyato sattame divase sabbā cakkavattisampatti antarahitā, na tato paraṃ, aho acchariyamanusso anaññasādhāraṇaṅguṇavisesoti imaṃ visesaṃ dasseti.

Anāruḷhanti “rājā kira pubbe gahapatikule nibbatti”tiādinā, (dī. ni. aṭṭha. 2.260) “puna therāṃ āmaṇtesī”tiādinā (dī. ni. aṭṭha. 2.272) ca vuttamatthaṃ sandhāyāha. So hi imasmiṃ sutte saṅgītiṃ anāruḷho, aññattha pana āgato imissā desanāya piṭṭhivattakabhāvena. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyaṃ evāti.

Mahāsudassanasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

5. Janavasabhasuttavaṇṇanā

Nātikiyādibyākaraṇavaṇṇanā

273-275. “Parito”ti padaṃ yathā samantatthavācako, evaṃ samīpatthavācakopi hotīti **samantā sāmantā**ti attho vutto. Āmeḍitena pana samantattho jotito. Yassa pana sāmantā janapadesu “nālike viharatī”ti vuttattā nātikassāti viññāto yamattho. Yassa parito janapadesu byākaroti, tattha paricārakārakānaṃ byākaraṇaṃ avuttasiddhaṃ, nidassanavasena vā tassa vakkhamānattā “parito parito janapadesu” icceva vuttaṃ. **Paricāraketi** upāsake. Tenāha “**buddhadhammasaṅghānaṃ paricārake**”ti. **Upapattīsūti** nibbattīsu. **Ñāṇagatipuññānaṃ upapattīsūti** ettha **ñāṇagatūpapatti** nāma tassa tassa maggañāṇagamanassa nibbattī. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ parikkhayā”tiādi. **Puññūpapatti** nāma taṃtaṃdevanikāyūpapatti. **Sabbatthāti** “vajjimallesū”tiādike sabbattha catūsūpi padesu. **Purimesūti** pāliyaṃ vutte sandhāyāha. **Dasasuyevāti** tesu eva dasasu janapadesu. **Paricārake byākaroti** byakātābbānaṃ bahūnaṃ tattha labbhanato. Nālike bhavā **nātikiyā**.

Niṭṭhaṅgatāti niṭṭhaṃ nicchayaṃ upagatā.

Ānandaparikathāvaṇṇanā

276. Yasmā saṅhasuppaṭipatti nāma dhammasudhammatāya, dhammasudhammatā ca buddhasubuddhatāya, tasmā “aho dhammo, aho saṅgho”ti dhammasaṅghaguṇakittanāpi atthato buddhaguṇakittanā eva hotīti “bhagavantaṃ kittayamānarūpā”ti padassa “aho dhammo”tiādināpi attho vutto.

278. **Ñāṇagatīti** “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ samyojanānaṃ parikkhayā”tiādinā āgataṃ pahātabbapahānavasena pavattaṃ maggañāṇagamaṇaṃ. Yasmā tassā eva ñāṇagatiyā vasena tassa tassa ariyapuggalassa opapātikatādiviseso, tasmā taṃ tādisaṃ tassa abhisamparāyaṃ sandhāyāha “**ñāṇābhisamparāyamevā**”ti.

279. Upasantaṃ pati sammati ālokīyatīti **upasantapatiso**. **Upasantadassano** upasantaussanno. **Bhātirivāti** ettha **ra-kāro** padasandhikaro, **iva-saddo** bhusatthoti āha “**ativiya bhātī**”ti.

Janavasabhayakkhavaṇṇanā

280. Jeṭṭhakabhāvena jane vasabhasadisoti janavasabhoti assa devaputtassa nāmaṃ ahoṣi.

Ito devalokā cavitvā sattakkhattuṃ manussaloke rājabhūtassa. Manussalokā cavitvā sattakkhattuṃ devabhūtassa. **Etthevāti** etasmimyeva cātumahārājikabhava, etthāpi vessavaṇassa sahaḃyatāvasena.

281. Āsisaṇaṃ **āsā**, patthanā. Āsāsīsenā cettha kattukamyatākusalacchandaṃ vadatī. Tenevāha “**sakadāgāmimaggatthāyā**”tiādi. **Yadaggeti** ettha **agga-saddo** ādipariyāyoti āha “**taṃ divasaṃ ādiṃ katvā**”ti. “**Purimaṃ...pe... avinipāto**”ti idaṃ yathā tattakaṃ kālāṃ sugatito sugatūpapattiyeva ahoṣi, tathā katūpacitakusalakammattā. Phussassa sammāsambuddhassa kālato pabhutī hi sambhatavivatṭūpanissayakusalasambhāro esa devaputto. **Anacchariyanti** anu anu acchariyaṃ. Tenāha “**punappunaṃ acchariyamevā**”ti. **Sayaṃparisāyāti** sakāya parisāya. **Bhagavato diṭṭhasadisamevāti** āvajjanasamanantaraṃ yathā te bhagavato catuvīsatisatasahassamattā sattā ñāṇagatito diṭṭhā, evaṃ tumhehi diṭṭhasadisameva. **Vessavaṇassa sammukhā sutāṃ** mayāti vadatī.

Devasabhāvaṇṇanā

282. Vassūpanāyikasaṅgahatthanti vassūpanāyikāya ārakkhāsaṃvidhānavasena bhikkhūnaṃ saṅgahaṇatthaṃ “vassūpagatā bhikkhū evaṃ sukkena samaṇadhammaṃ karontī”ti, **pavāraṇasaṅgaho** panassa pavāretvā satthu santikaṃ gacchantānaṃ bhikkhūnaṃ antarāmagge parissayapariharaṇatthaṃ. Dhammassavanatthaṃ dūraṭṭhānaṃ gacchantesupī eseva nayo. Attanāpi āgantvā dhammassavanatthaṃ sannipatiyeva. **Etthetthāti** ettha ettha ayyānaṃ vasanaṭṭhāne.

Tadāpīti “purimāni bhante divasānī”ti vuttakālepi. **Eteneva kāraṇenāti** vassūpanāyikanimittameva. Tenāha pāliyaṃ “tadahuposathe pannarase vassūpanāyikāyā”tiādi. Āsanepi nisajjāya sudhammāya devasabhāya paṭhamaṃ devesu tāvatimsesu nisennesu tassā catūsu dvāresu cattāro mahārājāno nisīdanti, idaṃ nesaṃ āsane nisajjāya cārittaṃ hoti.

Yenatthenāti yena kiccena yena payojanena. **Ārakkhatthanti** ārakkhabhūtamatthaṃ. Vuttaṃ vacanaṃ etesanti **vuttavacanā**, mahārājāno.

283. Atikkamitvāti abhibhavitvā.

Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā

284. Abhisambhavitum adhigantum asakkuṇeyyo **anabhisambhavanīyo**. Tenāha “**appattabbo**”tiādi. Cakkhuyeva patho rūpadassanassa maggo upāyoti cakkhupatho, tasmim **cakkhupathasminti** āha “**cakkhupasāde**”ti, cakkhussa gocarayoggo vā **cakkhupathoti** āha “**āpāthe vā**”ti. **Nābhibhavatīti** na abhibhavati, gocarabhāvaṃ na gacchatīti attho. **Heṭṭhā heṭṭhāti** tāvatimsato paṭṭhāya heṭṭhā heṭṭhā, na cātumahārājikato paṭṭhāya, nāpi brahmapārisajjato paṭṭhāya. “Cātumahārājikā hi tāvatimsānaṃ yathā jātirūpāni passitum sakkonti, tathā brahmāno heṭṭhimā uparimāna”nti keci, taṃ na yuttaṃ. Na hi heṭṭhimā brahmāno uparimānaṃ mūlapaṭisandhirūpaṃ passitum sakkonti, māpitameva passitum sakkontīti daṭṭhabbaṃ.

Suṇantova niddaṃ okkamīti gatiyo upadhārento bahi visaṭavittakkavicchedena saṅkocaṃ āpannacittatāya. **Mayhaṃ ayyakassāti** bhagavantaṃ sandhāya vadati.

Pañca sikhā etassāti pañcasikho, pañcasikho viya **pañcasikhoti** āha “**pañcasikhagandhabbasadiso**”ti. **Mamāyantīti** piyāyanti.

285. Sumuttoti saradosehi suṭṭhu mutto. Yehi pittasemhādīhi palibuddhattā saro avissaṭṭho siyā, tadabhāvato vissaṭṭhoti dassento āha “**apalibuddho**”ti. Viññāpetīti **viññeyyo**, antogadhahetuattho kattusādhano esa viññeyyasaddoti āha “**attHAVIññāpano**”ti. Sarassa madhuratā nāma maddavanti āha “**madhuro mudū**”ti. Savanaṃ arahatīti **savanīyo**. Savanārahātāya ca āpāthasukhatāyāti āha “**kaṇṇasukho**”ti. **Bindūti** piṇḍito. Ākoṭitabhinnakamsasaddo viya anekāvayavo ahutvā niravayavo, ekabhāvoti attho. Tenāha “**ekagghano**”ti, etenevassa avisarītā saṃvaṇṇitā daṭṭhabbā. Gambhīrupattiṭṭhānatāya cassa gambhīratāti āha “**nābhimūlato**”tiādi. **Evaṃ samuṭṭhitoti** jīvhādippahāramattasamuṭṭhito. **Amadhuro ca hoti** uppattiṭṭhānānaṃ parilahubhāvato. **Na ca dūraṃ sāveti** vīrabhāvabhāvato. **Ninnādī** supūlabhāvato savisesaṃ ninnādo, pāsamsaninnādo vā. Tenāha “**mahāmegha...pe... yutto**”ti.

Pacchimaṃ pacchimanti dutiyaṃ, catutthaṃ, chaṭṭhaṃ, aṭṭhamañca padaṃ. **Purimassa purimassāti** yathākkamaṃ paṭhamaṃ, tatiyassa, pañcamassa, sattamaṃ ca. **Atthoyevāti** atthaniddeso eva. Vissaṭṭhatā hissa viññeyyatāya veditabbā, mañjubhāvo savanīyatāya, bindubhāvo avisarītāya, gambhīrabhāvo ninnāditāyāti. **Yathāparisanti** ettha **yathā**-saddo parimānavācī, na pakārādivācīti āha “**yattakā parisā**”ti, tena parisappamaṇaṃ evassa saro niccharati, ayamassa dhammatāti dasseti. Tenāha “**tattakamevā**”tiādi.

“Ye hi keci”tiādi “yāvañca so bhagavā”tiādinā vuttassa atthassa hetukittanavasena samatthanam sarañesu nesam niccasevanena, sīlesu ca patitṭhāpanena chakāmasaggasampattianuppādanato. Tenāha “**ye hi keci...pe... vadati**”ti. **Nibbematikagahitasaraṇeti** maggenāgatasaraṇagamane. Te hi sabbaso samugghātivicikicchatāya ratanattaye aveccappasādena samannāgatāyeva, pothujjanikasaddhāya vasena buddhādīnaṃ guṇe ogāhetvā jānanti, aparaneyyabuddhino te pariyāyato nibbematikagahitasaraṇā veditabbā. **Gandhabbadevagaṇanti** gandhabbadevasamūhaṃ. Tukā vuccati khīriṇi yā tukātipi vuccati. Tassā cuṇṇaṃ **tukāpiṭṭhaṃ**. Taṃ koṭṭetvā pakkhittaṃ ghaṇaṃ nirantaracitaṃ hutvā tiṭṭhati.

Bhāvitaiddhipādavaṇṇanā

287. Supaññattāti suṭṭhu pakārehi nāpitā bodhitā, asaṅkarato vā ṭhapitā, taṃ pana bodhanaṃ, asaṅkarato ṭhapanāñca atthato desanā evāti āha “**sukathitā**”ti. **Ijghanatṭhena**ti samijghanatṭhena, nippajjanassa kāraṇabhāvenāti attho. **Patitṭhānatṭhena**ti adhitṭhānatṭhena. Iddhiyā pādoti **iddhipādo**, iddhiyā adhigamupāyoti attho. Tena hi yasmā uparūpari visesasaṅkhātāṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, tasmā “pādo”ti vuccati. Ijhatīti **iddhi**, samijjhati nippajjatīti attho. Iddhi eva pādo **iddhipādo**, iddhikoṭṭhāsoti attho. Evaṃ tāva “cattāro iddhipādā”ti ettha attho veditabbo. **Iddhipahonakatāyāti** iddhiyā nipphādane samatthabhāvāya. **Iddhivisavitāyāti** iddhiyā nipphādane yogyabhāvāya. Anekattattā hi dhātūnaṃ yogyattho **vi**-pubbo **su**-saddo, visavanaṃ vā pajjanaṃ **visavitā**, tattha kāmākāritā visavitā. Tenāha “**punappuna**”ntiādi. **Iddhivikubbanatāyāti** vikubbaniddhiyā vividharūpakaraṇāya. Tenāha “**nānappakāro katvā dassanatthāyā**”ti.

“Chandañca bhikkhu adhipatiṃ karitvā labhati samādhiṃ, labhati cittassekaggataṃ, ayaṃ vuccati chandasamādhi”ti (vibha. 432) imāya pāliyā chandādhipati samādhi **chandasamādhi**ti adhipatisaddalopaṃ katvā samāso vuttoti viññāyati, adhipatisaddatthadassanavasena pana “**chandahetuko, chandādhiko vā samādhi chandasamādhi**”ti **aṭṭhakathāyaṃ**vuttanti veditabbaṃ. “**Padhānabhūtāti** vīriyabhūtā”ti keci vadanti. Saṅkhatasaṅkhārādīnivattanatthañhi padhānaggahaṇanti. Atha vā taṃ taṃ visesaṃ saṅkharotīti **saṅkhāro**, sabbampi vīriyaṃ. Tattha catukiccasādhakato aññassa nivattanatthaṃ padhānaggahaṇanti **padhānabhūtā** seṭṭhabhūtāti attho. Catubbidhassa pana vīriyassa adhippetattā bahuvacananiddeso kato. Visuṃ samāsajjanavasena yo pubbe iddhipādatto pādassa upāyatthataṃ, koṭṭhāsattatañca gahetvā yathāyogavasena idha vutto, so vakkhamānānaṃ paṭilābhapubbabhāgānaṃ kattukaraṇiddhibhāvaṃ, uttaracūlabhājanīye vā vuttehi chandādīhi iddhipādehi sādhetabbāya iddhiyā kattiddhibhāvaṃ, chandādīnañca karaṇiddhibhāvaṃ sandhāya vuttoti veditabbo, tasmā “ijghanatṭhena iddhi”ti ettha kattuattho, karaṇattho ca ekajjhaṃ gahetvā vuttoti kattuattham tāva dassetuṃ “nipphattipariyāyena ijghanatṭhena vā”ti vatvā itaraṃ dassento “**ijjhanti etāyā**”tiādimāha. **Vuttanti** kattha vuttam? Iddhipādavibhaṅgapāṭhe. (Vibha. 434) **tathābhūtassāti** tenākārena bhūtassa, te chandādīdhamme paṭilābhivā ṭhitassāti attho. “**Vedanākkhandho**”tiādihi chandādayo antokatvā cattāropi khandhā kathitā. **Sesesūti** sesiddhipādesu.

Vīriyiddhipādaniddese “vīriyasamādhipadhānasāṅkhārasamannāgata”nti dvikkhattuṃ vīriyaṃ āgataṃ. Tattha purimaṃ samādhivisesanaṃ “vīriyādhipati samādhi vīriyasamādhi”ti, dutiyaṃ samannāgamaṅgadassanaṃ. Dveyeva hi sabbattha samannāgamaṅgāni, samādhi, padhānasāṅkhāro ca. Chandādayo hi samādhivisesanāni, padhānasāṅkhāro pana padhānavacaneva visesito, na chandādīhīti na idha vīriyādhipatitā padhānasāṅkhārassa vuttā hoti. Vīriyañca samādhiṃ visesetvā ṭhitameva, samannāgamaṅgavasena pana padhānasāṅkhāravacaneva vuttanti nāpi dvīhi vīriyehi samannāgamo vutto hoti. Yasmā pana chandādīhi viṣiṭṭho samādhi, tathāviṣiṭṭheneva ca tena sampayutto padhānasāṅkhāro, sesadhammā ca, tasmā samādhivisesanānaṃ vasena cattāro iddhipādā vuttā, visesanabhāvo ca chandādīnaṃ taṃtaṃavassayadassanavasena hotīti “chandasamādhi...pe... iddhipādā”nti ettha nissayatthepe pāda-sadde upāyatthena chandādīnaṃ iddhipādātā vuttā hoti. Teneva hi abhidhamme **uttaracūlabhājanīye** (vibha. 456) “cattāro iddhipādā chandiddhipādo”tiādinā chandādīnameva iddhipādātā vuttā. **Pañhapucchake** (vibha. 457 ādayo) “cattāro iddhipādā idha bhikkhu chandasamādhi”tiādinā ca uddesaṃ katvāpi puna chandādīnaṃyeva kusalādībhāvo vibhatto.

Upāyiddhipādadaṣṣanaṭṭhameva hi nissayiddhipādadaṣṣanaṃ kataṃ, aññathā catubbidhatā na siyāti. Ayamettha pāḷivasena atthavinicchayo vedītabbo. Idāni paṭilābhappubbabhāgānaṃ vasena iddhipāde vibhajitvā dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttam, taṃ suviññeyyameva. Idha iddhipādakathā saṅkhepeneva vuttāti āha “**vitthārena pana...pe... vuttā**”ti.

Kecīti abhayaḡirivāsino. Tesu hi ekacce “iddhi nāma anipphannā”ti vadanti, ekacce “iddhipādo pana anipphanno”ti vadanti, **anipphannoti** ca paramatthato asiddho, natthīti attho. **Ābhatoti** abhidhammapāṭhato (vibha. 458) **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.287) añīto purimanayato aññenākārena desanāya pavattattā. Chando eva iddhipādo **chandiddhipādo**. Eseva nayo sesesupi. **Ime panāti** imasmiṃ sutte āgatā iddhipādā. **Raṭṭhapālaththero** (ma. ni. 2.293; a. ni. aṭṭha. 1.1.210; apa. aṭṭha. 2.raṭṭhapālaththeraapadānavañṇanāya vitthāro) “chande sati katham nānujānissanti”ti sattāham bhattāni abhuñjitvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva avassāya lokuttaram dhammam nibbattesīti āha “**raṭṭhapālaththero...pe... nibbattesī**”ti. **Soṇaththero** (mahāva. 243; a. ni. 6.55; theragā. aṭṭha. terasanipāta; apa. aṭṭha. 2.soṇakoṭivīsaththeraapadānavañṇanāya vitthāro) bhāvanamanuyutto āradhaviṛiyo paramasukhumālo pādesu phoṭesu jātesupi vīriyam nappaṭipassambhesīti āha “**soṇaththero vīriyam dhuram katvā**”ti. **Sambhūtatththero** (theragā. aṭṭha. 2.sammūtattheragāthāvāṇṇanāya vitthāro) “cittavato kiṃ nāma na sījjhatī”ti cittam pubbaṅgamaṃ katvā bhāvanam āradhesīti āha “**sambhūtatththero cittam dhuram katvā**”ti. **Moghatththero** vīmaṃsam avassayī, tasmā tassa bhagavā “suññato lokam avekkhassū”ti (su. ni. 1125; bu. vaṃ. 54.353; mahā. ni. 186; cūḷani. mogharājamānavapucchā 144; mogharājamānavapucchāniddeṣe 88; netti. 5; peṭako. 22, 31) suññatākatham kathesi, paññānissitamānaniggahattham, paññāya pariggahatthañca dvikkhattum pucchito samāno pañham kathesi. Tenāha “**āyasmā mogharājā vīmaṃsam dhuram katvā**”ti.

Punappunam chanduppādanam pesanam viya hotīti chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā.

Parakkamenāti parakkamasīsenā sūrabhāvaṃ vadati. Thāmahāvato ca vīriyassa sūrabhāvasadisatā daṭṭhabbā.

Cintanappadhānattā cittassa mantasamvidhānasadisatā vuttā.

Jātisampatti nāma viṣiṭṭhajātītā. “Sabbadhammesu ca paññā seṭṭhā”ti vīmaṃsāya jātisampattisadisatā vuttā. **Sammohavinodaniyam** (vibha. aṭṭha. 433) pana cittiddhipādassa jātisampattisadisatā, vīmaṃsiddhipādassa mantabalasadisatā ca yojitā.

Anekaṃ vihitam vidham etassāti **anekavihitanti** āha “**anekavidha**”nti. **Vidha**-saddo koṭṭhāsapariyāyo “ekavidhena ñāṇavatthū”tiādīsu (vibha. 751) viyāti āha “**iddhividhanti iddhikoṭṭhāsa**”nti.

Tividhaokāsādhigamavañṇanā

288. “**Sukhassā**”ti idaṃ tiṇṇampi sukhānam sādharāṇavacananti āha “**jhānasukhassa maggasukhassa phalasukhassā**”ti. Nānappanāpattatāya pana appadhānattā upacārājjhānasukhassa, vipassanāsukhassa cettha aggahaṇam. Purimesu tāva dvīsu okāsādhigamesu tiṇṇipi sukhāni labbhanti, tatiye pana kathanti? Tattha kāmam tiṇṇi na labbhanti, dve pana labbhantiyeva. Yathālābhavasena hetam vuttam. “Sakkharakathalampi macchagumbampi carantampi tiṭṭhantampī”tiādīsu (dī. ni. 1.249; ma. ni. 1.433; 2.259; a. ni. 1.45, 46) viya. **Samsaṭṭhoti** samsaggaṃ upagato samaṅgībhūto, so pana tehi samannāgatacittopi hotīti vuttam “**sampayuttacitto**”ti. **Ariyadhammanti** ariyabhāvakaram dhammam. **Upāyatoti** vidhito. **Pathatoti** maggato. **Kāraṇatoti** hetuto. Yena hi vidhinā dhammānudhammapaṭipatti hoti, so upeti etenāti **upāyo**, so tadadhigamassa maggabhāvato **patho**, tassa karaṇato **kāraṇanti** ca vuccati.

“Aniccantiādivasena manasi karotī”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **“yoniso manasikāro nāmā”**tiādi vuttaṃ. Tattha **upāyamanasikāro**ti kusaladhammapavattiyā kāraṇabhūto manasikāro. **Pathamanasikāro**ti tassa eva maggabhūto manasikāro. **Anicce**ti ādiantavantatāya, anaccantikātāya ca anicce tebhūmake saṅkhāre “anicca”nti manasikāroti yojanā. Eseva nayo sesesupī. Ayaṃ pana vireso tasmimyeva udayabbayaṭṭipīlanatāya dukkhanato, dukkhamato ca **dukkhe**, avasavattanatthena, anattasabhāvatāya ca **anattani**, asucisabhāvatāya **asubhe**. Sabbampi hi tebhūmakam saṅkhatam kilesāsucipaggharaṇato “asubha”ntveva vattum arahati. **Saccānulomikena vā**ti saccābhisamayassa anulomanavasena. **“Cittassa āvaṭṭanā”**tiādinā āvajjanāya paccayabhūtā tato purimuppannā manodvārikā kusalajavanappavatti phalavohāreneva tathā vuttā. Tassā hi vasena sā kusalupattiyā upanissayo hotīti. Āvajjanā hi bhavaṅgacittam āvaṭṭetīti **cittassa āvaṭṭanā**, anu anu āvaṭṭetīti **anvāvaṭṭanā**. Bhavaṅgārammaṇato aññaṃ ābhujatīti **ābhogo**. Samannāharatīti **samannāhāro**. Tadevārammaṇam attānam anubandhitvā anubandhitvā uppajjamāne manasi karoti ṭhapetīti **manasikāro**. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ upāyamanasikāralakkhaṇo **yonisomanasikāro** nāma vuccati, yassa vasena puggalo dukkhādīni saccāni āvajjitum sakkoti.

Asamsatṭhoti na samsatṭho kāmādīhi vivitto vinābhūto. Kāmādivisaṃsaggahetu uppajjanakasukhaṃ nāma vivekajaṃ pītisukhanti āha **“paṭhamajjhānasukha”**nti. Kāmaṃ paṭhamajjhānasukhampi somanassameva, suttesu pana taṃ kāyikasukhassāpi paccayabhāvato vireseto “sukha”ntveva vuccatīti idhāpi jhānabhūtam somanassam sukhanti, itaram somanassam. Tena vuttaṃ **“sukhā”**ti. Hetumhi nissakkavacananti āha **“jhānasukhapaccayā”**ti. **Aparāparam somanassanti** jhānādhigamahetu paccavekkhaṇādivasena punappunam uppajjanakasomanassam.

Pamodanam pamudo, taruṇapīti, tato **pamudā**. “Pāmojjaṃ pītathāyā”tiādīsu taruṇapīti “pāmojja”nti vuccati, idha pana pakaṭṭho mudo **pamudo** pāmojjanti adhippetam, tañca somanassarahitam natthīti avinābhāvitāya **“balavataram pītisomanassa”**nti vuttaṃ. Jhānassa ujuvipaccanīkatam sandhāya **“pañca nīvaraṇāni vikkhambhetvā”**ti vuttaṃ. Jhānam pana tadekaṭṭhe sabbepi kilese, sabbepi akusale dhamme vikkhambhetiyeva, **attano okāsam gahetvā tiṭṭhati** paṭipakkhadhammehi anabhibhavanīyato. **Tasmāti** okāsaṃgahaṇato, laddhokāsatāyāti attho. Maggaphalasukhādhigamāya okāsabhāvato vā **okāso**, assa adhigamo **okāsādhigamo**. Purimapakkhe pana okāsam avasaram adhigacchati etenāti **okāsādhigamo**.

Rūpasabhāvatāya, ekantarūpādhīnavuttitāya, savipphārikatāya ca ānāpānavitakkavicārānam thūlabhāvaṃ anujānanto **“kāyavacīsāṅkhārā tāva oḷārikā hontū”**ti āha. Tabbidhuratāya pana ekaccānam vedanāsaññānam thūlatam ananujānanto **“cittasaṅkhārā katham oḷārikā”**ti āha. Itaro “appahīnattā”ti kāraṇam vatvā **“kāyasaṅkhārā hī”**tiādinā tamattham vivarati. **Teti** cittasaṅkhārā. Appahīnā saṅkhārā labbhamānasaṅkhāranimittatāya “oḷārikā”ti vattum arahanti, pahīnā pana tadabhāvato “sukhumā”ti āha **“pahīne upādāya appahīnattā oḷārikā nāma jātā”**ti. Pāliyaṃ “kāyasaṅkhārānam paṭippassaddhiyā”ti vuttattā **“sukhanti catutthajjhānikaphalasaṃpattisukha”**nti vuttaṃ. “Cittasaṅkhārānam paṭippassaddhiyā”ti pana vuttattā **“nirodhā vuṭṭhahantassā”**ti vuttaṃ. Vacīsāṅkhārapaṭippassaddhi kāyasaṅkhārapaṭippassaddhiyāva siddhāti veditabbā. Tenevāha **“dutiya...pe... visum na vuttānī”**ti. Pāliyaṃ pana atthato siddhāpi supākaṭabhāvena vibhāvetum sarūpato gaṇhāti. Na hi ariyavinaye atthāpattivibhāvanā abhidhammadesanāya pakatīti. Yathā nīvaraṇavikkhambhanañca paṭhamassa jhānassa adhigamāya upāyo, evaṃ sukhadukkhavikkhambhanam catutthassa jhānassa adhigamāya upāyoti **“catutthajjhānam sukham dukkham vikkhambhetvā”**ti vuttaṃ. Sesam heṭṭhā vuttanameva.

Avijjārāgādīhi saha vajjehīti **sāvajjam**, akusalam, tadabhāvato **anavajjam** kusalam. Attano hitasukham ākaṅkhanena sevanīyato **sevittabam**, kusalam, tabbipariyāyato **na sevittabam**, akusalam. Lāmakabhāvena **hīnam**, akusalam, seṭṭhabhāvena **paṇitam**, kusalanti **sāvajjadukādayo** tayopi dukā yathārahaṃ **etesam** kusalākusalakammaphānam **vaseneva veditabbā**. **Sabbanti** yathāvuttaṃ sabbam

catūhi dukehi saṅgahitaṃ dhammajātaṃ. Yathārahaṃ kaṇhañca sukkañca paṭidvandibhāvato, sappatibhāgañca appatibhāgañca advayabhāvato. **Vatṭapaṭicchādikā avijjā pahiyati** catunnaṃ ariyasaccānaṃ sammadeva paṭivijjanato. Tato eva **arahattamaggavijjā uppajjati**. **Sukhanti** evaṃ kammaṭṭhamukhena tebhūmakadhamme sammasitvā vipassanaṃ usukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahatte paṭiṭṭhahantassa yaṃ arahattamaggasukhañceva arahattaphalasukhañca, taṃ idha “sukha”nti adhippetam. **Antogadhā eva** nānantariyabhāvato.

Aṭṭhatimsārammaṇavasenati pāliyaṃ āgatānaṃ aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānānaṃ vasena. **Vitthāretvā kathetabbā** paṭhamajjhānādivasena āgatattāti adhippāyo. “**Katha**”ntiādinā tameva vitthāretvā kathanam nayato dasseti. “**Catuvīsatiyā ṭhānesū**”tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **mahāparinibbānavañṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.219) vuttameva. “**Nirodhasamāpattiṃ pāpetvā**”ti iminā arūpajjhānānīpi gahitāni honti tehi vinā nirodhasamāpattisamāpajjanassa asambhavato, catutthajjhānasabhāvattā ca tesam. **Dasa upacārajjhānānī** ṭhapetvā kāyagatāsatiṃ ānāpānañca aṭṭha anussatiyo, saññāvavattānañcāti dasa upacārajjhānāni. Adhisīlam nāma samādhisaṃvattaniyanti tassa heṭṭhimantena paṭhamajjhānaṃ pariyośananti vuttaṃ “**adhisīlasikkhā paṭhamam okāsādhigamaṃ bhajati**”ti. Adhicittaṃ nāma catutthajjhānāniṭṭham tadantogadhattā arūpajjhānānaṃ, tappariyośanattā phalajjhānānanti vuttaṃ “**adhicittasikkhā dutiya**”nti. Matthakappattā adhipaññāsikkhā nāma aggamaggavijjāti āha “**adhipaññāsikkhā tatiya**”nti. Sikkhattayavasena tayo okāsādhigame nīharantena yathārahaṃ taṃtaṃsuttavasena nīharitabbanti dassento “**sāmaññaphalepi**”tiādīmāha.

Yadaggena ca tisso sikkhā yathākkamaṃ tayo okāsādhigame bhajanti, tadaggena tappadhānattā yathākkamaṃ tīṇi piṭakāni te bhajantīti dassetuṃ “**tīsu panā**”tiādi vuttaṃ. **Tīṇi piṭakāni vibhajitvāti** tiṇṇam okāsādhigamānaṃ vasena yathānupubbaṃ tīṇi piṭakāni vitthāretvā **kathetuṃ labhissāmāti**. **Samodhānetvāti** samāyojetvā tattha vuttamattham imassa suttassa atthabhāvena samānetvā. **Dukkathitanti** asambandhakathanena, atipapañcakathanena vā duṭṭhu kathitanti **na sakkā vattum** tathākathanasseva sukathanabhāvato āha “**tepiṭakam...pe... sukathitam hoti**”ti.

Catusatipatṭhānavañṇanā

289. Na kevalam abhidhammapariyāyeneva kusalaṭṭho gahetabbo, atha kho bāhitikapariyāyena pīti āha “**phalakusalassa cā**”ti. **Khematṭhenāti** catūhipi yogehi anupaddavabhāvena. **Sammā samāhitoti** samathavasena ceva vipassanāvasena ca suṭṭhu samāhito. **Ekaggacittoti** vikkhepassa dūrasamussāritattā ekaggataṃ avikkhepaṃ pattacitto. **Attano kāyatoti** ajjhataṃ kāye kāyānupassanāvasena sammā samāhitacitto samāno “samāhito yathābhūtaṃ pajānāti passatī”ti (saṃ. ni. 3.5; 5.1071, 1072; netti. 40; mī. pa. 1.14) vacanato. Tattha ñāṇadassanaṃ nibbattento tato bahiddhā parassa kāyepi ñāṇadassanaṃ nibbatteti. Tenāha “**parassa kāyābhikammaṃ ñāṇam peseti**”ti. **Sammā vippsādatīti** sammā samādhānapaccayena abhippasādena ñāṇūpasāñhitena ajjhataṃ kāyaṃ okappeti. **Sabbatthāti** sabbatṭhānesu. Sati kathitāti yojanā. **Lokiyalokuttaramissakā kathitā** anupassanāñāṇadassanānaṃ tadubhayaśādhāraṇabhāvato.

Sattasamādhīparikkhāraṇānaṃ

290. **Etthāti** imissā kathāya. Jhānakkhassa vīriyacakkassa ariyamaggarathassa sīlam vibhūsanabhāvena vuttanti āha “**alañkāro parikkhāro nāmā**”ti. **Sattahi nagaraparikkhārehi** nagaram parivāretvā rakkhaṇakehi kataparikkhepo, parikhā, uddāpo, pākāro, esikā, palighā, pākārapakkhaṇḍilanti imehi sattahi nagaraparikkhārehi. Sambharīyati phalam etenāti **sambhāro**, kāraṇam. Bhesajjañhi byādhivūpasamanena jīvitassa kāraṇam. **Parivāraparikkhāraṇasena**ti parivārasaṅkhātaparikkhāraṇasena. Parikkhāro hi sammādiṭṭhiyādayo maggadhammā sammāsamādhissa sahañjātādīpaccayabhāvena parikaraṇato abhisāṅkharāṇato. Upecca missīyatīti **upanisā**, saha upanisāyāti **saupanisoti** āha “**saupanissayo**”ti, sahañjātādīpaccayabhūto dhammasamūho idha “upanissayo”ti adhippeto. Sammā pasatthā sundarā diṭṭhi etassāti sammādiṭṭhi, puggalo, tassa **sammādiṭṭhissa**. So pana

yasmā patiṭṭhitasammādiṭṭhiko, tasmā vuttaṃ “**sammādiṭṭhiyaṃ ʒhitassa**”ti. **Sammāsaṅkappo pahotīti** maggasammādiṭṭhiyā dukkhādisu pariṇānanādikiccaṃ sādhentiyā kāmavitakkādike samugghātentō sammāsaṅkappo yathā attano kiccaśādhane pahoti, tathā pavattiṃ panassa dassento āha “**sammāsaṅkappo pavattati**”ti. **Esa nayo sabbapadesūti** “sammāsaṅkappassa sammāvācā pahotī”tiādīsu sesapadesu yathāvuttamatthaṃ atidisati.

Ettha ca yasmā nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārā sammādiṭṭhi. Tathā hi sā “paññāpajjoto, paññāsattha”nti ca vuttā. Tāya hi so avijjandhakāraṃ vidhamitvā kilesacore ghātentō khemena nibbānaṃ pāpuṇāti, tasmā ariyamaggakathāyaṃ sammādiṭṭhi ādito gayhati, idha pana puggalādhīṭṭhānadesanāya “sammādiṭṭhissā”ti vuttaṃ. Yasmā pana sammādiṭṭhipuggalo nekkhammasaṅkappādivasena sammadeva saṅkappeti, na micchākāmasaṅkappādivasena, tasmā sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahoti. Yasmā ca sammāsaṅkappo sammāvācāya upakārako. Yathāha “pubbe kho gahapati vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṃ bhindati”ti, (saṃ. ni. 2.348) tasmā sammāsaṅkappassa sammāvācā pahoti. Yasmā pana “idañcidañca karissāma”ti hi paṭhamaṃ vācāya saṃvidahitvā yebhuyyena te te kammantā sammā payojjanti, tasmā vācā kāyakammasa upakārikāti sammāvācassa sammākammanto pahoti. Yasmā pana catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ, tividhañca kāyaduccaritaṃ pahāya ubhayaṃ sucaritaṃ pūrentasseva ājīvattāmakasīlaṃ pūrati, na itarassa, tasmā sammāvācassa sammākammantassa ca sammāājīvo pahoti. Visuddhiṭṭhisamudāgatasammāājīvassa yoniso padhānassa sambhavato sammāājīvassa sammāvāyāmo pahoti. Yoniso padahantassa kāyādisu catūsu vatthūsu satī sūpaṭṭhitā hotīti sammāvāyāmassa sammāsati pahoti. Yasmā evaṃ sūpaṭṭhitā satī samādhissa upakārānupakārānaṃ dhammānaṃ gatiyo samannesitvā pahoti ekattārammaṇe cittaṃ samādhātum, tasmā sammāsatisa sammāsamādhī pahotīti. Ayañca nayo pubbabhāge nānākkhaṇikānaṃ sammādiṭṭhiādīnaṃ vasena vutto, maggakkhaṇe pana sammādiṭṭhiādīnaṃ tassa tassa sahaṇṇādivasena vutto “sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahotī”tiādīnaṃ padānamattho yutto, ayameva ca idhāhippeto. Tenāha “**ayaṃ panattho**”tiādi.

Maggañāṇeti maggapariyāpanaṇāṇe ʒhitassa taṃsamaṅgino. Maggaṇāṇā hi catunnaṃ saccānaṃ sammādasanaṭṭhena “maggasammādiṭṭhi”ti vuttā, sā eva nesaṃ yāthāvato jānanato paṭivijjanato idha “maggañāṇa”ntipi vuttā. **Maggavimuttīti** maggena kilesānaṃ vimuccanaṃ samucchadappahānameva. Phalasammādiṭṭhi eva “phalasammāñāṇa”nti pariyaṇena vuttaṃ, pariyaṇavacanañca vuttanayānusārena veditabbaṃ. **Phalavimutti** pana paṭippassaddhippahānaṃ datṭhabbaṃ.

Amatassa dvārāti ariyamaggamāha. So pana vinā ca ācariyamuṭṭhinā anantaraṃ abāhiraṃ karitvā yāvadeva manussehi suppakāsītattā **vivaṇṇo**. **Dhammavinītāti** ariyadhamme vinītā. So panettha kilesānaṃ samucchadavinayavasena veditabboti āha “**sammāniyyānena niyyātā**”ti.

Atthīti puthutthavisayaṃ nipātapadaṃ “atthi imasmiṃ kāye kesā”tiādīsu (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; 3.154; saṃ. ni. 4.127; a. ni. 6.29; 10.60; vibha. 356; khu. pā. 2.1.dvattiṃsaākāra; netti. 47) viyāti āha “**anāgāmino ca atthī**”ti. Tenevāha “atthi cevettha sakadāgāmino”ti. Bahiddhā saṃyojanapaccayo nibbattihetubhūto puññabhāgo etissā atthīti puññabhāgā, atisayavisitṭho cettha atthiattho veditabbo. **Ottappamānoti** uttasanto bhāyanto. **Na pana natthi**, atthi evāti dīpeti.

291. Assāti vessavaṇassa. **Laddhi pana na atthi** paṭividdhasaccattā. “**Abhisamaye viseso natthi**”ti etena sabbepi sabbāññuguṇā sabbabuddhānaṃ sadisā evāti dasseti.

292. Kāraṇassa ekarūpattā **imāni pana padānīti** na kevalaṃ “tayidaṃ brahmacariya”ntiādīni padāni, atha kho “imamatthaṃ janavasabho yakkho”tiādīni padāni pīti.

Janavasabhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

6. Mahāgovindasuttavaṇṇanā

293. Pañcakuṇḍalikoti vissatṭhapañcaveniko. **Catumaggaṭṭhānesūti** catunnaṃ maggānaṃ vinivijjhivā gataṭṭhānesu. Tattha hi katā sālādayo catūhi disāhi āgatamanussānaṃ upabhogakkhamā honti. “**Evarūpāni**”ti iminā rukkhamūlasodhanādīni ceva yathāsatti annadānādīni ca puññāni saṅgaṇhāti. “Suvaṇṇakkhandhasadiso attabhāvo iṭṭho kanto manāpo ahoṣi”ti pāṭho. **Sakaṭasahassamattanti** vāhasahassamattaṃ, **vāho** pana vīsati khārī, **khārī** soḷasadoṇamattā, **doṇaṃ** soḷasa nāḷiyo veditabbā. **Kumbhaṃ** dasambaṇāni. “Sahassanāḷiyo”ti keci. **Rattasuvaṇṇakaṇṇikanti** rattasuvaṇṇamayaṃ vaṭaṃsakam.

Yasmā majjhimayāme eva devatā sathhāraṃ upasaṅkamituṃ avasaraṃ labhanti, tasmā “**ekakoṭṭhāsaṃ atītāyā**”ti vuttaṃ. **Atikkantavaṇṇoti** ativiya kamanīyarūpo, **kevalakappanti** vā manāṃ ūnaṃ avasesaṃ, īsakaṃ asamattanti attho bhagavato hi samīpaṭṭhānaṃ muñcivā sabbo gijjhakūṭavihāro tena obhāsito. Tenāha “**candimā viyā**”tiādi.

Devasabhāvaṇṇanā

294. Ratanamattakaṇṇikarukkhanissandenāti ratanappamāṇarukkhamayaṃ kūṭadānapuññanissandena, tassa vā puññassa nissandaphalabhāvena. **Nibbattasabhāyanti** samuṭṭhitaupaṭṭhānasālāyaṃ. **Maṇimayāti** padumarāgādimaṇimayā. **Āṇiyoti** thambhatulāsaṅghāṭakādīsu vāḷarūpādīsaṅghāṭanakaṇṇiyo.

Gandhabbarājāti gandhabbakāyikānaṃ devatānaṃ rājā. Ye tāvatimsānaṃ āsannavāsino cātumahārājikā devā, te purato karonto “**dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinno**”ti vutto. Sesesupi tīsu ṭhānesu eseva nayo.

Nāgarājāti nāgānaṃ adhipati, na pana sayamaṃ nāgajātiko.

Āsati nisīdati etthāti **āsanam**, nisajjaṭṭhānanti āha “**nisīdituṃ okāso**”ti. “**Etthā**”ti padaṃ nipātamaṃ, **etthāti** vā etasmiṃ pāṭhe. Atthuddhāranayena vattabbaṃ **pubbe vuttaṃ catubbidhameva**. Tāvatiṃsā, ekacce ca cātumahārājikā yathāladdhāya sampattiyā thāvarabhāvāya, āyatim sodhanāya ca pañca sīlāni rakkhanti, te tassa visodhanatthaṃ pavāraṇāsaṅgahaṃ karonti. Tena vuttaṃ “**mahāpavāraṇāyā**”tiādi.

Vassasahassanti manussagaṇanāya vassasahassaṃ.

Pannapalāsoti patitapatto. **Khāraḷakajātoti** jātakhuddakamakuḷo. Ye hi nīlapattakā ativiya khuddakā makulā, te “khāraḷakā”ti vuccanti. **Jālakajātoti** tehiyeva khuddakamakuḷehi jātajālako sabbaso jālo viya jāto. Keci pana “**jālakajātoti** ekajālo viya jāto”ti atthaṃ vadanti. Pārichattako kira khāraḷakaggahaṇakāle sabbatthakameva pallaviko hoti, te cassa pallavā pabhassarapavāḷavaṇṇasamujjalā honti, tena so sabbaso samujjalanto tiṭṭhati. **Kuṭumalakajātoti** sañjātamahāmakuḷo. **Korakajātoti** sañjātasūcibhedo sampati vīkasaṃnāvatto. **Sabbapāliphulloti** sabbaso phullitavīkaso.

Kantanakavātoti devānaṃ puññakammaṃpaccayā pupphānaṃ chindanakavāto. **Kantatīti** chindati. **Sampaṭicchanaḷakavātoti** chinnānaṃ chinnānaṃ pupphānaṃ sampaṭiḷḷaṇṇanaḷakavāto. **Naccantoti** nānāvīdhabhattim sannivesavasena naccanaṃ karonto. **Aññataradevatānanti** nāmagottavasena appaññātadevatānaṃ.

Reṇuvaṭṭīti reṇusaṅghāto. **Kaṇṇikaṃ āhaccāti** sudhammāya kūṭaṃ āhantvā.

Aṭṭha divaseti pañcamiyā saddhiṃ pakkhe cattāro divase sandhāya vuttaṃ. Yathāvuttesu aṭṭhasu divasesu dhammassavanam nibaddham tadā pavattatīti tato aññadā kārītam sandhāyāha “**akāladhammassavanam kārīta**”nti. Cetiye chattassa heṭṭhā kātābbavedikā **chattavedikā**. Cetiyaṃ parikkhipitvā padakkhiṇakaraṇaṭṭhānam antokatvā kātābbavedikā **puṭavedikā**. Cetiyaassa kucchiṃ parikkhipitvā taṃ sambandhameva katvā kātābbavedikā **kucchivedikā**. Sīharūpapādakaṃ āsanam **sīhāsanam**. Ubhosu passesu sīharūpayuttaṃ sopānam **sīhasopānam**.

Attamanā honti aniyāmanakabhāvato. Tenevāha “**mahāpuññe purakkhatvā**”tiādi. **Pavāraṇāsāṅghatthāya sannipatitāti veditabbā** “tadahuposathe pannarase pavāraṇāya puñṇāya puñṇamāya rattiyā”ti (dī. ni. 2.294) vacanato.

295. Navahi kārāṇehīti “itipi so bhagavā araha”ntiādinā (dī. ni. 1.157, 255) vutthehi arahattādīhi navahi buddhānubhavadīpanehi kārāṇehi. **Dhammassa cāti** ettha **ca-saddo** avuttasamuccayatthoti tena sampiṇḍitamattaṃ dassento “**ujuppaṭipannatādibhedam saṅghassa ca suppaṭipatti**”nti āha.

Aṭṭhayathābhuccavaṇṇanā

296. Yathā anantameva ānañcaṃ, bhisakkameva bhesajjaṃ, evaṃ yathābhūtā eva **yathābhuccāti** pālīyaṃ vuttanti āha “**yathābhucceti yathābhūte**”ti. Vaṇṇetabbato kittetabbato **vaṇṇā**, guṇā. **Katham paṭipannoti** hetuavatthāyaṃ, phalaavatthāyaṃ, sattānam upakārā vatthāyanti tīsupi avatthāsu lokanāthassa bahujanahitāya paṭipattiyā kathetukamyatāpucchā. Tathā hi naṃ ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā saṅkhepeveva dassento “**dīpaṅkarapādāmūle**”tiādimāha. Tattha **abhinīharamānoti** abhinīhāraṃ karonto. Yaṃ panettha mahābhinihāre, pāramīsu ca vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭṭikāyaṃ** (dī. ni. ṭi. 1.7) vuttaṃ evāti tattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

“**Khantivādītapasakāle**”tiādi (jā. 1.khantivādījātaka) hetuavatthāyameva anaññasādhāraṇāya sudukkarāya bahujanahitāya paṭipattiyā vibhāvanam. Yathādhippetam hitasukkam yāya kiriyāya vinā na ijjhati, sāpi tadatthā evāti dassetuṃ “**tusitapure yāvatāyukam tiṭṭhantopi**”tiādi vuttaṃ.

Dhammacakkappavattanādi (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 3.30) pana nibbattitā bahujanahitāya paṭipatti. **Āyusaṅkhārossajjanampi** “ettakam kalam tiṭṭhāmī”ti pavattiyā bahujanahitāya paṭipatti. Anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānavasena bahujanahitāya paṭipatti. Tenāha “**yāvassā**”tiādi. **Sesapadānīti** “bahujanasukhāyā”tiādinī padāni. **Pacchimanti** “atthāya hitāya sukhāyā”ti padattayaṃ. **Purimassāti** tato purimassa padattayassa. **Atthoti** atthaniddeso.

Yadipi atītenaṅgena samannāgatā sathāro ahesuṃ, tepi pana buddhā evāti atthato amhākaṃ sathā anaññoti āha “**atītepi buddhato aññam na samanupassāmā**”ti. Yathā ca atīte, evaṃ anāgate cāti ayamatto nayato labbhatīti katvā vuttaṃ “**anāgatepi na samanupassāmā**”ti. Sakko pana devarājā tamattaṃ atthāpannameva katvā “**na panetarahi**” iccevāha. **Kim sakko kathetīti vicāretvāti** “neva atītamse samanupassamā”ti vadanto sakko kiṃ kathetī”ti vicāraṇam samuṭṭhapetvā. Yasmā atīte buddhā ahesuṃ, anāgate bhavissantīti nāyamatto sakkena devarājena pariññāto, te pana buddhasāmaññena amhākaṃ bhagavatā saddhiṃ gahetvā etarahi aññassa sabbena sabbam abhāvato tathā vuttanti dassetuṃ “**etarahi**”tiādi vuttaṃ. **Svākkhātādīnīti** svākkhātāpadādīni. **Kusalādīnīti** “idaṃ kusala”ntiādinī padāni.

Gaṅgāyamunānam asamāgamaṭṭhāne udakaṃ bhinnavaṇṇam hontampi samāgamaṭṭhāne abhinnavaṇṇam evāti āha “**vaṇṇenapi saṃsandati sameti**”ti. Tattha kira gaṅgodakasadisameva yamunodakaṃ. Yathā nibbānam kenaci kilesena anupakkiliṭṭhatāya parisuddham, evaṃ nibbānagāminipaṭipadāpi kenaci kilesena anupakkiliṭṭhatāya parisuddhāva icchitabbā. Tenāha “**na hi**”tiādi. Yena parisuddhatthena nibbānassa, nibbānagāminiyā paṭipadāya ca ākāsūpamatā, so kenaci anupalepo, anupakkilesa cāti āha “**ākāsampi alaggam parisuddha**”nti. Idāni tamattaṃ nidassanena

vibhūtaṃ katvā dassetuṃ “**candimasūriyāna**”ntiādi vuttaṃ. **Samсандati** yujjati paṭipajjitabbatapaṭipajjanehi aññamaññānucchavikatāya.

Paṭipadāya **ṭhitānanti** paṭipadaṃ maggapaṭipattiṃ paṭipajjamānānaṃ. **Vusitavatanti** brahmacariyavāsaṃ vusitavantānaṃ etesaṃ. **Laddhasahāyoti** etāsaṃ paṭipadānaṃ vasena laddhasahāyo. **Tattha tattha** sāvakehi satthu kātabbakicce. **Idaṃ pana** “adutiyo”tiādi suttantare āgatavacanaṃ aññehi **asadisaṭṭhena vuttaṃ**, na yathāvuttasahāyābhāvato. **Apanujjāti** apanīya vivajjetvā. “**Apanujjā**”ti ca antogadhāvadhāraṇaṃ idaṃ vacanaṃ ekantikattā tassa apanodassāti vuttaṃ “**apanujjevā**”ti.

Labbhātī **lābho**, so pana ukkaṃsagativijānanena sātisayo, vipulo eva ca idhāhippetoti āha “**mahālābho uppanno**”ti. **Ussannapuññanissandasamuppannoti** yathāvuttakālaṃ sambhataṃ vipulauḷāratarapuññābhisaṇḍato nibbato. “Ime nibbattā, ito paraṃ mayhaṃ okāso natthī”ti ussāhajāto viya uparūpari vaḍḍhamāno udapādi. Sabbadisāsu hi yamakamahāmegho uṭṭhahitvā mahāmeghaṃ viya sabbapāramiyo “ekasmiṃ attabhāve vipākaṃ dassāmā”ti sampiṇḍitā viya bhagavato idaṃ lābhasakkārasilokaṃ nibbattayimṃsu, tato annapānavatthayānamālāgandhavilepanādihattā khattiyabrāhmaṇādayo upagantvā “kahaṃ buddho, kahaṃ bhagavā, kahaṃ devadevo, kahaṃ narāsabho, kahaṃ purisaṣiḥo”ti bhagavantaṃ pariyesanti, sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṃ āhacca tiṭṭhanti ceva anubandhanti ca andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbam khandhake, tesu tesu ca suttasu āgatanayena veditabbaṃ. Tenāha “**lābhasakkāro mahogho viyā**”tiādi.

Paṭipātibhattanti bahūsu “dānaṃ dassāmā”ti āhaṭapaṭipāṭikāya uṭṭhitesu anupaṭipāṭiyā dātabba bhattaṃ.

Matthakaṃ patto anaññasādhāraṇattā tassa dānassa. **Upāyaṃ ācikkhi** nāgarānaṃ asakkuṇeyyarūpena dānaṃ dāpetuṃ. Sālakalyāṇirukkā rājapariggahā aññehi asādhāraṇā, tasmā tesam padarehi maṇḍapo kārīto, hatthino ca rājabhaṇḍabhūtā nāgarehi na sakkā laddhanti tehi chattaṃ dhārāpitaṃ, tathā khattiyadhītāhi veyyāvaccam kārītaṃ. “**Pañca āsanatāni**”ti idaṃ sālakalyāṇimaṇḍape paññatte sandhāya vuttaṃ, tato bahi pana bahūni paññattāni ahesuṃ. **Catujjātiyagandhaṃ pisati** buddhappamukhassa saṅghassa pūjanatthañceva pattassa ubbaṭanattāñca. **Udakanti** pattadhovanaudakaṃ. **Anagghāni ahesuṃ** anaggharatanābhisaṅkhatattā.

Sattadhā muddhā phalissati anādarakāraṇādinā. **Kālaṃ olokessāmīti** kālaṃ evaṃ anupekkhissāmi, tassa uppajjanakaṃ anattaṃ pariharissāmīti attho.

Kadariyāti thaddhamaccharino puññakammavimukhā. **Devalokaṃ na vajanti** puññassa akatattā, maccharibhāvena ca pāpassa pasutattā. **Bālāti** duccintitacintanādinā bālalakkhaṇayuttā. **Nappasamsanti dānaṃ** pasamsitumpi na visahanti. **Dhīroti** dhītisampanno ulārapañño parehi kataṃ **dānaṃ anumodamānopi**, **teneva** dānānumodaneneva. **Sukhī paratthāti** paraloke kāyikacetāsikasukhasamaṅgī hoti.

Vararojo nāma tasmim kāle eko khattiyō, tassa **vararojassa**. **Anavajja...pe... phaleyya** abhūtavādibhāvatoti adhippāyo. **Atirekapadasahassena** tiṃsādhikena aḍḍhateyyagāthāsatena **vaṇṇameva kathesi** rūpappasannatāya ca.

Yāva maññe khattiyāti ettha **yāvāti** avadhiparicchedavacanaṃ, **aññeti** nipātamattaṃ, yāva khattiyā khattiyē avadhiṃ katvā sabbe devamanussāti adhippāyo. Tenāha “**khattiyā brāhmaṇā**”tiādi. **Madapamattoti** lābhasakkārasilokamadena pamatto ceva tadanvayena pamādena pamatto ca hutvā.

Tadanvayamevāti tadanugatameva. **Vācā...pe... sametīti** vacīkammakāyakammāni aññamaññaṃ

aviruddhāni, aññadatthu saṃsandanti. Ajā eva migāti ajāmigā, te **ajāmige**.

Tiṇṇavicikiccho sabbaso atikkantavicikicchākantāro. Nanu ca sabbepi sotāpannā tiṇṇavicikicchā, vigatakathaṃkathā ca? Saccametaṃ, idaṃ pana na tādisaṃ tiṇṇavicikicchataṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho sabbasmiṃ ñeyyadhamme sabbākārāvabodhasaṅkhātasaṅniṭṭhānavasena sabbaso nirākatam sandhāyāti dassento “**yathā hī**”ti ādimāha. **Ussannussannattāti** paroparabhāvato, ayañca attho bhagavato anekadhātunādhātunāṅbalenapi ijjhati. **Sabbattha vigatakathaṃkatho** sabbadassāvibhāvato. Sabbesaṃ paramatthadhammānaṃ saccābhisamayavasena paṭividdhattā vuttaṃ “**voḥāravasenā**”ti vā nāmagottādivasenāti attho.

Pariyositasāṅkappoti sabbaso niṭṭhitamanoratho. Nanu ca ariyamaggena pariyositasāṅkappatā nāma soḷasakiccasiddhiyā katakaraṇīyabhāvena, na sabbañeyyadhammāvabodhenāti codanaṃ sandhāyāha “**pubbe ananussutesū**”tiādi. Sāvakānaṃ sāvakaṃpāramiññaṃ viya, hi paccekabuddhānaṃ paccekabodhiññaṃ viya ca sammāsambuddhānaṃ sabbaññūtaññānaṃ catusaccābhisambodhapubbakamevāti. **Ananussutesūti** na anussutesu. **Sāmanti** sayameva. Padadvayenāpi parato ghosena vināti dasseti. **Tatthāti** nimittatthe bhuttaṃ, saccābhisambodhanimittanti attho. Saccābhisambodho ca aggamaggavasenāti daṭṭhabbaṃ. **Balesu ca vasibhāvanti** dasannaṃ balaññānaṃ yathārucci pavatti. Jātattā jātāti sammāsambuddhe vadati.

297. Tattha tattha rājadhāniādike **nibaddhavāsaṃ vasanto**. Tīsu maṇḍalesu yathākālaṃ **cārikaṃ caranto**.

298. Assāti phalassa. Tanti kāraṇaṃ. Dvinnampi ekato uppattiyā **kāraṇaṃ natthi**, pageva tiṇṇaṃ, catunnaṃ vāti. “**Ettha cā**”tiādi “ekissā lokadhātuyā”ti vuttalokadhātuyā pamāṇaparicchedadassanattaṃ āradhamaṃ.

Yāvatāti yattakena ṭhānena. **Pariharantīti** sineruṃ parikkhipantā parivattanti. **Disāti** disāsu, bhuttaṃ etam paccattavacanaṃ. **Bhanti** dibbanti. **Virocanāti** obhāsantā, **virocanā** vā sobhamānā **candimasūriyā bhanti**, tato eva **disā** ca **bhanti**. **Tāva saḥassadhāti** tattako saḥassaloko.

Ettakanti imaṃ cakkavāḷaṃ majjhe katvā imināva saddhiṃ cakkavāḷaṃ dasasahassaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **mahāpadānavaṇṇanāyaṃ** vuttameva. **Na paññāyatīti** tīsu piṭakesu anāgatattā.

Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā

300. **Vaṇṇenāti** rūpasampattiyā. Suvīññeyyattā taṃ anāmasitvā yasaḥsaddasseva atthamāha. **Alaṅkāraparivārenāti** alaṅkārena ca parivārena ca. **Puññasiriyāti** puññiddhiyā.

301. **Sampasādaneti** sampasādajanane. Saṃpubbo khā-saddo jānanattho “saṅkhāyetaṃ paṭisevatī”tiādīsu (ma. ni. 2.168) viyāti āha “**jānitvā modāmā**”ti.

Govindabrāhmaṇavattavaṇṇanā

304. **Yāva dīgharattanti** yāva parimāṇato, aparimitakālaparidīpanametanti āha “**ettakanti...pe... aticiraratta**”nti. **Mahāpaññaova so bhagavāti** tena brahmunā anumatiṃpucchāvasena devānaṃ vuttanti dassento “**mahāpaññaova so bhagavā. Noti kathaṃ tumhe maññathā**”ti āha. Sayamevetam paññaṃ byākātukāmo “bhūtapubbaṃ bho”ti ādiṃ āhāti sambandho. Evaṃ pana byākaronena atthato ayampi attho vutto nāma hotīti dassento “**anacchariyameta**”nti ādimāha. **Tiṇṇaṃ mārānanti** kilesābhisāṅkhāradevapatamārānaṃ. “Anacchariyameta”nti vuttamevatthaṃ nigamanavasena

“**kimettha acchariya**”nti punapi vuttaṃ.

Raṅṅo diṭṭhadhammikasamparāyikaatthānaṃ puro dhānato pure pure saṃvidhānato **purohitoti** āha “**sabbakiccāni anusāsanapurohito**”ti. **Govindiyābhisekenāti** govindassa ṭhāne ṭhapanābhisekena. Taṃ kira tassa brāhmaṇassa kulaparamparāgataṃ ṭhānantaraṃ. **Jotitattāti** āvudhānaṃ jotitattā. **Pālanasamatthatāyāti** raṅṅo, aparimitassa ca sattaḱāyassa anattathato paripālanasamatthatāya.

Sammā vossajjivāti suṭṭhu tassevāgāravabhāvena vissajjivā niyyātetvā. Taṃ tamatthaṃ kiccaṃ passatīti **atthadaso**.

305. Bhavanaṃ vaḍḍhanaṃ **bhavo**, bhavati etenāti vā **bhavo**, vaḍḍhikāraṇaṃ sandhivasena ma-kārāgamo, o-kārassa ca a-kārādesaṃ katvā “**bhavamattū**”ti vuttaṃ. **Bhavantaṃ jotipālanti** pana sāmīatthe upayogavacananti āha “**bhoto**”ti. **Mā paccabyāhāsīti** mā paṭikkhipīti attho. So pana paṭikkhepo paṭivacanaṃ hotīti āha “**mā paṭibyāhāsī**”ti. **Abhisambhosīti** kammantānaṃ saṃvidhāne samattho hotīti āha “**saṃvidahitvā**”ti. Bhavābhavaṃ, paññañca vindi paṭilabhīti **govindo**, mahanto govindo **mahāgovindo**. “**Go**”ti hi paññāyetaṃ adhivacanaṃ gacchati atthe bujḱhatīti.

Rajjasamvibhajanavaṅṅanā

306. Ekapitikā vemātukā **kaniṭṭhabhātaro**. **Ayaṃ abhisittoti** ayaṃ reṇu rājakumāro pitu accayena rajje abhisitto. **Rājakārakāti** rājaputtaṃ rajje patiṭṭhāpetāro.

307. Madentīti **madanīyāti** kattusādhanataṃ dassento “**madakarā**”ti āha. **Madakaraṇaṃ** pana pamādassa visesakāraṇanti vuttaṃ “**pamādakarā**”ti.

308. Reṇussa rajjasamīpe dasagāvutamattavittatthāni hutvā aparabhāge tiyojanasataṃ vittatattā **sabbāni cha rajjāni sakaṭamukhāni paṭṭhapesi**. **Vitānasadisam** caturassabhāvato.

310. Sahāti gāthāya padapariṇānaṃ vuttaṃ. Tassa atthaṃ dassento “**teneva sahā**”ti āha. **Sahāti** vā avinābhāvatthe nipāto, so saha āsuaṃ satta bhāradhāti yojetabbo, tena te desantare vasantā vicittena sahabhāvino avinābhāvinoti dīpeti. Rajjabhāraṃ dhārenti attani āropenti vahantīti **bhāradhā**.

Paṭhamabhāṇavāraṅṅanā niṭṭhitā.

Kittisaddaabbhuggamanavaṅṅanā

311. Anupurohite ṭhapesīti anupurohite katvā ṭhapesi, anupurohite vā ṭhāne ṭhapesi. Tisavanaṃ karonte sandhāya “**divasassa tikkhattu**”nti vuttaṃ. Dvīsu sandhīsu savanaṃ karonte sandhāya “**sāyaṃ, pāto vā**”ti vuttaṃ. **Tato paṭṭhāyāti** vatacariyaṃ matthakaṃ pāpetvā nhātakālato pabhuti.

312. Abhiuggacchīti uṭṭhahi udapādi. **Acintetvāti** “kathaṃ kho ahaṃ brahmunā saddhiṃ manteyya”nti acintetvā evaṃ cittampī anuppādetvā. Tena samāgamanasseva abhāvato **amantetvā**. **Taṃ disvāti** taṃ karuṇābrahmavihārabhāvanaṃ brahmadassanūpāyaṃ disvā ñāṇacakkhunā.

313. Evanti evaṃ raṅṅo ārocetvā paṭisallānaṃ upagate. **Sabbatthāti** sabbesu channaṃ khattiyānaṃ, sattannaṃ brāhmaṇamahāsālānaṃ, sattannaṃ nāṭakasatānaṃ, cattārīsāya ca bhariyānaṃ āpucchanavāresu.

316. Sādisiyoti jātiyā sādisiyoti āha “**samavaṅṅā samajātikā**”ti.

317. Santhāgāranti jhānāmanasikārena bahi viṣaṭṭavitakkavūpasamanena cittassa santhambhaṇaṃ agāraṃ, jhānasālanti attho. **Gahitāvāti** bhāvanānuyogena mahāsattena attano cittasantāne uppādanavasena gahitā eva. **Natthi** jhānēveva vikkhambhitattā. Viṣesato hissa karuṇāya bhāvitattā **anabhirati ukkaṇṭhanā** natthi, mettāya bhāvitattā **bhayaparitassanā natthi**. **Ukkaṇṭhanāti** pana brahmadassane ussukkaṃ, **paritassanāti** tadabhipatthanāti āha “**brahmuno panā**”tiādi.

Brahmunāsākacchāvaṇṇanā

318. Cittutrāsoti cittassa utrāsanamattaṃ. **Kathanti** sattanikāyanivāsaṭṭhānanāmagottādīnaṃ vasena kena pakārena. Tenāha “**ki**”ntiādi.

Soti ye te panakanasanantabandhasatanasanaṅkumārakālanāmakā loke pākaṭā paññatā brahmāno, tesu **sanaṅkumāro nāmāhanti dasseti**.

Agghanti garuṭṭhāniyānaṃ dātabbaṃāhāraṃ. **Madhusākanti** madhurāhāraṃ, yaṃ kiñci atithino dātabbaṃ āhāraṃ upacāravasena evaṃ vadati. Tenāha “**madhusākaṃ panā**”tiādi. **Pucchāmāti** nimantanavasena pucchāma.

319. Mahāsatto cattāro brahmavihāre bhāvetvā ṭhitopi tesu “brahmasahabyatāya maggo”ti anibbematikatāya “**kaṅkhī**”ti avoca. Keci pana “tapokammena parikkhīṇasarīratāya, brahmasamāgamena bhayādisamuppattiyā ca paṭiladdhamattehi brahmavihārehi parihīno ahosi, tasmā avikkhambhitavicikicchātāya ‘kaṅkhī’ti avocā”ti vadanti. Parassa vediyā viditā **paravediyā**, te pana tassa pākaṭā vibhūtāti āha “**parassa pākaṭesu paravediyesū**”ti. Tattha kāraṇamāha “**parena sayam abhisaṅkhatattā**”ti. Mamāti kammaṃ **mamaṅkāro**, mamattanti āha “**idaṃ mama...pe... taṇha**”nti. “Mama”nti karoti etenāti hi **mamaṅkāro**, tathāpavattā taṇhā. **Manujesūti** niddhāraṇe bhummaṃ, na viṣayeti āha “**manujesu yo koci**”ti. “**Ekodibhūto**”ti padassa bhāvatthaṃ tāva dassento “**ekībhūto**”ti vatvā puna taṃ vivaranto “**eko tiṭṭhanto eko nisīdanto**”ti āha. **Tādisoti** eko hutvā pavattanako. **Bhūtoti** jāto. Jhāne adhimutti nāma tasmim̐ nibbattite, anibbattite kuto adhimuttīti āha “**jhānaṃ nibbattetvāti attho**”ti. Viṣṣagandho nāma kodhādīkilesaparibhāvanāti tesam̐ vikkhambhanena **viṣṣagandhavirahito**. **Etesu dhammesūti** pabbajjānaṃ vivekavāsakarūṇābrahmavihārādīdhammesu.

320. Avidvāti na viditavā. **Āvaritāti** kusalānaṃ uttarimanussadhammānaṃ uppattinivāraṇena āvaritā. **Pūtikāti** byāpannacittatādīnā pūtibhūtā. Kilesavasena duggandhaṃ viṣṣagandhaṃ **vāyati**. Nirayādiapāyesu nibbattanasīlatāya **āpāyikāti** āha “**apāyūpagā**”ti. Corādīhi upaddutassa pavisitukāmassa pākāravataparikhādīhi viya nagaraṃ kodhādīhi **nivuto pihito brahmaloko assāti nivutabrahmaloko**. **Pucchati** “kenāvāṭā”ti vadanto.

Musāvādova **mosavajjaṃ** yathā bhisakkameva bhesajjaṃ. **Kujjhaṇaṃ** dussanaṃ. Diṭṭhādīsu adīṭṭhādivādītāvasena paresaṃ viṣaṃvādanam̐ **paraviṣaṃvādanam̐**. Sadisaṃ patirūpaṃ dassetvā **palobhanaṃ sadisaṃ dassetvā vañcanaṃ**. Mittānaṃ vihiṃsanaṃ mettibhedo **mittadubbhanaṃ**. Daḷhamaccharitā **thaddhamacchariyaṃ**. Attani vijjānaṃ nihīnataṃ, sadisataṃ vā **atikkamitvā maññaṇaṃ**. Paresaṃ sampattiyā asahanaṃ **khīyanaṃ**. Attasampattiyā nigūhanavasena, parehi sādharmaṇabhāvāsahanaṃ ca vividhā icchā ruci etassāti **viṣicchā**. Kadariyatāya mudukaṃ **macchariyaṃ**. **Yattha katthacīti** sakasantake, parasantake, hīnātike cāti yattha katthacī ārammaṇe. **Lubbhanaṃ** ārammaṇassa gahaṇaṃ abhigijjhaṇaṃ. **Majjanaṃ** seyyādivasena madanaṃ sampaggaho. **Muyhanaṃ** ārammaṇassa anavabodho. **Etesūti** etesu yathāvuttesu kodhādīsu sattasantānassa kilissanato vibādhanato, upatāpanato ca kilesasaññitesu pāpadhammesu. **Yuttā** payuttā sampayuttā avirahitā.

Ettha cāyaṃ brahmā mahāsattena āmagandhe supuṭṭho attano yathāupaṭṭhite pāpadhamme cuddasahi padehi vibhajitvā kathesi, te pana tādisaṃ pavattivisesaṃ upādāya vuttāpi keci puna vuttā, āmagandhasutte (su. ni. 242) pana vuttāpi keci idha sabbaso na vuttā, evaṃ santepi lakkhaṇahāranayena,

tadekaṭṭhatāya vā tesam pettha saṅgaho daṭṭhabbo. Tenāha “**idaṃ pana sutta**”ntiādi. **Tattha āmagandhasuttena dīpetvā**ti idha sarūpato avutte āmagandhepi vuttehi ekalakkhaṇatādīnā āmagandhasuttena pakāsetvā **kathetabbam** tattha nesam sarūpato kathitattā. **Āmagandhasuttampi iminā dīpetabbam** idha vuttānampi kesañci āmagandhānaṃ tattha avuttabhāvato. Yasmā āmagandhasutte vuttāpi āmagandhā atthato idha saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchanti, tasmā idha vutte parihaṇavasena dassentena yasmā cettha keci abhidhammanayena akilesasabhāvāpi sattasantānassa vibādhanatṭhena “kilesā”ti vattabbataṃ arahanti, tasmā “cuddasasu kilesesū”ti vuttaṃ.

Nimmādaṃ milāpanaṃ khepananti āha “**nimmādetabbā pahātabbā**”ti. **Buddhatantīti** buddhabhāvīnaṃ pavenī, buddhabhāvīnopi “buddhā”ti vuccanti yathā “agamā rājagahaṃ buddho”ti. **Mahāpurisassa dalhīkammaṃ katvā**ti mahāpurisassa “pabbajissāmaha”nti pavattacittuppādassa dalhīkammaṃ katvā.

Reṇurājaāmantanāvaṇṇanā

321. Mama maṇaṃ haritvāti mama cittaṃ apanetvā tassa vasena avattitvā.

Ekībhāvaṃ upagantvā vutthassāti kāyavivekaparibrūhanena ekībhāvaṃ upagantvā tapokammavasena vutthassa. **Kusapattehi paritthototi** barihisehi vediyā samantato santharito. **Akācoti** vaṇo vaṇasadisakhaṇḍiccavirahito. Tenāha “**akakkaso**”ti.

Chakhattiyaāmantanāvaṇṇanā

322. Sikkheyyāmāti sikkhāpeyyāma, **sikkhāpanaṅcettha** atthibhāvāpādananti āha “**upalāpeyyāmā**”ti.

323. Yassa vīriyārambhassa, khantibalassa ca abhāvena pabbajitānaṃ samaṇadhammo paripuṇṇo, parisuddho ca na hoti, tesu vīriyārambhakhantibalesu te te niyojetuṃ “**ārambhavho**”tiādi vuttaṃ.

Karuṇājhānamaggoti karuṇājhānasāṅkhāto maggo. **Ujumaggoti** brahmalokagamane ujubhūto maggo. **Anuttaroti** seṭṭho brahmavīhārasabhāvato. Tenāha “**uttamamaggo nāmā**”ti. **Sabbhi rakkhito** sādhuhi yathā parihāni na hoti, evaṃ paṭipakkhadūrīkaraṇena rakkhito gopito. “Saddhammo sabbhi vakkhito”ti keci paṭhanti, tesam saparahitasādhanena sādhuhi buddhādīhi kathito paveditoti attho.

Taṅkhaṇavidhamaṇsanadhammanti yasmim̐ khaṇe virodhidhammasamāyogo, tasmim̐yeva khaṇe vinassanasabhāvaṃ, yo vā so gamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi, pāde ca baddhakhuradhārāsamāgamanatopi sīghataratāya atīittaro pavattikkhaṇo, teneva vinassanasabhāvaṃ. **Tassa jīvitassa. Gatinti niṭṭhaṃ. Mantāyanti** manteyyanti vuttaṃ hotīti āha “**mantetabba**”nti. **Karaṇatthe vā bhumanti** “mantāya”nti idaṃ bhumaṃ karaṇatthe daṭṭhabbaṃ yathā “ñātāya”nti. **Sabbapalibodheti** sabbepi kusalakiriyāya vibandhe uparodhe.

Brāhmaṇamahāsālādīnaṃ āmantanāvaṇṇanā

324. Appesakkhāti appānubhāvāti āha “**pabbajitakālato paṭṭhāyā**”tiādi.

Cakkavatti rājā viya sambhāvito.

Mahāgovindapabbajjāvaṇṇanā

328. Samāpattīnaṃ ājānanaṃ nāma attapaccakkhatā, sacchikiriyāti āha “**na sakkhiṃsu**

nibbattetu”nti.

329. Imināti “sarāmaha”nti iminā **padena**. “Sarāmaha”nti hi vadantena bhagavato mahābrahmunā kathitaṃ “tatheva ta”nti bhagavatā paṭiññātameva jātanti. **Na vaṭṭe nibbindanattthāya** catusaccakammaṭṭhānakathāya abhāvato. Asati pana vaṭṭe nibbidāya virāgānaṃ asambhavo evāti āha “**na virāgāyā**”tiādi. **Ekantameva vaṭṭe nibbindanattthāya** anekākāravokāraṃvaṭṭe ādīnavavibhāvanato.

“**Nibbidāyā**”ti iminā padena **vipassanā** vuttā. Esa nayo sesesupī. **Vavatthānakathāti** vipassanāmagganibbānānaṃ taṃtaṃpadehi vavatthapetvā kathā. Ayamettha nippariyāyakathāti āha “**pariyāyena panā**”tiādi.

330. Paripūretunti bhāvanāpāripūrivāsena paripuṇṇe kātuṃ, nibbattetunti attho. **Brahmacariyacīṇṇakulaputtānanti** cīṇṇamaggabrahmacariyānaṃ kulaputtānanti ukkaṭṭhaniddesena arahattanikūṭena desanaṃ **niṭṭhapesi**.

Abhinandanam nāma sampaṭicchanaṃ “abhinandanti āgata”ntiādīsu viya, tañcettha atthato cittassa attamanatāti āha “**cittena sampaṭicchanto abhinanditvā**”ti. “Sādhu sādhu”ti vācāya sampahaṃsanā **anumodanāti** āha “**vācāya sampahaṃsamāno anumoditvā**”ti.

Mahāgovindasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

7. Mahāsamayasuttavaṇṇanā

Nidānavāṇṇanā

331. Udānanti raññā okkākena jātisambhedaparihāranimittaṃ pavattitaṃ udānaṃ **paṭicca. Ekopi janapado ruḷhisaddena “sakkā”ti vuccatīti** ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **mahānidānavāṇṇanāyaṃ** vuttanayena veditabbaṃ. **Aropiteti** kenaci aropite.

Āvaraṇenāti setunā. **Bandhāpetvāti** paṃsupalāsapāsānamattikākhaṇḍādīhi āliṃ thiraṃ kārāpetvā.

“Jātiṃ ghaṭṭetvā kalahaṃ vaḍḍhayiṃsū”ti saṅkhepena vuttamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “**koliyakammakarā vadanti**”tiādi vuttaṃ.

Tiṇi jātakānīti phandanajātakapathavīundriyajātakalaṭukikajātakāni **dve jātakānīti** rukkhadhamma vaṭṭakajātakāni.

Tenāti bhagavatā. **Kalahakāraṇabhāvoti** kalahakāraṇassa atthibhāvo.

Aṭṭhāneti akāraṇe. **Veraṃ katvāti** virodhaṃ uppādetvā. “Kuṭhārihattho puriso”tiādinā **phandanajātakam katesi**. “Duddubhāyati bhaddante”tiādinā **pathavīundriyajātakam katesi**. “Vandāmi taṃ kuñjarā”tiādinā **laṭukikajātakam katesi**.

“Sādhu sambahulā ñātī; api rukkhā araññajā;
Vāto vahati ekaṭṭhaṃ, brahantampi vanappatī”nti. —

Ādinā **rukkhadhammajātakam katesi**.

“Sammodamānā gacchanti, jālaṃ ādāya pakkhino;
Yadā te vivadissanti, tadā ehinti me vasa”nti. —

Ādinā **vaṭṭakajātakaṃ kathesi.**

“Attadaṇḍā bhayaṃ jātaṃ, janaṃ passatha medhaṃ;
Saṃvegaṃ kittayissāmi, yathā saṃvijitaṃ mayā”ti. (su. ni. 1.941);

Ādinā **attadaṇḍasuttaṃ kathesi.**

Taṃtaṃpalobhanakiriyā kāyavācāhi parakkamantiyo “**ukkaṇṭhantū**”ti sāsanaṃ pesenti.

Kuṇāladaheti kuṇāladahatīre **paṭiṭṭhāya. Pucchitapucchitaṃ kathesi** (jā. 2.kuṇāljātaka)
“anukkamena kuṇālasakuṇarājassa pucchanappasaṅgena **kuṇāljātakaṃ** kathessāmi”ti. **Anabhiratiṃ vinodesi** itthīnaṃ dosadassanamukhena kāmānaṃ ādinavokārasaṃkilesavibhāvanena.

Kosajjaṃ vidhamitvā purisathāmaparibrūhanena “**uttamapurisasadisehi no bhavituṃ vaṭṭatī**”ti uppannacittā.

Avissaṭṭhakammantāti arativinodanato paṭṭhāya avissaṭṭhasamaṇakammantā,
aparicattakammaṭṭhānāti attho. **Nisīdituṃ vaṭṭatī**ti bhagavā cintesīti yojanā.

Paduminiyanti padumassare. **Vikasimsu** guṇagaṇavibodhena. “**Ayaṃ imassa...pe... na kathesi**”ti iminā sabbepi te bhikkhū tāvadeva paṭipāṭiyā āgatattā aññamaññassa lajjamānā attanā paṭividdhavisesaṃ bhagavato nārocesunti dasseti. “**Khīṇāsavāna**”ntiādinā tattha kāraṇamāha.

Osīdamatteti bhagavato santikaṃ upagatamatte. **Ariyamaṇḍaleti** ariyasamūhe.
Pācīnayugandharaparikkhepatoti yugandharapabbatassa pācīnaparikkhepato, na bāhirakehi uccamānaudayapabbatato. **Rāmaṇeyyakadassanatthanti** buddhuppādapāṭimaṇḍitattā visesato ramaṇīyassa lokassa ramaṇīyabhāvadassanatthaṃ. **Ullaṅghitvāti** uṭṭhahitvā. **Evarūpe khaṇe laye muhutteti** yathāvutte candamaṇḍalassa uṭṭhitakkhaṇe uṭṭhitavelāyaṃ uṭṭhitamuhutteti uparūpari kālassa vaḍḍhitabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ.

Tathā tesam bhikkhūnaṃ jātiādivasena bhagavato anurūparivāritaṃ dassento “**tatthā**”ti ādimāha.

Samāpannadevatāti āsannaṭṭhāne jhānasamāpatti samāpannadevatā. **Calimsūti** uṭṭhahimsu.
Kosamattaṃ ṭhānaṃ **saddantaraṃ**. Jambudīpe kira ādito tesatṭhimattāni nagarasahassāni uppannāni, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, taṃ sandhāyāha “**tikkhattuṃ tesatṭhiyā nagarasahassesū**”ti. Te pana sampiṇḍetvā satasahassato paraṃ asītisahassāni, navasahassāni ca honti. **Navanavutiyā doṇamukhasatasahassesūti** navasatasahassādhikesu navutisatasahassesu doṇamukhesu.
Doṇamukhanti ca mahānagarassa āyuppattiṭṭhānabhūtaṃ pādanagaraṃ vuccati. **Channavutiyā paṭṭanakoṭisatasahassesūti** chakoṭiadhikanavutikoṭisatasahassapaṭṭanesu. Tambapaṇṇidīpādīsu **chapaṇṇāsāya ratanākaresu**. Evaṃ pana nagaradoṇimukhapāṭṭanaratanākārādivibhāgena kathanam taṃtaṃadhivatthāya vasantīnaṃ devatānaṃ bahubhāvadassanatthaṃ. Yadi dasasahassacakkavālesu devatā sannipatitā, atha kasmā pāṭiyaṃ “dasahi ca lokadhātūhi”ti vuttanti āha “**dasasahassa...pe... adhippetā**”ti, tena sahasilokadhātu idha “ekā lokadhātū”ti vuttāti veditabbaṃ.

Lohapāsādeti ādito kate lohapāsāde. **Brahmaloketi** heṭṭhime brahmaloke. Yadi tā devatā evaṃ nirantarā, pacchā āgatānaṃ okāso eva na bhavēyyāti codanaṃ sandhāyāha “**yathā kho panā**”tiādi.
Suddhāvāsakāyaṃ upapannā **suddhāvāsakāyikā**, tasmaṃ pana yasmā suddhāvāsabhūmi nivāsaṭṭhānaṃ, tasmā vuttaṃ “**suddhāvāsavāsīna**”nti. **Āvāsāti** āvāsanaṭṭhānabhūtā, devatā pana orambhāgiyānaṃ, itaresaṅca saṃyojanānaṃ samucchindanena suddho āvāso etesanti **suddhāvāsā**.

332. Puratthimacakkavālamukhavatṭiyam otari aññattha okāsam alabhamāno. Evaṃ sesāpi. Buddhānaṃ abhimukhamaggo **buddhavīthi.** Yāva cakkavālā **ottharituṃ** ovarituṃ **na sakkā.** **Pahaṭabuddhavīthiyāvāti** buddhānaṃ santikaṃ upasaṅkamantehi tehi devabrahmehi vaḷañjitavīthiyāva. Samiti saṅgati sannipāto **samayo,** mahanto samayo **mahāsamayoti** āha “**mahāsamūho**”ti. Pavaddhaṃ vanaṃ **pavananti** āha “**vanasaṅḍo**”ti. **Devaghaṭāti** devasamūhā.

Samādahaṃsūti samādahitaṃ lokuttarasamādhinā suṭṭhu appitaṃ akaṃsu, yathāsamaḥitaṃ pana samādhinā yojitaṃ nāma hotīti vuttaṃ “**samādhinā yojesu**”nti. Sabbesaṃ gomuttavaṅkādināṃ dūrasamūhanitattā **sabbe...pe... akarimsu.** Nayati asse etehīti **nettāni,** yottāni. Avīthipaṭipannānaṃ assānaṃ vīthipaṭipādanaṃ rasmiggahaṇena pahotīti “sabbayottāni gahetvā acodento”ti vatvā taṃ pana acodanaṃ avāraṇaṃ evāti āha “**acodento avārento**”ti.

Yathā khīlaṃ bhittiyam vā bhūmiyam vā ākoṭitaṃ dunnīharaṇaṃ, yathā ca palighaṃ nagarappavesanivāraṇaṃ, yathā ca indakhīlaṃ gambhīranemi sunikhātaṃ dunnīharaṇaṃ, evaṃ rāgādayo sattasantānato dunnīharaṇā, nibbānanagarappavesanivāraṇā cāti te “khīlaṃ, palighaṃ, indakhīla”nti ca vuttā. **Taṇhāejāya abhāvena anejā** paramasantuṭṭhabhāvena cātuddisattā **appaṭihatacārikaṃ caranti.**

Gatāseti gatā eva, na pana gamissanti pariniṭṭhitasaraṇagamanattāti. Lokuttarasaraṇagamaṇaṃ adhippetanti āha “**nibbematikasaraṇagamaṇena gatā**”ti. **Te** hi niyameṇa **apāyabhūmiṃ na gamissanti, devakāyaṅca paripūressanti.** Ye pana lokiyena saraṇagamaṇena **buddhaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṃ,** sati ca paccayantarasaṃavāye **pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripūressantīti** ayamettha attho.

Devatāsannipātavaṇṇanā

333. Etesanti devatāsannipātānaṃ. **Idānīti** imasmimṃ kāle. **Buddhānanti** aññesaṃ buddhānaṃ **abhāvā. Cittakallatā** cittamaddavaṃ.

Kim pana bhagavatāva mahante devatāsamaḡame tesam nāmagottaṃ kathetuṃ sakkāti? Āma sakkāti dassetuṃ “**buddhā nāma mahantā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **diṭṭhanti** rūpāyatanamāha, **sutanti** saddāyatanam, **mutanti** sampattaggāhiindriyavisayaṃ gandharasaphoṭṭhabbāyatanam, **viññātanti** vuttāvesaṃ sabbam ñeyyaṃ, **pattanti** pariyesitvā, apariyesitvā vā sampattaṃ, **pariyesitanti** pattaṃ, appattaṃ vā pariyaṭṭhaṃ. **Anuvaritaṃ manasāti** kevalaṃ manasā ālocitaṃ. **Katthaci nīlādivasena vibhatarūpārammaṇeti** abhidhamme (dha. sa. 615) “nīlaṃ pītaka”ntiādinā vibhatte yattha katthaci rūpārammaṇe kiñci rūpārammaṇaṃ vā na atthīti yojanā. **Bherisaddādivasenāti** etthāpi eseva nayo. **Yanti** yaṃ ārammaṇaṃ. **Etesanti** buddhānaṃ.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāliyaṃ samatthetuṃ “**yathāhā**”tiādi vuttaṃ. Tadā jānanakiriyaṃ apariyositabhāvadassanattaṃ “jānāmi”ti vatvā yasmā yaṃ kiñci neyyaṃ nāma, sabbam taṃ bhagavatā aññātaṃ nāma natthi, tasmā vuttaṃ “**tamaḥam abbaññāsi**”nti.

Na olokeni payojanābhāvato. **Viparītā** “na kammāvaraṇena samannāgatā”tiādinā nayena vuttā. “Yassa maṅgalā samūhatā”ti (su. ni. 362) ārabhitvā “rāgaṃ vinayetha mānusesu dibbesu kāmesu cā”tiādinā (su. ni. 363) ca rāganiggahakathābhāhullato **sammāparibbājanīyasuttaṃ** rāgaritānaṃ sappāyaṃ, “piyamappiyabhūtā kalaha vivādā paridevasokā sahamaccharā cā”tiādinā (su. ni. 869; mahāni. 98) kalahādayo yato dosato samuṭṭhahanti, so ca doso yato piyabhāvato, so ca piyabhāvo yato chandato samuṭṭhahanti, iti phalato, kāraṇaparamparato ca dose ādīnavavibhāvanabhāhullato **kalahavivādassuttaṃ** (su. ni. 869; mahāni. 98) dosacaritānaṃ sappāyaṃ –

“Appaṅhi etaṃ na alaṃ samāya,

Duve vivādassa phalāni brūmi;
Etampi disvā na vivādayetha,
Khemābhipassaṃ avivādabhūmi”nti. (su. ni. 902; mahāni. 131) –

Ādinā nayena sammohavidhamanato, paññāparibrūhanato ca **mahābyūhasuttam** mohacaritānaṃ sappāyaṃ –

“Parassa ce dhammaṃ anānujānaṃ,
Bālo, mago hoti nihīnapañño;
Sabbeva bālā sunihīnapaññā,
Sabbevime diṭṭhiparibbasānā”ti. (su. ni. 886; mahāni. 115) –

Ādinā nayena sandiṭṭhiparāmāsītāpanayanamukhena savisayesu diṭṭhiggahaṇesu
visaṭavittakkavicchindanavasena pavattatā **cūlabyūhasuttam** vitakkacaritānaṃ sappāyaṃ –

“Mūlaṃ papañcasāṅkhāya (iti bhagavā),
Mantā asmīti sabbam uparundhe;
Yā kāci taṇhā ajjhataṃ,
Tāsam vinayā sadā sato sikkhe”ti. (su. ni. 922; mahāni. 151) –

Papañcasāṅkhāya mūlaṃ avijjādikilesajātaṃ **asmīti** pavattamānañcāti **sabbam mantā** paññāya uparundheyya. **Yā kāci ajjhataṃ** rūpataṇhādibhedā **taṇhā** uppajjeyya, **tāsam vinayā** vūpasamāya **sadā sato** upaṭṭhitassati hutvā sikkheyyāti evamādi upadesassa saddhova bhājanam. Tassa hi so atthāvahoti **tuvaṭṭakasuttam** saddhācaritānaṃ sappāyaṃ –

“Vītataṇho purā bheda (iti bhagavā),
Pubbamantamanissito;
Vemajjhe nupasaṅkheyyo,
Tassa natthi purakkhata”nti. (su. ni. 855; mahāni. 84) –

Yo sarīrabhedato pubbeva pahīnataṇho, tato eva atītaddhasaṅñitaṃ purimakotṭhāsam taṇhānissayena anissito, vemajjhe paccuppannepi addhani “ratto”tiādinā upasaṅkhātabbo, tassa arahato taṇhādiṭṭhipurakkhārānaṃ abhāvā anāgate addhani kiñci purakkhataṃ natthīti ādinā evaṃ gambhīrakathābhūllato **pūrābhedaṣuttam** (su. ni. 855; mahāni. 84) buddhicaritānaṃ sappāyanti katvā vuttaṃ “**atha nesam sappāyaṃ ...pe... vavatthapetvā**”ti. **Manasākāsīti** evaṃ cariyāya vasena manasi katvā puna taṃ sadisaṃ attano desanānikkhepayogyatāvasena manasi akāsi. **Attajjhāsayena nu kho jāneyyāti** parajjhāsayādiṃ anapekkhitvā mayhamyeva ajjhāsayena āradhā desanaṃ jāneyya nu kho. **Parajjhāsayenāti** sannipatitāya parisāya kassaci ajjhāsayena. **Aṭṭhuppattikenāti** idha samuṭṭhitaatṭhuppattiyā. **Pucchāvasenāti** kassaci pucchantassa pucchāvasena. **Āradhdhesanaṃ jāneyyāti**. “**Sace paccekabuddho bhaveyyā**”ti idaṃ imesaṃ suttānaṃ desanāya pucchā paccekabuddhānaṃ bhāriyā, avisayā cāti dassanattaṃ vuttaṃ. Tenāha “**sopi na sakuṇeyyā**”ti.

Ettha ca yasmā na anumati pucchā, kathetukamyatāpucchā vā yuttā, atha kho diṭṭhasaṃsandana pucchāsadisī vā vimaticchedana pucchāsadisī vā pucchā yuttā, tāva puggalajjhāsayavasena pavattitā nāma honti, na yathādhammavasena, tattha yadi bhagavā tathā sayameva pucchitvā sayameva vissajjeyya, suṇantīnaṃ devatānaṃ sammoho bhaveyya “kiṃ nāmetam bhagavā paṭhamaṃ evamāha, punapī evamāhā”ti, andhakāraṃ pavitṭhā viya honti, tasmā vuttaṃ “**evam petā devatā na sakkhissanti paṭivijjhitu**”nti. Yathādhammadesanāyaṃ pana kathetukamyatāvasena pucchanaṃ sammoho hotīti. **Sūriyo uggatoti** āha devasaṅgho āsannatarabhāvena obhāsassa vipulauḷārabhāvato. **Ekissā lokadhātuyāti** sutte (dī. ni. 3.161; ma. ni. 3.129; a. ni. 1.277; vibha. 809; netti. 57; mi. pa. 5.1.1) āgatanayena sabbattheva pana apubbaṃ acarimaṃ dve buddhā na honteva.

Tenevāha – “anantāsu...pe... addasā”ti.

Gāthāyaṃ **pucchāmī**ti nimmitabuddho bhagavantam pucchitum okāsam kārapesi. **Muninti** buddhamuniṃ. **Pahūtapaññanti** mahāpaññaṃ. **Tiṇṇanti** caturoghatiṇṇam. **Pāraṅgati** nibbānappattam, sabbassa vā ñeyyassa pāram pariyaṅgam gataṃ. **Parinibbutam** saupādisesanibbānavasena. **Thitattanti** avaṅghitacittam lokadhammehi akampanyatāya. **Nikkhamma gharā panujja kāmeti** vatthukāme panūditvā gharāvāsā nikkhamma. **Katham bhikkhu sammā so loka paribbajeyyāti** so bhikkhu katham sammā paribbajeyya gaccheyya vihareyya, anupalitto hutvā lokam atikkameyyāti attho.

334. Silokam anukassāmīti ettha **siloko** nāma pādasamudayo, isihi vuccamānā gāthātipi vuccati. Pādova niyatavaṅṅānupubbikānam padānam samūho, tam **silokam anukassāmī** pavattayissāmīti atthoti āha “**akkhara...pe... pavattayissāmī**”ti. **Yatthāti** adhikaraṇe bhummam. Āmeditalopenāyaṃ niddesoti āha “**yesu yesu thānesū**”ti. **Bhummāti** bhūmipaṭibaddhanivāsā. **Tam tam nissitā** tam tam thānam nissitavanto nissāya vasamānā, tehi saddhiṃ silokam anukassāmīti adhippāyo. “**Ye sitā girigabbhara**”nti iminā tesam vivekavāsam dasseti, “**pahittā samāhitā**”ti iminā bhāvanābhijogam.

Bahujanā pañcasatasāṅkhyatā. Paṭipakkhābhivhavanato, tejussadatāya ca **sīhā viya** pavivittatāya **nilinā**. **Ekattanti** ekībhāvam. **Odātacittā hutvā suddhāti** arahattamaggādhigamena pariyaṅgamacittā hutvā suddhā, na kevalam sarīrasuddhiyāva. **Vippasannāti** ariyamaggappasādena visesato pasannā. Cittassa āvilabhāvakarānam kilesānam abhāvena **anāvilā**.

Bhikkhū jānitvāti bhinnakilese bhikkhū “ime dibbacakkhunā ete devakāye passantīti jānitvā. **Savanante jātattāti** dhammassavanapariyosāne ariyajātiyā jātattā. **Idam sabbanti** idam “bhiyyo pañcasate”tiādikam sabbam.

Tadatthāya vīriyam karimsūti dibbacakkuhāñābhinihāravasena vīriyam ussāham akamsu. Tenāha “na tam tehi”tiādi. **Sattarinti** ta-kārassa ra-kārādesam katvā vuttam, sattatinti attho. “Sahassa”nti pana anuvattati, sattatiyogena bahuvacanam. Tenāha “**eke sahassam. Eke sattatisahassāni**”ti.

Anantanti antarahitam, tam pana ativiya mahantam nāma hotīti āha “**vipula**”nti.

Avekkhitvāti ñāṇacakkhunā visum visum avekkhitvā “vavatthitvānā”tipi paṭhanti, so evattho. Tam avekkhanam nicchayakaraṇam hotīti āha “**vavatthapetvā**”ti. Pubbe vuttagāthāsu tatiyagāthāya pacchimaddham, catutthagāthāya purimaddhaṇca sandhāyāha “**pubbe vuttagāthamevā**”ti.

Vijānanampi dassanam evāti āha “**passatha olokethā**”ti. Vācāyatapavattitabhāvato “anupaṭipāṭiyāva kittayissāmī”ti vadati.

335. Satta sahassāni saṅkhāyāti **satta sahassā**. **Yakkhāyevāti** yakkhājātikā eva. **Ānubhāvasampannāti** mahesakkhā. **Iddhimantoti** vā mahānubhāvā. **Jutimantoti** mahappabhā. **Vaṅṅavantoti** atikkantavaṅṅā. **Yasassinoti** mahāparivārā ceva patthaṭakittisaddā ca. **Samīti**-saddo samīpatthoti adhippāyenāha “**bhikkhūnam santika**”nti.

Hemavatapabbateti himavato samīpe thitapabbate.

Ete sabbepīti ete sattasahassā kāpilavattavā, chasahassā hemavatā, tisahassā sātāgirāti yathāvuttā **sabbepi soḷasasahassā**.

Rājagahanagareti rājagahanagarassa samīpe. **Tanti** kumbhīraṃ.

336. Kāmaṃ pācīnadisaṃ pasāsati, tathāpi **catūsūpi disāsu** saparivāradīpesu catūsūpi mahādīpesu **gandhabbānaṃ jeṭṭhako**, kathaṃ? **Sabbe te tassa vase vattanti. Kumbhaṇḍānaṃ adhipatīti**ādīsūpi eseva nayo.

Tassāpi viruḷhassa. **Tādisāyevāti** dhataratṭhassa puttasadisā eva puthutthato, nāmato, balato, iddhiādivisesato ca.

Sabbasaṅgāhikavasenāti dasasahassilokadhātuyā paccekaṃ cattāro cattāro mahārājānoti tesam sabbesaṃ saṅgaṇhanavasena. Tenāha “**ayañcetthā**”tiādi.

Caturo disāti catūsu disāsu. **Caturo disā jalamānā** samujjalantā obhāsantā. Yadi evaṃ mahatīyā parisāya āgatānaṃ kathaṃ kāpilavatthave vane ṭhitāti āha “**te panā**”tiādi.

337. Tesam mahārājānaṃ dāsāti yojanā. Māyāya yuttā, tasmā **māyāvino**. Vañcanaṃ etesu atthi, vañcane vā niyuttāti **vañcanikā. Kerāṭiyasātheyyena**ti nihīnasaṭhena kammena. Māyā etesaṃ atthīti māyā, te ca paresaṃ vañcanatthaṃ yena māyākaraṇena “**māyā**”ti vuttā, taṃ dassento “**māyākārakā**”ti āha.

Ettakā dāsāti ettakā kuṅṅduādīkā nighaṇḍupariyosānā aṭṭhamahārājānaṃ dāsā.

Devarājānoti devā hutvā taṃtaṃdevakāyassa rājāno. Citto ca seno ca cittaseno cāti tayo ete devaputtā pāliyaṃ ekasesanayena vuttāti āha “**citto cā**”tiādi.

Bhikkhusaṅgho samito sannipatito etthāti **bhikkhusaṅghasamiti**, imaṃ vanaṃ.

338. Nāgasadahavāsīkāti nāgasadahanivāsino. Tattheko kira nāgarājā, cirakālaṃ vasato tassa parisā mahatī paramparāgatā atthi, taṃ sandhāyāha “**tacchakanāgaparisāyā**”ti.

Yamunavāsīnoti yamunāyaṃ vasanakanāgā. **Nāgavohārenāti** hatthināgavohārena.

Vuttappakāreti kambalassatare ṭhapetvā itare vuttappakāranāgā. **Lobhābhībūtāti** āhāralobhena abhībūtā. **Dibbānubhāvātāti** dibbānubhāvato, dibbānubhāvahetu vā **dibbā. “Citrasupaṇṇā”ti nāmaṃ** vicitrasundarapattavantāya.

Upavhayantāti upecca kathentā. Kākolūkaahinakuḷādayo viya aññamaññaṃ jātisamudāgataverāpi samānā **mittā viya...pe... haṭṭhatuṭṭhacittā** aññamaññaṃmīnti adhippāyo. **Buddhamyeva te saraṇaṃ gatā** “buddhānubhāveneva mayaṃ aññamaññaṃmettiṃ paṭilabhīmā”ti.

339. Bhātaroti methunabhātaro. Tenāha “**sujāya asurakaññāya kāraṇā**”ti.

Tesūti asuresu. **Kālakañcāti** evaṃ nāmā. **Mahābhismāti** bhīṃsanakamahāsarīrā. **Abhabbāti** sammattaniyāmaṃ okkamituṃ na bhabbā acchandikattā tādisassa chandasessa abhāvato.

Balino mahāasurassa abbatitattā tassa putte eva kittento bhagavā “**satañca baliputtāna**”nti ādimāha. So kira sukhumāṃ attabhāvaṃ māpetvā upagacchi.

340. Kammaṃ katvāti parikammaṃ katvā. **Nibbattāti** upacārajjhānena nibbattā. Appanājhānena pana nibbattā brahmāno honti, te parato vakkhati “subrahmā”tiādinā (dī. ni. 2.341), ayañca

kāmāvacaradevatā vuccati. Tenevāha – “**mettākaruṇākāyikāti mettājhāne ca karuṇājhāne ca parikkammaṃ katvā nibbattadevā**”ti. **Mettājhāne karuṇājhāneti mettājhānanimittam** karuṇājhānanimittam, tadatthanti attho.

Te āpodevādayo yathāsakaṃ vaggavasena ʒhitattā **dasadhā ʒhitā**. Yāva karuṇākāyikā dasa **devakāyā**. **Nānattavaṇṇāti** nānāsabhāvavaṇṇavanto.

Veṇḍudevatāti veṇḍu nāma devatā, evaṃ **sahali devatā**. Asamadevatā, yamakadevatāti “dve ayanīyo”ti vadanti, tappamukhā dve devanikāyāti. **Candassūpanisā devā** candassa upanissayato vattamānā tassa purato ca pacchato ca passato ca dhāvanakadevā. Tenāha “**candanissitakā devā**”ti. **Sūriyassūpanisā, nakkhattanissitāti** etthāpi eseva nayo. Kevalaṃ vātavāyanahetavo devatā **vātavalāhakā**. Tathā kevalaṃ abbhapaṭalasañcaraṇahetavo **abbhavalāhakā**. Uṇhappavattihetavo **uṇhavalāhakā**. Vassavalāhakā pana pajjunnasadisāti. Te idha na vuttā. Vasudevatā nāma eko devanikāyo, tesam pubbaṅgamattā **vāsavo**, sakko.

Daseteti ete veṇḍudevatādayo vāsavapariyosānā dasa devakāyā.

Imānīti “jalamaḡgī”ti ca “sikhārivā”ti ca imāni **tesam nāmāni**. Keci pana ma-kāro padasandhikaro “jalā”ti ca “aḡgī”ti ca “sikhārivā”ti ca imāni tesam nāmānīti vadanti. **Eteti** tesu eva “ariṭṭhakā, rojā”ti ca vuttadevesu ekacce, **umāpupphanibhāsino** vaṇṇato umāpupphasadisāti evamattho gaḡhetabbo, aññathā ekādasa devakāyā siyuṃ.

Daseteti ete dasa sahabhūdevādayo vāsavanesipariyosānā dasa devakāyā. Teneva nikāyabhedavasena **dasadhāva āgatā**.

“**Samānā**”tiādi tesam devānaṃ nikāyasamudāyagataṃ nāmaṃ. Evaṃ sesānampi.

Daseteti ete samānādikā mahāpāragapariyosānā dasa devakāyā. Teneva nikāyabhedena **dasadhā āgatā**.

Sukkādayo tayo devakāyā. **Pāmokkhadevāti** pamukhā padhānabhūtā devā.

Disāti disāsu. **Devoti** meggho. **Daseteti** ete sukkādayo pajjunnapariyosānā dasa devakāyā, te devanikāyabhedena **dasadhā āgatā**.

Daseteti ete khemiyādayo paranimmitapariyosānā dasa devakāyā, te devanikāyabhedena **dasadhāva āgatā**. Tattha “khemiyā, kaṭṭhakādayo ca pañcāpi sadevakāyā tāvatimsakāyikā”ti vadanti. **Nāmanvayenāti** nāmānugamena “āpodevatā”tiādināmasabhāgena. Tenevāha “**nāmabhāgena nāmakoṭṭhāsenā**”ti. **Sabbā devatāti** dasasahassilokadhātūsu sabbāpi devatā. **Niddisati** taṃtaṃnāmasabhāgena ekajjhaṃ katvā.

Pavutthāti pavāsaṃ gatā viya apētāti āha “**vigatā**”ti. Pavutthā vā pakārato vutthā vusitā, tena jāti vusitabbā assāti **pavuṭṭhajāti**. **Kāḷakabhāvā** saṃkilesadhammā, sabbaso tadabhāvato **kāḷakabhāvātitaṃ dasabalaṃ**. Lañcanābhāvena vā **asitātigo** kāḷakabhāvātītāya siriya cando, tādisaṃ candaṃ viya **siriya virocamaṇaṃ**.

341. Eko brahmāti sagāthakavagge (saṃ. ni. 1.98) āgato subrahmadevaputto. Brahmaloke nibbattivā heṭṭhimesu patīṭṭhitā **ariyabrahmāno**, na suddhāvāsabrahmāno. **Tissamahābrahmā** puthujjano, yo aparabhāge manussesu nibbattitvā moggaliputtatissatthero jāto.

Sahassaṃ brahmalokānanti brahmaloko etesanti brahmalokā, brahmāno, tesam brahmalokānaṃ sahaṃsaṃ sattalokapariyāyo cāyaṃ lokasaddoti āha “**mahābrahmānaṃ sahaṃsaṃ āgata**”nti. Anantaragāthāyaṃ “āgatā”ti vuttapadameva atthavasena vadati. **Yatthāti** yasmiṃ brahmasahassee. **Aññe brahmeti** tadaññe brahmāno. **Abhibhavivā tiṭṭhati** vaṇṇena, yasaṃ āyuna ca.

Issarāti teneva vasapavattanena sesabrahmānaṃ adhipatino.

342. Kālakadhammasamannāgato **kālakassa** pāpimassa **mārassa bālabhāvaṃ passatha**, yo attano avisaye niratthakaṃ parakkamituṃ vāyamati.

Vītarāgabhāvāvahaṃsa dhammassavanassa antarāyakaraṇena avītarāgā rāgena baddhā eva nāma hontīti vuttaṃ “**rāgena baddhaṃ hotū**”ti.

Bhayānakaṃ saraṇca katvāti bheravaṃ mahantaṃ saddaṃ samuṭṭhapetvā.

Idāni taṃ saddaṃ upamāya dassento “**yathā**”ti ādimāha. **Kaṇcīti** tasmiṃ samāgame kaṇci devataṃ, mānusaṃ vā attano **vase vattetuṃ asakko asayaṃvase** sayaṇca na attano vase ṭhito. Tenāha “**asayaṃvasī**”tiādi.

343. “**Vītarāgehi**”ti desanāsīsametaṃ. Sabbāyapi hi tattha samāgataparisaṃ mārasenā apakkantāva. **Nesaṃ lomampi iñjayaṃ** tesam lomamattampi na cālesuṃ, kuto antarāyakaraṇaṃ. Iti yattakā tattha visesaṃ adhigacchimsu, tesam sabbesampi antarāyakaraṇavasena attho vibhāvetabbo, vītarāgaggahaṇena vā sarāgavītarāgavibhāvino ca tattha saṅgahitāti veditabbaṃ. **Māro imaṃ gāthaṃ abhāsi** acchariyabbhutaṃcittajāto. Kathaṇhi nāma tāva ghorataṃ mahatiṃ vibhimsakaṃ mayi karontepi sabbe pime nibbikāraṃ samāhitā eva. Kasmā? Vījītāvino ime uttamapurisāti. Tenāha “**sabbe**”tiādi. Yādiso ariyānaṃ dhammanissito pamodo, na kadāci tādiso anariyānaṃ hotīti “**sāsane bhūtehi ariyehi**” iccetaṃ vuttaṃ. Vi-saddena vinā kevalopi suta-saddo vikhyātathavacano hoti “**sutadhammassā**”tiādīsu (mahāva. 5; udā. 11) viyāti āha “**jane vissutā**”ti.

Dūreti dūre padese. Daharassa antarāyaṃ pariharantī “**na sakkā bhante sakalaṃ kāyaṃ dassetu**”nti avocāti.

Mahāsamayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

8. Sakkapañhasuttavaṇṇanā

Nidānavāṇṇanā

344. Ambasaṇḍānaṃ adūrabhavattā ekopi so brāhmaṇagāmo “**ambasaṇḍā**”tveva bahuvacanavasena **vuccati**, yathā “**varaṇā nagara**”nti. Vēdi eva vēdiko, vēdiko eva vēdiyo ka-kārassa ya-kāraṃ katvā, tasmiṃ **vēdiyake**. Tenāha “**maṇivedikāsādisenā**”tiādi, indanīlādimaṇimayavedikāsādisenāti attho. **Pubbepīti** leṇakaraṇato pubbe, guhārūpena ṭhitā, dvāre indasālarukkhatī ca, tasmā “**indasālaguhā**”ti vuttā purimavohārena.

Ussukkaṃ vuccati abhiruci, taṃ pana buddhadassanakāmatāvasena, tathā ussāhanavasena ca pavattiyā “**dhammiko ussāho**”ti vuttaṃ. **Sakkena sadiso...pe... natthīti**. Yathāha “**appamādena maghavā, devānaṃ seṭṭhataṃ gato**”ti (dha. pa. 30). **Parittakenāti** aparāparaṃ bahuṃ puññakammaṃ akatvā appamattakeneva **puññakamma**.

Sakkopi kāmaṃ mahāpuññakatabhīrutāno hoti, sātisaṃyāya pana dibbasampattiyā viyogahetukena

sokena diguṇitena maraṇabhayena saṃtājḅito jāto. Tenāha “**sakko pana maraṇabhayābhibhūto ahoṣi**”ti.

Dibbacakkhunā devatānaṃ dassanaṃ nāma paṭivijjhanasadisanti āha “**paṭivijjhi**”ti. **Pāṭiyekko vohāro**ti āveṇiko piyasamudāhāro. Marisaniyasampattikāti **mārisā**. Tesaṅhi sampattiyo mahānubhāvatāya saḅanti upaṭṭhahanti, añṅe ayonisomanasikāratāya ceva appahukāya ca na saḅantiyeva, sā pana nesaṃ marisaniyasampattikatā dukkhavirahitāyāti vuttaṃ “**niddukkhātipi vuttaṃ hoti**”ti. **Ekako vā**ti devaparisāya vinā āgatattā vuttaṃ, mātaliādayo pana tādisā saḅāyā tadāpi ahesuṃyeva. Tathā hi vakkhati “āpi cāyaṃ āyasmato cakkanemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhito”ti (dī. ni. aṭṭha. 2.352). **Okāsaṃ nākāsi** sakkassa ñāṇaparipākāṃ āgamento, añṅesaṅca bahūnaṃ devānaṃ dhammābhisamaṃ upaparikkhamāno. **Soti sakko**.

Evanti vacanasampannicchane nipātoti āha “**evaṃ hotū**”tiādi. **Bhaddamṭavā**ti pana sakkāṃ uddissa nesaṃ āsi vādo.

345. Vallabho...pe... dhammaṃ suṇāti ayamatto govindasuttādīhi (dī. ni. 2.294) dīpetabbo. **Iminā katokāseti** iminā pañcasikhena katokāse bhagavati.

Anucariyanti anucaraṇabhāvaṃ, taṃ paṇassa anucaraṇaṃ nāma saddhiṃ gamanamevāti āha “**sahacaraṇaṃ ekato gamana**”nti.

Sovaṇṇamayanti suvaṇṇamayāṃ. **Pokkharanti** vīṇāya doṇimāha. **Daṇḍoti** vīṇadaṇḍo. **Veṭhakā**ti tantīnaṃ bandhanāya ceva uppīlanāya ca dhametabbā veṭhakā. **Pattakanti** pokkharāṃ. **Samapaññāsamucchanā mucchetvā**ti yathā samapaññāsamucchanā kamato tattha saṃmucchanāṃ kātuṃ sakkā, evaṃ taṃ sajjetvāti attho. “Samapaññāsamucchanā saṃmucchetvā”ti ca idaṃ devaloke niyataṃ vīṇāvādanavidhiṃ sandhāya vuttaṃ. Manussaloke pana ekavīsati mucchanā. Tenevāha **vīṇopamasuttavaṇṇanāyaṃ** –

“Satta sarā tayo gāmā, mucchanā ekavīsati;
Tānā cekūnapaññāsa, iccete saramaṇḍalā”ti. (a. ni. aṭṭha. 3.55; sāratta. ṭī. 3.243);

Tattha chajjo, usabho, gandhāro, majjhimo, pañcāmo, dhevato, nisādoti ete **satta sarā**. Chajjagāmo, majjhimagāmo, sādharāṇagāmoti **tayo gāmā**, sarasamūhāti attho. Manussaloke vādanavidhinā ekekasēva ca sarassa vasena tayo tayo mucchanā katvā **ekavīsati mucchanā**. Ekekasēva ca sarassa satta satta tānabhedā, yato sarassa mandataravavattānaṃ hoti, te **ekūnapaññāsa tānavisesāti**, tisso duve catasso, catasso tisso duve catassoti **dvāvīsati sutibhedā** icchitā, ayaṃ pana ekekassa sarassa vasena satta satta mucchanā, antarasarassa ca ekāti samapaññāsaṃ mucchanānaṃ yogyabhāvena vīṇaṃ vajjesi. Tena vuttaṃ “samapaññāsa mucchanā saṃmucchetvā”ti. Sesadeve jānāpento sakkassa gamanakālanti yojanā.

346. Atirivāti ra-kāro padasandhikaro, atīva ativiyaṅti vuttaṃ hoti. **Pakati ...pe... agamāsi** maraṇabhayaṃtājḅitattā taramānarūpo. Tenevāha “**nanu cā**”tiādi.

347. Buddhā nāma mahākāruṇikā, sadevakassa lokassa hitasukhatthāya eva uppannā, te kathaṃ atthikehi durupasaṅkamāti āha “**ahaṃ sarāgo**”tiādi. **Tadantaraṃ paṭisallīnā**ti yena antarena yena khaṇena upasaṅkameyya, tadantaraṃ paṭisallīnā jhānaṃ samāpannā. Tadantara-saddo vā “etarahi”ti iminā samānatthoti āha “**sampati paṭisallīnā vā**”ti.

Pañcasikhagītagāthāvaṇṇanā

348. Sāvesīti yathādhippetamucchanam paṭṭhapetvā vīṇam vādentō taṃtaṃṭhānuppattiyā pākaṭṭhūtamandatāvavattṭham dassento sumadhurakomalamadhupānamattamadhukāravirutāpahāsīnilakkhaṇo pasannabhānī samaravaṃ tantissaram sāvesi.

“Sakyaputtova jhānena, ekodi nipako sato;
Amataṃ muni jigīsāno....

Yathāpi muni nandeyya, patvā sambodhiṃ uttama’’nti. (dī. ni. 2.348);

Ca evaṃ **buddhūpasañhitā**. Buddhūpasañhitā pana buddhānam dhammasarīraṃ ārabba nissayaṃ katvā pavattitāti āha “dhammo arahatāṃ ivā’’ti. Dhammūpasañhitā, arahattūpasañhitā ca veditabbā.

Sūriyasamānasarīrāti sūriyasamānappabhāsarīrā. Tenāha “**tassā kirā**’’tiādi. Yasmā timbaruṇo gandhabbadevarājassa sūriyavaccha sā anke jātā, tasmā āha “**yaṃ timbaruṃ devarājānaṃ nissāya tvam jāta**’’ti. Kalyāṇaṅgatāya “**kalyāṇī**’’ti vuttāti āha “**sabbaṅgasobhanā**’’ti.

Rāgāvesavasena pubbe vuttā gāthā idānīpi **tameva ārabba** purato ṭhitam viya **ālapanto vadati**.

Thanudaranti payodharaṇca udaraṇca adhippetanti āha “**thanavemajjhaṃ udaraṇcā**’’ti.

Kiñci kāraṇanti kiñci pīḷam.

Pakatiṃ jahitvā ṭhitam abhirattabhāvena.

Vāmūrūti ruciraūrū. Tenāha “**vāmākārenā**’’tiādi. Vānavikasitarucirasundarābhirūpacārusaddā hi ekatthā daṭṭhabbā. **Na tikhiṇanti** na tikkhaṃ na lūkhaṃ na kakkhaḷaṃ. **Mandanti** mudu siniddhaṃ.

Anekabhāvoti anekasabhāvo, so pana bahuvidho nāma hotīti āha “**anekavidho jāto**’’ti. **Anekabhāgoti** anekakoṭṭhāso.

Tayā saddhiṃ vipaccatanti tayā sahitaṃyeva me taṃ kammaṃ vipaccatu, tayā saheva tassa kammassa phalaṃ anubhaveyyanti adhippāyo. **Tayā saddhimevāti** yathā cakkavattisaṃvattaniyakammaṃ tassa nissandaphalabhūtena itthiratanena saddhiṃyeva vipākaṃ deti, evaṃ taṃ me kammaṃ tayā saddhiṃyeva mayhaṃ vipākaṃ detu.

Ekodīti ekodibhāvaṃ gato, samāhitoti attho. **Jigīsānoti** jigīsamāno hoti. Tathābhūtova jigīsati nāmāti tathā paṭhamavikappo vutto. Dutiyavikappe pana “**vicarati**’’ti kiriyāpadaṃ āharitvā attho vutto.

Nandeyyanti samāgamaṃ patthento vadati atisassirīkarūpasobhāya.

349. Saṃsandatīti sameti, yāya mucchanāya, yena ca ākārena tantissaro pavatto, taṃ mucchanam anativattento, teneva ca ākārena gītassaropi pavattoti attho. Yena ajjhāsayena bhagavā pañcasikhassa gandhabbe vaṇṇaṃ kathesi, yadatthaṇca kathesi, taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ “**kasmā**’’tiādimāha. **Natthi** bodhimūle eva samucchinnatā. **Upekkhako bhagavā** anupalittabhāvato. **Suvimuttacitto bhagavā** chandarāgato, sabbasmā ca kilesā. Yadi evaṃ kasmā pañcasikhassa gandhabbe vaṇṇaṃ kathesīti āha “**sace panā**’’tiādi.

Ganthitāti sandahitā, tā pana niranataraṃ kathiyamānā rāsikatā viya hotīti āha “**piṇḍitā**’’ti. **Vohāravacananti** bhagavato, bhikkhūnaṇca purato vattabbaṃ upacāravacanam.

Upanaccantiyāti upagantvā naccantiyā.

Sakkūpasaṅkamanavaṇṇanā

350. “Kadā saṃyūḷhā”tiādīni vadanto **paṭisammodati. Vipākārampi dasseyyāti** aḍḍhakatābhīnāvāsena naccampi dasseyya.

351. “Abhivadito sakko devānamindo”tiādīnaṃ “tena kho pana samayenā”tiādīnaṃ (pārā. 16, 24) viya saṅgītikāravacanabhāve saṃsayo natthi, “evaṅca pana tathāgatā”ti idha pana siyā saṃsayoti “dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitavacana”nti vatvā itarassāpi tathābhāvaṃ dassetuṃ “**sabbameta**”ntiādī vuttaṃ. **Vuḍḍhivacanena vuttoti** “sukhī hotu pañcasikha sakko devānaṃ indo”ti āsīsavādaṃ vutto. “Bhagavato pāde sirasā vandatī”ti vadanto abhivādeti nāma “sukhī hotū”ti āsīsavādassa vadāpanato. Tathā pana āsīsavādaṃ vadanto abhivadati nāma sabbakālaṃ tatheva tiṭṭhanato.

Uruṃ vepullaṃ dassati dakkhatīti **urundā** vibhattialopena. **Vivaṭā** aṅgaṇaṭṭhānaṃ. **Yo pakatiyā guhāyaṃ andhakāro, so antarahitoti** yo tassaṃ guhāyaṃ satthu samantato asītihatthato ayaṃ pākatico andhakāro, so devānaṃ vatthābharaṇasārīrobhāsehi antarahito, āloko sampajji. Asītihatthe pana buddhālokeneva andhakāro antarahito, na ca samattho devānaṃ obhāso buddhānaṃ abhibhavituṃ.

352. Cirappaṭikāhanti cirappabhutiko ahaṃ. **Aḍḍakaraṇaṃ nāma natthi** avivādādhikaraṇaṭṭhāne nibbattattā. **Kīlādīnipīti ādi-**saddena dhammassavanādiṃ saṅgaṇhāti.

Salālamayagandhakuṭiyanti salaḷarukkhehi raññā pasenadinā kāritagandhakuṭiyaṃ. **Tenassāti** tena phaladvayādhigamena pahīnaoḷārikakāmarāgatāya **assā** bhūjatiyā **devaloke abhiratiyeva natthi. Cakkanemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhitoti** ettha adhippāyaṃ ajānantā “ārammaṇassa adhimattatāya samāpattito vuṭṭhānaṃ jāta”nti maññeyyunti taṃ paṭikkhipanto “**samāpanno saddaṃ suṇātīti no vata re vattabbe**”ti āha. Sati ca ārammaṇasaṅghaṭṭanāyaṃ gahaṇenapi bhavitabbanti adhippāyena “suṇātī”ti vuttaṃ, itaro “paṭhamāṃ jhānaṃ samāpannassa saddo kaṇṭako”ti vacanamattaṃ nissāya sabbassāpi jhānassa saddo kaṇṭakoti adhippāyena paṭikkhepaṃ asahanto “**nanu bhagavā...pe... bhaṇatī**”ti imameva suttapadaṃ uddhari. Tattha yathā dosadassanapaṭipakkhabhāvanāvasena paṭighasaññānaṃ suppahīnattā mahatāpi saddena arūpasamāpattito na vuṭṭhānaṃ, evaṃ “uppādo bhayaṃ, anuppādo khema”ntiādīnā sammadeva dosadassanapaṭipakkhabhāvanāvasena sabbāsampi lokiyasaññānaṃ aggamaggena samatikkantattā ārammaṇādhigamatāya na kadāci phalassamāpattito vuṭṭhānaṃ hotīti. Tathā pana na suppahīnattā paṭighasaññānaṃ sabbarūpasamāpattito vuṭṭhānaṃ hoti, paṭhamajjhānaṃ pana appakampi saddaṃ na sahatīti taṃsamāpannassa “saddo kaṇṭako”ti vuttaṃ. Yadi pana paṭighasaññānaṃ vikkhambhitattā mahatāpi saddena arūpasamāpattito na vuṭṭhānaṃ hoti, pageva maggaphalassamāpattito. Tenāha “**cakkanemisaddenā**”tiādī. **Cakkanemisaddenāti** ca nayidaṃ karaṇavacanaṃ hetumhi, karaṇe vā atha kho sahayoge. Imameva hi atthaṃ dassetuṃ “**bhagavā panā**”tiādī vuttaṃ.

Gopakavathuvaṇṇanā

353. Paripūrakārīnīti paripuṇṇāni, parisuddhāni ca katvā rakkhitavatī. “**Itthitta**”ntiādī tattha virajjanākāradassanaṃ. **Dhitthibhāvaṃ** mitthibhāvassa dhikkāro hetūti attho. **Alanti** paṭikkhepavacanaṃ, payojanaṃ natthīti attho. **Virājetīti** jigucchati. **Etā sampattiyoti** cakkavattisiriādikā etā yathāvuttasampattiyo. **Tasmā** pubbapāricayena upaṭṭhitānikantivasena. **Upaṭṭhānasālanti** sudhammadevasabhaṃ.

Soti gopakadevaputto. **Vaṭṭetvā vaṭṭetvāti** tomarādiṃ vattentena viya codanavacanaṃ parivaṭṭetvā parivaṭṭetvā. **Gāḷhaṃ vijjhitaḅbātī** gāḷhataraṃ ghaṭṭetabbā.

Kuto mukhāti kuto pavattañānamukhā. Tenāha “**aññavihitakā**”ti. **Katapuññeti** sammā katapuññe dhamme.

Dāyoti lābho. So hi dīyati tehi dātabbattā dāyo, yesaṃ dīyati, tehi laddhattā lābhoti ca vuccati. **Saṅkhāre...pe... patitṭhahimsu** katādhikārattā. **Tattha** tāvatimsabhavane **ṭhitānamyeva nibbatta** yathā sakkassa indasālaguhāyaṃ ṭhitasseva sakkatabbhāvo.

Nikantiṃ tasmim̄ gandhabbakāye ālayaṃ samucchindituṃ na sakkonto.

354. Attanāva veditabboti attanāva adhigantvā veditabbo, na parappaccayikena. **Tumhehi vuccamānānī** kevalaṃ tumhehi vuccamānāni.

Viyāyāmāti vissatṭhaṃ vīriyaṃ santāne pavattema. **Pakatiyāti** rūpāvacarabhāvena, “anussara”nti vā pāṭho.

Kāmarāgo eva “chando rāgo chandarāgo”tiādi pavattibhedena saṃyojanaṭṭhena “**kāmarāgasamyojanānī**”ti, yogaganthā dipavattiākārābhedenā “**kāmabandhanānī**”ti ca vutto. **Pāpimayogānī** ettha pana sesayogaganthānampi vasena attho veditabbo.

Duvidhānanti vatthukāmakilesakāmavasena duvidhānaṃ.

“Ettha kiṃ, tattha ki”nti ca padadvaye **kinti** nipātamattaṃ. **Cātuddisabhāveti** tesam̄ buddhādīnaṃ tiṇṇaṃ ratanānaṃ catuddisayogyabhāve appaṭiḥaṭabhāve. Buddharatanañhi mahākāruṇikatāya, anāvaraṇaṇānatāya, paramasantuṭṭhatāya ca cātuddisaṃ, dhammaratanaṃ svākkhātāya, saṅgharatanaṃ suppaṭipannaṭāya. Tenāha “**sabbadisāsu asajjamāno**”ti.

Majjhimassa paṭhamajjhānassa adhigatattā tāvadeva **kāyaṃ brahmapurohitaṃ adhigantvā** tāvadeva purimaṃ jhānasatiṃ paṭilabhitvā taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ vadḍhetvā orambhāgiyasamyojanasamucchindanena **maggaphalavisesaṃ** anāgāmiphalaśaṅkhātāṃ visesaṃ **ajjhagaṃsu** adhigacchimsu. Keci pana “kāmāvacarattabhāvena maggaphalāni adhigacchimsūti adhippāyena pañcamassa jhānassa anadhigatattā suddhāvāsesu na uppajjimsu, paṭhamajjhānalābhitāya pana brahmapurohitesu nibbattimsū”ti vadanti.

Maghamāṇavavattuvaṇṇanā

355. Visuddhoti visuddhaajjhāsayo, upanissayasampannoti adhippāyo. **Gāmakammakaraṇaṭṭhānanti** gāmikānaṃ upaṭṭhānaṭṭhānaṃ vadati. **Tāvatakenevāti** attanā sodhitaṭṭhāneva aññassa āgantvā avatṭhāneneva. **Satiṃ paṭilabhitvāti** “aho mayā katakammaṃ saphalaṃ jāta”nti yoniso cittaṃ uppādetvā.

Pāsāṇeti maggamajjhe uccatarabhāvena ṭhitapāsāṇe. **Uccāletvāti** uddharitvā. **Etassa saggassa gamanamagganti** etassa candādīnaṃ uppattiṭṭhānabhūtassa saggassa gamanamaggaṃ puññakammaṃ.

Sugativasena laddhabbaṃ, kahāpaṇaṇcāti **kahāpaṇaṃ**, daṇḍavasena laddhabbaṃ bali **daṇḍabali**. **Gahapatikā kiṃ karissantīti** gahapatikā nāma aṭavikā viya visamanissitā, te na kañci anattaṃ karissantī, evaṃ **tayā jānamānena kasmā mayhaṃ na kathitanti** yadipi pubbe na kathitaṃ, etarahi pana bhayena kathitaṃ, **mā mayhaṃ dosaṃ kareyyātha**, ārocitakālato paṭṭhāya na mayhaṃ dosoti vadati.

Nibaddhanti ekantikaṃ.

Pisūṇesīti pisūṇakammamakāsi, tumhākaṃ antare mayhaṃ pesuññaṃ upasaṃharatīti attho. Puna aharaṇīyaṃ brahmadeyyaṃ **katvā**. **Mayhampīti** mayhampi atthāya maṃ uddissa **puññakammaṃ karoṭha**. Nīluppalaṃ nāma vīkasaṃānaṃ udakato uggantvāva vīkasati, evaṃ ahutvā **antoudake pupphitaṃ nīluppalaṃ viya**. Amhākaṃ panidaṃ puññakammaṃ bhavantarūpapattiyā vinā imasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ detīti yojanā. **Cintāmatṭakampīti** domanassavasena cintāmatṭakampi.

Pagevāti kālasseva, ativiya pātoti attho. **Kaṇṇikūpaganti** kaṇṇikayogyaṃ. **Tacchētvā maṭṭhaṃ katvā** kaṇṇikāya kattabbaṃ sabbhaṃ niṭṭhapētvā. Tathā hi sā vatthēna vēṭhetvā ṭhapitā.

Cayabandhanaṃ sālāya adhiṭṭhānasajjanaṃ. **Kaṇṇikamañcabandhanaṃ** kaṇṇikārohanakāle āruhitvā avatṭhānaatṭakaraṇaṃ.

Yassa atthate phalake yassa phalake atthatēti yojanā.

Avidūreti sālāya, koviḷārarukkhaṃ ca avidūre. **Sabbajēṭṭhikāti** sabbāsaṃ tassa bhariyānaṃ jēṭṭhikā sujātā.

Tassevāti sakkasseva. **Santikēti** samīpe santikāvacaṛā hutvā nibbattā. Dhajena saddhiṃ sahasayojaniko **pāsādo**.

Kakkaṭakavijjhanasūlasadisanti kakkaṭake gaṇhituṃ tassa bilapariyantassa vijjhanasūcisadisāṃ.

Maccharūpenāti matamaccharūpena. **Osaratīti** pilavanto gacchati. **Tassāpi** bakasakuṇikāya **pañca vassasatāni āyu ahoṣi** devaneraṃyikānaṃ viya manussapētatiracchānānaṃ āyuno aparicchinnattā.

Ukkuṭṭhimakāsīti uccāsaddamakāsi.

Pubbasannivāsenāti purimajātūsu cirasannivāsenā. Evañhi ekaccānaṃ diṭṭhamattenapi sineho uppajjati. Tenāha bhagavā –

“Pubbeva sannivāsenā, paccuppannahitena vā;
Evaṃ taṃ jāyate pemaṃ, uppalaṃva yathodake”ti. (jā. 1.2.174);

Avasesesūti asure, sakkāṃ ṭhapētvā dvīsu devalokesu deveva sandhāya vadati.

Atthanissitanti attano, pasesāna atthameva hitameva nissitaṃ, taṃ pana hitaṃ sukhassa nidānanti āha “**kāraṇanissita**”nti.

Pañhaveyyākaraṇavaṇṇanā

357. Kiṃsaṃyojanāti kīdisasaṃyojanā. Satte anathe saṃyojenti bandhantīti **saṃyojanānīti** āha “**kiṃbandhanā, kena bandhanena baddhā**”ti. **Puthukāyāti** bahū sattaṃkāyāti āha “**bahū janā**”ti. Veraṃ vuccati dosoti āha “**averāti appaṭighā**”ti. Āvudhena sarīre daṇḍo **āvudhadāṇḍo**, dhanassa dāpanatthēna daṇḍo **dhanadaṇḍo**, tadubhayākaraṇēna tato vinimutto **adaṇḍo**, sampattiharaṇato, saha anathuppattito ca sapatto, paṭisattūti āha “**asapattāti apaccatthikā**”ti. **Byāpajjhaṃ** vuccati cittadukkhaṃ, tabbiraḥitā **abyāpajjhāti** āha “**vīgatadomanassā**”ti. Pubbe “**averā**”ti padena sambaddhāghātakābhāvo vutto. Tenāha “**appaṭighā**”ti. “**Averino**”ti pana imināpi kopamattassapi anuppādanaṃ. Tenāha “**katthaci kopam na uppādetvā**”ti. “**Viharemū**”ti ca padaṃ purimapadehipi yojetabbaṃ “**averā viharemū**”tiādinā. Ayañca averādibhāvo saṃvibhāgena pākaṭo hotīti dassetuṃ “**accharāyā**”ti ādiṃ vatvā “**iti ce nesam hoti**”ti vuttaṃ. Cittuppatti daḷhatarāpi hutvā pavattatīti

dassetuṃ “**dānaṃ datvā, pūjaṃ katvā ca patthayanti**”ti vuttuṃ. **Iti ceti ce-saddo** anvayasamsaggena parikappeti āha “**evañca nesa**”nti.

Yāya kāyaci paresaṃ sampattiyā khīyanaṃ usūyanaṃ asahanaṃ lakkhaṇaṃ etissāti **parasampattikhīyanalakkhaṇā**, yadaggena attasampattiyā parehi sādharmaṇabhāvaṃ asahanalakkhaṇaṃ, tadaggenassa “nigūhanalakkhaṇa”ntipi vattabbaṃ. Tathā hissa porāṇā “mā idaṃ acchariyaṃ aññesaṃ hotu, mayhameva hotūti macchariya”nti nibbanaṃ vadanti. **Abhidhamme** “yā paralābhasakkāragarukāramānavandanapūjanāsu issā issāyana”tiādina (dha. sa. 1126) nikkhepakaṇḍe, “yā etesu paresaṃ lābhādisu kiṃ iminā imesa”ntiādina taṃsaṃvaṇṇanāyañca **vuttāneva**, tasmā tattha vuttanayeneva vedittānti adhippāyo.

Yasmā pana issāmacchariyāni bahvādīnavāni, tesāṃ vibhāvanā lokassa bahukārā, tasmā **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 1125) vibhāvītānampi tesāṃ diṭṭhadhammikepi samparāyike piādīnave dassento “**āvāsamacchariyena panā**”tiādīmāha. **Etthāti** etesu issāmacchariyesu, etesu vā āvāsamacchariyādisu pañcasu macchariyesu. **Saṅkāraṃ sīsena ukkhipitvā vicarati** tattha laggacittatāya, nihīnajjhāsayatāya ca. **Mamāti** mayā, ayameva vā pāṭho. **Lohitampi mukhato uggacchati** cittaviḅhātena saṃtattahadayatāya. **Kucchivirecanampi hoti** atījalagginō. Añño vibhavaṃ paṭivedhadhammo ariyānaṃyeva hoti, te ca taṃ na macchariyanti macchariyassa sabbaso pahīnattā. Paṭivedhadhamme macchariyassa asambhavo evāti āha “**pariyattidhammacchariyena cā**”ti. Vaṇṇamacchariyena **dubbaṇṇo**, dhammacchariyena **eḷamūgo** duppañño hoti.

“**Apicā**”tiādi pañcannaṃ macchariyānaṃ vasena kammasarikkhakavipākadassanaṃ. **Āvāsamacchariyena lohagehe paccati** paresaṃ āvāsapaccayahitasukhanisedhanaṃ. **Kulamacchariyena appalābho hoti** parehi kulesu laddhabbalābhanisedhanaṃ, **appalābho** ca alābhoṭi attho. **Lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati** lābhahetu parehi laddhabbassa assādanisedhanaṃ. Sabbathāpi nirassādo hi gūthanirayo. **Vaṇṇo nāma na hotīti** sarīravaṇṇo, guṇavaṇṇoṭi duvidhopi vaṇṇo nāmamattenapi na hoti, tattha tattha nibbattamāno virūpo eva hoti. Sampattinīgūhanasabhāvena macchariyena virūpīte santāne yebhuyyena guṇā patiṭṭhameva na labhanti, ye ca patiṭṭhaheyyuṃ, tesampi vasenassa vaṇṇo na bhavye. Te hi tassa loke rattiṃ khittā sarā viya na paññāyanti. **Dhammacchariyena kukkuḷaniraye. Sotāpattimaggena pahiyati** apāyagamanīyabhāvato. **Verādīhi na parimuccantiyeva** tapparimuccanāya icchāya appattabbattā jātiādidhammānaṃ sattānaṃ jātiādīhi viya.

Tiṇṇā mettha kaṅkhāti ma-kāro padasandhikaro. **Etasmiṃ pañheti** etasmiṃ “kiṃsaṃyojanā nu kho”ti evaṃ ñātuṃ icchite atthe. **Tumhākaṃ vacanaṃ sutvāti** “issāmacchariyasaṃyojanā”ti evaṃ pavattaṃ tumhākaṃ vissajjanavacanaṃ sutvā. **Kaṅkhā tiṇṇāti** yathāpucchite atthe saṃsāyo tarito vigato desanānussaraṇamattena, na samucchadavasenāti āha “**na maggavasena**”tiādi. **Ayampi kathaṃkathā vigatāti** kaṅkhāya vigatattā eva tassā pavattiākāravisesabhūtā “**idaṃ katha idaṃ katha**”nti ayampi kathaṃkathā **vigatā apagatā**.

358. Nidānādīni mahānidānasuttavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 2.95) **vuttatthāneva**. Piyānaṃ attano pariggahabhūtānaṃ sattaṃsaṅkhārānaṃ parehi sādharmaṇabhāvāsahanaṃvasena, nigūhanavasena ca pavattanato **piyasattasaṅkhārānidānaṃ macchariyaṃ**, appiyānaṃ pariggahabhūtānaṃ sattānaṃ, saṅkhārānañca asahanaṃvasena pavattiyā **appiyasattasaṅkhārānidānā issā**. Yañhi kiñci appiyasambandhaṃ bhaddakampi taṃ kodhanassa appiyamevāti. **Ubhayanti** macchariyaṃ, issā cāti ubhayaṃ. **Ubhayānidānanti** piyanidānañceva appiyānidānañca. **Piyāti** iṭṭhā. **Keḷāyitāti** dhanāyitā. **Mamāyitāti** mamattaṃ katvā pariggahitā. **Issaṃ karotīti** “kiṃ imassa iminā”ti tassa piyasattalābhāsahanaṃvasena ussūyati, **tameva** piyasattaṃ **yācīti**. **Aho vatassāti** sādhu vata assa. “Imassa puggalassa **evarūpaṃ piyavattu na bhavye**”ti **issaṃ karoti** usūyaṃ uppādeti. **Mamāyantāti** keḷāyantā. **Appiyeti** appiye satte tesāṃ satāpato. **Assāti** puggalassa, yena te laddhā. **Teti**

sattasaṅkhārā, **sacepi amanāpā honti** appiyehi samudāgatattā. **Viparītavuttitāyāti** ayāthāvagāhitāya. **Ko añño evarūpassa lābhīti** tena attānaṃ sambhāvento **issam vā karoti**. Aññassa tādisaṃ uppajjamānampi “aho vatassa evarūpaṃ na bhaveyyā”ti **issam vā karoti**, ayañca nayo heṭṭhā vuttanayattā na gaḥito.

Vatthukāmānaṃ pariyesanavasena pavatto chando **pariyesanachando**. Paṭilābhapaccayo chando **paṭilābhachando**. Paribhuñjanavasena pavatto chando **paribhogachando**. Paṭiladdhānaṃ sannidhāpanavasena, saṅgopanavasena ca pavatto chando **sannidhichando**. Diṭṭhadhammikameva payojanaṃ cintetvā vissajjanavasena pavatto chando **vissajjanachando**. Tenāha “katamo”tiādi.

Ayaṃ pañcavidhopi atthato taṇhāyanaṃevāti āha “**taṇhāmattamevā**”ti.

Evam vutto “lābhaṃ paṭicca vinicchayo”ti evaṃ mahānidānasutte (dī. ni. 2.103) vutto **vinicchayavitakko vitakko nāma**, na yo koci vitakko. Idāni yathāvuttaṃ vinicchayavitakkaṃ atthuddhāranayena nīharitvā dassetuṃ “**vinicchayo**”tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhasatanti** aṭṭhādikaṃ sataṃ, tañca kho taṇhāvicarītānaṃ sataṃ, na yassa kassacīti dassetuṃ “**taṇhāvicarita**”nti vuttaṃ. **Taṇhāvinicchayo nāma** taṇhāya vasena vakkhamānanayena ārammaṇassa vinicchinanato. Diṭṭhidassanavasena “idameva saccam, mogham añña”nti vinicchinanato **diṭṭhivinicchayo nāma**. **Iṭṭham** paṇītaṃ, **aniṭṭham** appaṇītaṃ, piyāyitabbaṃ **piyam**, appiyāyitabbaṃ **appiyam**, tesam **vavatthānaṃ** taṇhāvasena **na hoti**. Taṇhāvasena hi ekacco kiñci vatthum paṇītaṃ maññati, ekacco hīnaṃ, ekacco piyāyati, ekacco nappiyāyati. Tenāha “**tadeva hī**”tiādi. “**Dassāmī**”ti idaṃ vissajjanachande vuttanayena ceva vaṭṭūpanissayadānavasena ca veditabbaṃ. Tampi hi taṇhāchandahetukanti.

Yattha sayam uppajjanti, taṃ santānaṃ saṃsāre papañcenti vitthārayantīti **papañcā**. Yassa ca uppannā, taṃ “ratto”ti vā “satto”ti vā “micchābhiniṃvīṭṭho”ti vā papañcenti byañjentīti **papañcā**. Yasmā taṇhādiṭṭhiyo adhimattā hutvā pavattamānā taṃsamaṅgīpuggalaṃ pamattākāraṃ pāpenti, māno pana jātimadādi vasena mattākāraṃpi, tasmā “**mattapamattākārapāpanaṭṭhenā**”ti vuttaṃ. **Saṅkhā vuccati koṭṭhāso** bhāgaso saṅkhāyati upaṭṭhātīti. Yasmā papañcasaññā taṃtaṃdvārasena, ārammaṇavasena ca bhāgaso vitakkassa paccayā honti, na kevalā, tasmā **papañcasaññāsaṅkhānidāno vitakko** vutto, papañcasaññānaṃ vā anekabhedabhinnattā taṃsamudāyo “papañcasaññāsaṅkhā”ti vutto. Papañcasaññāsaṅkhāggahaṇena ca anavaseso dukkhasamudayo vutto taṃtaṃ nimittattā vaṭṭadukkhasāti.

Yo nirodho vūpasamoti nirodhasaccamāha. **Tassa sārūppanti** tassa papañcasaññāsaṅkhāya nirodhassa vūpasamassa adhigamupāyatāya sārūppaṃ anucchavikaṃ, etena vipassanaṃ vadati. Tattha yathāvuttanirodhe ārammaṇakaraṇavasena gacchati pavattatīti **tatthagāminī**, etena maggaṃ. Tenāha “**saha vipassanāya maggaṃ pucchati**”ti.

Vedanākammaṭṭhānaṃ

359. Pucchitameva kathitaṃ. Yasmā sakkena devānaṃ indena papañcasaññāsaṅkhānirodhagāminipaṭipadā pucchitāva, bhagavā ca tadadhigamupāyaṃ arūpakammaṭṭhānaṃ tassa ajjhāsaya vasena vedanāmukhena kathento tisso vedanā ārabhi, iti pucchitameva kathentena pucchānusandhivasena **sānusandhimeva** ca kathitaṃ. Na hi buddhānaṃ ananusandhikā kathā nāma atthi. Idānissa vedanāmukhena arūpakammaṭṭhānasseva kathane kāraṇaṃ dassetuṃ “**devatānañhī**”tiādi vuttaṃ. Karajakāyassa sukhumatāvacaneneva accantamudusukhumālabhāvāpi vuttā evāti daṭṭhabbaṃ. **Kammajanti** kammajatejaṃ. Tassa balavabhāvo uḷārapuññakammanibbattattā, ativiya garumadhurasiniddhasuddhāhārajīraṇato ca. **Ekāhārampīti** ekāhāravāraṃpi. “**Vilyanti**”ti etena karajakāyassa mandatāya kammajatejassa balavabhāvena āhāraṃvātikamena nesam balavatī dukkhavedanā uppajjamānā supākaṭā hotīti dasseti.

Nidassanamattañcetaṃ, sukhavedanāpi pana nesam uḷārapañītesu ārammaṇesu uparūpari aniggahaṇavasena pavattamānā supākaṭā hutvā upaṭṭhātiyeva. Upekkhāpi tesam kadāci uppajjamānā santapaṇītarūpā eva iṭṭhamajjhatte eva ārammaṇe pavattanato. Tenevāha “**tasmā**”tiādi.

Rūpakammaṭṭhānanti rūpariggaḥaṃ, rūpamukhena vipassanābhinivesanti attho. **Arūpakammaṭṭhānanti** etthāpi eseva nayo. Tattha rūpakammaṭṭhānena samathābhinivesopi saṅgayhati, vipassanābhiniveso pana idhādhippetoti dassento “**rūpariggaḥo arūpariggaḥotipi etadeva vuccatī**”ti āha. **Catudhātuvavattḥānanti** ettha yebhuyyena catudhātuvavattḥānaṃ vitthārento rūpakammaṭṭhānaṃ kathetīti adhippāyo. **Rūpakammaṭṭhānaṃ dassetvāva katheti** “evam rūpakammaṭṭhānaṃ vuccamānaṃ suṭṭhu vibhūtaṃ pākaṭaṃ hutvā upaṭṭhāti”ti. “Etena idhāpi rūpakammaṭṭhānaṃ ekadesena vibhāvīteva”ti vadanti.

Kāmañcetta vedanāvasena arūpakammaṭṭhānaṃ āgataṃ, tadaññadhammavasena arūpakammaṭṭhānaṃ labbhatīti taṃ vibhāgena dassetuṃ “**tividho hī**”tiādi vuttaṃ. Tattha **abhinivesoti** anuppaveso, ārambhōti attho. Ārambhe eva hi ayaṃ vibhāgo, sammasanaṃ pana anavasesatova dhamme pariggahetvā pavattatīti. “**Pariggahite rūpakammaṭṭhāne**”ti idaṃ rūpamukhena vipassanābhinivesaṃ sandhāya vuttaṃ, arūpamukhena pana vipassanābhiniveso yebhuyyena samathayānikassa icchitabbo, so ca paṭhamam jhānaṅgāni pariggahetvā tato paraṃ sesadhamme pariggaṇhāti. **Paṭhamābhiniṇipātōti** sabbe cetasikā cittāyattā cittakiriyaḥbhāvena vuccantīti phasso cittassa paṭhamābhiniṇipāto vutto. **Taṃ ārammaṇanti** yathāpariggahitaṃ rūpakammaṭṭhānaṃsaññitaṃ ārammaṇaṃ. Uppannaphasso puggalo, cittacetāsikarāsi vā ārammaṇena phuṭṭho phassasahajātāya vedanāya taṃsamakārameva vedetī, phasso pana obhāsassa viya paḍīpo vedanādīnaṃ paccayaviseso hotīti purimakālo viya vuccatī, yā tassa ārammaṇābhiniṇiropanalakkhaṇatā vuccatī. **Phusantoti** ārammaṇassa phusanākārena. Ayañhi arūpadhammattā ekadesena anallīyamānōpi rūpaṃ viya cakkhuṃ, saddo viya ca sotaṃ, cittaṃ, ārammaṇaṇca phusanto viya, saṅghaṭṭento viya ca pavattatīti. Tathā hesa “saṅghaṭṭanaraso”ti vuccatī.

Ārammaṇaṃ anubhavantīti issaravatāya visavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasaṃ saṃvedentī. Phassādīnañhi sampayuttadhammānaṃ ārammaṇe ekadeseneva pavatti phusanādīmatṭabhāvato, vedanāya pana iṭṭhākārasambhogādivasena pavattanato ārammaṇe nippadesato pavatti. Phusanādībhāvena hi ārammaṇaggahaṇaṃ ekadesānubhavanaṃ, vedayitabhāvena gahaṇaṃ yathākāmaṃ sabbānubhavanaṃ, evaṃsabhāvāneva tāni gahaṇānīti na vedanāya viya phassādīnampi yathā sakakiccakaraṇena sāmibhāvānubhavanaṃ codetabbaṃ. **Vijānantanti** paricchindanasena visesato jānantaṃ. Viññānañhi minitabbavattḥuṃ nāḷiyā minanto puriso viya ārammaṇaṃ paricchijja vibhāvantaṃ pavattati, na saññā viya sañjānanamattaṃ hutvā. Tathā hi anena kadāci lakkhaṇattayavibhāvanāpi hoti, imesaṃ pana phassādīnaṃ tassa tassa pākaṭabhāvo paccayavisesasiddhassa pubbabhāgassa vasena veditabbo.

Evaṃ tassa tasseva pākaṭabhāvepi “sabbam, bhikkhave, abhiññeyya”nti (saṃ. ni. 4.46; paṭi. ma. 1.3), “sabbāṇca kho, bhikkhave, abhijāna”nti (saṃ. ni. 4.27) ca evamādi vacanato sabbe sammasanupagā dhammā pariggahetabbāti dassento “**tattha yassā**”tiādimāha. Tattha **phassapañcamakevātī** avadhāraṇaṃ tadantogadhattā taggahaṇeneva gahitattā catunnaṃ arūpakakhandhānaṃ. Phassapañcamakaggahaṇaṇhi tassa sabbassa sabbacittuppādasādhāraṇabhāvato. Tattha ca phassacetanāggahaṇena sabbasañkhārakkhandhadhammasaṅgaho cetanappadhānattā tesam. Tathā hi suttantabhājanīye **sañkhārakkhandhavibhaṅge** “cakkhusamphassajā cetanā”tiādinā (vibha. 21) cetanāva vibhattā, itare pana khandhā sarūpeneva gahitā.

Vatthunissitāti ettha **vatthu**-saddo karajakāyavisayo, na chabbatthūvisayoti. Kathamidam viññāyatīti āha “**yaṃ sandhāya vutta**”nti. Kattha pana vuttaṃ? **Sāmaññaphalasutte**. Soti karajakāyo. “**Pañcakkhandhavinimuttaṃ nāmarūpaṃ natthī**”ti idaṃ adhikārasena vuttaṃ. Aññāthā hi khandhavinimuttampi nāmaṃ athevātī. **Avijjādihetukāti** avijjātaṇhupādānādihetukā. “Vipassanāpaṭipāṭiyā aniccaṃ dukkhaṃ anattāti sammasanto vicarati”ti iminā balavavipassanaṃ vatvā

puna tassa ussukkāpanaṃ, visesādhigamañca dassento “so”tiādimāha.

Iḍhāti imasmim **sakkapañhasutte**. Vedanāvasena cettha arūpakammaṭṭhānakathane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Yathāvuttesu ca tīsu kammaṭṭhānābhinivesesu vedanāvasena kammaṭṭhānābhiniveso sukaro vedanānaṃ vibhūtabhāvatoti dassetuṃ “**phassavasena hī**”tiādi vuttaṃ. “**Na pākaṭaṃ hotī**”ti idam sakkapamukhānaṃ tesam devānaṃ yathā vedanā vibhūtā hutvā upaṭṭhāti, na evaṃ itaradvayanti katvā vuttaṃ. Vedanāya eva ca nesam vibhūtabhāvo vedanāmukhenevettha bhagavatā desanāya āradhattā. “**Vedanānaṃ uppattiyā pākaṭatāyā**”ti idam sukhadukkhavedanānaṃ vasena vuttaṃ. Tāsañhi pavatti oḷārikā, na itarāya. Tadubhayaggahaṇamukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnaṃ pākaṭā evāti **sukhadukkhavedanānañhī**”ti visesaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. “**Yadā sukhaṃ uppajjati**”tiādi sukhavedanāya pākaṭabhāvavibhāvanaṃ, tayidaṃ asamāhitabhūmivasena veditabbaṃ. Tattha “**sakalaṃ sarīraṃ kho bhante**”ntiādinā kāmam pavattioḷārikatāya avūpasantasabhāvametam sukhaṃ, sātallakkhāṇatāya pana sampayuttadhamme, nissayañca anuggaṇhantameva pavattatīti dasseti. “**Yadā dukkhaṃ uppajjati**”tiādisu vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Duddīpanāti ñāṇena dīpetuṃ asakkuṇeyyā, dubbhiñneyyāti attho. Tenāha “**andhakārā abhibhūtā**”ti. **Andhakārāti** andhakāragatasadisī, jānitukāme ca andhakārīnī. Pubbāparaṃ samam sukare supalakkhitamaggavasena pāsāṇatale migagatamaggo viya iṭṭhāniṭṭhārammaṇesu sukhadukkhānubhavanahehi majjhattārammaṇesu anuminitabbatāya vuttaṃ “**sā sukhadukkhānaṃ... pe... pākaṭā hotī**”ti. Tenāha “**yathā**”tiādi. **Nayato gaṇhantassāti** etthāyaṃ nayo – yasmā iṭṭhāniṭṭhavisayāya ārammaṇūpaladdhiyā anubhavanato niṭṭhāmajjhattavisayā ca upaladdhi, tasmā na tāya niranubhavanāya bhavitabbaṃ, yaṃ tathānubhavanaṃ, sā adukkhamasukhā. Tathā anupalabbhamānaṃ rūpādiānubhuyamānaṃ diṭṭhaṃ upalabbhati, yo pana majjhattārammaṇam tabbisayassa viññāṇappavattiyam, tasmā ananubhuyamānena tena na bhavitabbaṃ. Sakkā hi vattum anubhavamānā majjhattavisayupaladdhi upaladdhibhāvato. Iṭṭhāniṭṭhavisayupaladdhivisayam pana niranubhavanaṃ tam anupaladdhisabhāvameva diṭṭhaṃ, tam yathārūpanti. **Nivattetvāti** nīharitvā, “somanassaṃpāha”ntiādinā samānajātiyampi bhindanto aññehi arūpadhammehi vivecetvā asaṃsaṭṭhaṃ katvāti attho.

Ayañca rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nivattetvā desanā tathāvinetabbapuggalāpekkhāya suttantaresupi (dī. ni. 2.373; ma. ni. 1.106, 390, 413, 450, 465, 467; ma. ni. 2.306, 209; 3.67, 342; sam. ni. 4.248) āgatā evāti dassento “**na kevala**”ntiādimāha. Tattha **mahāsatipaṭṭhāne** (dī. ni. 2.273) tathā desanāya āgatabhāvo anantameva āvi bhavissati, **majjhimanikāye** satipaṭṭhānadesanāpi (ma. ni. 1.106) tādisī eva. **Cūḷataṇhāsāṅkhaye** “evaṃ cetam, devānaṃ inda, bhikkhuno sutam hoti ‘sabbe dhammā nālam abhinivesāyā’ti, so sabbam dhammam abhijānāti, sabbam dhammam abhiññāya sabbam dhammam pariānāti, sabbam dhammam pariññāya yaṃ kiñci vedanaṃ vedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, so tāsū vedanāsu aniccānupassī viharati, virāgānupassī”tiādinā (ma. ni. 1.390) āgataṃ. Tena vuttaṃ “**arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nivattetvā dassesi**”ti. **Mahātaṇhāsāṅkhaye** pana “so evam anurodhavirodhavippahīno yaṃ kiñci vedanaṃ vedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, so tam vedanaṃ nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa tam vedanaṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato yā vedanāsu nandī sā nirujjhatī”tiādinā (ma. ni. 1.414) āgataṃ. **Cūḷavedalle** “kati panāyyevedanā”tiādinā (ma. ni. 1.465) āgataṃ. **Mahāvedalle** “vedanāti, āvuso, vuccati, kittāvatā nu kho, āvuso, ‘vedanā’ti vuccatī”tiādinā (ma. ni. 1.450) āgataṃ. Evam raṭṭhapālasuttādisupi (ma. ni. 2.305) vedanākammaṭṭhānassa āgataṭṭhānaṃ uddharitvā vattabbaṃ.

“Paṭhamam rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā”ti vuttaṃ, katham tamettha kathitanti āha “**rūpakammaṭṭhāna**”ntiādi. **Saṅkhittam**, katham saṅkhittam? **Vedanāya ārammaṇamattakamyeva**, yebhuyyena vedanā rūpadhammārammaṇā pañcadvārasena pavattanato. Tena cassā purimasiddhā eva ārammaṇanti vedanaṃ vadantena tassārammaṇadhammā atthato paṭhamataram gahitā eva nāma hontīti

imāya atthāpattiyā rūpakammaṭṭhānassevetha paṭhamam gahitatā jotitā, na sarūpeneva gahitattā. Tenāha “**tasmā pāliyaṃ nāruḷhaṃ bhavissati**”ti.

360. Dvīhi koṭṭhāsehīti sevitabbāsevitabbabhāgehi. **Evarūpanti** yaṃ akusalānaṃ abhibuddhiyā, kusalānañca parihānāya saṃvattati, evarūpaṃ, taṃ pana kāmūpasañhitatāya “gehanissita”nti vuccatīti āha “**gehasitasomanassa**”nti. **Iṭṭhānanti** piyānaṃ. **Kantānanti** kamanīyānaṃ. **Manāpānanti** manavaḍḍhanakānaṃ. Tato eva mano ramentīti **manoramānaṃ**. **Lokāmisapaṭisaṃyuttānanti** taṇhāsannissitānaṃ kāmūpasañhitānaṃ. **Paṭilābhato samanupassatoti** “aho mayā imāni laddhānī”ti yathā laddhāni rūpārammaṇādīni assādayato. **Atītanti** atikkantaṃ. **Niruddhanti** nirodhappattaṃ. **Vipariṇatanti** sabhāvavigamena vigataṃ. **Samanussaratoti** assādanavasena anucintayato. **Gehasitanti** kāmagaṇanissitaṃ. Kāmagaṇā hi kāmārāgassa gehasadisattā idha “geha”nti adhippetā.

Evarūpanti yaṃ akusalānaṃ parihānāya, kusalānañca abhibuddhiyā saṃvattati, evarūpaṃ, taṃ pana pabbajjādivasena pavattiyā nekkhammūpasañhitanti āha “**nekkhammasitaṃ somanassa**”nti. Idāni taṃ pālivaseneva dassetuṃ “**tattha katamāni**”tiādi vuttaṃ. Tattha vipassanālakkaṇaṃ nekkhamme dassite itarāni tassa kāraṇato, phalato, atthato ca dassitāneva hontīti vipassanālakkaṇameva taṃ dassento “**rūpānantvevā**”tiādimāha. **Vipariṇāmavirāganirodhanti** jarāya vipariṇāmetabbatañceva jarāmarāṇehi palujjanaṃ nirujjhanañca viditvāti yojanā. **Uppajjati somanassanti** vipassanāya vīthipaṭipattiyā kamena uppānānaṃ pāmojjapītipassaddhīnaṃ upari anappakaṃ somanassaṃ uppajjati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Suññāgāraṃ pavīṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno;
Amānusi rati hoti, sammā dhammaṃ vipassato.

Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata”nti. (dha. pa. 374) ca –

Nekkhammavasenāti pabbajjādivasena. “Vaṭṭadukkhatō nittharissāmī”ti pabbajjituṃ bhikkhūnaṃ santikaṃ gacchantassa, pabbajantassa, catupārisuddhisīlaṃ anuṭṭhantassa, taṃ sodhentassa, dhutagaṇe samādāya vattantassa, kaṣiṇaparikkammādīni karontassa ca yā paṭipatti, sabbā sā idha “nekkhamma”nti adhippetā. Yebhuyyena anussatiyā upacārajjhānaṃ niṭṭhātīti katvā “anussativasenā”ti vatvā “**paṭhamajjhānādivasenā**”ti vuttaṃ. Ettha ca yathā pabbajjā gharabandhanato nikkhamanaṭṭhena **nekkhammaṃ**, evaṃ vipassanādayopi taṃpaṭipakkhato. Tenāha –

“Pabbajjā paṭhamam jhānaṃ, nibbānañca vipassanā;
Sabbepi kusalā dhammā, nekkhammanti pavuccare”ti. (itivu. aṭṭha. 109);

Yaṃ ceti ettha **ceti** nipātamattaṃ somanassassa adhippetattā. Catukkanayavaseneva ca suttantesu jhānakathāti vuttaṃ “**dutiyaṭṭiyajjhānavasenā**”ti. **Dvīsūti** “savitakkaṃ savicāraṃ avitakkaṃ avicāra”nti vuttetu dvīsu somanassesu.

Savitakkasavicāre somanasseti paritabbhūmike, paṭhamajjhāne vā somanasse. **Abhinivīṭṭhasomanassesūti** vipassanaṃ paṭṭhapitasomanassesu. **Pi-saddena sammaṭṭhasomanassesu** pīti imamatthaṃ dasseti. **Somanassavipassanātopīti** savitakkasavicārasomanassapavattivipassanātopi. **Avitakkaavicāra vipassanā paṇītarā** sammasitadhammavasenapi vipassanāya visesasiddhito, yato maggepi tathārūpā visesā ijjhanti. Ayaṃ panattho “ariyamagga bojjaṅgādivisesaṃ vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamenti”ti evaṃ pavattena moravāpivāsimahādattatheravādena dīpetabbo.

361. Gehasitadomanassaṃ nāma kāmagaṇānaṃ appaṭilābhanimittaṃ, vigatanimittañca uppajjanakadomanassaṃ. **Appaṭilābhato samanupassatoti** appaṭilābhena “ahameva na labhāmī”ti paritassanato. **Samanussaratoti** “ahu vata me taṃ vata natthī”tiādinā anussaraṇavasena cintayato.

Tenāha “**evaṃ chasu dvāresū**”tiādi.

Anuttaresu vimokkhesūti suññataphalādiariyaphalavimokkhesu. **Pihanti** apekkhaṃ, āsanti attho. Kathaṃ pana lokuttaradhamme ārabba āsā uppajjatī? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “yaṃ ārammaṇakaraṇavasena tattha pihā pavattatī”ti avisayattā, puggalassa ca anadhigatabhāvato. Anussavūpaladdhe pana anuttaravimokkhe uddissa pihā upaṭṭhapento “tattha pihā upaṭṭhapetī”ti vutto. Tenāha “**kudāssu nāmāha**”ntiādi. Chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvāti yojanā. “**Iṭṭhārammaṇe**”ti ca iminā nayidaṃ domanassaṃ sabhāvato aniṭṭhadhammeyeva ārabba uppajjanakaṃ, atha kho icchitālābhahetukaṃ icchābhīghātavasena yattha katthaci ārammaṇe uppajjanakanti dasseti. **Evaṃ** “kudāssu nāmāha”nti vuttākārena pihā upaṭṭhapetvā **evaṃ** imampi pakkhaṃ...pe... nāsakkhinti anusocototi yojanā. “Imasmiṃ pakkhe, imasmiṃ māse, imasmiṃ saṃvacchare pabbajitūṃ nāladdhaṃ, kasiṇaparikkammaṃ kātuṃ nāladdha”ntiādivasena pavattim sandhāya “**nekkhammavasenā**”ti vuttaṃ. “**Vipassanāvasenā**”tiādīsupi iminā nayena yojanā veditabbā.

Yato eva-kāro, tato aññattha niyamoti katvā “**tasmimpi...pe... gehasitadomanassamevā**”ti vuttaṃ. Na hettha gehasitadomanassatā savitakkasavicāre niyatā, atha kho gehasitadomanasse savitakkasavicāratā niyatā paṭiyoginivattanattatā eva-kārassa. “Gehasitadomanassaṃ savitakkasavicārameva, na avitakkaavicāra”nti. Nekkhammasitadomanassaṃ pana siyā savitakkasavicāraṃ, siyā avitakkaavicāraṃ. Savitakkasavicārasseva kāraṇabhūtaṃ domanassaṃ **savitakkasavicāradomanassaṃ**. Kiṃ taṃ? Gehasitadomanassaṃ, yaṃ pana nekkhammādivasena uppannaṃ, taṃ avitakkaavicārasa kāraṇabhūtaṃ **avitakkaavicāradomanassanti**. Ayañca nayo pariyāyavasena vuttoti āha “**nippariyāyena panā**”tiādi. Yadi evaṃ kasmā “yaṃ ce avitakkaṃ avicāra”nti pāliyaṃ vuttanti āha “**etassa panā**”tiādi. **Maññanavasenā**ti parikkappanavasena. **Vuttaṃ** pāliyaṃ.

Tatrāti tasmim maññane. **Ayaṃ** idāni vuccamāno **nayo**. **Domanassapaccayabhū**ti domanassassa paccayabhūte. Upacārajjhānañhi paṭhamajjhānādīni vā pādakāni katvā maggaphalāni nibbattetukāmassa tesaṃ alābhe domanassassa uppajjane tāni tassa paccayā nāma honti iti te dhammā phalūpacārena “domanassa”nti vuttā. Yo pana tathā uppannadomanasso dhuranikkhepaṃ akatvā anukkamena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaphaladhamme nibbatteti, te kāraṇūpacārena “**domanassa**”nti vuttāti imamatthaṃ dassento “**idha bhikkhū**”tiādīmāha. Nanu etassa tadā domanassameva uppannaṃ, na domanassahetukā vipassanāmaggaphaladhammā uppannā, tattha kathaṃ domanassasamaññaṃ āropetvā voharatīti āha “**aññesaṃ paṭipattidassanavasena domanassanti gahetvā**”tiādi. **Savitakkasavicāradomanasseti** savitakkasavicāranimitte domanasse. Tīhi māsehi nibbattetabbā temāsikā, taṃ **temāsikaṃ**. Imā ca temāsikādayo paṭipadā tathāpavattaukkaṭṭhamajjhīmamudindriyavasena veditabbā, adhikamajjhīmamudussāhavasena vā. **Jaggatī**ti jāgarikaṃ anuyūñjati.

Mahāsivatheravattuvaṇṇanā

Sahassadvisahassasaṅkhyattā **mahāgaṇe**.

Aṭṭhakathātherāti aṭṭhakathāya atthapaṭipucchanakatherā. **Antarāmaggeti** bhikkhaṃ gahetvā gāmato vihāraṃ paṭigamanamagge. **Tayo...pe... gāhāpetvāti** tīṇi cattāri uñhāpanāni.

Kenaci papañcenāti kenaci sarīrakiccabhūtena papañcena. **Saññaṃ akāsi** rattiyaṃ pacchato gacchantaṃ asallakkhento.

Kasmā pana thero antevāsikānaṃ anārocetvāva gatoti āha “**thero kirā**”tiādi. **Arahattaṃ nāma** kinti tadadhigamassa adukkarabhāvaṃ sandhāya vadati. **Catūhi iriyāpathehi**ti catūhipi iriyāpathehi

pavattamānassa, tasmā yāva arahattādhigamā sayanaṃ paṭikkhipāmīti adhippāyo.

“**Anucchavikaṃ nu kho te eta**”nti saṃvegajāto vīriyaṃ samuttejento **arahattaṃ aggahe**si ettakaṃ kālaṃ vipassanāya suciṇṇabhāvato ñāṇassa paripākaṃ gatattā.

Parimajjīti parimasi. Keci pana “**parimajjīti** parivattetvā therena dhoviyamānaṃ pariggahetvā dhovī”ti atthaṃ vadanti.

Vipassanāya ārammaṇaṃ nāma upacārajjhānapaṭhamajjhānādi.

“**Savitakkasavicāradomanasse**”tiādīsu vattabbaṃ somanassesu vuttanayānusārena veditabbaṃ.

362. Evarūpāti yā akusalānaṃ abhibuddhiyā, kusalānaṃ parihānāya ca saṃvattati, evarūpā, sā pana kāmūpasañhitatāya “gehasitā”ti vuccatīti āha “**gehasitaupekkhā**”ti. “**Bālassa**”tiādīsu bālakaradhammayogato **bālassa** attahitaparahitabyāmūlhatāya **mūlhassa** puthūnaṃ kilesādīnaṃ janānādīhi kāraṇehi **puthujjanassa** kilesodhīnaṃ maggodhīhi ajitattā **anodhijinassa, odhijino** vāyapekkhā, odhiso ca kilesānaṃ jitattā, tenassa sekkhabhāvaṃ paṭikkhipati. Sattamabhavādito uddhaṃ pavattanavipākassa ajitattā **avipākajinassa, vipākajinā** vā arahanto appaṭisandhikattā, tenassa asekkhattaṃ paṭikkhipati. Anekādīnave sabbesampi pāpadhammānaṃ mūlabhūte sammohe ādīnavānaṃ adassanasīlatāya **anādīnavadassāvino**. Āgamādhigamābhāvā **assutavato**. Ediso ekaṃsena andhaputhujjano nāma hotīti tassa andhaputhujjanabhāvaṃ dassetuṃ punapi “**puthujjanassā**”ti vuttaṃ. **Evarūpāti** vuttappakārā sammohapubbikā. **Rūpaṃ sā nātivattatīti** rūpānaṃ samatikkamanāya kāraṇaṃ na hoti, rūpārammaṇe kilese nātikkatatīti adhippāyo. Aññānavibhūtatāya ārammaṇe ajjupekkhanavasena pavattamānā lobhasampayuttaupekkhā idhādhippetāti tassa lobhassa anucchavikameva ārammaṇaṃ dassento “**iṭṭhārammaṇe**”ti āha. **Anativattamānā** anādīnavadassitāya. Tato eva assādānupassanato **tattheva laggā**. Abhisāngassa lobhassa vasena, dummocanīyatāya ca tena **laggitā** viya **hutvā uppanā**.

Evarūpāti yā akusalānaṃ pahānāya, kusalānañca abhibuddhiyā saṃvattati, evarūpā, sā pana pabbajjādivasena pavattiyā nekkhammūpasañhitāti āha “**nekkhammasitā**”ti. Idāni taṃ pālīvasena dassetuṃ “**tattha katamā**”tiādī vuttaṃ, tassattho heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbo. **Rūpaṃ sā ativattatīti** rūpasmiṃ sammadeva ādīnavadassanato. Rūpaniyātāti kilesehi anabhibhavanīyato. **Iṭṭheti** sabhāvato, saṅkappato ca iṭṭhe ārammaṇe. **Arajantassāti** na rajjantassa rāgaṃ anuppādentassa. **Aniṭṭhe adussantassāti** ettha vuttanayena attho veditabbo. Samaṃ sammā yoniso na pekkhanaṃ **asamapekkhanaṃ**, taṃ pana iṭṭhāniṭṭhamajjhatte viya iṭṭhāniṭṭhesupi bālassa hotīti “iṭṭhāniṭṭhamajjhatte”ti avatvā “**asamapekkhanena asammuyhantassā**”ti vuttaṃ, tividhepi ārammaṇe asamapekkhanavasena muyhantassāti attho. **Vipassanāññānasampayuttā upekkhā**. Nekkhammasitā upekkhā **vedanāsabhāgāti** udāsīnākārena pavattiyā, upekkhā vedanāya ca sabhāgā. **Ettha upekkhā vāti** ettha etasmiṃ upekkhānidese “upekkhā”ti gahitā eva. **Tasmāti** tatramajjhattupekkhāyapi idha upekkhāggahaṇena gahitattā. Tañhi sandhāya “**paṭhamadutiyatatiyacatutthajjhānavasena uppajjanakaupekkhā**”ti vuttaṃ.

Tāyapi nekkhammasitaupekkhāyāti niddhāraṇe bhummaṃ. “**Yaṃ nekkhammavasena**”tiādī heṭṭhā vuttanayattā uttā natthameva.

363. Yadi sakkassa tadā sotāpattiphalapattiyāva upanissayo, atha kasmā bhagavā yāva arahattaṃ desanaṃ vaḍḍhesīti āha “**buddhānañhi**”tiādī. **Taruṇasakkoti** abhinavo adhunā pātubhūto sakko. Sampati pātubhāvāñhi sandhāya “taruṇasakko”ti vuttaṃ, na tassa kumārātā, vuddhatā vā atthi. **Gatāgataṭṭhānanti** gamanāgamanakāraṇaṃ. **Na paññāyati** na upalabbhati. Gabbhaseyyakānañhi cavantānaṃ kammajarūpaṃ vigacchati anudeva cittajaṃ, āhārajañca paccayābhāvato, utujaṃ pana sucirampi kālaṃ paveniṃ ghaṭṭentaṃ bhassantaṃ vā sosantaṃ vā kilesantaṃ vā viṭṭhataṃ vā hoti, na

evaṃ devānaṃ. Tesañhi opapātikattā kammajarūpe antaradhāyante sesatisantatirūpampi tena saddhiṃ antaradhāyati. Tenāha “**dīpasikhāgamaṇaṃ viya hoti**”ti. **Sesadevatā na jāniṃsu** punapi sakkattabhāvena tasmīṃyeva ṭhāne nibbattattā. **Tisu ṭhānesūti** somanassadomanassaupekkhāvissajjanāvasānaṭṭhānesu. **Nibbattitaphalamevāti** sappimhā sappimaṇḍo viya āgamaṇīyapaṭipadāya nibbattitaphalabhūtaṃ lokuttaramaggaphalameva **kathitaṃ. Sakuṇikāya viya** kiñci gayhūpagaṃ **uppatitvā** uḍḍetvā ullaṅghitvā. **Assāti** maggaphalasaññitassa ariyassa dhammassa.

Pātimokkhasaṃvaravaṇṇanā

364. Pātimokkhasaṃvarāyāti pātimokkhabhūtasīlasaṃvarāyāti ayamettha atthoti āha “**uttamajeṭṭhakasīlasaṃvarāyā**”ti. “Pātimokkhasīlañhi sabbasīlato jeṭṭhakasīla”nti dīghavāpīvihāravāsi sumatthero vadati, antevāsiko panassa tepiṭakacūlanāgatthero “pātimokkhasaṃvaro eva sīlaṃ, itarāni pana ‘sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthi’”ti ananujānanto indriyasaṃvaro nāma chadvārarakkhāmatkamaṃ, ājīvapārisuddhi dhammena samena paccayuppādanamatkamaṃ, paccayasannissitaṃ paṭiladdhapaccaye ‘ida mattha’nti paccavekkhitvā paribhuñjanamatkamaṃ, nippariyāyena pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ. Tathā hi yassa so bhinno, so itarāni rakkhituṃ abhabbattā asīlo hoti. Yassa pana sabbaso arogo sesānaṃ rakkhituṃ bhābattā sampannasīlo”ti vadati, tasmā itaresaṃ tassa parivārabhāvato, sabbaso ekadesena ca tadantogadhabhāvato tadeva padhānasīlaṃ nāmāti āha “**uttamajeṭṭhakasīlasaṃvarāyā**”ti. Tattha yathā heṭṭhā papañcasaññāsankhānirodhasārūppagāminīṃ paṭipadaṃ pucchitena bhāgavatā papañcasaññānaṃ, paṭipadāya ca mūlabhūtaṃ vedanaṃ vibhajitvā paṭipadā desitā sakkassa ajjhāsayavasena saṃkilesadhammappahānamukhena vodānadhammapāripūrīti, evaṃ tassā eva paṭipadāya mūlabhūtampi sīlasaṃvaram pucchitena bhāgavatā yato so visuṃjjhati, yathā ca visuṃjjhati, tadubhayaṃ sakkassa ajjhāsayavasena vibhajitvā dassetuṃ “**kāyasamācārampi**”tiādi vuttaṃ saṃkilesadhammappahānamukhena vodānadhammapāripūrīti katvā. Sīlakathāyaṃ asevitabbakāyasamācārādīkathane kāraṇaṃ vuttameva, tasmā **kammāpathavasenāti** kusalākusalakammāpathavasena.

Kammāpathavasenāti ca kammāpathavicāraavasena. Kammāpathabhāvaṃ apattānampi hi kāyaduccarītādīnaṃ asevitabbakādīnaṃ asevitabbakāyasamācārādībhāvo idha vuccatīti. **Paṇṇattivasenāti** sikkhāpadapaṇṇattivasena. Yato yato hi yā yā veramaṇī, tadubhayepi vibhāvento paṇṇattivasena katheti nāma. Tenāha “**kāyadvāre**”tiādi. Sikkhāpadaṃ vītikkamati etenāti **sikkhāpadavītikkamo**, sikkhāpadassa vītikkamanākārena pavatto akusaladhammo yaṃ, tassa asevitabbakāyasamācārādītā. Vītikkamapaṭipakkho **avītikkamo**, na vītikkamati etenāti **avītikkamo**, sīlaṃ.

Micchā sammā ca pariyesati etāyāti **pariyesanā**, ājīvo, atthato paccayagavesanabyāpāro kāyavacīdvāriko. Yadi evaṃ kasmā visuṃ gahaṇanti āha “**yasmā**”tiādi. Ariyā niddosā pariyesanā gavesanāti **ariyapariyesanā**, ariyehi sādhuhi pariyesitabbātipi **ariyapariyesanāti**. Vuttavipariyāyato **anariyapariyesanā** veditabbā.

Jātidhammoti jāyanasabhāvo jāyanapakatiko. **Jarādhammoti** jīraṇasabhāvo. **Byādhidhammoti** byādhisabhāvo. **Maraṇadhammoti** mīyanasabhāvo. **Sokadhammoti** socanakasabhāvo. **Samkilesadhammoti** saṃkilissanasabhāvo.

Puttabhariyanti puttā ca bhariyā ca. Esa nayo sabbattha. Dvādekattavasena tesāṃ niddeso. **Jātarūparajatanti** ettha pana yato vikāraṃ anāpajjitvā sabbamaṃ jātarūpameva hotīti **jātarūpaṃ** nāma suvaṇṇaṃ. Dhavalasabhāvatāya rajatīti **rajataṃ**, rūpiyaṃ. Idha pana suvaṇṇaṃ ṭhapetvā yaṃ kiñci upabhogaparibhogārahaṃ “rajata”ntveva gahitaṃ vohārūpagamāsakādi. **Jātidhammā hete**, **bhikkhave**, **upadhayoti** ete kāmagaṇūpadhaya nāma honti, te sabbepi jātidhammāti dasseti.

Byādhidhammavārādīsu jātarūparajataṃ na gahitaṃ. Na hetassa sīsarogādayo byādhayo nāma santi, na sattānaṃ viya cutisaṅkhātaṃ maraṇaṃ, na soke uppajjati, **cutisaṅkhātaṃ maraṇanti** ca ekabhavapariyāpannakhandhanirodho, so tassa natthi, khaṇikanirodho pana khaṇe khaṇe labbhateva. Rāgādīhi pana saṃkilesehi saṃkilissatīti **saṃkilesadhammavāre** gahitaṃ jātarūpaṃ, tathā utusamuṭṭhānattā **jātidhammavāre**, malaṃ gahetvā **jīraṇato jarādhammavāre ca**. Ariyehi na araṇīyā, pariyesanātipi **anariyapariyesanā**.

Idāni anesanāvasenāpi taṃ dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ. Iminā nayena sukkapakkhepi attho veditabbo.

Sambhārapariyesanaṃ paharaṇavisādigavesanaṃ, payogavasena **payogakaraṇaṃ** tajjāvāyāmajananaṃ tādisaṃ upakkamanibbattaṃ, pāṇātipātādiatthaṃ **gamaṇaṃ**, paccekaṃ **kāla-**saddo yojetabbo “sambhārapariyesanakā lato paṭṭhāya, payogakaraṇakā lato paṭṭhāya, gamanakā lato paṭṭhāyā”ti. **Itaroti** “sevitabbo”ti vuttakāyasamācārādiko. **Cittampi uppādetabbaṃ**. Tathā uppāditacitto hi sati paccayasamavāye tādisaṃ payogaṃ parakkamaṃ karonto paṭipattiyā matthakaṃ gaṇhāti. Tenāha “cittuppādampi kho ahaṃ, bhikkhave, kusalesu dhammesu bahupakāraṃ vadāmi”ti (ma. nī. 1.84).

Idāni taṃ matthakappattaṃ asevitabbaṃ, sevitabbaṅca dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ. **Saṅghabhedādīnanti ādi-**saddena lohituppādanādiṃ saṅgaṇhāti. Buddharatanasaṅgharatanupaṭṭhāneheva dhammaratanupaṭṭhānasiddhīti āha “**divasassa dvattikkhattuṃ tiṇṇaṃ ratanānaṃ upaṭṭhānagamaṇādivasenā**”ti. **Dhanuggahapesanaṃ** dhanuggahapurisānaṃ uyyojanaṃ. **Ādi-**saddena pañcavarayācanādiṃ saṅgaṇhāti. “Ajātasattuṃ pasādetvā lābhuppādavasena parihīnalābhasakkārassa kulesu viññāpana”nti evamādiṃ anariyapariyesanaṃ pariyesantānaṃ.

Pāripūriyāti pāripūriatthaṃ. Aggamaggaphalavaseneva hi sevitabbānaṃ pāripūrīti tadatthaṃ sabbā pubbhāgapaṭipadā, pātimokkhasaṃvaropi aggamaggeneva paripuṇṇo hotīti tadatthaṃ pubbhāgapaṭipadaṃ vatvā nigamento “**pātimokkho...pe... hotī**”ti āha.

Indriyasamvaravaṇṇanā

365. Indriyānaṃ pidhānāyāti indriyānaṃ pidahanatthāya. **Indriyāni** ca cakkhādīni dvārāni, tesam **pidhānaṃ** saṃvaraṇaṃ akusaluppattito gopānāti āha “**guttadvāratāyā**”ti. Asevitabbarūpādivasena indriyesu aguttadvāratā asaṃvaro, saṃkilesadhammavippahānavasena vodānadhammapārisuddhīti. Kāmaṃ pāliyaṃ asevitabbampi rūpādi dassitaṃ, sakkena pana indriyasamvarāya paṭipatti pucchitāti tameva nivattetvā dassetuṃ **aṭṭhakathāyaṃ**vuttaṃ “**cakkhuviññeyyaṃ rūpampītiādi sevitabbarūpādivasena indriyasamvaradassanatthaṃ vutta**”nti. “Tuṇhī ahoṣī”ti vatvā tuṇhībhāvassa kāraṇaṃ byatirekamukhena vibhāvetuṃ “**kathetukāmopī**”tiādi vuttaṃ. **Ayanti** sakko devānaṃ indo.

Rūpanti rūpāyatanam, tassa asevanaṃ nāma adassanaṃ evāti āha “**na sevitabbaṃ na datṭhabba**”nti. **Yaṃ** pana sattasantānagataṃ rūpaṃ **passato** paṭikūlamanasikāravasena, **asubhasaṅṅā vā saṅṭhāti** dassanānuttariyavasena. Atha vā kammaphalasaddahanavasena **pasādo vā uppajjati**. Hutvā abhāvākārasallakkaṇaṇa **aniccasaṅṅāpaṭilābho vā hoti**.

Pariyāyakkharaṇato **akkharaṃ**, vaṇṇo, so eva nirantaruppattiyā samuddito padavākyasaṅṅito, adhippetamatthaṃ byañjetīti **byañjanaṃ**, tayidaṃ kābyanāṭakādigatavevacanavasena, uccāraṇavasena ca vicittasannivesatāya tathāpavattavikappanavasena cittavicittabhāvena upaṭiṭṭhanakaṃ sandhāyāha “**yaṃ cittakkharaṃ cittabyañjanampi saddaṃ suṇato rāgādayo uppajjanti**”ti. **Atthanissitanti** samparāyikatthanissitaṃ. **Dhammanissitanti** vivaṭṭadhammanissitaṃ,

lokuttararatanattayadhammanissitaṃ vā. **Pasādoti** ratanattayasaddhā, kammaphalasaddhāpi. **Nibbidā vāti** aniccasaññādivasena vaṭṭato ukkaṇṭhā vā.

Gandharasāvīparodhādivasena seviyamānaṃ ayoniso paṭipannattā **asevitabbaṃ** nāma. Yoniso paccavekkhitvā seviyamānaṃ sampajaññavasena gahaṇato **sevitabbaṃ** nāma. Tena vuttaṃ “**yaṃ gandhaṃ ghāyato**”tiādi.

Yaṃ pana phusatoti yaṃ pana sevitabbaṃ phoṭṭhabbaṃ anipphanasseva phusato. **Āsavakkhayo ceva** hoti jāgariyānuyogassa matthakappattito. **Vīriyaṅca supaggahitaṃ hoti** catutthassa ariyavaṃsassa ukkaṃsanato. **Pacchimā ca...pe... anuggahitā hoti** sammāpaṭipattiyaṃ niyojanato.

Ye **manoviññeyye dhamme** iṭṭhādibhede **samannāharantassa** āvajjantassa **āpāthaṃ āgacchanti**. “Manoviññeyyā dhammā”ti vibhatti vipariṇāmetabbā, mettādivasena samannāharantassa ye manoviññeyyā dhammā āpāthaṃ āgacchanti, evarūpā sevitabbāti yojanā. **Ādi**-saddena karuṇādīnañceva aniccādīnañca saṅgaho daṭṭhabbo. **Tiṇṇaṃ therānaṃ dhammāti** idāni vuccamānapaṭipattīnaṃ tiṇṇaṃ therānaṃ manoviññeyyā dhammā. **Bahi dhāvituṃ na adāsinti** antopariveṇaṃ āgatameva rūpādīṃ ārabha imasmiṃ temāse kammaṭṭhānavinimuttaṃ cittaṃ kadāci uppannapubbaṃ, antopariveṇe ca visabhāgarūpādīnaṃ asambhavo eva, tasmā viṣāvitakkavasena cittaṃ bahi dhāvituṃ na adāsinti dasseti. **Nivāsagehato** nivāsanagabbhato. **Niyakajjhatakkhandhapañcakato** vipassanāgocarato. Thero kira sabbampi attanā kātābbakiriyaṃ kammaṭṭhānasīseneva paṭipajjati.

366. Asammohasampajaññavasena advejjhābhāvato eko anto etassāti **ekanto**, ekanto vādo etesanti **ekantavādā**. Tenāha “**ekamyeva vadanti**”ti, abhinnavādāti attho. **Ekācārāti** samānācārā. **Ekaladdhikāti** samānaladdhikā. **Ekapariyosānāti** samānaniṭṭhānā.

Iti sakko pubbe attanā suttaṃ puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ nānāvādā cāraladdhiniṭṭhānaṃ idāni saccapaṭivedhena asārato ñatvā ṭhito, tassa kāraṇaṃ ñātukāmo tameva tāva byatirekamukhena pucchati “sabbeva dhammā nu kho”tiādinā.

Dhātūti ajjhāsaya dhātu uttarapadalopena vuttā, **ajjhāsaya dhātūti** ca atthato ajjhāsayo evāti āha “**anekajjhāsayo nānajjhāsayo**”ti. “**Ekasmiṃ gantukāme eko ṭhātukāmo hoti**”ti idaṃ nidassanavasena vuttaṃ iriyāpathepi nāma sattā ekajjhāsaya dullabhā, pageva laddhīsūti dassanattamaṃ. **Yaṃ yadeva ajjhāsayanti** yaṃ yameva sassatādiajjhāsayaṃ. **Abhinivisanti** taṃ taṃ laddhiṃ diṭṭhābhinivesavasena abhimukhā hutvā duppaṭinissaggibhāvena nivisanti, ādānaggāhaṃ **gaṇhanti**. **Thāmena ca parāmāsena cāti** diṭṭhithāmena ca diṭṭhiparāmāsena ca. **Suṭṭhu gaṇhitvāti** ativiya dalhaggāhaṃ gaṇhitvā. **Voharanti**ti yathābhinivīṭṭhaṃ diṭṭhivādaṃ paññāpentī pare hi gāhenti patiṭṭhapenti. Tenāha “**kathenti dīpenti kittenti**”ti, ugghosenti attho.

Antaṃ atītā **accantā**, accantā niṭṭhā etesanti **accantaniṭṭhā**. **Sabbesanti** sabbesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ. **Yogakkhemotipi** nibbānaṃ catūhipi yogehi anuppaduṭṭhattā. “Accantayogakkhemā”ti vattabbe i-kārena niddesena “**accantayogakkhemī**”ti vuttaṃ, accantayogakkhemo vā etesaṃ atthīti **accantayogakkhemīti**. **Caranti** upagacchanti, adhigacchantīti attho. Pariyassati parikkhissati vaṭṭadukkantaṃ āgammāti **pariyosānantipi nibbānassa nāmaṃ**.

Saṅkhiṇātīti samucchindanena khepeti. **Vināsetīti** tato eva sabbaso adassanaṃ pāpeti. **Vimuttāti** vaṭṭadukkato accantaniṅgamena viśesena muttā.

“Issāmacchariyaṃ eko pañho”ti kasmā vuttaṃ, nanu issāmacchariyaṃ vissajjananti? Saccametamaṃ, yo pana ñātuṃ icchito attho, so pañho. So eva ca vissajjīyatīti nāyaṃ doso, aññathā ambaṃ puṭṭhassa labujaṃ byākaraṇaṃ viya siyā, evaṃ pañhasīsena pañhabyākaraṇaṃ vadati. Tathā hi “piyāppiya”ntiādinā vissajjanapadāneva gahitāni, “**piyāppiyaṃ eko**”tiādisupi eseva nayo.

Papañcasaññāti saññāsīsenā papañcā eva vuttāti āha “**papañco eko**”ti. Ettha ca yathā pātimokkhasaṃvarapucchā kāyasamācārādivibhāgena vissajjitattā tayo pañhā jātā, evaṃ indriyasaṃvarapucchā rūpādivibhāgena vissajjitattā cha pañhā siyuṃ. Tathā sati ekūnavīsati pucchā siyuṃ, atha indriyasaṃvaratāsāmaññena ekova pañho kato, evaṃ sati pātimokkhasaṃvarapucchābhāvasāmaññena tepi tayo ekova pañhoti sabbeva dvādaseva pañhā bhaveyyunti? Nayidamevaṃ. Yasmā kāyasamācārādīsu vibhajja vuccamānesu mahāvisayatāya aparimāṇo vibhāgo sambhavati vissajjetuṃ. Sakalampi vinayapaṭakamaṃ tassa niddeso. Rūpādīsu pana vibhajja vuccamānesu appavisayatāya na tādiso vibhāgo sambhavati vissajjetuṃ. Iti mahāvisayatāya pātimokkhasaṃvarapucchā tayo pañhā katā, indriyasaṃvarapucchā pana appavisayatāya ekova pañho kato. Tena vuttaṃ “cuddasa mahāpañhā”ti.

367. Calanaṭṭhenati kampanaṭṭhena. Tañhā hi kāmarāgarūparāgarūparāgādivasena pavattiyā anavaṭṭhitatāya sayampi calati, yattha uppannā, tampi santānaṃ bhavādīsu parikaḍḍhanena cāleti, tasmā calanaṭṭhena tañhā ejā nāma. **Piḷanaṭṭhena**ti vibādhanatṭhena tassa tassa dukkhassa hetubhāvena. **Padussanaṭṭhena**ti adhammarāgādībhāvena, sammukhaparammukhena, kilesāsucipaggharaṇena ca pakārato dussanaṭṭhena **gaṇḍo**. **Anuppaviṭṭhatṭhena**ti āsayassa dunnīharaṇīyabhāvena anuppavisanaṭṭhena. **Kaḍḍhati** attano ca ruciyā upaneti. **Uccāvacanti** pañītabhāvaṃ, nihīnabhāvañca. **Yesu** samaṇabrāhmaṇesu. “Yesāha”ntipi pāḷi, tassā keci “yesaṃ aha”nti atthaṃ vadanti. **Evanti** sutānurūpaṃ, uggahānurūpañca. “Ahaṃ kho pana bhante aññesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ dhammācariyo hontopi bhagavato sāvako...pe... sambodhiparāyaṇo”ti evaṃ **attano sotāpannabhāvaṃ jānāpeti**.

Somanassaṭṭhābhakathāvaṇṇanā

368. Samāpannoti samogaḷho pavattasampahāro viyātibyūḷho. **Jinimsūti** yathā asurā puna sīsaṃ ukkhipituṃ nāsakkhiṃsu, evaṃ devā vijjiniṃsuyevāti dassento āha “**devā puna apaccāgamanāya asure jinimsū**”ti. Tādiso hissa jayo sātisaṃ vedapaṭilābhāya ahosi. **Duvidhampi ojanti** dibbaṃ, asuraṃ cāti dvippakārampi ojaṃ. **Devāyeva paribhuñjissanti** asurānaṃ pavesābhāvato. Daṇḍassa avacaraṇaṃ āvaraṇaṃ **daṇḍāvacaro**, saha daṇḍāvacarenāti **sadaṇḍāvacaro**, daṇḍena paharivā vā āvarivā vā sādhetabbanti attho.

369. Imasmiṃyeva okāseti imissameva indasālaguhāyaṃ. **Devabhūtassa meti** pubbepi devabhūtassa sakkasseva me bhūtassa. **Satoti** idānipi sakkasseva sato **punarāyu ca me laddho**.

Diviyā kāyāti **dibbā**, khandhapañcakasaṅkhātā kāyāti āha “**dibbā attabhāvā**”ti. “**Amūḷho gabbhaṃ essāmi**”ti iminā ariyasāvakaṇaṃ andhaputhujjanānaṃ viya sammohamaṇaṇaṃ, asampajānagabbhokkamanañca natthi, atha kho asammohamaṇaṇaṇceva sampajānagabbhokkamanañca hotīti dasseti. Ariyasāvakā niyatagatikattā sugatīsu eva uppajjanti, tatthāpi manussesu uppajjantā uḷāresu eva kulesu paṭisaṇḍhiṃ gaṇhissanti, sakkassāpi tādiso ajjhāsayo. Tena vuttaṃ pāḷiyaṃ “yattha me ramaṭī mano”ti, taṃ sandhāyāha “**yattha me**”tiādi. Sakko pana attano dibbānubhāvenāpi tādisaṃ jānituṃ sakkotiyeva.

Kāraṇenāti yuttena ariyasāvakaḅhāvassa anucchavikena. Tenāha “**samenā**”ti.

Sakadāgāmiṃmaggaṃ sandhāya vadati chaṭṭhe atthavase anāgāmiṃmaggassa vakkhamānattā. **Ājānitukāmoti** appattaṃ viśesaṃ paṭivijjhītukāmo. **Manussaloke anto bhavissati** puna mānussūpapattiyā abhāvato.

Punadevāti manussesu uppanno tato cavitvā punadeva. Imasmiṃ tāvatīṃsadevalokasmiṃ. **Uttamo**, kīdisoti āha “**sakko**”tiādi.

Antime bhaveti mama sabbabhavesu antime sabbapariyosāne bhavē. “**Āyuna**”ti iminā ca

taṃsahabhāvino sabbepe vaṇṇādike saṅgaṇhāti. **“Paññāyā”**ti ca iminā sabbepe saddhāsativīriyādike. **Tasmim attabhāveti** tasmim sabbantime sakkattabhāve. **Akaniṭṭhagāmī hutvāti** antarāyapariniḅbāyīādibhāvaṃ anupagantvā ekamsato uddhamsoto akaniṭṭhagāmī eva hutvā. Tato eva anukkamena **avihādīsu nibbattanto. Evamāhāti** “so nivāso bhavissatī”ti evamāha. “Avihādīsu...pe... nibbattissatī”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **“esa kirā”**tiādi vuttaṃ. Ayañca nayo na kevalaṃ sakkasseva, atha kho mahāseṭṭhimahāupāsikānampi hotiyevāti dassento **“sakko devarājā”**tiādimāha.

370. Bhavasampattinibbānasampattīnaṃ vasena aparipuṇṇajjhāsayaṭāya **aniṭṭhitamanoratho** taṃ taṃ pattukāmo yeva hutvā ṭhito. **Ye ca samaṇeti** ye ca pabbajite. **Pavivittavihārinoti** “anekavivekattayaṃ paribrūhetvā viharantī”ti **maññāmi**.

Sampādanāti maggassa upasampādanaṃ tassa sampāpanaṃ sammadeva pāpanaṃ. **Virāadhanāti** anārādhanaṃ anupāyapaṭipatti. **Na sambhontīti** anabhisambhuṇanti. Yathāpucchite atthe anabhisambhuṇanaṃ nāma sammā kathetuṃ asamatthatā evāti āha **“sampādetvā kathetuṃ na sakkontī”**ti.

Tasmāti yasmā ādiccena samānagottatāya. Tenevāha **“ādicca** nāma gottenā”ti, tasmā. Ādicco bandhu etassāti ādiccabandhu, atha vā ādiccassa bandhūti ādiccabandhu, bhagavā, taṃ **ādiccabandhunaṃ**. Ādicco hi sotāpannatāya bhagavato orasaputto. Tenevāha –

“Yo andhakāre tamasi pabhaṅkaro,
Verocano maṇḍalī uggatejo;
Mā rāhu gilī caraṃ antalikkhe,
Pajaṃ mamaṃ rāhu pamuñca sūriya”nti. (saṃ. ni. 1.91);

Sāmanti sāmampayogaṃ, satthu pana sāvakassa sāmampayogo nāma sanipāto evāti āha **“namakkāraṃ karomā”**ti.

371. Parāmasitvāti “imāya nāma pathaviyaṃ nisinnena mayā ayaṃ acchariyadhammo adhigato”ti somanassajāto, “imāya nāma pathaviyaṃ evaṃ acchariyabbhutaṃ buddharatanaṃ uppanna”nti acchariyabbhutaṃ cittaṃ jāto ca pathaviyaṃ parāmasitvā. **Patthitapañhāti** dīgharattānusayitasamsayasamugghātattatthaṃ “kadā nu kho bhagavantaṃ pucchituṃ labhāmī”ti evaṃ abhipatthitapañhā. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Sakkapañhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

9. Mahāsatipaṭṭhānasuttavaṇṇanā

Uddesavārakathāvaṇṇanā

373. “Kasmā bhagavā idaṃ suttaṃ abhāsī”ti asādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ pucchati, sādharmaṇaṃ pana “pākaṭa”nti anāmasitvā **“kururaṭṭhavāsīna”**ntiādi vuttaṃ. **Samuṭṭhānanti** hi desanānidānaṃ, taṃ sādharmaṇasādhāraṇabhedato duvidhaṃ, sādharmaṇampi ajjhattikabāhirabhedato duvidhaṃ. Tatha **sādhāraṇaṃ ajjhattikaṃ samuṭṭhānaṃ** nāma bhagavato mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyānaṃ dhammadeśanāya cittaṃ udapādi. Yathāha “sattesu ca kāruṇīyānaṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesī”tiādi. (Dī. ni. 2.69; ma. ni. 1.283; 2.339; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 9) **bāhiraṃ** pana **sādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ** nāma dasasahassamahābrahmaparivārassa sahampatimahābrahmuno ajjhesanaṃ. Tathā cāha “brahmuno ca ajjhesanaṃ veditvā”ti. (Dī. ni. 2.69; ma. ni. 1.283; 2.339; saṃ. ni. 1.179; mahāva. 9) tadajjhesanuttarakālañhi dhammapaccavekkhaṇājanitaṃ apposukkataṃ paṭipassambhetvā bhagavā dhammaṃ desetuṃ ussāhajāto ahosi. Yathā ca mahākaruṇā,

evaṃ dasabalaññādayo ca desanāya ajjhattasamuṭṭhānabhāve vattabbā. Sabbañhi ñeyyadhammaṃ, tesam desetabbappakāraṃ, sattānañca āsayānusayādiṃ yāthāvato jānitvā bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsayanurūpaṃ vicittanayadesanaṃ pavattesīti. Asādhāraṇampi ajjhattikabāhirabhedato duvidhameva. Tattha **ajjhattikaṃ** yāya mahākaraṇāya, yena ca desanāññāna idaṃ suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayaṃ veditabbaṃ, **bāhiraṃ** pana dassetaṃ “**kururaṭṭhavāsīna**”ntiādimāha. Tena vuttaṃ “asādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ pucchati”ti, tena “attajjhāsayādīsu catūsu suttanikkhepesu kataroya”nti suttanikkhepo pucchito hotīti itaro “kururaṭṭhavāsīna”ntiādinā “parajjhāsayoyaṃ suttanikkhepo”ti dasseti.

Kururaṭṭhaṃ kira tadā taṃnivāsisattānaṃ yonisomanasikāravantatādinā yebhuyyena suppaṭipannatāya, pubbe ca katapuññatābalena tadā utuādisampattiyuttameva ahoṣi. Tena vuttaṃ “**utupaccayādisampannatā**”ti. **Ādi**-saddena bhojanādisampattiṃ saṅgaṇhāti. Keci pana “pubbe pavattakuruvattadhammānuṭṭhānavāsānāya uttarakuru viya yebhuyyena utuādisampannameva hontaṃ bhagavato kāle sātisaṃ utusappāyādiyuttaṃ taṃ raṭṭhaṃ ahoṣi”ti vadanti. **Cittasarīrakallatāyāti** cittassa, sarīrassa ca arogatāya. **Anuggahitapaññābalāti** laddhūpakāraññānubhāvā, anu anu vā āciṇṇapaññātejā. **Ekavīsatiyā ṭhānesuti** kāyānupassanāvasena cuddasasu ṭhānesu, vedanānupassanāvasena ekasmiṃ ṭhāne, tathā cittānupassanāvasena, dhammānupassanāvasena pañcasu ṭhānesūti evaṃ ekavīsatiyā ṭhānesu. **Kammaṭṭhānaṃ arahatte pakkhipitvāti** catusaccakammaṭṭhānaṃ yathā arahattaṃ pāpeti, evaṃ desanāvasena arahatte pakkhipitvā. Suvannaṇaṅkaṇṇasuvannaṇamañjūsāsu pakkhittāni sumanacampakādinānāpupphāni, mañimuttādisattaratanāni ca yathā bhājanasampattiyā savisesaṃ sobhanti, kiccarāni ca honti manuññabhāvato, evaṃ sīladassanādisampattiyā bhājanavisesabhūtāya kururaṭṭhavāsiparisāya desitā bhagavato ayaṃ desanā bhīyyoso mattāya sobhati, kiccarāni ca hotīti imamattaṃ dasseti “**yathā hi puriso**”tiādinā. **Etthāti** kururaṭṭhe.

Pakatiyāti sarasatopi, imissā satipaṭṭhānasuttadesanāya pubbeṭi adhippāyo. **Anuyuttā viharanti** satthu desanānusārato bhāvanānuyogaṃ.

Vissatṭhaattabhāvenāti aniccādivasena kismiñci yonisomanasikāre cittaṃ aniyojtvā rūpādiārammaṇe abhirativasena vissatṭhacittena **bhavitum na vaṭṭati**, pamādavihāraṃ pahāya appamattena bhavitabbanti adhippāyo.

Ekāyanoti ettha **ayana**-saddo maggapariyāyo. Na kevalaṃ ayanameva, atha kho aññepi bahū maggapariyāyāti paduddhāraṃ karonto “maggassa hī”ti ādiṃ vatvā yadi maggapariyāyo ayana-saddo, kasmā puna “maggo”ti vuttanti codanaṃ sandhāyāha “**tasmā**”tiādi. Tattha **ekamaggoti** eko eva maggo. Na hi nibbānagāmiṃmaggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṃ idha maggoti adhippettaṃ, tadāññe ca bahū maggadhammā atthīti? Saccaṃ atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇeṇeva gahitā tadavinābhāvato. Tathā hi ñānavīriyādayo niddese gahitā, uddese pana satiyā eva gahaṇaṃ veneyyajjhāsavāsenaṭi daṭṭhabbaṃ. “**Na dvidhāpathabhūto**”ti iminā imassa maggassa anekamaggabhāvābhāvaṃ viya anibbānagāmiṃbhāvābhāvañca dasseti. **Ekenāti** asahāyena. Asahāyatā ca duvidhā attadutiyaṭābhāvena vā, yā “vūpakaṭṭhakāyatā”ti vuccati, taṇhādutiyaṭābhāvena vā, yā “pavivittacittatā”ti vuccati. Tenāha “**vūpakaṭṭhena pavivittacittena**”ti. Setṭhopi loke “eko”ti vuccati “yāva pare ekāhaṃ vo karomī”tiādisūti āha “**ekassāti setṭhassa**”ti. Yadi saṃsārato nissaraṇaṭṭho ayanatṭho, aññesampi upanissayasampannānaṃ sādharmaṇato, kathaṃ bhagavatoti āha “**kiñcāpi**”tiādi. **Imasmim khoti** ettha **kho**-saddo avadhāraṇe, tasmā imasmim yevāti attho. **Desanābhedoyeva heso**, yadidaṃ “maggo”ti vā “ayano”ti vā. **Ayana**-saddo vā kammakaraṇādivibhāgo. Tenāha “**atthato pana eko vā**”ti.

Nānāmukhabhāvanāyappavattoti kāyānupassanādimukhena tatthāpi ānāpānādimukhena bhāvanāyena pavatto. **Ekāyananti** ekagāmiṃnaṃ, nibbānagāminanti attho. Nibbānañhi adutiyaṭābhāvato, setṭhabhāvato ca “eka”nti vuccati. Yathāha “ekañhi saccaṃ na dutiyamatthī”ti (su. ni. 890). “Yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā virāgo tesam aggamaṃ akkhāyati”ti. (A. ni. 4.34; itivu. 90) khayō eva antoti **khayanto**, jātiyā khayantaṃ diṭṭhavāti **jātikhayantadassī**. Avibhāgena sabbepi satte

hitena anukampatīti **hitānukampī**. Atariṃsūti tariṃsu. **Pubbeti** purimakā buddhā, pubbe vā atītakāle.

Tanti tesam vacanam, **taṃ** vā kiriyāvuttivācakattam **na yujjati**. Na hi saṅkheyyappadhānatāya sattavācino ekasaddassa kiriyāvuttivācakatā atthi. “Sakimpi uddham gaccheyyā”tiādīsu (a. ni. 7.72) viya **sakim ayanoti iminā byañjanena bhavitabbam**. **Evamattham yojetvāti** “ekam ayanam assā”ti evam samāsapadattham yojetvā. **Ubhayathāpīti** purimanayena, pacchimanayena ca. **Na yujjati** idhāhippetamaggassa anekavāram pavattisabbhāvato. Tenāha “**kasmā**”tiādi. “**Anekavārampi ayati**”ti purimanayassa ayuttatādassanam, “**anekañcassa ayanam hoti**”ti pacchimanayassa.

Imasmiṃ padeti “ekāyano ayam bhikkhave maggo”ti imasmiṃ vākye, imasmiṃ vā “pubbabhāgamaggo, lokuttaramaggo”ti vidhānapade. **Missakamaggoti** lokiyena missako lokuttaramaggo. Visuddhiādīnam nippariyāyahetukam saṅgaṇhanto ācariyatthero “**missakamaggo**”ti āha. Itaro pariyāyahetu idhāhippetoti “**pubbabhāgamaggo**”ti avoca.

Saddam sutvāti “kālo bhante dhammasavanāyā”ti kālārocanasaddam paccakkhato, paramparāya ca sutvā. **Evam ukkhipivāti** evam “sundaram manoharam imam katham chaḍḍemā”ti achaḍḍentā ucchubhāram viya paggahetvā **na vicaranti**. **Āluḍḍitīti** viluḍḍito ākulo hotīti attho. **Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggoti** ettāvātā idhāhippetatthe siddhe tasseva alaṅkārattham so pana yassa pubbabhāgamaggo, tam dassetuṃ “**maggānaṭṭhaṅgiko**”tiādikā gāthāpi paṭisambhidāmaggatova ānetvā ṭhapitā.

Nibbānagamanatṭhenāti nibbānam gacchati adhigacchati etenāti **nibbānagamanam**,soyeva aviparītasabhāvatāya attho, tena nibbānagamanatṭhena, nibbānādhigamūpāyatāyāti attho. **Magganīyatṭhenāti** gavesitabbatāya. “Gamanīyatṭhenā”ti vā pāṭho, upagantabbatāyāti attho. “**Rāgādīhi**”ti iminā rāgadosamohānamyeva gahaṇam “rāgo malam, doso malam, moho mala”nti (vibha. 924) vacanato. “**Abhijjhāvisamalobhādīhi**”ti pana iminā sabbesampi upakkilesānam saṅgaṇhanattham te visum uddhātā. “Sattānam visuddhiyā”ti vuttassa atthassa ekantikattam dassento “**tathā hi**”tiādimāha. Kāmaṃ “visuddhiyā”ti sāmāññajotanā, cittasseva pana visuddhi idhāhippetāti dassetuṃ “**rūpamalavasena panā**”tiādi vuttam. Na kevalam aṭṭhakathāvacanameva, atha kho idaṃ ettha āhacca bhāsītanti dassento “**tathā hi**”tiādimāha.

Sā panāyam cittavisuddhi sījhamānā yasmā sokādīnam anuppādāya saṃvattati, tasmā vuttam “**sokaparidevānam samatikkamāyā**”tiādi. Tattha socanam nātībyasanādinimittam cetaso santāpo antonijjhānam **soko**. Nātībyasanādinimittameva sokāvatiṇṇato “kaḥam ekaputtaka kaḥam ekaputtakā”tiādinā (ma. ni. 2.353, 354; sam. ni. 2.63) paridevanavasena vācāvippalāpo paridavanam **paridevo**. Āyatim anuppajjanam idha samatikkamoti āha “**pahānāyā**”ti. Tam panassa samatikkamāvahatam nidassanavasena dassento “**ayañhi**”tiādimāha.

Tattha **yam pubbe, tam visodhehīti** atītesu khandhesu taṇhāsamkilesavisodhanam vuttam. **Pacchāti** parato. **Teti** tuyham. **Māhūti** mā ahu. **Kiñcananti** rāgādikiñcanam, etena anāgatesu khandhesu samkilesavisodhanam vuttam. **Majjheti** tadubhayavemajjhe. **No ce gahessasīti** na upādiyissasi ce, etena paccuppanne khandhappabandhe upādānappavatti vuttā. **Upasanto carissasīti** evam addhattayagatasamkilesavisodhane sati nibbutasabbapariḷāhatāya upasanto hutvā viharissasīti arahattanikūṭhena gātham niṭṭhapesi. Tenāha “**imam gātha**”ntiādi.

Puttāti orasā, aññepi vā dinnakakittimādayo ye keci. **Pitāti** janako, aññepi vā pituṭṭhāniyā. **Bandhavāti** nātakā. Ayañhettha attho – puttā vā pitā vā bandhavā vā **antakena** maccunā **adhipannassa** abhibhūtassa maraṇato tāṇāya na honti. Kasmā? **Natthi nātīsu tāṇatāti**. Na hi nātīnam vasena maraṇato ārakkhā atthi, tasmā paṭācāre “ubho puttā kālaṅkatā”tiādinā (apa. therī 1.498) mā niratthakam paridevi, dhammaṃyeva pana yāthāvato passāti adhippāyo. **Sotāpattiphale patiṭṭhitāti** yathānulomam

pavattitāya sāmukkamsikāya dhammadesanāya pariyosāne sahasanayapaṭimaṇḍite sotāpattiphale patiṭṭhahi. Kathaṃ panāyaṃ satipaṭṭhānamaggavasena sotāpattiphale patiṭṭhāsīti āha “**yasmā panā**”tiādi. Na hi catusaccakammaṭṭhānakathāya vinā sāvakanāṃ ariyamaggādhigamo atthi. “**Imaṃ gātham sutvā**”ti panidaṃ sokavinodanavasena pavattitāya gāthāya paṭhamam sutattā vuttaṃ, sāpi hi saccadesanāya parivārabandhā eva aniccatākathāti katvā. Itaragāthāyaṃ pana vattabbameva natthi. **Bhāvanāti** paññābhāvanā. Sā hi idha adhippetā. **Tasmāti** yasmā rūpādīnaṃ aniccādito anupassanāpi satipaṭṭhānabhāvanāva, tasmā. **Tepīti** santatimahāmattapaṭācārāpi.

Pañcasate coreti satasatacoraparivāre pañcacore paṭipāṭiyā **pesesi**, te araññaṃ pavisitvā theram pariyesantā anukkamena therassa samīpe samāgacchimsu. Tenāha “**te gantvā theram parivāretvā nisidimsū**”ti. **Vedanam vikkhambhetvāti** ūruṭṭhibhedapaccayaṃ dukkhavedanaṃ amanasikārena vinodetvā. **Pītipāmojjam uppajji** vipaṭṭisāralesassapi asambhavato. Tenāha “**parisuddham sīlam nissāyā**”ti. Therassa hi sīlam paccavekkhato parisuddham sīlam nissāya ulāram pītipāmojjam uppajjamānaṃ ūruṭṭhibhedajanitaṃ dukkhavedanaṃ vikkhambhesi. **Tiyāmarattinti** accantasamyoge upayogavacanaṃ, tenassa vipassanāyaṃ appamādaṃ, paṭipattiussukkāpanaṅca dasseti. **Pādānīti** pāde. **Samyamessāmīti** saññāpessāmi, saññattim karissāmīti attho. **Aṭṭiyāmīti** jigucchāmi. **Harāyāmīti** lajjāmi. **Vipassisanti** sampassim.

Pacalāyantānanti pacalāyikānaṃ niddaṃ upagatānaṃ. **Agatinti** agocaraṃ. **Vatasampannoti** dhutagaṇasampanno. **Pamādanti** pacalāyanaṃ sandhāyāha. **Oruddhamānasoti** uparuddhaadhicitto. **Pañjarasminti** sarīre. Sarīrañhi nhārusambandhaaṭṭhisāṅghāṭāya idha “pañjara”nti vuttaṃ.

Pītavaṇṇāya pana paṭākāya kāyaṃ pariharaṇato, mallayuddhacittakatāya ca “pītamallo”ti paññāto pabbajitvā **pītamallathero nāma** jāto. **Tīsu rajjesūti** paṇḍucolaḡaraḡjesu. “Sabbamallā sīhalādīpe sakkārasammānaṃ labhanti”ti **tambapaṇṇidīpaṃ āgamma**. **Taṃyeva aṅkusaṃ katvāti** “rūpādayo ‘mamā’ti na gahetabbā”ti natumhākavaggena pakāsitamatthaṃ attano cittamattahatthino aṅkusaṃ katvā. **Pādesu avahantesūti** ativelaṃ caṅkamanena akkamituṃ asamatthesu. **Jaṇṇukehi caṅkamati** “nisinne niddāya avasaro hoti”ti. **Byākaritvāti** attano vīriyārambhassa saphalatāpavedanamukhena sabrahmacārīnaṃ tattha ussāhaṃ janento aññaṃ byākaritvā. **Bhāsitanti** vacanaṃ, kassa pana tanti āha “**buddhaseṭṭhassa sabbalokaggavādino**”ti. “**Na tumhāka**”ntiādi tassa pavattiākāradassanaṃ. Tayidaṃ me saṅkhārānaṃ accantavūpasamakāraṇanti dassento “**aniccā vatā**”ti gāthamāhari, tena idānāhaṃ saṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhaṅgasāṅkhātassa rogassa abhāvena arogo parinibbutoti dasseti.

Assāti sakkassa. **Upapattīti** devūpapatti. **Puna pākatikāva ahosi** sakkabhāveneva upapannattā.

Subrahmāti evaṃnāmo. Accharānaṃ nirayūpapattim disvā tato pabhuti satataṃ pavattamānaṃ attano cittutrāsaṃ sandhāyāha “**niccaṃ utrastamidaṃ citta**”ntiādi. Tattha **utrastanti** santastaṃ bhītaṃ. **Ubbigganti** saṃviggam. **Utrastanti** vā saṃviggam. **Ubbigganti** bhayavasena saha nissayena sañcalitaṃ. **Anuppannesūti** anāgatesu. **Kiccesūti** tesu tesu itikattabbesu. “**Kicchesū**”ti vā pāṭho, dukkhesūti attho, nimittatthe cetam bhummaṃ, bhāvidukkhanimittanti attho. **Uppatitesūti** uppannesu kiccesūti yojanā. Tadā attano parivārassa uppannaṃ dukkhaṃ sandhāya vadati.

Bojjhāti bodhito, ariyamaggatoti attho. “**Aññatrā**”ti ca padaṃ apekkhitvā nissakkavacanaṃ, bodhim ṭhapetvāti attho. Sesesupi eseva nayo. **Tapasāti** tapokammato, tena maggādhigamassa upāyabhūtaṃ sallekhapaṭipadaṃ dasseti. **Indriyasamvarāti** manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ samvaraṇato, etena satisamvarasīsenā sabbampi samvarasīlam, lakkhaṇahāranayena vā sabbampi catupārisuddhisīlam dasseti. **Sabbanissaggāti** sabbassapi nissajjanato sabbakilesappahānato. Kilesesu hi nissatṭhesu kammavaṭṭaṃ, vipākavaṭṭaṅca nissatṭhameva hotīti. **Sothhinti** khemaṃ anupaddavataṃ.

Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo**, ariyamaggoti āha “**ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo**”ti. **Tañhāvānavirahitattāti** tañhāsāṅkhātavānavivittattā.

Tañhā hi khandhehi khandhaṃ, kammunā phalaṃ, sattehi ca dukkhaṃ vinati saṃsibbatīti “vāna”nti vuccati, tayidaṃ natthi ettha vānaṃ, na vā etasmim̐ adhigate puggalassa vānanti **nibbānaṃ**, asaṅkhatā dhātu. Parappaccayena vinā paccakkhakaṃ sacchikiriyāti āha “**attapaccakkhatāyā**”ti.

Nanu “visuddhiyā”ti cittavisuddhiyā adhippetattā visuddhiggahaṇenevettha sokasamatikkamādayopi gahitā eva honti, te puna kasmā gahitāti anuyogaṃ sandhāya “**tattha kiñcāpī**”tiādi vuttaṃ. **Sāsanayuttikovideti** saccapaṭiccasamuppādādilakkhaṇāyaṃ dhammanītiyaṃ cheke. **Taṃ tamatthaṃ nāpetīti** ye ye bodhaneyyapuggalā saṅkhepavithhārādivasena yathā yathā bodhetabbā, attano desanāvīlāsena bhagavā te te tathā tathā bodhento taṃ tamatthaṃ nāpeti. **Taṃ taṃ pākaṭaṃ katvā dassentoti** atthāpattiṃ aṅaṇento taṃ tamatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassento. Na hi sammāsambuddho atthāpattiṃnāpakādisādhanīyavacanāti. **Samvattatīti** jāyati, hotīti attho. Yasmā anatikkantasokaparidevassa na kadāci cittavisuddhi atthi sokaparidevasamatikkamanamukheneva cittavisuddhiyā ijjhanato, tasmā āha “**sokaparidevānaṃ samatikkamena hotī**”ti. Yasmā pana domanassapaccayehi dukkhadhammehi phuṭṭhaṃ puthujjanaṃ sokādayo abhibhavanti, pariññātesu ca tesu te na honti, tasmā vuttaṃ “**sokaparidevānaṃ samatikkamo dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamenā**”ti. **Ñāyassāti** aggamaggassa, tatiyamaggassa ca. Tadadhigamena hi yathākkamaṃ dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamo. Sacchikiriyābhisamayasaṃsārahāvīpi itarābhisamayo tadavinābhāvato sacchikiriyābhisamayahetuko viya vutto. **Ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāyāti** phalañāṇena vā paccakkhakaṃ sandhāya vuttaṃ, “**nibbānassa sacchikiriyāyā**”ti sampadānavacanañcetam daṭṭhabbam.

Vaṇṇabhaṇananti pasamsāvacaṃ. Tayidaṃ na idheva, atha kho aññatthāpi satthu āciṇṇaṃ evāti dassento “**yatheva hī**”tiādimāha. Tattha ādimhi kalyāṇamādi vā kalyāṇaṃ etassāti **ādikalyāṇaṃ**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Atthasampattiyā **sātthaṃ**. Byañjanasampattiyā **sabyañjanaṃ**. Sīlādipañcadhammakhandhapāripūrito, upanetabbassa abhāvato ca **kevalaparipuṇṇaṃ**. Nirupakkilesato apanetabbassa ca abhāvato **parisuddhaṃ**. Setṭhacariyabhāvato sāsanabrahmacariyaṃ, maggabrahmacariyañca vo **pakāsessāmīti**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 1.147) vuttanayeneva veditabbo. **Ariyavaṃsāti** ariyānaṃ buddhādīnaṃ vaṃsā paveṇiyo. **Aggaññāti** aggāti jānitabbā sabbavaṃsehi setṭhabhāvato. **Rattaññāti** cirarattāti jānitabbā. **Vaṃsaññāti** buddhādīnaṃ vaṃsāti jānitabbā. **Porāṇāti** purāṇā anadhunātanattā. **Asaṅkiṇṇāti** avikiṇṇā anapanītā. **Asaṅkiṇṇapubbāti** “kiṃ imehī”ti ariyehi na apanītapubbā. **Na saṅkiyantīti** idānīpi tehi na apanīyanti. **Na saṅkiyissanti** anāgatepi tehi na apanīyissanti. **Appaṭikuṭṭhā...pe... viññūhīti** ye loke viññū samaṇabrāhmaṇā, tehi appaccakkhatā aninditā, agarahitāti attho. “**Visuddhiyā**”tiādhīti visuddhiādidīpanehi. **Padehīti** vākyehi, visuddhiatthātibhedabhinnehi vā dhammakotṭhāsehi. **Upaddaveti** anathe. **Visuddhinti** visujjanaṃ saṃkilesappahānaṃ. Vācuggatakaṃ **uggaho**. **Pariyāpuṇaṃ** paricayo. Atthassa hadaye ṭhapanam̐ **dhāraṇaṃ**. Parivattanaṃ **vācanaṃ**.

Gandhārakoti gandhāradese uppanno. **Pahontīti** sakkonti. **Aniyyānikamaggāti** micchāmaggā, micchattaniyatāniyatamaggāpi vā. **Suvaṇṇanti** kūṭasuvaṇṇampi vuccati. **Maṇīti** kācamaṇīpi, **muttāti** veḷujāpi, **pavāḷanti** pallavopi vuccatīti **rattajambunadādīpadehi te visesitā**.

Na tato heṭṭhāti idhādhīpetakāyādīnaṃ vedanādisabhāvattābhāvā, kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa viṣuṃ vipallāsavattantārahāvena gahitattā ca heṭṭhā gahaṇesu vipallāsavattānaṃ anīṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ, pañcamassa pana vipallāsavattāno abhāvā “**na uddha**”nti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānāti** satipaṭṭhāna-saddassa atthuddhāradassanaṃ, na idha pāliyaṃ vuttassa satipaṭṭhāna-saddassa atthadassananti. **Ādisu hi satigocaroti** ettha ādi-saddena “phassasamudayā vedanānaṃ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṃ samudayo”ti (saṃ. ni. 5.408) “satipaṭṭhānā”ti vuttānaṃ sabhigocarānaṃ pakāsake suttappadesa saṅgaṇhāti. Evaṃ “**paṭisambhidāpāliya**”mpi (paṭi. ma. 2.34) avasesapāḷippadesadassanatto ādi-saddo daṭṭhabbo. **Satiyā paṭṭhānanti** satiyā patiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ. Dānādīni karontassa rūpādīni satiyā ṭhānaṃ hontīti taṃnivāraṇatthamāha “**padhānaṃ ṭhāna**”nti. **Pa-**

saddo hi idha “paṇīṭā dhammā” tiādīsu (dha. saṃ. mātikā 14) viya padhānatthadīpakoti adhippāyo.

Ariyoti ariyaṃ sabbasattasetṭhaṃ sammāsambuddhamāha. **Etthāti** etasmim **saḷāyatanavibhaṅgasutte.**(Ma. ni. 3.310) suttekadesena hi suttaṃ dasseti. Tattha hi –

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo...pe... arahatīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha, bhikkhave, satthā sāvakanāṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya ‘idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā’ ti. Tassa sāvakā na sussūsanti. Na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthu sāsanaṃ vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ. Yadariyo sevati...pe... arahati.

Puna caparaṃ, bhikkhave, satthā...pe...idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti...pe... na ca vokkamma satthu sāsanaṃ vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, na ca attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti, anattamanatā ca attamanatā ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dutiyaṃ.

Puna caparaṃ, bhikkhave...pe... sukhāyāti, tassa sāvakā sussūsanti...pe... vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, tatiya’nti (ma. ni. 3.311).

Evam paṭighānuna yehi anavassutatā, niccaṃ upaṭṭhitassatitāya tadubhaya vītivattatā “satipaṭṭhāna”nti vuttā. Buddhānaṃ yeva hi niccaṃ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇikadhammabhāvato, na paccekabuddhādīnaṃ. **Pa**-saddo ārambhaṃ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha “**pavattayitabbatoti attho**”ti. Satiyā karaṇabhūtāya paṭṭhānaṃ paṭṭhapetabbaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. **Ana**-saddo hi bahulaṃ vacanena kammaṭṭhopi hotīti. Tathāssa kattuattthopi labbhatīti “**paṭṭhātīti paṭṭhāna**”nti vuttaṃ. **Paṭṭhātīti** ettha **pa**-saddo bhusatthavisitṭhaṃ pakkhandanaṃ dīpetīti “**okkanditvā pakkhanditvā pattharivā pavattatīti attho**”ti āha. Puna bhāvatthaṃ sati, saddaṃ, paṭṭhānasaddaṃ ca vaṇṇento “**atha vā**”tiādīmāha, tena purimavikappe sati, saddo, paṭṭhāna-saddo ca kattuattthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhenāti** cirakatassa, cirabhāsītassa ca anussaraṇaṭṭhena. **Idanti** yaṃ “satiyeva satipaṭṭhāna”nti vuttaṃ, idaṃ. **Idha** imasmim suttapadese **adhippetam**.

Yadi evanti. Yadi sati eva satipaṭṭhānaṃ, sati nāma eko dhammo, evaṃ sante kasmā “satipaṭṭhāna”ti bahuvacananti āha “**satibahuttā**”tiādi. Yadi bahukā tā satiyō, atha kasmā “maggo”ti ekavacananti yojanā. **Maggatṭhenāti** niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattūpagato ekantato nibbānaṃ gacchati, atthikehi ca tadatthaṃ maggīyatīti āha “**vuttañheta**”nti, attanāva pubbe vuttaṃ paccāharati. Tattha **catassopi cetāti** kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyō. **Aparabhāgeti** ariyamaggakkhaṇe. **Kiccaṃ sādhamānāti** pubbabhāge kāyādīsu subhasaññādividhamanavasena viṣuṃ viṣuṃ pavattitvā maggakkhaṇe satiyeva tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchadavasena pahānakiccaṃ sādhamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchati. Catukiccasādhaneneva hettha bahuvacananiddeso. **Evañca satīti** evaṃ maggaṭṭhena ekattaṃ upādāya “maggo”ti ekavacanena, ārammaṇabhedenā catubbidhataṃ upādāya “cattāro”ti ca vattabbatāya sati vijjānattā. **Vacanānusandhinā** “ekāyano aya”ntiādikā **desanā sānusandhikāva**, na ananusandhikāti adhippāyo. Vuttamevatthaṃ nidassanena paṭipādetuṃ “**mārasenappamaddana**”nti (saṃ. ni. 5.224) suttapadaṃ ānetvā “**yathā**”tiādīnā nidassanaṃ saṃsandati. “**Tasmā**”tiādi nigamaṃ.

Visesato kāyo, vedanā ca assādassa kāraṇanti tappahānatthaṃ tesu taṇhāvattthūsu oḷārikasukhumesu asubhadukkhabhāvadassanāni mandatikkhapaññehi taṇhācaritehi sukarānīti tāni tesam “visuddhimaggo”ti vuttāni. Tathā “niccaṃ attā”ti abhinivesavatthutāya diṭṭhiyā visesakāraṇesu cittadhammesu aniccānattatādassanāni sarāgādivasena, saññāphassādivasena, nīvaraṇādivasena ca

nātippabhedātippabhedagatesu tesu tappahānatthaṃ mandatikkhapaññānaṃ diṭṭhicaritānaṃ sukarānīti tesam tāni “visuddhimaggo”ti vuttāni. Ettha ca yathā cittadhammānampi taṇhāya vatthubhāvo sambhavati, tathā kāyavedanānampi diṭṭhiyāti satipi nesaṃ catunnampi taṇhādiṭṭhivatthubhāve yo yassā sātisayapaccayo, taṃ dassanatthaṃ visesaggahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tikkhapaññasamathayāniko oḷārikārammaṇaṃ pariggaṇhanto tattha aṭṭhatvā jhānaṃ samāpajjitvā uṭṭhāya vedanaṃ pariggaṇhātīti vuttaṃ “**oḷārikārammaṇe asaṅṭhahanato**”ti. Vipassanāyānikassa pana sukhume citte, dhammesu ca cittaṃ pakkhandatīti cittadhammānupassanānaṃ mandatikkhapaññāvipassanāyānikānaṃ visuddhimaggatā vuttā.

Tesam tatthāti ettha **tattha**-saddassa “**pahānattha**”nti etena yojanā. Parato **tesam tatthāti** etthāpi eseva nayo. Pañca kāmaguṇā savisesā kāye labbhantīti visesena kāyo kāmoghassa vatthu, bhavesu sukhaggahaṇavasena bhavassādo hotīti bhavoghassa vedanā vatthu, santatighanaggahaṇavasena visesato citte attābhiniveso hotīti diṭṭhoghassa cittaṃ vatthu, dhammesu vinibbhogassa dukkaratā, dhammānaṃ dhammamattatāya duppaṭivijjhata ca sammoho hotīti avijjoghassa dhammā vatthu, tasmā tesu tesam pahānatthaṃ cattārova vuttā.

Evam kāyādīnaṃ kāmoghādivatthubhāvakathaneneva kāmoyogakāmāsavādīnampi vatthubhāvo dīpito hoti ogehi tesam atthato anaññatā. Yadaggena ca kāyo kāmoghādīnaṃ vatthu, tadaggena abhijjhākāyaganthassa vatthu. “Dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anuseti”ti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhārdukkhabhūtā vedanā visesena byāpādakāyaganthassa vatthu. Cितte niccaggahaṇavasena sassatassa attano sīlena suddhīti ādi parāmasanaṃ hotīti sīlabbataparāmāsassa cittaṃ vatthu. Nāmarūpaparicchedena bhūtaṃ bhūtato apassantassa bhavavibhavadiṭṭhisāṅkhāto idaṃsaccābhiniveso hotīti tassa dhammā vatthu. Kāyassa kāmupādānavatthutā vuttanayāva. Yadaggena hi kāyo kāmoghassa vatthu, tadaggena kāmupādānassapi vatthu atthato abhinnatā. Sukhavedanassādavasena paralokanirapekkho “natthi dinna”ntiādikaṃ (dī. ni. 1.171; ma. ni. 1.445; 2.95, 225; 3.91, 116; saṃ. ni. 3.210; dha. sa. 1221; vibha. 938) parāmāsaṃ uppādetīti diṭṭhupādānassa vedanā vatthu. Cittadhammānaṃ itarupādānavatthutā tatiyacatutthaganthayojanāyaṃ vuttanayā eva. Kāyavedanānaṃ chandadosāgativatthutā kāmoghabyāpādakāyaganthayojanāyaṃ vuttanayā eva. Santatighanaggahaṇavasena sarāgādicitte sammoho hotīti mohāgatiyā cittaṃ vatthu. Dhammasabhāvānavabodhe bhayaṃ hotīti bhayāgatiyā dhammā vatthu.

Āhārasamudayā kāyassa samudayā, phassasamudayā vedanānaṃ samudayo, (saṃ. ni. 5.408) saṅkhārapaccayā viññānaṃ, viññānapaccayā nāmarūpanti (ma. ni. 3.126; udā. 1; vibha. 225) vacanato kāyādīnaṃ samudayabhūtā kabalīkārāphassamanosañcetanāviññāṇāhārā kāyādīparijānanena pariññātā hontīti āha “**catubbidhāhārapariññattha**”nti. **Pakaraṇanayoti** nettipakaraṇavasena suttantaṃvaṇṇanānayo.

Saraṇavasenāti kāyādīnaṃ, kusalādidhammānañca upadhāraṇavasena. Saranti gacchanti nibbānaṃ etāyāti satīti imasmiṃ atthe ekatte ekasabhāve nibbāne samosaraṇaṃ samāgamo **ekattasamosaraṇaṃ**. Etadeva hi dassetuṃ “**yathā hi**”tiādi vuttaṃ.

Ekanibbānapavesahetubhūto vā samānatāya eko satipaṭṭhānasabhāvo **ekattaṃ**, tattha samosaraṇaṃ **ekattasamosaraṇaṃ**, taṃsabhāgatāva, ekanibbānapavesahetubhāvaṃ pana dassetuṃ “**yathā**”tiādimāha. Etasmiṃ atthe saraṇekattasamosaraṇāni saheva satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇatena vuttānīti daṭṭhabbāni, purimasmiṃ visuṃ. **Saraṇavasenāti** vā gamanavasenāti atthe sati tadeva gamanaṃ samosaraṇanti, samosaraṇe vā sati-saddatthavasena avuccamāne dhāraṇatāva satīti sati-saddatthantarābhāvā purimaṃ satibhāvassa kāraṇaṃ, pacchimaṃ ekabhāvassāti nibbānasamosaraṇepi sahitāneva tāni satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇāni vuttāni honti.

“Cuddasavidhena, navavidhena, soḷasavidhena, pañcavidhenā”ti idaṃ upari pāliyaṃ (dī. ni. 2.374) āgatānaṃ ānāpānapabbādīnaṃ vasena vuttaṃ, tesam pana anantarabhedavasena, tadanugatabhedavasena

ca bhāvanāya anekavidhatā labbhatiyeva, catūsu disāsu uttāhanakabhaṇḍasadisatā kāyānupassanāditaṃtaṃsatipaṭṭhānabhāvanānubhāvassa daṭṭhabbā.

Kathetukamyatāpucchā itarāsaṃ pucchānaṃ idha asambhavato, niddesādivasena desetukamyatāya ca tathā vuttattā. “**Idhā**”ti vuccamānapaṭipattisampādakassa bhikkhuno sannissayadassanaṃ, so cassa sannissayo sāsanaṃ añño natthīti vuttaṃ “**idhāti imasmiṃ sāsane**”ti. **Dhamma...pe... lapanametaṃ** tesam attano sammukhābhimukhabhāvakaṇṭhaṃ, tañca dhammassa sakkaccasavanatthaṃ. “Gocare bhikkhave caratha sake pettike visaye”tiādi (dī. ni. 3.80; saṃ. ni. 5.372) vacanato bhikkhugocārā ete dhammā, yadidaṃ kāyānupassanādayo. Tattha yasmā kāyānupassanādipaṭipattiyā bhikkhu hoti, tasmā “kāyānupassī viharatī”tiādinā bhikkhum dasseti bhikkhumhi taṃniyamato āha “**paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato**”ti. Sattucariyānuvidhāyakattā, sakalasāsanasampaṭiggāhakatā ca **sabbappakārāya anusāsanīyā bhājanabhāvo**. **Tasmiṃ gahitēti** bhikkhumhi gahite. Bhikkhuparisāya jeṭṭhabhāvato rājagamanañāyena itarā parisāpi atthato gahitāva hontīti āha “**sesā**”tiādi. Evaṃ paṭhamam kārāṇam vibhajitvā itarampi vibhajitum “**yo ca ima**”ntiādi vuttaṃ.

Samaṃ careyyāti kāyādi visamacariyam pahāya kāyādīhi samaṃ careyya. Rāgādivūpasamena **santo**, indriyadameṇa **danto**, catumagganiyāmena **niyato**, seṭṭhacariyāya **brahmacārī**, sabbattha kāyadaṇḍādiropanena **nidhāya daṇḍam**. Ariyabhāve ṭhito **so** evarūpo bhāhitapāpasamitapāpabhinnakilesatāhi “**brāhmaṇo, samaṇo, bhikkhū**”ti ca veditabbo.

“Ayañceva kāyo, bahiddhā ca nāmarūpa”ntiādisu khandhapañcakaṃ, tathā “sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī”tiādisu (ma. ni. 1.271, 287; pārā. 11), “yā tasmiṃ samaye kāyassa passaddhi paṭippassaddhī”tiādisu ca vedanādayo cetasikā khandhā kāyoti vuccantīti tato visesanatthaṃ “**kāyeti rūpakāye**”ti āha. **Kesādīnañca dhammānanti** kesādīsāññitānaṃ bhūtopādādhammānaṃ. Evaṃ “cayaṭṭho sarīraṭṭho kāyaṭṭho”ti saddanayena kāya-saddam dassetvā idāni niruttinayenapi taṃ dassetum “**yathā cā**”tiādi vuttaṃ. **Āyantīti** uppajjanti.

Asammissatoti vedanādayopi ettha sitā, ettha paṭibaddhāti kāye vedanādiānupassanāpasāngepi āpanne tato asammissatoti attho. Samūhavisayatāya cassa kāya-saddassa, samudāyupādānatāya ca asubhākārassa “**kāye**”ti ekavacanam, tathā ārammañādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittaṃ cittabhāvasāmaññena ekajjam gahetvā “**citte**”ti ekavacanam, vedanā pana sukhādibhedabhinnā visum visum anupassitabbāti dassentena “**vedanāsū**”ti bahuvacanena vuttā, tatheva ca niddeso pavattito, dhammā ca paropaṇṇāsabhedā, anupassitabbākārena ca anekabhedā evāti tepi bahuvacanavaseneva vuttā.

Avayavīgāhasamaññātidhāvanasārādānābhinivesanisedhanatthaṃ kāyam āṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādīhi, kesādīke ca bhūtopādāyarūpehi vinibbhujanto “**tathā na kāye**”tiādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavīvādinopi avayavīgāham na karonti, “nagaraṃ nāma koci attho atthī”ti pana kesañci samaññātidhāvanam siyāti itthipurisādīsamaññātidhāvane nagaranidassanaṃ vuttaṃ. āṅgapaccāṅgasamūho, kesalomādisamūho, bhūtopādāyasamūho ca yathāvuttasamūho, tabbinimutto kāyopi nāma koci natthi, pageva itthiādayoti āha “**kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati**”ti. “**Koci dhammo**”ti iminā sattajīvādiṃ paṭikkhipatī, avayavī pana kāyapaṭikkhepeveva paṭikkhittoti. Yadi evam katham kāyādisamaññātidhāvanānīti āha “**yathāvuttadhamma...pe... karontī**”ti. **Tathā tathāti** kāyādiākārena.

Yam passatīti yam itthim, purisaṃ vā passati. Nanu cakkhunā itthipurisadassanaṃ natthīti? Saccametaṃ, “itthim passāmi, purisaṃ passāmi”ti pana pavattasāññāya vasena “yam passatī”ti vuttaṃ micchādassanena vā diṭṭhiyā **yam passati, na taṃ diṭṭham** taṃ rūpāyatanaṃ na hotīti attho viparītaggāhasena micchāparikappitarūpatā. Atha vā **taṃ** kesādibhūtopādāyasamūhasaṅkhātā **diṭṭham na** hoti, acakkhuvīññānaviññeyyattā **diṭṭham vā taṃ na** hoti. **Yam diṭṭham, taṃ na passatīti**

yaṃ rūpāyatanam kesādhībhūtopādāyasamūhasaṅkhātamaṃ dīṭṭhamaṃ, taṃ paññācakkhunā bhūtaṃ na passatīti attho. **Apassam bajjhateti** imaṃ attabhāvaṃ yaṭṭhābhūtaṃ paññācakkhunā apassanto “etaṃ mama, eso hamasmi, eso me attā”ti kilesabandhanena bajjhati.

Na aññadhammānupassīti na aññasabhāvānupassī, asubhādito aññākārānupassī na hotīti attho. **“Kim vuttaṃ hoti”**tiādinā taṃ evatthaṃ pākāṭamaṃ karoti. **Pathavīkāyanti** kesādikotṭhāsaṃ pathaviṃ dhammasamūhattā “kāyo”ti vadati, lakkhaṇapathavimeva vā anekappabhedamaṃ sakalasarāgataṃ, pubbāpariyabhāvena ca pavattamānaṃ samūhavasena gahetvā “kāyo”ti vadati. **“Āpokāya”**ntiādisupi eseva nayo.

Evamaṃ gahetabbassāti “ahaṃ mama”nti evamaṃ attattaniyabhāvena andhabālehi gahetabbassa.

Idāni sattannaṃ anupassanākārānampi vasena kāyānupassanaṃ dassetuṃ **“apicā”**tiādi āradhamaṃ. Tattha **aniccato anupassatīti** catusamuṭṭhānikaṃ kāyamaṃ “anicca”nti anupassati, evamaṃ passanto evaṅcassa aniccākārāmpi “anupassatī”ti vuccati. Tathābhūtaṃ cassa niccaggāhassa lesopi na hotīti vuttaṃ **“no niccato”**ti. Tathā hesa “niccasaññaṃ pajahatī”ti (paṭi. ma. 3.35) vutto. Ettha ca “aniccato eva anupassatī”ti eva-kāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamattaṃ dassetuṃ “no niccato”ti vuttaṃ. Na cettha dukkhato anupassanādinivattanaṃ āsaṅkitabbaṃ paṭiyogīnivattanaparattā eva-kārassa, upari desanāruḷhattā ca tāsamaṃ. **“Dukkhato anupassatī”**tiādisupi eseva nayo. Ayaṃ pana vireso – aniccassa dukkhattā tameva ca kāyamaṃ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā anattato anupassati. Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, na taṃ abhinanditabbaṃ, yañca na abhinanditabbaṃ, na tattha rañjītabbaṃ, tasmā vuttaṃ **“nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati”**ti. So evamaṃ arajjanto rāgaṃ **nirodheti, no samudeti** samudayaṃ na karotīti attho. Evamaṃ paṭipanno ca **paṭinissajjati, no ādiyati**. Ayañhi aniccādinupassanā tadāṅgavasena saddhiṃ kāyamaṃ tannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato “pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cā”ti vuccati, tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese pariccajati, nibbāne ca pakkhandati, tathābhūto ca nibbattanavasena kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇamaṃ, tena vuttaṃ “paṭinissajjati, no ādiyati”ti. Idānissa tāhi anupassanāhi yesamaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **“aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatī”**tiādi vuttaṃ. Tattha **niccasaññaṃ**ti “saṅkhārā niccā”ti evamaṃ pavattaṃ viparītasaññaṃ. Dīṭṭhicittavipallāsappahānamukheneva saññāvīpallāsappahānanti saññāggahaṇamaṃ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇamaṃ daṭṭhabbaṃ. **Nandīti** sappītikataṇhaṃ. Sesamaṃ vuttanayameva.

“Viharati”ti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavihāro vuttoti āha **“iriyati”**ti, iriyāpathamaṃ pavatteti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhiyāpanato **“tisu bhavesū”**ti vuttaṃ, uppajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti taṃ sammādiṭṭhiādinampi attheva, ātappa-saddo viya pana ātāpasaddo vīriyeyeva niruḷhoti vuttaṃ **“vīriyassetamaṃ nāma”**nti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṃ abhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayamaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpīti** cāyamīkāro pasamsāya, atisayassa vā dīpakoti ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Sammā, samantato, sāmāñca pajānanto **sampajāno**, asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari visesāvahabhāvena pavattiyā sāmamaṃ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṃ satipaṭṭhānatāti āha **“na hi”**tiādi. **Sabbatthikanti** sabbattha bhavaṃ sabbattha līne, uddhate ca citte icchitabbattā. Sabbe vā līne, uddhate ca bhāvetabbā bojjaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā**. Satiyā laddhupakārāya eva paññāya ettha yaṭṭhāvutte **kāye** kammaṭṭhāniko bhikkhu **kāyānupassī viharati. Anto saṅkhepo** antoolīyano, kosajjanti attho. **Upāyapariggaheti** ettha sīlavīsodhanādi, gaṇanādi, uggahakosallādi ca upāyo, tabbipariyāyato **anupāyo** veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassati yaṭṭhāvuttaṃ upāyamaṃ na pariccajati, anupāyañca na upādiyati, tasmā vuttaṃ **“muṭṭhassatī ...pe... asamatto hoti”**ti. **Tenāti** upāyānupāyānaṃ pariggahaparivajjanesu, pariccāgāpariggahesu ca asamattabhāvena. **Assa** yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ, tasmāssa sampayuttadhammā vīriyādayo aṅgānti āha “**sampayogaṅgañcassa dassetvā**”ti. **Aṅga**-saddo cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo. Satiggahaṇeneva cettha samādhissāpi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisisenāyaṃ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṃ sambhavati, nibbānādhigamo vā, nāpi kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṃ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. **Pahānaṅgānti** “viviceva kāmehi”tiādīsu (dī. ni. 1.226; ma. ni. 1.271, 287, 297; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123; pārā. 11) viya pahātabbaṅgaṃ **dassetuṃ**. Yasmā ettha lokiyamaḅḅo adhippeto, na lokuttaramaḅḅo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṃ dassento “**tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā**”ti āha. **Tesaṃ dhammānanti** vedanādidhammānaṃ. Tesañhi tattha anadhippetattā “**atthuddhāranayenetam vutta**”nti vuttaṃ. **Tatthāti** vibhaṅge. **Etthāti** “loke”ti etasmiṃ pade.

Avisesena dvīhipi nīvaraṇappahānaṃ vuttanti katvā puna ekekena vuttaṃ pahānavisesaṃ dassetuṃ “**visesenā**”ti āha. Atha vā “vineyya nīvaraṇāni”ti avatvā abhijjhādomanassavinayavacanassa payojanaṃ dassento “**visesenā**”tiādīmāha. Kāyānupassanābhāvanāya hi ujuvipaccanīkānaṃ anurodhavirodhādīnaṃ pahānadassanaṃ etassa payojananti. **Kāyasampattimūlakassāti** rūpabalayobbanārogyādisarīrasampadānimitassa. Vuttavipariyāyato **kāyavipattimūlako virodho** vedītabbo. **Kāyabhāvanāyāti** kāyānupassanābhāvanāya. Sā hi idha kāyabhāvanāti adhippetā. **Subhasukhabhāvādīnanti ādi**-saddena manuññaniccatādīsaṅgaho daṭṭhabbo. **Asubhāsukhabhāvādīnanti** ettha pana **ādi**-saddena amanuññaniccatādīnaṃ. **Tenāti** anurodhādīppahānavacanena. “**Yogānubhāvo hi**”tiādi vuttassevatthassa pākāṭakaraṇaṃ. Yogānubhāvo hi bhāvanānubhāvo. **Yogasamatthoti** yogamanuyuñjituṃ samattho. Purimena hi “anurodhavirodhavippamutto”tiādivacanena bhāvanaṃ anuyuttassa ānisaṃso vutto, dutiyena bhāvanaṃ anuyuñjantassa paṭipatti. Na hi anurodhavirodhādīhi upaddutassa bhāvanā ijjhati.

Anupassīti etthāti “anupassī”ti etasmiṃ pade labbhamānāya **anupassanāya** anupassanājotanāya **kammaṭṭhānaṃ vuttanti** evamattho daṭṭhabbo, aññathā “anupassanāyā”ti karaṇavacanāṃ na yujjeyya. Anupassanā eva hi kammaṭṭhānaṃ, na ettha āramaṇaṃ adhippetam, yujjati vā. Kāyapariharaṇaṃ vuttanti sambandho. Kammaṭṭhānapariharaṇassa cettha atthasiddhattā “**kāyapariharaṇa**”ntveva vuttaṃ. Kammaṭṭhānikassa hi kāyapariharaṇaṃ yāvadeva kammaṭṭhānaṃ pariharaṇatthanti. Kammaṭṭhānapariharaṇassa vā “ātāpi”tiādīnā (dī. ni. 2.373) vuccamānattā “**kāyapariharaṇa**”ntveva vuttaṃ. Kāyaggahaṇena vā nāmakāyassāpi gahaṇaṃ, na rūpakāyasseva, teneva kammaṭṭhānapariharaṇampi saṅgahitaṃ hoti, evañca katvā “viharatīti ettha vuttavihārenā”ti **etthaggaṇaṇa**ca samatthitaṃ hoti “kāyānupassī viharatī”ti vihārassa visesetvā vuttattā. “**Ātāpi**”tiādi pana saṅkhepato vuttassa kammaṭṭhānapariharaṇassa saha sādhanena vitthāretvā dassanaṃ. **Ātāpenāti** ātāpaggahaṇena. “**Satisampajaññenā**”tiādīsūpi eseva nayo. **Sabbatthakakammaṭṭhānanti** buddhānussati, mettā, maraṇassati, asubhabhāvanā ca. Idañhi catukkaṃ yoginā parihariyamānaṃ “sabbatthakakammaṭṭhāna”nti vuccati, sabbattha kammaṭṭhānānuyogassārakkhabhūtattā satisampajaññabalena avicchinnassa pariharitabbattā satisampajaññaggahaṇena tassa vuttatā vuttā. **Satiyā vā samattho** vutto tassā samādhikkhandhena saṅgahitattā.

Vibhaṅge(vibha. kāyānupassanāniddese) pana attho vuttoti yojanā. **Tenāti** saddatthaṃ anādiyitvā bhāvatthasseva vibhajanavasena pavattena vibhaṅgapāṭhena **saha**. **Atthakathānayo**ti saddatthassāpi vivaraṇavasena yathārahaṃ vutto atthasaṃvaṇṇanānayo. **Yathā saṃsandatīti** yathā atthato, adhippāyato ca avilomato aññadatthu saṃsandati sameti, evaṃ **vedītabbo**.

Vedanādīnaṃ puna vacaneti ettha nissayapaccayabhāvavasena cittadhammānaṃ vedanāsannissitattā, pañcavokārabhave arūpadhammānaṃ rūpapaṭibaddhavuttito ca vedanāya kāyādiānupassanāppasaṅgepi āpanne tato asammissato vavatthānaṃ dassanatthaṃ, ghanavinibbhogādīdassanatthañca dutiyaṃ vedanāggahaṇaṃ, tena na vedanāyaṃ kāyānupassī, cittadhammānupassī vā, atha kho vedanānupassī evāti vedanāsaṅkhāte vatthusmiṃ

vedanānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā “yasmim samaye sukhā vedanā, na tasmim samaye dukkhā, adukkhamasukhā vā vedanā, yasmim vā pana samaye dukkhā, adukkhamasukhā vā vedanā, na tasmim samaye itarā vedanā”ti vedanābhāvasāmaññe avatvā taṃ taṃ vedanaṃ vinibbhujitvā dassanena ghanavinibbhogo dhuvabhāvaviveko dassito hoti, tena tāsāṃ khaṇamattāvatthānadassanena aniccatāya, tato eva dukkhatāya, anattatāya ca dassanaṃ vibhāvitaṃ hoti. **Ghanavinibbhogādīti ādi-saddena ayampi attho veditabbo.** Ayañhi vedanāyaṃ vedanānupassī eva, na aññadhammānupassī. Kiṃ vuttaṃ hoti – yathā nāma bālo amaṇisabhāvepi udakapubbulaṃke maṇiākārānupassī hoti, na evaṃ ayaṃ ṭhitiramaṇīyepi vedayite, pageva itarasmim manuññākārānupassī, atha kho khaṇapabhaṅguratāya, avasavattitāya kilesāsucipaggharaṇatāya ca aniccaanattaasubhākārānupassī, vipariṇāmadukkhatāya, saṅkhāradukkhatāya ca viśesato dukkhānupassī yevāti. Evaṃ citta dhammesupi yathārahaṃ punavacane payojanaṃ vattabbaṃ. **Lokiyā eva sammasanacārassa adhippetatā.** “**Kevalaṃ panidhā**”tiādīnā “idha ettakaṃ veditabba”nti veditabbaparicchedaṃ dasseti. “**Esa nayo**”ti iminā yathā cittaṃ, dhammā ca anupassitabbā, tathā tāni anupassanto citte cittaṇupassī, dhammesu dhammānupassīti veditabboti imamatthaṃ atidisati. **Dukkhatoti dukkhasabhāvato, dukkhanti anupassitabbāti attho.** Sesapadadvayepi ese va nayo.

Yo sukhaṃ dukkhato addāti yo bhikkhu sukhaṃ vedanaṃ vipariṇāmadukkhatāya “dukkhā”ti paññācakkhunā addakkhi. **Dukkhaṃ addakkhi sallatoti** dukkhaṃ vedanaṃ piḷājananato, antotudanato, dunnīharaṇato ca sallato addakkhi passi. **Adukkhamasukhanti** upekkhāvedanaṃ. **Santanti** sukhadukkhaṇi viya anolārikatāya, paccayavasena vūpasantasabhāvatāya ca santaṃ. **Aniccatoti** hutvāabhāvato, udayavayavantato, tāvakālikato, niccapaṭipakkhato ca “anicca”nti yo addakkhi. **Sa ve sammaddaso bhikkhu** ekaṃsena, paribyatāṃ vā vedanāya sammāpassanakoti attho.

Dukkhatīpīti saṅkhāradukkhatāya dukkhā itipi. **Taṃ dukkhasminti** sabbaṃ taṃ vedayitaṃ dukkhasmim antogadhaṃ pariyāpannaṃ vadāmi saṅkhāradukkhatānativattanato. **Sukhadukkhatopi cāti** sukhādīnaṃ ṭhitivipariṇāmaññasukhatāya, vipariṇāmaṭhitaññānadukkhatāya ca vuttatā tissopi ca sukhato, tissopi ca dukkhato **anupassitabbāti** attho. Satta anupassanā heṭṭhā pakāsītā eva. **Sesanti** yathāvuttaṃ sukhādivibhāgato sesaṃ sāmisanirāmisādibhedāṃ vedanānupassanāyaṃ vattabbaṃ.

Ārammaṇa...pe... bhedānanti rūpādiārammaṇānānattassa nīlādītābbhedassa, chandādiadhipatinānattassa hīnādītābbhedassa, ñāṇajhānādisahajātanānattassa sasaṅkhārikāsāṅkhārikasavitakkādītābbhedassa, kāmāvacarādībhūminānattassa ukkaṭṭhamajjhimādītābbhedassa, kusalādīkammanānattassa devagatisaṃvattaniyatādītābbhedassa, kaṇhasukkavipākanānattassa diṭṭhadhammavedanīyatādītābbhedassa, parittabhūmakādīkiriyaṇānattassa tihetukādītābbhedassa vasena anupassitabbanti yojanā. **Ādi-saddena** savatthukāvattukādīnānattassa puggalattayasādhāraṇādītābbhedassa ca saṅgaho daṭṭhabbo. **Salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānanti** phusanādītaṃtaṃlakkaṇānañceva aniccatādisāmaññalakkhaṇānañca vasenāti yojanā. **Suññatadhammassāti** anattatāsāṅkhātasuññatāsabhāvassa. Yaṃ vibhāvetuṃ **abhidhamme** “tasmim kho pana samaye dhammā honti, khandhā hontī”tiādīnā (dha. sa. 121) suññatāvāradesanā pavattā, taṃ pahīnameva pubbe pahīnattā, tasmā tassa tassa puna pahānaṃ na vattabbaṃ. Na hi kilesā pahīyamānā ārammaṇavibhāgena pahīyanti anāgatānaṃyeva uppajjanārahānaṃ pahātābbattā, tasmā abhijjhādīnaṃ ekattha pahānaṃ vatvā itarattha na vattabbaṃ evāti imamatthaṃ dasseti “**kāmañcettā**”tiādīnā. Atha vā maggacittakkhaṇe ekattha pahīnaṃ sabbattha pahīnameva hotīti visuṃ visuṃ pahānaṃ na vattabbaṃ. Maggena hi pahīnāti vattabbataṃ arahanti. Tattha purimāya codanāya nānāpuggalaparihāro, na hi ekassa pahīnaṃ tato aññassa pahīnaṃ nāma hoti. Pacchimāya nānācittakkhaṇīkarihāro. **Nānācittakkhaṇeti** hi lokiyamaggacittakkhaṇeti adhippāyo. Pabbabhāgamaggo hi idhādhippeto. Lokiyabhāvanāya ca kāye pahīnaṃ na vedanādīsu vikkhambhitaṃ hoti. Yadi pi nappavatteyya, paṭipakkhabhāvanāya supphānattā tattha sā “abhijjhādomanassassa appavattī”ti na vattabbā, tasmā punapi tappahānaṃ vattabbameva. **Ekattha pahīnaṃ sesesupi pahīnaṃ hotīti** lokuttarasatipaṭṭhānabhāvanaṃ, lokiyabhāvanāya vā sabbattha appavattimattaṃ sandhāya vuttaṃ. “Pañcapi khandhā upādānakkhandhā loko”ti (vibha. 362, 364, 366) hi **vibhaṅgecatūsipi** ṭhānesu vuttanti.

Uddesavāraṇṇanāya līnatthappakāsānā.

Kāyānupassanā

Ānāpānappabbavaṇṇanā

374. Ārammaṇavasenāti anupassitabbakāyādiārammaṇavasena. **Catudhā bhinditvāti** uddesavasena catudhā bhinditvā. **Tato** catubbidhasatipaṭṭhānato ekekaṃ satipaṭṭhānaṃ gahetvā kāyaṃ vibhajantoti pāthaseso.

Kathañcāti ettha **kathanti** pakārapucchā, tena niddisiyamāne kāyānupassanāpakāre pucchati. **Ca-**saddo byatireko, tena uddesavārena apākaṭaṃ niddesavārena vibhāvīyamānaṃ viśesaṃ joteti. Bāhirakesupi ito ekadesassa sambhavato **sabbappakāra**ggahaṇaṃ kataṃ “**sabbappakārakāyānupassanānibbattakassā**”ti, tena ye ime ānāpānappabbādivasena āgatā cuddasappakārā, tadantogadhā ca ajjhattādiānupassanāppakārā, tathā kāyagatāsatisutte (ma. ni. 3.153) vuttā kesādivaṇṇasaṅṭhānakasiṅṅārammaṇacatukkaṃjānappakārā, lokiyādippakārā ca, te sabbepi anavasesato saṅgaṇhāti. Ime ca pakārā imasmiṃyeva sāsane, na ito bahiddhāti vuttaṃ “**sabbappakāra...pe... paṭisedhano cā**”ti. Tattha **tathābhāvapaṭisedhanoti** sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa aññasāsanaṃ nissayabhāvapaṭisedhano, etena **idha bhikkhveti** ettha **idha**-saddo antogadhaevasaddatthoti dasseti. Santi hi ekapadānīpi avadhāraṇāni yathā “vāyubhakkho”ti. Tenāha “**idheva bhikkhave samaṇo**”tiādi. Paripuṇṇasamaṇappakaraṇadhammo hi so puggalo, yo sabbappakārakāyānupassanānibbattako. **Parappavādāti** paresaṃ aññatitthiyānaṃ nānappakārā vādā titthāyatanāni.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanataṃ dassetuṃ “**imassahī**”tiādi vuttaṃ. Duddamo damathaṃ anupagato goṇo **kūṭagoṇo**. Dohanakāle yathā thanehi anavasesato khīraṃ na paggharati, evaṃ dohapāṭibandhinī **kūṭadhenu**. Rūpa-saddādiṃ paṭicca uppajjanakaassādo **rūpārammaṇādiraso**. **Pubbe āciṇṇārammaṇanti** pabbajjato pubbe, anādimati vā saṃsāre paricitārammaṇaṃ. **Nibandheyyāti** bandheyya. **Satiyāti** sammadeva kammaṭṭhānassa sallakkhaṇavasena pavattāya satiyā. **Ārammaṇeti** kammaṭṭhānārammaṇe. **Dalḥanti** thiraṃ, yathā satokāriṃ upacāraṇābhedo samādhi ijjhati, tathā thāmagataṃ katvāti attho.

Visesādhigamaḍṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesaṃ buddhānaṃ, ekaccānaṃ paccakabuddhānaṃ, buddhasāvakaṇāṇaṃ viśesādhigamaṃsa aññena kammaṭṭhānena adhigataviśesānaṃ ḍṭṭhadhammasukhavihārasa padaṭṭhānabhūtaṃ.

Vatthuvijjācariyo viya bhagavā yogīnaṃ anurūpanivāsaṭṭhānupadisaṇato. **Bhikkhu dīpisadiso** araññe ekako viharitvā paṭipakkhanimmathanavasena icchitathasādhanaṇato **phalamuttamanti** sāmāññaphalaṃ sandhāya vadati. **Parakkamajavayoggabhūminti** bhāvanussāhajavassa yoggakarāṇabhūmibhūtaṃ.

Addhānavasena pavattānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena dīghaṃ vā assasanto, ittaravasena pavattānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena rassaṃ vā assasantoti yojanā. **Evaṃ sikkhatoti** assāsapassāsānaṃ dīgharassatāpajānanaṃsabbakāyappaṭisaṃvedanao[āriko]ārikapaṭippassambhanavasena bhāvanaṃ sikkhato, tathābhūto vā hutvā tisso sikkhā pavattayato. **Assāsapassāsanimitteti** assāsapassāsānaṃnissayena upaṭṭhitapaṭibhāganimitte. **Assāsapassāse pariggaṇhāti** rūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto, yo “assāsapassāsakammiko”ti vutto. **Jhānaṅgāni pariggaṇhāti** arūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto. **Vatthu nāma karajakāyo** cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato. **Añño satto vā puggalo vā natthīti** visuddhiditthi “tayidaṃ dhammamattaṃ, na ahetaṃ, nāpi issarādivisaṃhetukaṃ, atha kho avijjādihetuka”nti addhāttayepi kaṅkhāvitaraṇena **vitīṇakakaṅkho**. “Yaṃ kiñci bhikkhu rūpa”ntiādinā (ma. ni. 1.361; 2.113; 3.86, 89; paṭi. ma. 1.54)

mayena kalāpasammasanavasena **tilakkhaṇaṃ āropetvā**. Udayavayānupassanādivasena **vipassanaṃ vaḍḍhento**. **Anukkamena** maggapaṭipāṭiyā.

“**Parassa vā assāsapassāsakāye**”ti idaṃ sammasanavāravasenāyaṃ pāḷi pavattāti katvā vuttaṃ, samathavasena pana parassa assāsapassāsakāye appanānimituppatti eva natthi. **Aṭṭhapetvāti** antarantarā na ṭhapetvā. **Aparāparaṃ sañcaraṇakālo**ti ajjhatabhiddhādhammesupi nirantaram vā bhāvanāya pavattanakālo **kathito**. **Ekasmiṃ kāle panidaṃ ubhayaṃ na labbhatī**ti “ajjhattaṃ, bahiddhā”ti ca vuttaṃ idaṃ dhammadvayaṃ ghaṭitaṃ ekasmiṃ kāle ekato ārammaṇabhāvena na labbhāti, ekajjhaṃ ālambitum na sakkāti attho.

Samudeti etasmāti **samudayo**, so eva kāraṇaṭṭhena dhammoti **samudayadhammo**. Assāsapassāsānaṃ uppattihetu karajakāyādi, tassa anupassanasīlo **samudayadhammānupassī**, taṃ pana samudayadhammaṃ upamāya dassento “**yathā nāmā**”tiādīmāha. Tattha **bhastanti** ruttiṃ. **Gaggaraṇāḷinti** ukkāpanāḷiṃ. **Teti** karajakāyādi. Yathā assāsapassāsakāyo karajakāyādisambandhī taṃnimittatāya, evaṃ karajakāyādayopi assāsapassāsakāyasambandhino taṃnimittabhāvenāti “samudayadhammā kāyasmi”nti vattabbaṃ labhanti vuttaṃ “**samudaya...pe... vuccatī**”ti. Pakativācī vā **dhamma**-saddo “jātidhammāna”ntiādīsu (ma. ni. 1.131; 3.310; paṭi. ma. 1.33) viyāti kāyassa paccayasamavāye uppajjanakapakatikāyānupassī vā “samudayadhammānupassī”ti vutto. Tenāha “karajakāyañcā”tiādi. Evañca katvā **kāyasminti** bhummavacanaṃ suṭṭhutaṃ yujjati.

Vayadhammānupassīti ettha ahetukattepi vināsassa yesaṃ hetudhammānaṃ abhāve yaṃ na hoti, tadabhāvo tassa abhāvassa hetu viya voharīyatīti upacārato karajakāyādiabhāvo assāsapassāsakāyassa vayakāraṇaṃ vutto. Tenāha “**yathā bhastāyā**”tiādi. Ayaṃ tāvettha paṭhamavikappavasena atthavibhāvanā. Dutiyavikappavasena upacārena vināyeva attho veditabbo.

Ajjhatabhiddhānupassanā viya bhinnavattuvisayatāya samudayavayadhammānupassanāpi ekakāle na labbhāti āha “**kālena samudayaṃ kālena vayaṃ anupassanto**”ti. “Atthi kāyo”ti **eva**-saddo luttaniddiṭṭhoti “**kāyova atthī**”ti vatvā avadhāraṇena nivattitaṃ dassento “**na satto**”tiādīmāha. Tassattho – yo rūpādīsu sattavisattatāya, pasesaṇca sajjāpanaṭṭhena, satvagunayogato vā “**satto**”ti parehi parikkappito, tassa sattanikāyassa pūraṇato ca cavanupapajjanadhammatāya galanato ca “**puggalo**”ti, thīyati saṃhaññati ettha gabbhoti “**itthī**”ti, puri pure bhāge seti pavattatīti “**puriso**”ti, āhito ahaṃ māno etthāti “**attā**”ti, attano santakabhāvena “**attaniya**”nti, paro na hotīti katvā “**aha**”nti, mama santakanti katvā “**mamā**”ti, vuttappakāravanimutto aññoti katvā “**koci**”ti, tassa santakabhāvena “**kassaci**”ti, vikappetabbo koci natthi, kevalaṃ “**kāyo eva atthī**”ti. Dasahipi padehi attattaniyasuññatameva kāyassa vibhāveti. **Evanti** “kāyova atthī”tiādinā vuttappakārena.

Ñānapamāṇatthāyāti kāyānupassanāñānaṃ paraṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. **Satipamāṇatthāyāti** kāyapariggāhikaṃ satim pavattanasatim paraṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. Imassa hi vuttanayena “atthi kāyo”ti aparāparuppattivasena paccupaṭṭhitā sati bhīyyoso mattāya tattha ñāṇassa, satiyā ca paribrūhanāya hoti. Tenāha “**satisampajaññānaṃ vuḍḍhatthāyā**”ti. Imissā bhāvanāya taṇhādiṭṭhiggāhānaṃ ujupaṭipakkhattā vuttaṃ “**taṇhā...pe... viharatī**”ti. Tathābhūto ca loke kiñcipi “aha”nti vā “mama”nti vā gahetabbaṃ na passati, kuto gaṇheyyāti āha “**na ca kiñci**”tiādi. **Evampīti** ettha **pi**-saddo heṭṭhā niddiṭṭhassa tādisassa atthassa abhāvato avuttasamuccayatthoti dassento “**upari atthaṃ upādāyā**”ti āha yathā “antamaso tiracchānagatāyapi, ayampi pārājiko hotī”ti. (Pārā. 42) **evanti** pana niddiṭṭhākārassa paccāmasanaṃ nigamanavasena katanti āha “**iminā pana...pe... dassetī**”ti.

Pubbabhāgasatipaṭṭhānassa idha adhippetattā vuttaṃ “**sati dukkhasacca**”nti. Sā pana sati yasmim atthabhāve, tassa samuṭṭhāpikā taṇhā, tassāpi samuṭṭhāpikā eva nāma hoti tadabhāve abhāvatoti āha “**tassā samuṭṭhāpikā purimatāṇhā**”ti, yathā “saṅkhārapaccayā”ti (ma. ni. 3.126; udā. 1; vibha. 484). Taṃviññānābījataṃsantatisambhūto sabbopi lokiyo viññānappabandho “saṅkhārapaccayā viññānaṃ” tveva vuccati suttantanayena. **Appavattīti** appavattinimittaṃ, ubhinnaṃ appavattiyā nimittabhūtoti

attho. Na pavattati etthāti vā **appavatti**. “**Dukkhaparijānāno**”tiādi ekantato catukiccasāadhanavaseneva ariyamaggassa pavattīti dassetuṃ vuttaṃ. Avuttasiddho hi tassa bhāvanāpaṭivedho. **Catusaccavasenāti** catusaccakammaṭṭhānavasena. **Ussakkitvāti** visuddhiparamparāya āruhitvā, bhāvanāṃ upari netvāti attho. **Niyyānamukhanti** vaṭṭadukkhatō nissaraṇūpāyo.

Ānāpānāpabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

375. Iriyāpathavasenāti iriyānaṃ **iriyā**, kiriyā, idha pana kāyikapayogo vedītabbo. Iriyānaṃ patho pavattimaggotī **iriyāpatho**, gamanādivasena pavattā sarīrāvattā. Gacchanto vā hi satto kāyena kātabbakiriyāṃ karoti ṭhito vā nisinno vā nipanno vāti, tesāṃ iriyāpathānaṃ vasena, iriyāpathavibhāgenāti attho. **Puna caparanti** puna ca aparaṃ, yathāvuttaānāpānakammaṭṭhānato bhiyyopi aññaṃ kāyānupassanākammaṭṭhānaṃ kathemi, suṇāthāti vā adhippāyo. “**Gacchanto vā**”tiādi gamanādimattajānanassa, gamanādigatavisesajānanassa ca sādharmaṇavacanaṃ, tattha gamanādimattajānanāṃ na idha nāhippetāṃ, gamanādigatavisesajānanāṃ pana adhippetanti taṃ vibhajitvā dassetuṃ “**tattha kāma**”ntiādi vuttaṃ. **Sattūpaladdhinti** “satto atthī”ti upaladdhiṃ sattaggāhaṃ. **Na pajahati** na pariccajati “ahaṃ gacchāmi, mama gamana”nti gāhasabbhāvato. Tato eva **attasaññaṃ** “atthi attā kārako vedako”ti evaṃ pavattaṃ viparītasāññaṃ **na ugghāṭeti** nāpaneti appaṭipakkhabhāvato, ananubrūhanato vā. Evaṃ bhūtassa cassa kuto kammaṭṭhānādibhāvoti āha “**kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hotī**”ti. “**Imassa panā**”tiādi sukkapakkho, tassa vuttavipariyāyena attho vedītabbo. Tameva hi atthaṃ vivarituṃ “**idañhi**”tiādi vuttaṃ.

Tattha **ko gacchatīti** sādhanāṃ, kiriyāṅca avinibbhuttaṃ katvā gamanakiriyāya kattupucchā, sā kattubhāvavisiṭṭhaattapaṭikkhepatthā dhammamattasseva gamanasiddhidassanato. **Kassa gamananti** tamevatthaṃ pariyaantarena vadati sādhanāṃ, kiriyāṅca vinibbhuttaṃ katvā gamanakiriyāya akattusambandhībhāvavibhāvanato. Paṭikkhepatthañhi antonītaṃ katvā ubhayatthaṃ kiṃ-saddo pavatto. **Kim kāraṇāti** pana paṭikkhattakattukāya gamanakiriyāya aviparītakāraṇapucchā. Idañhi gamanaṃ nāma attā manasā saṃyujjati, mano indriyehi, indriyāni attehīti evamādi micchākāraṇavinimuttaanurūpapaccaya hetuko dhammānaṃ pavattīākāraviseso. Tenāha “**tatthā**”tiādi.

Na koci satto vā puggalo vā gacchati dhammamattasseva gamanasiddhito, tabbinimuttassa ca kassaci abhāvato. Idāni dhammamattasseva gamanasiddhiṃ dassetuṃ “**cittakiriyāvāyodhātuvipphārenā**”tiādi vuttaṃ. Tattha cittakiriyā ca sā, vāyodhātuyā vipphāro vipphandanañcāti cittakiriyāvāyodhātuvipphāro, tena. Ettha ca cittakiriyaggahaṇena anindriyabaddhavāyodhātuvipphāraṃ nivatteti, vāyodhātuvipphāraggahaṇena cetanāvaṇṇānātibhedāṃ cittakiriyāṃ nivatteti, ubhayena pana kāyaviññattiṃ vibhāveti. “**Gacchatī**”ti vatvā yathā pavattamāne kāye “gacchatī”ti vohāro hoti, taṃ dassetuṃ “**tasmā**”tiādi vuttaṃ. **Tanti** gantukāmatāvasena pavattacittaṃ. **Vāyaṃ janetīti** vāyodhātuadhikāṃ rūpakalāpaṃ uppādeti, adhikatā cettha sāmattihiyato, na pamāṇato. Gamanacittasamuṭṭhitaṃ saha jātarūpakāyassa thambhanasandhāraṇacalanānaṃ paccayabhūtena ākāravisesena pavattamānaṃ vāyodhātuṃ sandhāyāha “**vāyo viññattiṃ janetī**”ti. Adhippāyasahabhāvī hi vikāro viññatti. Yathāvuttaadhikabhāveneva ca vāyogahaṇaṃ, na vāyodhātuyā eva janakabhāvato, aññathā viññattiyā upādāyarūpabhāvo durupapādo siyā. **Purato abhinīhāro** puratobhāgena kāyassa pavattanaṃ, yo “abhikkamo”ti vuccati.

“**Eseva nayo**”ti atidesena saṅkhepato vatvā tamatthaṃ vivarituṃ “**tatrāpi hī**”tiādi vuttaṃ. **Koṭito paṭṭhāyāti** heṭṭhimakoṭito paṭṭhāya pādatalato paṭṭhāya. **Ussitabhāvoti** ubbidhabhāvo.

Evaṃ pajānatoti evaṃ cittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva gamanādi hotīti pajānato. **Tassa** evaṃ pajānanāya nicchayagamanatthaṃ “**evaṃ hotī**”ti vicāraṇā **vuccati** loke yathābhūtaṃ ajānantehi

micchābhinivesavasena, lokavohārasasena vā. **Atthi panāti** attano evaṃ vīmaṃsanavasena pucchāvacaṇaṃ. **Natthi** nicchayasasena sattassa paṭikkhepavacaṇaṃ. “**Yathā panā**”tiādi tasseva atthassa upamāya vibhāvaṇaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Nāvā mālutavegenāti yathā acetanā nāvā vātavegena desantaraṃ **yāti, yathā** ca acetano **tejanaṃ** kaṇḍo **jiyāvegena** desantaraṃ **yāti, tathā** acetano **kāyo vātāhato** yathāvuttavāyūnā nīto desantaraṃ **yāti** evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ. Sace pana koci vadeyya “yathā nāvātejanānaṃ pellakassa purisassa vasena desantaragamaṇaṃ, evaṃ kāyassāpī”ti, hotu, evaṃ icchito vāyamattho yathā hi nāvātejanānaṃ saṃhatalakkhaṇasseva purisassa vasena gamaṇaṃ, na asaṃhatalakkhaṇassa, evaṃ kāyassāpīti. Kā no hāni, bhīyopi dhammamattatāva patiṭṭhaṃ labhati, na purisavādo. Tenāha “**yantasuttavasena**”tiādi.

Tattha **payuttanti** heṭṭhā vuttanayena gamaṇādikiriyāvasena paccayehi payojitaṃ. **Ṭhātīti** tiṭṭhati. **Etthāti** imasmiṃ loke. **Vinā hetupaccayeti** gantukāmatācittataṃsamuṭṭhānavāyodhātuādihetupaccayehi vinā. **Tiṭṭheti** tiṭṭheyya. **Vajeti** vajeyya gaccheyya ko nāmāti sambandho. Paṭikkhepattho cettha **kiṃ-**saddoti hetupaccayavirahena ṭhānagamaṇapaṭikkhepamukhena sabbāyapi dhammappavattiyā paccayādhīnavuttitāvibhāvanena attasuññatā viya aniccadukkhatāpi vibhāvitāti daṭṭhabbā.

Paṇihitoti yathā yathā paccayehi pakārehi nihito ṭhapito. **Sabbasaṅgāhikavacaṇanti** sabbesampi catunnaṃ iriyāpathānaṃ ekajjhaṃ saṅgaṇhanavacaṇaṃ, pubbe viṣuṃ viṣuṃ iriyāpathānaṃ vuttatā idaṃ nesam ekajjhaṃ gahetvā vacaṇanti attho. Purimanayo vā iriyāpathappadhāno vuttoti tattha kāyo appadhāno anunipphādīti idha kāyaṃ padhānaṃ, apadhānaṃca iriyāpathaṃ anunipphādīti katvā dassetuṃ dutiyanayo vuttoti evampettha dvinnaṃ nayānaṃ viṣeso veditabbo. **Ṭhitoti** pavatto.

Iriyāpathapariggaṇhanampi iriyāpathavato kāyasseva pariggaṇhanaṃ tassa avatthāvisesabhāvatoti vuttaṃ “**iriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharatī**”ti. Tenevettha rūpakkhandhavaseneva samudayādayo uddhaṭā. Esa nayo sesavāresupi. **Ādināti** ettha **ādi-**saddena yathā “taṇhāsamudayā kammaṃsamudayā āhārasamudayā”ti nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa udayaṃ passatīti ime cattāro ākāra saṅgayhanti, evaṃ “avijjānirodhā”ti ādayopi pañca ākāra saṅgahitāti daṭṭhabbā. Sesam vuttanayameva.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā

376. Catusampajaññavasenati samantato pakārehi, pakatṭhaṃ vā savisesaṃ jānātīti sampajāno, sampajānaṃ bhāvo sampajaññaṃ, tathāpavattaṃ ñāṇaṃ, hatthavikārādibhedabhinnatā cattāri sampajaññāni samāhaṭāni catusampajaññaṃ, tassa vasena. “**Abhikkante**”tiādi **sāmaññaphale** (dī. ni. aṭṭha. 1.214; dī. ni. ṭī. 1.214 vākyakhandhepi) **vaṇṇitāni**, na puna vaṇṇetabbāni, tasmā taṃtaṃsaṃvaṇṇanāya līnatthappakāsanāpi tattha vihitanayeneva gahetabbā. “Abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī”tiādi vacanato abhikkamādigatacatusampajaññapariggaṇhanena rūpakāyassevettha samudayadhammānupassitādi adhippetoti āha “**rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo ca nīharitabbo**”ti. Rūpadhammānaṃyeva hi pavattiākāravisesā abhikkamādayoti. Sesam vuttanayameva.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭikkūlamanasikārapabbavaṇṇanā

377. Paṭikkūlamanasikāravasenati jigucchānīyatāya paṭikkūlameva paṭikkūlaṃ, yo paṭikkūlasabhāvo paṭikkūlākāro, tassa manasi karaṇavasena. Antareṇāpi hi bhāvavācīnaṃ saddaṃ bhāvattho viññāyati yathā “paṭassa sukka”nti. Yasmā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.182) **vuttaṃ**, tasmā

tattha, taṃsaṃvaṇṇanāyaṇca (visuddhi. ṭī. 1.182 ādayo) vuttanayena “imameva kāya”nti ādīnamattho veditabbo.

Vatthādīhi pasibbakākārena bandhitvā kataṃ āvāṇaṃ **putoḷi**. Nānākārā ekasmiṃ ṭhāne sammissāti ettāvata nānāvaṇṇanaṃ kesādīnaṃ upameyyatā. **Vibhūtakāloti** paṇṇattiṃ samatikkamitvā kesādīnaṃ asubhākārassa upatṭhitakālo. Iti-saddassa ākārattatthaṃ dassento “eva”nti vatvā taṃ ākāraṃ sarūpato dassento “**kesādipariggaṇhanenā**”tiādīmāha. Kesādīsaññitānañhi asucibhāvānaṃ paramaduggandhajegucchapaṭikkūlākārassa samudayato anupassanā idha kāyānupassanāti. Sesam vuttanayameva.

Paṭikkūlamanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

378. Dhātumanasikāravasenāti pathavīdhātuādikā catasso dhātuyo ārabha pavattabhāvanāmanasikāravasena, catudhātuvavatthānavasenāti attho. Dhātumanasikāro, dhātukammaṭṭhānaṃ, catudhātuvavatthānanti hi atthato ekaṃ. **Goghātakoti** jīvikatthāya gunnaṃ ghātakō. **Antevāsikoti** kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī taṃ nissāya jīvanako. **Vinivijjhivāti** ekasmiṃ ṭhāne aññamaññaṃ vinivijjhivā. **Mahāpathānaṃ vemajjhatṭhānaṃ** catunnaṃ mahāpathānaṃ tāya eva vinivijjhanatṭhānatāya vemajjhasaṅkhāte. Yasmā te cattāro mahāpathā catūhi disāhi āgantvā tattha samohitā viya honti, tasmā taṃ ṭhānaṃ catumahāpathaṃ, tasmīṃ **catumahāpathe**. Ṭhita-saddo “ṭhito vā”tiādīsu (dī. ni. 1.263; a. ni. 5.28) ṭhānaṃ saṅkhātairiyāpathasamaṅgitāya, ṭhā-saddassa vā gatinivattitṭhatāya aññattha ṭhapetvā gamanaṃ sesairiyāpathasamaṅgitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavattiākārabodhako adhippetoti āha “**catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathā ṭhita**”nti. Tattha **ākārenāti** ṭhānādīnā rūpakāyassa pavattiākārena. Ṭhānādayo hi iriyāpathasāṅkhātāya kiriyāya patho pavattimaggoti “iriyāpatho”ti vuccantīti vutto vāyamattho. **Yathāṭhitanti** yathāpavattaṃ, yathāvuttaṃ ṭhānamevettha paṇidhānanti adhippetanti āha “**yathā ṭhitattā ca yathāpaṇihita**”nti. “**Ṭhita**”nti vā kāyassa ṭhānaṃ saṅkhātairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ, “**paṇihita**”nti tadaññairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. “**Ṭhita**”nti vā kāyasāṅkhātānaṃ rūpadhammānaṃ tasmīṃ tasmīṃ khaṇe sakiccavasena avatṭhānaparidīpanaṃ, **paṇihitanti** paccayavasena tehi tehi paccayehi pakārato nihitaṃ paṇihitanti evampettha attho veditabbo. **Paccavekkhatīti** pati pati avekkhati, ñānacakkhunā vinibbhujjivā visuṃ visuṃ passati.

Idāni vuttamevatthaṃ bhāvatthavibhāvanavasena dassetuṃ “**yathā goghātakassā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **posentassāti** maṃsūpacayaparibrūhanāya kuṇḍakabhattakappāsāṭṭhiādīhi saṃvaḍḍhentassa. **Vadhitam matanti** hiṃsitaṃ hutvā mataṃ. **Matanti** ca matamattaṃ. Tenevāha “**tāvadevā**”ti. **Gāvīti saññā na antaradhāyatīti** yāni aṅgapaccāṅgāni yathāsannivittāni upādāya gāvīsamañña matamattāyapī gāvīyā tesam taṃsannivesassa avinaṭṭhattā. Vīlyanti bhijjanti vibhujjantīti **bīlā**, bhāgā va-kārassa ba-kāraṃ, ikārassa ca ikāraṃ katvā. **Bīlasoti** bīlaṃ bīlaṃ katvā. **Vibhajivāti** aṭṭhisāṅghātato maṃsaṃ vivecetvā, tato vā vivecitaṃ maṃsaṃ bhāgaso katvā. Tenevāha “**maṃsasaññā pavattati**”ti. **Pabbajitassāpi** apariggahitakammaṭṭhānassa. **Ghanavinibbhoganti** santatisamūhakkiccaghanānaṃ vinibbhujjanaṃ vivecanaṃ. **Dhātuso paccavekkhatoti** ghanavinibbhogakaraṇena dhātuṃ dhātuṃ pathavīdīdhātuṃ visuṃ visuṃ katvā paccavekkhantassa. **Sattasaññāti** attānudiṭṭhivasena pavattā sattasaññāti vadanti, vohārasena pavattasattasaññāyapī tadā antaradhānaṃ yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evañhi sati yathāvuttaopammaṭṭhena upameyyattho aññadattho saṃsandati sameti. Tenevāha “**dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhati**”ti. **Dakkhoti** cheko taṃtaṃsamaññāya kusalo “yathājāte sūnasmīṃ naṅguṭṭhakhuravisāñādivante aṭṭhimāṃsādiavayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññā, na vibhatte. Vibhatte pana aṭṭhimāṃsādiavayavasamaññā”ti jānānato. **Catumahāpatho viya catuiriyāpathoti** gāvīyā ṭhitacatumahāpatho viya kāyassa pavattimaggabhūto catubbidho iriyāpatho yasmā **visuddhimagge**

(visuddhi. 1.305) **vitthāritā**, tasmā tattha, taṃsaṃvaṇṇanāyañca (visuddhi. 1.306) vuttanayena veditabbo. Sesam vuttanayameva.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

379. Sivathikāya apaviddhauddhumātakādipaṭisaṃyuttānaṃ odhiso pavattānaṃ kathānaṃ, tadabhidheyyānañca uddhumātakādi-subhabhāgānaṃ sivathikapabbānīti saṅgītikārehi gahitasamaññā. Tenāha “**sivathikapabbehi vibhajitu**”nti. Maritvā ekāhātikantaṃ **ekāhamataṃ. Uddhaṃ jīvitapariyādānā**ti jīvitakkhayato upari maraṇato paraṃ. **Samuggatenā**ti samuṭṭhitena. **Uddhumātattā**ti uddhaṃ uddhaṃ dhumātattā sūnattā. Setarattehi viparibhinnaṃ vimissitaṃ nīlaṃ **vinīlaṃ**, purimavaṇṇavipariṇāmabhūtaṃ vā nīlaṃ **vinīlaṃ. Vinīlameva vinīlakanti** ka-kārena padavaḍḍhanaṃ anattantaratato yathā “pītaṃ lohitaka”nti (dha. sa. 616). **Paṭikkūlattā**ti jigucchānīyattā. **Kucchitaṃ vinīlanti vinīlakanti** kucchanattho vā ayaṃ ka-kāroti dassetaṃ vuttaṃ yathā “pāpako kittisaddo abbhuggacchatī”ti. (Dī. ni. 3.316; a. ni. 5.213; mahāva. 285) **paribhinnaṭṭhānehi** kākakañkādihi. **Vissandamānapubbanti** vissavantapubbaṃ, taṃtaṃ taṃtaṃ paggharantapubbanti attho. **Tathābhāvanti** vissandamānapubbabhāvaṃ.

So bhikkhūti yo “passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍita”nti vutto, so bhikkhu. **Upasaṃharati** sadisataṃ. “**Ayampi kho**”tiādi upasaṃharaṇākāradassanaṃ. **Āyūti** rūpajīvitindriyaṃ, arūpajīvitindriyaṃ panettha viññāṇagatikameva. **Usmāti** kammajatejo. **Evaṃ pūtikasabhāvoyevāti** evaṃ ativiya duggandhajejucchapaṭikkūlapūbhikasabhāvo eva, na āyūdināṃ avigame viya mattasoti adhippāyo. Ediso bhavissatīti **evaṃbhāvīti** āha “**evaṃ uddhumātādibhedo bhavissatī**”ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppātetvā uppātetvā. **Sāvasesamaṃsalohitayuttanti** sabbaso akhāditattā taṃtaṃ taṃtaṃ sesena appāvasesena maṃsalohitena yuttaṃ. “Aññaena hatthaṭṭhika”nti avisesena hatthaṭṭhikānaṃ vippakīṇatā jotitāti anavasesato tesam vippakīṇataṃ dassento “**catusaṭṭhibhedampī**”tiādimāha.

Terovassikānīti tirovassaṃ gatāni, tāni pana saṃvaccharaṃ vītivattāni hontīti āha “**atikkantasamvaccharānī**”ti. Purāṇatāya ghanabhāvavigamena vicuṇṇatā idha pūtibhāvoti so yathā hoti, taṃ dassento “**abbhokāse**”tiādimāha. **Terovassikānevāti** saṃvaccharamattātikantāni eva. Khajjamānatādivasena dutiyasivathikapabbādīnaṃ vavattāpīpitattā vuttaṃ “**khajjamānatādīnaṃ vasena yojanā kātabbā**”ti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Imāneva dveti avadhāraṇena appanākammaṭṭhānaṃ tattha niyāmeti añña-pabbesu tadabhāvato. Yato hi eva-kāro, tato aññattha niyāmeti, tena pabbadvayassa vipassanākammaṭṭhānatāpi appaṭisiddhā daṭṭhabbā aniccatādidassanaṃ. Sañkhāresu ādīnavavibhāvanāni sivathikapabbānīti āha “**sivathikānaṃ ādīnavānupassanāvasena vuttattā**”ti. Iriyāpathapabbādīnaṃ appanāvahatā pākaṭā evāti “**sesāni dvādasapī**”ti vuttaṃ. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

Kāyānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

380. Sukhaṃ vedananti ettha sukhayātīti **sukhā**. Sampayuttadhamme, kāyañca laddhassāde karotīti attho. Suṭṭhu vā khādāti, khanati vā kāyikaṃ, cetasañcābādanti **sukhā**. “Sukaraṃ

okāsādānaṃ etissāti **sukhā**’ti apare. Vedayati ārammaṇarasam anubhavatīti **vedanā**. **Vedayamānoti** anubhavamāno. “**Kāma**”ntiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ iriyāpathapabbe vuttanayameva. Sampajānassa vediyanaṃ **sampajānavediyanaṃ**.

Vatthuārammaṇāti rūpādiārammaṇā. Rūpādiārammaṇañhettha vedanāya pavattiṭṭhānatāya “vatthū”ti adhippetam. **Assāti** bhavēyya. Dhammavinimuttassa kattu abhāvato dhammasseva kattubhāvaṃ dassento “**vedanāya vedayatī**”ti āha. “**Vohāramattaṃ hotī**”ti etena “sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī”ti idaṃ vohāramattanti dasseti.

Nitthunantoti balavato vedanāvegassa nirodhane ādīnaṃ disvā tassa avasaraḍānavasena nitthunanto. Vegasandhāraṇe hi atimahantaṃ dukkhaṃ uppajjati aññampi vikāraṃ uppādeyya, tena thero **aparāparaṃ parivattati**. **Vīriyasamathaṃ yojetvāti** adhivāsanavīriyassa adhimattattā tassa hāpanavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamathaṃ yojetvā. **Saha paṭisambhidāhīti** lokuttarapaṭisambhidāhi saha. Ariyamaggakkaṇe hi paṭisambhidānaṃ asammohavasena adhigamo, atthapaṭisambhidāya pana ārammaṇakaraṇavasenapi. Lokiyānampi vā sati uppattikāle tattha samatthataṃ sandhāyāha “**saha paṭisambhidāhī**”ti. **Samasīsīti** vārasamasīsī hutvā, paccavekkhaṇavārassa anantaravāre parinibbāyīti attho.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhanti yathā “sukhaṃ ko vedayatī”tiādīnā sampajānavediyanaṃ sandhāya vuttaṃ, evaṃ dukkhampi. Tattha dukkhayatīti **dukkhā**, sampayuttadhamme, kāyaṇca pīleti vibādhatīti attho. Duṭṭhaṃ vā khādati, khanati kāyikaṃ, cetasaikaṇca sātanti **dukkhā**. “Dukkaraṃ okāsādānaṃ etissāti **dukkhā**”ti apare. **Arūpakammaṭṭhānanti** arūpapariggahaṃ, arūpadhammamukhena vipassanābhinivesananti attho. **Na pākaṭaṃ hoti** phassassa, cittassa ca avibhūtākārattā. Tenāha “**andhakāraṃ viya khāyatī**”ti. “**Na pākaṭaṃ hoti**”ti ca idaṃ tādisse puggale sandhāya vuttaṃ, tesam ādīto vedanāya vibhūtatarā hutvā upaṭṭhāti. Evañhi yaṃ vuttaṃ **sakkapañhavaṇṇanā** dīsu “phasso pākaṭo hoti, viññānaṃ pākaṭaṃ hotī”ti, (dī. ni. aṭṭha. 2.359) taṃ aviroduhitam hoti. Vedanāvasena kathiyamānaṃ kammaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hotīti yojanā. “**Vedanānaṃ uppattipākaṭatāyā**”ti ca idaṃ sukhadukkhavedanānaṃ vasena vuttaṃ. Tāsañhi pavatti olārikā, na itarāya. Tadubhayaggahaṇamukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnaṃ pākaṭā evāti “vedanāna”nti avisesaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sakkapañhe vuttanayeneva vedītabbo**, tasmā tattha vattabbo atthaviseso tattha līnatthappakāsaniyaṃ vuttanayeneva gahetabbo.

Pubbe “vatthum ārammaṇaṃ katvā vedanāya vedayatī”ti vedanāya ārammaṇādhīnavuttitāya ca anattatāya ca pajānanaṃ vuttaṃ, idāni tassā aniccatādīpajānanaṃ dassento “**ayaṃ aparopi pajānanapariyāyo**”ti āha. Yathā ekasmiṃ khaṇe cittadvayassa asambhavo ekajjhaṃ anekantapaccayābhāvato, evaṃ vedanādvayassa viṣiṭṭhārammaṇavuttito cāti āha “**sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato**”ti. Nidassanamattañcetaṃ tadā upekkhāvedanāyapi abhāvato, tena sukhavedanākkhaṇe bhūtapubbānaṃ itaravedanānaṃ hutvāabhāvapajānanaṃ sukhavedanāyapi hutvā abhāvo ñāto eva hotīti tassā pākaṭabhāvameva dassento “**imissā ca sukhāya vedanāya ito paṭhamam abhāvato**”ti āha, eteneva ca tāsampi vedanānaṃ pākaṭabhāvo dassitoti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**vedanā nāma aniccā adhuvā vipariṇāmadhammā**”ti. **Aniccaggahaṇena** hi vedanānaṃ viddhamsanabhāvo dassito viddhaste aniccatāya suviññeyyattā. **Adhuvaggahaṇena** pākaṭabhāvo tassa asadābhāvitādibhāvanato. **Vipariṇāmaggaṇena** dukkhabhāvo tassa aññathattadīpanato, tena sukhāpi vedanā dukkhā, pageva itarāti tissannampi vedanānaṃ dukkhatā dassitā hoti. Iti “yadaniccaṃ dukkhaṃ, taṃ ekantato anattā”ti tīsupi vedanāsu lakkhaṇattayapajānanaṃ jotitāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**itīha tattha sampajāno hotī**”ti.

Idāni tamatthaṃ suttana (ma. ni. 2.205) sādhetum “**vuttampi ceta**”ntiādīmāha. Tattha **neva tasmim samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedetīti** tasmim sukhavedanāsamaṅgisamaye neva dukkhaṃ vedanaṃ vedeti niruddhattā, anuppannattā ca yathākkamaṃ atītānāgatānaṃ. Paccuppannāya pana asambhavo vutto eva. Sakiccakkaṇamattāvattānato **aniccā**. Samecca sambhuyya paccayehi katattā

saṅkhatā. Vatthārammaṇādipaccayaṃ paṭicca uppannattā **paṭiccasamuppannā.** Khayavayapalujjananirujjhanapakatitāya **khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā**ti daṭṭhabbā.

Kilesehi āmasitabbato **āmisam** nāma, pañca kāmagaṇā, ārammaṇakaraṇavasena saha āmisehīti **sāmisam.** Tenāha “**pañcakāmagaṇāmisaniissitā**”ti.

Ito paranti “atthi vedanā”ti evamādi pāliṃ sandhāyāha “**kāyānupassanāyaṃ vuttanayamevā**”ti.

Vedanānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

381. Sampayogavasena pavattamānena saha rāgenāti **sarāgaṃ.** Tenāha “**lobhasahagata**”nti. **Vītarāganti** ettha kāmaṃ sarāgapadapaṭiyoginā vītarāgapadena bhavitabbaṃ, sammasanacārassa pana adhippetattā tebhūmakasseva gahaṇanti “**lokiyakusalābyākata**”nti vatvā “**idaṃ panā**”tiādinā tameva adhippāyaṃ vivarati. **Sesāni** dve dosamūlāni, dve mohamūlānīti **cattāri akusalacittāni.** Tesāhi rāgena sampayogābhāvato nattheva sarāgatā, taṃnimitakatāya pana siyā taṃsahitakāle soti nattheva vītarāgatāpīti dukkhavinimuttatā evettha labbhatīti āha “**neva purimapadaṃ na pacchimapadaṃ bhajantī**”ti. Yadi evaṃ padesikaṃ pajānanaṃ āpajjati? Nāpajjati, dukantarapariyāpannattā tesam. Ye pana “paṭipakkhabhāve agayhamāne sampayogābhāvo evettha pamāṇaṃ ekaccaabyākatānaṃ viyā”ti icchanti, tesam matena sesākusalacittānampi dutiyapadasaṅgaho veditabbo. Dutiyadukepi vuttanayena attho veditabbo. Akusalamūlesu saha moheneva vattatīti samohanti āha “**vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcā**”ti. Yasmā cettha “saheva mohenāti samoha”nti purimapadāvadhāraṇampi labbhatiyeva, tasmā vuttaṃ “**yasmā panā**”tiādi. Yathā pana atimūlhatāya pāṭipuggalikanayena savisesamohavantatāya “momūhacitta”nti vattabbato vicikicchāuddhaccasahagatadvayaṃ visesato “samoha”nti vuccati, na tathā sesākusalacittānīti “**vaṭṭantiyevā**”ti sāsakaṃ vadati. Sampayogavasena thinamiddhena anupatitaṃ anugatanti **thinamiddhānupatitaṃ,** pañcavidhaṃsasāṅkhārikākusalacittaṃ saṅkucitacittaṃ, **saṅkucitacittaṃ nāma** ārammaṇe saṅkocanavasena pavattanato. Paccayavisesavasena thāmajātena uddhaccena sahatam saṃsaṭṭhanti **uddhaccasahagataṃ,** aññathā sabbampi akusalacittaṃ uddhaccasahagatamevāti. **Pasaṭacittaṃ** nāma ārammaṇe savisesam vikkhepavasena viṣaṭabhāvena pavattanato.

Kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya ca dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gataṃ, mahantehi vā uḷāraccandādīhi gataṃ paṭipannanti **mahaggataṃ,** taṃ pana rūpārūpabhūmigataṃ tato mahantassa loke abhāvato. Tenāha “**rūpārūpāvacara**”nti. Tassa cettha paṭiyogī parittaṃ evāti āha “**amahaggatanti kāmāvacara**”nti. Attānaṃ uttaritūṃ samatthehi saha uttarehīti **sauttaraṃ.** Tappaṭipakkhena **anuttaraṃ.** Tadubhayaṃ upādāyupādāya veditabbanti āha “**sauttaranti kāmāvacaranti**”tiādi. Paṭipakkhavikkhambhanasamatthena samādhinā sammadeva āhitam **samāhitaṃ.** Tenāha “**yassā**”tiādi. **Yassāti** yassa cittassa. Yathāvuttena samādhinā na samāhitanti **asamāhitaṃ.** Tenāha “**ubhayasamādhirahita**”nti. Tadaṅgavimuttiyā **vimuttaṃ,** kāmāvacarakusalacittaṃ, vikkhambhanavimuttiyā **vimuttaṃ,** mahaggatacittanti tadubhayaṃ sandhāyāha “**tadaṅgavikkhambhanavimuttihi vimutta**”nti. Yattha tadubhayavimutti natthi, taṃ ubhayavimuttirahitanti gayhamāne lokuttaracittepī siyāsāṅkāti taṃ nivattanatthaṃ “**samuccheda...pe... okāsova natthī**”ti āha. Okāsabhāvo ca sammasanacārassa adhippetattā veditabbo. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānameva.

Cittānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

382. Pahātabbādīdhammavibhāgadassanavasena pañcadhā dhammānupassanā niddiṭṭhāti ayamatto pālito eva viññāyatīti tamatthaṃ ulliṅgento **“pañcavidhena dhammānupassanaṃ kathetu”**nti āha. Yadi evaṃ kasmā nīvaraṇādivaseneva niddiṭṭhanti? Vineyyajjhāsayato. Yesañhi veneyyānaṃ pahātabbadhammesu paṭhamāṃ nīvaraṇāni vibhāgena vattabbāni, tesāṃ vasenettha bhagavatā paṭhamāṃ nīvaraṇesu dhammānupassanā kathitā. Tathā hi kāyānupassanāpi samathapubbaṅgamā desitā, tato pariññeyyesu khandhesu, āyatanesu ca bhāvetabbesu bojjhaṅgesu, pariññeyyādivibhāgesu saccesu ca uttarā desanā, tasmā cettha samathabhāvanāpi yāvadeva vipassanattā icchitā. Vipassanāpadhānā, vipassanābahulā ca satipaṭṭhānadesanāti tassā vipassanābhīnivesavibhāgena desitabhāvaṃ vibhāvento **“apicā”**tiādimāha. Tattha khandhāyatanadukkhasaccavasena missakapariggahakathanāṃ daṭṭhabbāṃ. **Saññāsāṅkhārakkhandhapariggahampī pi-saddena sakalapañcupādānakkhandhapariggahāṃ sampiṇḍeti itaresaṃ tadantogadhattā.**

“Kaṇhasukkadhammānaṃ yuganandhatā natthī”ti pajānanakāle abhāvā **“abhiṅhasamudācāravasenā”**ti vuttaṃ. **Samvijjamaṇanti** attano santāne upalabbhamānaṃ. **Yathā**ti yenākārena, so pana **“kāmacchandassa uppādo hoti”**ti vuttattā kāmacchandassa kāraṇākārova, atthato kāraṇamevāti āha **“yena kāraṇenā”**ti. **Ca-saddo** vakkhamānatthasamuccayattho.

Tatthāti “yathā cā”tiādinā vuttapade. **Subhampīti** kāmacchandopi. So hi attano gahaṇākārena **“subha”**nti vutto, tenākārena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā **“nimitta”**nti ca. Iṭṭhaṃ, iṭṭhākārena vā gayhamānaṃ rūpādi **subhārammaṇaṃ**. Ākaṅkhitassa hitasukhassa pattiyaṃ anupāyabhūto manasikāro **anupāyamanasikāro**. **Tanti** ayonisomanasikāraṃ. **Tatthāti** tasmim sabbhāghetubhūte, ārammaṇabhūte ca duvidhe subhanimitte. **Āhāroti** paccayo attano phalaṃ āharatīti katvā.

Asubhanti asubhajjhānaṃ uttarapadalopena, taṃ pana dasasu aviññāṇakaasubhesu ca kesādīsu saviññāṇakaasubhesu ca pavattaṃ daṭṭhabbāṃ. Kesādīsu hi saññā **“asubhasaññā”**ti **girimānandasutte** (a. ni. 10.60) vuttā. Ettha ca catubbidhassa ayonisomanasikārassa, yonisomanasikārassa ca gahaṇaṃ niravasesadassanattaṃ katanti daṭṭhabbāṃ, tesu pana asubhesu **“subha”**nti, **“asubha”**nti ca manasikāro idhādhippeto, tadanukūlattā pana itare pīti.

Ekādasasu asubhesu paṭikkūlakārassa uggaṇhanaṃ, yathā vā tattha ugghanimittaṃ uppajjati, tathā paṭipatti **asubhanimittassa uggaho**. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanā **asubhabhāvanānuyogo**. “Bhojane mattaññuno mitāhārassa thinamiddhābhībhavābhāvā otāraṃ alabbhāno kāmacchando pahīyati”ti vadanti, ayameva ca attho niddeseṃpi vuccati. Yo pana bhojanassa paṭikkūlataṃ, tabbipariṇāmassa tadādhārassa tassa ca upanissayabhūtassa ativiya jegucchataṃ, kāyassa ca āhāraṭṭhitikattaṃ sammadeva jānāti, so sabbaso bhojane pamāṇassa jānanena **bhojanemattaññū** nāma. Tādisassa hi kāmacchando pahīyateva.

Asubhakammikatissatthero dantaṭṭhidassāvī. **Pahīnassāti** vikkhambhanavasena pahīnassa. Ito paresupi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo. Abhidhammapariyāyena (dha. sa. 1159, 1503) sabbopi lobho kāmacchandānīvaraṇanti āha **“arahattamaggenā”**ti.

Paṭighampi purimuppannaṃ **paṭighanimittaṃ** parato uppajjanakassa paṭighassa kāraṇanti katvā.

Mejjati siniyatīti **mitto**, hitesī puggalo, tasmim mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, hitesitā, tassā **mettāya**. **Appanāpi upacāropi vaṭṭati** sādharmaṇavacanabhāvato. **“Cetovimutti”**ti vutte **appanāya** vaṭṭati appanaṃ appattāya paṭipakkhato suṭṭhu mucchanassa abhāvato. **Tanti** yonisomanasikāraṃ. **Tatthāti** mettāya. **Bahulaṃ pavattayatoti** bahulīkāravato.

Sattesu mettāyanassa hitūpasambhārassa uppādanam pavattanam **mettānimittassa uggaho**, paṭhamuppanno mettāmanasikāro parato uppajjanakassa kāraṇabhāvato mettāmanasikārova **mettānimittam**. Kammameva sakaṃ etesanti **kammassakā**, sattā, tabbhāvo **kammassakatā**, kammaḍāyādātā. Dosamettāsu yāthāvato ādīnavānisamsānam paṭisaṅkhānam vīmaṃsā idha **paṭisaṅkhānam**. Mettāvihārikalyāṇamittavantatā idha **kalyāṇamittatā**. **Odissakaanodissakadisāpharaṇānanti** (odhisakaanodhisakadisāpharaṇānam ma. ni. aṭṭha. 1.115) attaapiyasahāyamajjhattaverivasena odissakatā, sīmāsambhede kate anodissakatā. Ekādīdisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggahaṇe vedītabbā. Vihāraracchāgāmādivasena vā odissakadisāpharaṇam. Vihārādiuddesarahitam puratthimādīdisāvasena anodissakadisāpharaṇanti evam dvidhā uggahaṇam sandhāya **“odissakaanodissakadisāpharaṇāna”**nti vuttam. **Ugghoti** ca yāva upacārā daṭṭhabbo. Ugghitāya āsevanā **bhāvanā**. Tattha sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannāti etesaṃ vasena pañcavidhā, ekekasmim averā hontu, abyāpajjhā, anīghā, sukhi attānam pariharantūti catudhā pavattito vīsatividhā anodissakapharaṇā mettā. Sabbā itthiyo, purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikāti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā, aṭṭhavīsati vidhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā, ekekāya vā disāya sattādiitthādiaverādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca odhiso pharaṇā vedītabbā.

Yena ayonisomanasikārena aratīādīkāni uppajjanti, so aratīādīsū ayonisomanasikāro. Tena nipphādetabbe hi idaṃ bhummaṃ. Esa nayo ito paresupi. Ukkaṇṭhitā pantasenāsanesu, adhikusaladhammesu ca uppajjanabhāvāriṇcanā. **Kāyavinamanāti** karajakāyassa virūpenākārena namanā. **Linākāro**ti saṅkocāpatti.

Kusaladhammapaṭipattiyā paṭṭhapanasabhāvatāya, tappaṭipakkhānam visosanabhāvatāya ca **ārambhadhātu**ādito pavattavīriyanti āha **“paṭhamārambhavīriya”**nti. Yasmā paṭhamārambhāmatassa kosajjavidhamanam, thāmagamanañca natthi, tasmā vuttam **“kosajjato nikkhantatāya tato balavatara”**nti. Yasmā pana aparāparuppattiyā laddhāsevanam uparūpari visesaṃ āvahantaṃ ativiya thāmagatameva hoti, tasmā vuttam **“paraṃ paraṃ thānam akkamanato tatopi balavatara”**nti.

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, ettake bhutte taṃ bhojanam thinamiddhassa kāraṇam hoti, ettake na hotīti thinamiddhassa kāraṇākāraṇagāho hotīti attho. Byatirekavasena cetam vuttam, tasmā ‘ettake bhutte taṃ bhojanam thinamiddhassa kāraṇam na hotī’ti bhojane mattaññutā ca atthato dassitāti daṭṭhabbam. Tenāha **“catupañca...pe... na hotī”**ti. **Divā sūriyālokanti** divā gahitanimittam sūriyālokaṃ rattiyam **manasi karontassāpīti** evamettha attho vedītabbo. Dhutaṅgānam vīriyanissitattā vuttam **“dhutaṅganissitasappāyakathāyapī”**ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānam cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti **“avūpasamo nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetam atthato”**ti vuttam.

Bahussutassa ganthato, atthato ca suttādīni vicārentassa tabbahulavihārino atthavedādiṭṭhālabhasabbhāvato vikkhepo na hotīti, yathāvidhipaṭipattiyā, yathānurūpapatikārapavattiyā ca katākatānusocanañca na hotīti **“bāhusaccenapi...pe... uddhaccakukkuccam pahīyati”**ti āha. Yadaggena bāhusaccena uddhaccakukkuccam pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakatāññutāhipi taṃ pahīyatīti daṭṭhabbam. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṃ āvahatīti cetovūpasamakāratā uddhaccakukkuccappahānakārī vuttā. Vuddhattam pana anapekkhitvā kukkuccavinodakā vinayadharā kalyāṇamittā vuttāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca pabbajitānam yebhuyyena kukkuccahetuko hotīti **“kappiyākappiyaparipucchābahulassā”**tiādīnā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhaccakukkucceti** niddhāraṇe bhummaṃ. **Kukkuccassa** domanassasahagatattā **anāgāmimaggena āyatim anuppādo** vutto.

Tiṭṭhati pavattati etthāti **ṭhānīyā** vicikicchāya ṭhānīyā **vicikicchāṭhānīyā**, vicikicchāya kāraṇabhūtā dhammā, tiṭṭhatīti vā **ṭhānīyā**, vicikicchā ṭhānīyā etissāti **vicikicchāṭhānīyā**, atthato vicikicchā eva. Sā hi purimuppannā parato uppajjanakavicikicchāya sabhāgahetutāya asādhāraṇaṃ kāraṇaṃ.

Kusalākusalāti kosallasambhūtaṭṭhena kusalā, tappaṭipakkhato akusalā. Ye akusalā, te **sāvajjā**, **asevitabbā**, **hīnā** ca. Ye kusalā, te **anavajjā**, **sevitabbā**, **paṇītā** ca. Kusalā vā hīnehi chandādīhi āradhā **hīnā**, paṇītehi **paṇītā**. **Kaṇhāti** kālakā cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. **Sukkāti** odātā cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhā**. Sukkābhijātihetuto **sukkā**. Te eva **sappaṭibhāgā**. Kaṇhā hi ujuvipaccanīkatāya sukkasappaṭibhāgā, tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhasukkā ca sappaṭibhāgā ca **kaṇhasukkasappaṭibhāgā**. Sukkā hi vedanā dukkhāya vedanāya sappaṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya vedanāya sappaṭibhāgāti.

Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi sabbāpi aṭṭhavatthukā vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā āha “**tīṇi ratanāni ārabbhā**”ti. Ratanattayaguṇāvabodhe “satthari kaṅkhatī”tiādi (dha. sa. 1008, 1123, 1167, 1241, 1263, 1270; vibha. 915) vicikicchāya asambhavoti. Vinaye pakataññutā “sikkhāya kaṅkhatī”ti vuttāya vicikicchāya pahānaṃ karotīti āha “**vinaye ciṅṇavasībhāvassāpi**”ti.

Okappaniyasaddhāsaṅkhātaadhimokkhabahulassāti saddheyyavatthuno anupavisanasaddhāsaṅkhātaadhimokkhena adhimuccanabahulassa, **adhimuccanañca** adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbaṃ, saddhāya vā ninnapoṇatādhimutti **adhimokkho**.

Samudayavayāti samudayavayadhammā. **Subhanimittaasubhanimittādīsūti** “subhanimittādīsū asubhanimittādīsū”ti **ādi**-saddo paccemaṃ yojetabbo. Tattha paṭhamena ādi-saddena paṭighanimittādīnaṃ saṅgaho, dutiyenamettācetovimuttiādīnaṃ. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttanayameva.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhapabbavaṇṇanā

383. Upādānehi ārammaṇakaraṇādivasena upādātābbā vā khandhā **upādānakkhandhā**.

Iti rūpanti ettha **iti**-saddo idaṃ-saddena samānatthoti adhippāyenāha “**idaṃ rūpa**”nti. Tayidaṃ sarūpaggahaṇabhāvato anavasesapariyādānaṃ hotīti āha “**ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthī**”ti. **Itīti** vā pakāratthe nipāto, tasmā “**iti rūpa**”nti iminā bhūtipādādivasena yattako rūpassa pabhedo, tena saddhiṃ rūpaṃ anavasesato pariyādiyitvā dasseti. **Sabhāvatoti** ruppanasabhāvato, cakkhādivaṇṇādisabhāvato ca. **Vedanādīsūpi**ti ettha “ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, na ito paraṃ vedanā atthīti sabhāvato vedanaṃ pajānātī”tiādīnā, **sabhāvatoti** ca “anubhavanasabhāvato, sātādisabhāvato cā”ti evamādinā yojetabbaṃ. Sesam vuttanayattā suviññeyyameva.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

384. Chasu ajjhattikabāhiresūti “chasu ajjhattikesu chasu bāhiresū”ti “chāsū”ti padaṃ paccemaṃ yojetabbaṃ. Kasmā panetāni ubhayāni chaḷeva vuttāni? Chaviññānakāyupattidvārārammaṇavavatthānato. Cakkhuviññānavīthiyā pariyāpannassa hi viññānakāyassa cakkhāyatanameva uppattidvāraṃ, rūpāyatanameva ca ārammaṇaṃ, tathā itarāni itaresaṃ, chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatanekadeso uppattidvāraṃ, asādhāraṇaṃ dhammāyatanam ārammaṇaṃ. Cakkhatīti **cakkhu**, rūpaṃ assādeti, vibhāveti cāti attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Jīvitanimittatāya raso **jīvitaṃ**, taṃ jīvitaṃ avhāyatīti **jivhā**. Kucchitānaṃ

sāsavadhammānaṃ āyo uppattidesoti **kāyo**. Munāti ārammaṇaṃ vijānātīti **mano**. Rūpayati vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **rūpaṃ**. Sappati attano paccayehi harīyati sotaviññeyyabhāvaṃ gamīyatīti **saddo**. Gandhayati attano vatthūṃ sūcetīti **gandho**. Rasanti taṃ sattā assādentīti **raso**. Phusīyatīti **phoṭṭhabbaṃ**. Attano sabhāvaṃ dhārentīti **dhammā**. Sabbāni pana āyānaṃ tananādiatthena **āyatanāni**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. 2.510, 511, 512; visuddhi. ṭī. 2.510) vuttanayeneva vedītabbo.

Cakkhuñca pajānātīti (dī. ni. 2.384; ma. ni. 1.117) ettha **cakkhu** nāma pasādacakkhu, na sasambhāracakkhu, nāpi dibbacakkhuādikanti āha **cakkhupasādanti**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtaṃ upādāya pasādo”ti. (Dha. sa. 596) **ca-saddo** vakkhamānatthasamuccayatto. **Yāthāvasarasalakkhaṇavasenāti** aviparītassa attano rasassa ceva lakkhaṇassa ca vasena, rūpesu āviñchanakiccassa ceva rūpābhīghātārahabhūtapasādalakkhaṇassa ca daṭṭhukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇassa ca vasenāti attho. Atha vā **yāthāvasarasalakkhaṇavasenāti** yāthāvasarasavasena ceva lakkhaṇavasena ca, **yāthāvasarasoti** ca aviparītāsabhāvo vedītabbo. So hi rasīyati aviraddhapaṭivedhavasena assādīyati ramīyatīti “raso”ti vuccati, tasmā salakkhaṇavasenāti vuttaṃ hoti. **Lakkhaṇavasenāti** aniccādisāmaññalakkhaṇavasena.

“Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāṇa”ntiādīsu (ma. ni. 1.204, 400; ma. ni. 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.43, 45; 2.4.60) samuditānīyeva rūpāyatanāni cakkhuvīññāṇuppattihetu, na visum visunti imassa atthassa jotanattham “rūpe cā”ti puthuvacanaggahaṇaṃ, tāya eva ca desanāgatiyā kāmaṃ idhāpi “rūpe ca pajānātī”ti vuttaṃ, rūpabhāvasāmaññena pana sabbaṃ ekajjhaṃ gahetvā **bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpañcāti** ekavacanavasena attho. **Sarasalakkhaṇa vasenāti** cakkhuvīññāṇassa visayabhāvakiccassa vasena ceva cakkhupaṭīhananalakkhaṇassa vasena cāti yojetabbaṃ.

Ubhayaṃ paṭiccāti cakkhuṃ upanissayapaccayavasena paccayabhūtaṃ, rūpe ārammaṇādhipatīārammaṇūpanissayavasena paccayabhūte ca paṭicca. Kāmaṃ ayaṃ suttantaṃvaṇṇanā, nippariyāyakathā nāma abhidhammasannissitā evāti abhidhammanayeneva saṃyojanāni dassento “**kāmarāga...pe... avijjāsamojana**”nti āha. Tattha kāmesu rāgo, kāmo ca so rāgo cāti vā **kāmarāgo**. So eva bandhanaṭṭhena **saṃyojanaṃ**. Ayañhi yassa saṃvijjati, taṃ puggalaṃ vaṭṭasmim saṃyojati bandhati iti dukkhena sattaṃ, bhavādike vā bhavantarādīhi, kammaṇā vā vipākaṃ saṃyojati bandhatīti **saṃyojanaṃ**. Evaṃ paṭighasaṃyojamaḍīnampi yathārahamattho vattabbo. **Sarasalakkhaṇavasenāti** ettha pana sattaṃ vaṭṭato anissajjanasaṅkhātassa attano kiccassa ceva yathāvuttabandhanasaṅkhātassa lakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbaṃ.

Bhavassādadiṭṭhissādānivattanattham **kāmassādaggaṇaṃ**. **Assādayatoti** abhiraṃmantassa. **Abhinandatoti** sappītikataṇhāvasena nandantassa. Padadvayenāpi balavato kāmarāgassa paccayabhūtā kāmarāguppatti vuttā. Esa nayo sesesupi. **Aniṭṭhārammaṇeti** ettha “āpāthagata”ti vibhattivipariṇāmanavasena “āpāthagata”nti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Etaṃ ārammaṇanti** etaṃ evaṃsukhamaṃ evaṃdubbibhāgaṃ ārammaṇaṃ. “**Niccaṃ dhuva**”nti idaṃ nidassanamattaṃ. “Ucchijjissati vinassissatīti gaṇhato”ti evamaḍīnampi saṅgaho icchitabbo. Paṭhamāya sakkāyadiṭṭhiyā anurodhavasena “**satto nu kho**”ti, itarāya anurodhavasena “**sattassa nu kho**”ti **vicikicchato**. Attattaniyādigāhānugatā hi vicikicchā diṭṭhiyā asati abhāvato. **Bhavaṃ patthentassāti** “īdise sampattibhave yasmā amhākaṃ idaṃ iṭṭhaṃ rūpārammaṇaṃ sulabhaṃ jātaṃ, tasmā āyatimpī ediso, ito vā uttaritaro sampattibhavo bhavēyyā”ti bhavaṃ nikāmentassa. **Evarūpanti** evarūpaṃ rūpaṃ. Taṃsadise hi tabbohāravasenevaṃ vuttaṃ. Bhavati hi taṃsadisesu tabbohāro yathā “sā eva tittirī, tāni eva osadhāni”ti. **Usūyatoti** usūyaṃ issaṃ uppādayato. **Aññassa maccharāyatoti** aññena asādhāraṇabhāvakarāṇena macchariyaṃ karoto. **Sabbeheva** yathāvuttehi navahi saṃyojanehi.

Taṅca kāraṇanti subhanimittapaṭīghanimittādivibhāgaṃ iṭṭhāniṭṭhādirūpārammaṇaṅceva tajjāyonisomanasikāraṅcāti tassa tassa saṃyojanassa kāraṇaṃ.

Avikkhambhitāsamūhatabhūmiladdhuppannaṃ taṃ sandhāya “**appahīnaṭṭhena uppannassā**”ti vuttaṃ. Vattamānuppannatā samudācāraggaḥaṇeṇeva gahitā. **Yena kāraṇenāti** yena vipassanāsamathabhāvanāsāṅkhātena kāraṇena. Tañhi tassa tadaṅgavasena ceva vikkhambhanavasena ca pahānakāraṇaṃ. Issāmacchariyānaṃ apāyagamaniyatāya paṭhamamaggavajjhata vuttā. Yadi evaṃ “**tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhaya sotāpanno hoti**”ti (a. ni. 4.241) suttapadaṃ kathanti? Taṃ suttantapariyāyena vuttaṃ. Yathānulomasāsānā hi suttantadesanā, ayaṃ pana abhidhammanayena saṃvaṇṇanāti nāyaṃ dosoti. **Oḷārikassāti** thūlassa, yato abhiṅhasamuppattipariyutṭhānatibbatāva hoti. **Aṇusahagatassāti** vuttapakārābhāvena aṇubhāvaṃ sukhumbhāvaṃ gatassa. Uddhaccasaṃyojanassapettha anuppādo vuttoyevāti daṭṭhabbo yathāvuttasaṃyojanehi avinābhāvato. Ekatthātāya sotādīnaṃ sabhāvasarasalakkhaṇavasena pajānanā, tappaccayānaṃ saṃyojanānaṃ uppādāpajānanā ca vuttanayeneva veditabbāti dassento “**eseva nayo**”ti atidisati.

Attano vā dhammesūti attano ajjhātikāyatanadhammesu, attano ubhayadhammesu vā. Imasmiṃ pakkhe **ajjhātikāyatanapariggaṇhanenāti** ajjhātikāyatanapariggaṇhanamukhenāti attho. Evañca anavasesato saparasantānesu āyatanānaṃ pariggaho siddho hoti. **Parassa vā dhammesūti** etthāpi eseva nayo. **Rūpāyatanassāti** aḍḍhekādasappabhedassa rūpasabhāvassa āyatanassa rūpakkhandhe “vuttanayena nīharitabbo”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Sesakkhāndhesūti** vedanāsāññāsāṅkhārakkhandhesu. **Vuttanayenāti** iminā atidesena rūpakkhandhe “āhārasamudayā”ti viññāṇakkhandhe “nāmarūpasamudayā”ti sesakkhāndhesu “phassasamudayā”ti imaṃ viśesaṃ vibhāveti, itaraṃ pana sabbattha samānanti khandhapabbe viya āyatanapabbepi lokuttaranivattanaṃ pāḷiyaṃ gahitaṃ natthīti vuttaṃ “**lokuttaradhammā na gahetabbā**”ti. Sesam vuttanayameva.

Āyatanapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

385. Bujjhanakasattassāti kilesaniddāya paṭibujjhanakasattassa, ariyasaccānaṃ vā paṭivijjhanakasattassa. **Āngesūti** kāraṇesu, avayavesu vā. Udayavayañānupattito paṭṭhāya sambodhipaṭipadāyaṃ ṭhito nāma hotīti āha “**āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhi**”ti. Suttantadesanā nāma pariyāyakathā, ayañca satipaṭṭhānadesanā lokiyamaggavasena pavattāti vuttaṃ “yogāvacaroti sambodhi”ti, aññathā “ariyasāvako”ti vadeyya.

“**Satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā**”ti padassa attho “vicikicchāṭṭhānīyā”ti ettha vuttanayena veditabbo. **Tanti yonisomanasikāraṃ. Tatthāti** satiyaṃ, nipphādetabbe cetam bhummaṃ.

Sati ca sampajaññañca **satisampajaññaṃ**. Atha vā satippadhānaṃ abhikkantādisatthakabhāvapariggaṇhanaññaṃ **satisampajaññaṃ**. Taṃ sabbattha satokārībhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā paccanīkadhammappahānaṃ, anurūpadhammasevanā ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavivajjanā, satokārīpuggalasevanā, tattha ca yuttappayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamattaṃ dasseti “**satisampajañña**”ntiadinā. **Tissadattatthero** nāma, yo bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṃ gahetvā “aṭṭhārasasu bhāsāsu katarabhāsāya dhammaṃ kathemī”ti parisam pavāresi. **Abhayattheroti** dattābhayattheramāha.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo **dhammavicayo**, so eva sambojjhaṅgo, tassa **dhammavicayasambojjhaṅgassa**. “**Kusalākusalā dhammā**”tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Tattha **yonisomanasikārabahulīkāroti** kusalādīnaṃ taṃtaṃsabhāvasarasalakkhaṇādīkassa yāthāvato avabujjhanavasena uppanno ñāṇasampayuttacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya “yonisomanasikāro”ti vutto, tadābhogatāya āvajjanāpi taggatikā eva, tassa abhiṅgaṃ pavattanaṃ bahulīkāro. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Pāripūriyāti** paribrūhanāya.

Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsivā pañcapi nikāye saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānabhūtaṃ, taṃ taṃ “idaṃ bhante kathāṃ, imassa ko attho”ti khandhāyatanādiatthaṃ pucchantassa dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha “**khandhadhātu...pe... bahulatā**”ti. **Vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇanti** ettha cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ, tappaṭibaddhāni cīvarāni ca “vatthūni”ti adhippetāni, tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesāṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Tena vuttaṃ “**ajjhattikabāhirāna**”ntiādi. **Ussannadosanti** vātādiussannadosaṃ. **Sedamalamakkhitanti** sedena ceva jallikāsankhātena sarīramalena ca makkhitāṃ. **Ca**-saddena aññampi sarīrassa, cittassa ca pīlavahaṃ saṅgaṇhāti. **Senāsaṇaṃ vāti vā**-saddena pattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppādasenevaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppādā cittekaggatāya aparissuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetāsikesu** nissayāpaccayabhūtesu. **Ñāṇampī pi**-saddo sampiṇḍanattho, tena na kevalaṃ taṃ vatthuyeva, atha kho tasmim aparissudde ñāṇampi aparissuddhaṃ hotīti nissayāparissuddhiyā taṃnissitāparissuddhi viya visayassa aparissuddhatāya visayino aparissuddhim dasseti.

Samabhāvakaraṇanti kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. Saddheyyavattusmiṃ paccayavasena adhimokkhaiccassa paṭutarabhāvena, paññāya avisadatāya, vīriyādīnaṃca sithilatādīnā saddhindriyaṃ balavaṃ hoti. Tenāha “**itarāni mandāni**”ti. **Tatoti** tasmā saddhindriyassa balavabhāvato, itaresaṅga mandatā. Kosajjapakke patitvaṃ adativā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ **paggaḥo**, paggaḥova kiccaṃ **paggaḥakiccaṃ**, “kātuṃ na sakkotī”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ**. Vikkhepapaṭikkhepo, yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ **dassanakiccaṃ**. **Kātuṃ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṃ kārentānaṃ sahapavattamānānaṃ dhammānaṃ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. **Tasmāti** vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Tanti** saddhindriyaṃ. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti** yassa saddheyyassa vatthuno ulāratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdhammatānayaena sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti “ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo”ti parijānavasena paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hotīti. Tena vuttaṃ “**taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā, yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena hāpetabba**”nti. **Tathā amanasikārenāti** yenākārena bhāvanaṃ anuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena kiccuttariyato, vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito. Dutiyakappe pana yathā manasi karoto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena, vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasāṃ karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalitheravattūti. So hi āyasmā saddhādhimuttatāya katādhikāro satthu rūpakāyadassanappasuto eva hutvā viharanto satthārā “kiṃ te vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho vakkali dhammaṃ passati, so maṃ passati”tiādinā (saṃ. ni. 3.87; dī. ni. aṭṭha. 1. paṭhamamahāsaṅgītikathā; a. ni. aṭṭha. 1.1.208; dha. pa. aṭṭha. 2.380; paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.130; dha. sa. aṭṭha. 1007; theragā. aṭṭha. 2.vakkalitheragāthavaṇṇanā) ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi, atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsaṃ vissajjanaena attānaṃ dassetvā –

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;
Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukha”nti. (dha. pa. 381) –

Gāthaṃ vatvā “ehi vakkalī”ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ

paṭṭhapesi. Saddhāya balavabhāvato vipassanāvīthim na otarati, taṃ ñatvā bhagavā tassa indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanaye ṭhatvā vipassanaṃ ussukkāpetvā maggappaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tenetaṃ vuttaṃ “vakkalitttheravattu cettha nidassana”nti. **Etthāti** saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṃ sakiccākaṇe.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādīti ādi**-saddena samādhiupekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Hāpetabbanti** yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhiādibhāvanāya hāyati samādhipakkhiyattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ “**passaddhaādibhāvanāya hāpetabba**”nti. **Soṇattherassa vatthūti** sukumārasonattherassa vatthu. (Mahāva. 242; a. ni. aṭṭha. 1.1.205) so hi āyasmā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto “mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheveva sukhaṃ adhigantaṃ, kilamētvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti taṃ ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānaṃ anuyuñjanto pādātesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjupekkhitvā daḷhaṃ vīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkihi. Satthā tatha gantvā vīriyapamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanāvīthim dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūtaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yojetvā bhāvento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “**soṇattherassa vatthu dassetabba**”nti. **Sesesupīti** satisamādhipaṇṇindriyesupi.

Samatanti saddhāpaṇṇānaṃ aññaṃaññaṃ anūnānadhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaṇṇānaṃ visuṃ visuṃ dhuriyadhamabhūtānaṃ kiccato aññaṃaññaṃ nātivattanaṃ visesato icchitabbaṃ, yato nesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjudhaccapakkhikānaṃ samarasatāya sati aññaṃaññaṃ upatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhati. “**Balavasaddho**”tiādi byatirekamukhena vuttasseva atthassa samatthanaṃ. Tassattho yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadaññaṇo, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi **avatthusmiṃ pasīdati** seyyathāpi titthiyasāvaka. **Kerāṭīkapakkhanti** sāṭheyyapakkhaṃ **bhajati**. Saddhāhīnāya paṇṇāya atidhāvanto “deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hoti”tiādīni parikkappeti hetupatirūpakehi vañcīto, evaṃbhūto ca sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati saññattim na gacchati. Tenāha “**bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti**”ti. Yathā cettha saddhāpaṇṇānaṃ aññaṃaññaṃ visambhāvo na atthāvaho, anattāvahova, evaṃ, samādhivīriyānaṃ aññaṃaññaṃ visambhāvo na atthāvaho, anattāvahova, tathā na avikkhepāvaho, vikkhepāvahovāti. **Kosajjaṃ abhibhavati**, tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. **Uddhaccaṃ abhibhavatīti** etthāpi eseva nayo. **Tadubhayanti** saddhāpaṇṇādvayaṃ, samādhivīriyadvayaṃca. **Samam kātabbanti** samarasam kātappaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evanti** evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahantoti** “pathavī pathavīti manasikaraṇamattena kathaṃ jhānuppattī”ti acintetvā “addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī”ti saddahanto saddhaṃ janento. **Okappentoti** ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhippadhānattā jhānassa. **Ubhinnanti** samādhipaṇṇānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paṇṇāya adhimattatāpi icchitabbatī āha “**samatāyapī**”ti, samabhāvenāpīti attho. **Appanāti** lokiyappanā. Tathā hi “**hotiyevā**”ti sāsaṅkaṃ vadati. Lokuttarappanā pana tesam samabhāveneva icchitā. Yathāha “samathavipassanaṃ yuganandhaṃ bhāvetī”ti (a. ni. 4.170; paṭi. ma. 2.5).

Yadi visesato saddhāpaṇṇānaṃ, samādhivīriyānaṃca samatāva icchitā, kathaṃ satīti āha “**sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati**”ti. **Sabbatthāti** līnuddhaccapakkhikesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto “**saddhāvīriyapaṇṇāna**”nti āha. Aññathā pīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi “**kosajjapakkhikena samādhinā**” icceva vuttaṃ, na “passaddhisamādhipekkhāhī”ti. **Sāti** sati. Sabbesu rājakammesu niyutto **sabbakammiko**. **Tenāti** tena sabbattha icchitabbaṭṭhena kāraṇena.

Āha atthakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā** sabbattha līne, uddhate ca citte icchitabbattā, sabbe vā līne, uddhate ca citte bhāvetabbā bojhaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā**. **Cittanti** kusalaṃ cittaṃ. Tassa hi sati paṭisaraṇaṃ parāyaṇaṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha “**ārakkhapaccupaṭṭhānā**”tiādi.

Khandhādibhede anogālhapaññānanti pariyattibāhusaccavasena pi khandhāyatanādīsū appaṭiṭṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayaññāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayaññe ṭhitattā ekamsato paññavā eva nāma hotīti āha “**samapaññāsa lakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā**”ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakaññassa gambhīrabhāvaggahaṇanti āha “**gambhīresu khandhādīsū pavattāya gambhīrapaññāya**”ti. Tañhi ñeyyaṃ tādīsāya paññāya caritabbato **gambhīraññācariyaṃ**, tassā vā paññāya tatha pabhedato pavatti gambhīraññācariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha “**gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā**”ti. Yathā sativapullappatto nāma arahā eva, evaṃ paññāvepullappattotipi so evāti āha “**arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī**”ti. Vīriyādīsūpi eseva nayo.

“Tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamentī”tiādinā (ma. ni. 3.250, 267; a. ni. 3.36) vuttapañcavidhabandhanakammakāraṇā niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabbapaṭhamam karontīti, devadūtasuttādīsū tassa ādito vuttattā ca āha “**pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā**”ti. **Sakaṭavahanādikāleti ādi**-saddena tadaññāmanussehi, tiracchānehi ca vibādhiyamānakālaṃ saṅgaṇhāti. “**Ekam buddhantara**”nti idaṃ aparāparaṃ petesu eva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ ekaccatiracchānānaṃ viya tathā dīghāyukatāpi siyāti tathā vuttaṃ. Tathā hi “kālo nāgarājā catunnaṃ buddhānaṃ sammukhībhāvaṃ labhitvā ṭhito metteyyassapi bhagavato sammukhībhāvaṃ labhissatī”ti vadanti, yaṃ tassa kappāyukatā vuttā.

Ānisamsadassāvinoti “vīriyāyatto eva sabbo lokuttaro, lokiyo ca visesādhiḡamo”ti evaṃ vīriye ānisamsadassanasīlassa. **Gamanavīthinti** sapubbabhāgaṃ nibbānagāminim paṭipadaṃ, saha vipassanāya ariyamaggapaṭipāṭi, sattavisuddhiparamparā vā. Sā hi bhikkhuno vaṭṭaniyyānāya gantabbā paṭipadāti katvā **gamanavīthi** nāma. **Kāyadaḷhībahuloti** yathā tathā kāyassa daḷhīkammappasuto. **Piṇḍanti** raṭṭhapīṇḍaṃ. Paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍāpacāyaṇaṃ**.

Nīharantoti pattathavikato nīharanto. **Taṃ saddaṃ sutvāti** taṃ upāsikāya vacanaṃ attano vasanaṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññātāya dibbasotena sutvā. Manussasampatti, dibbasampatti, nibbānasampattīti imā **tisso sampattiyo**. **Dātuṃ sakkhissasīti** “tayī katena dānamayena, veyyāvaccamayena ca puññakammaena khattavisesabhāvūpagamanaena aparāparaṃ devamanussasampattiyo, ante nibbānasampattiñca dātuṃ sakkhissasī”ti thero attānaṃ pucchati. **Sitaṃ karonto vāti** “akiccheneva mayā vaṭṭadukkhaṃ samatikkanta”nti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitaṃ karonto eva.

Vippaṭipannanti jātidhammakuladhammādilaṅghanena asammapaṭipannaṃ. **Evaṃ** yathā asammapaṭipanno putto tāya eva asammapaṭipattiyā kulasantānato bāhiro hutvā pitu santikā dāyājassa na bhāgī, **evaṃ**. **Kusītopi** tena kusītabhāvena asammapaṭipanno satthu santikā laddhabbaariyadhanadāyājassa na bhāgī. **Āraddhavīriyova labhati** sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojhaṅgoti yojanā, evaṃ sabbattha.

Mahāti sīlādīhi guṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Taṃ panassa guṇamahattaṃ dasasahasilokadhātukampanena loke pākāṭanti dassento “**satthuno hī**”tiādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjūpagamena sakyaputtasabhāvo sampajjāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṃ dassento “**asambhinnāyā**”tiādimāha.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyadaḥhībahulānaṃ yāvadatthaṃ bhuñjitvā seyyasukhādianuyuñjanakānaṃ tiracchānakathikānaṃ puggalānaṃ dūrato vajjanā **kusītapuggalaparivajjanā**. “Divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāyā”tiādīna (ma. ni. 1.423; 3.65; sam. ni. 4.120; mahāni. 161) bhāvanāraddhavasena āraddhavīriyānaṃ daḥaparakkamānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamaṇā **āraddhavīriyapuggalasevanā**. Tenāha “**kucchiṃ pūretvā**”tiādi. **Visuddhimagge** (visuddhi. 1.64) pana jātimahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārīmahattapaccavekkhaṇāti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, thinamiddhavinodanā, sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvītāya eva **sammappadhānapaccavekkhaṇā** gahitā hoti lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato. **Thinamiddhavinodanaṃ** tadadhimuttatāya eva gahitaṃ hoti, vīriyuppādane yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthasiddhameva. Tattha thinamiddhavinodanakusītapuggalaparivajjanaāraddhavīriyapuggalasevanatadadhimuttatāpaṭipakkhavidhamanapaccayūpasamhāravasena, apāyabhayaṃpaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakā daṭṭhabbā.

Purimuppannā pīti parato uppajjanakapītiyā visesakāraṇasabhāgahetubhāvato “**pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā**”ti vuttā, tassā pana bahuso pavattiyā puthuttaṃ upādāya bahuvacananiddeso. Yathā sā uppajjati, evaṃ paṭipatti **tassā uppādakamanasikāro**.

“Buddhānussatī”tiādīsu vattabbaṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 1.123) vuttanayeneva veditabbaṃ.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ “**yāva upacārā**”ti. **Sakalasarīraṃ pharamānoti** pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno. Dhammaguṇe anussarantassāpi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatiyojanā, evaṃ sesaanussatīsu. Pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāyañca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikkattā. Saṅkhārānaṃ sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tathā paññāya pavattito bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhim āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti āha “**samāpattiyā...pe... paccavekkhantassāpi**”ti. Tattha “vikkhambhitā kilesā”ti pāṭho. Te hi na samudācaranti. **Iti**-saddo kāraṇattho, yasmā na samudācaranti, tasmā taṃ nesamāsamudācāraṃ paccavekkhantassātiyojanā. Na hi kilese paccavekkhantassa bojjaṅgupatti yuttā. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena thūsasamahadayatā lūkhātā, sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha “**asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkkhabhāve**”ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva yathāvuttabodhianābhūto passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa** evaṃ uppādo hotītiyojanā.

Paṇītabhojanasevanatāti paṇītasappāyabhojanaseva natā. **Utuiriyāpathasukhaggahaṇena** sappāyautuiriyāpathaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tañhi tividhampi sappāyaṃ sevyamānaṃ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa kallataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Ahetukaṃ sattesu labbhamānaṃ sukhadukkhanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti pana ayaṃ dutiyo. Ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so **majjhappayogo**, tassa bhāvo **majjhappayogatā**. Ayañhi pahāya sāraddhakāyatam passaddhakāyatāya kāraṇaṃ hontī passaddhidvayaṃ āvahati, eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddhakāyapuggalasevanānaṃ tadāvahanatā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Yathāsamāhitākārasallakkhaṇavasena gayhamāno purimuppanno samatho eva **samathanimittaṃ**. Nānārammaṇe paribbhamanena vividhaṃ aggaṃ etassāti **byaggo**, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso, bhantatāpaccupaṭṭhāno ca vutto, ekaggatābhāvato byaggapaṭipakkhoti **abyaggo**, samādhī. So eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha “**avikkhepaṭṭhena ca abyagganimitta**”nti.

Vatthuvisadakiriya, indriyasamattapaṭipādanā ca paññāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti samādhānāvahabhāveneva paññāvahabhāvatoti vuttaṃ **“vatthuvisada...pe... veditabbā”**ti.

Karaṇabhāvanākosallānaṃ avinābhāvato, rakkhanakosallassa ca taṃmūlakattā **“nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā”** icceva vuttaṃ. **Kasiṇanimittassā**ti ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Asubhanimittassāpi hi yassa kassaci jhānuppattinimittassa uggahaṇakosallaṃ nimittakusalatā evāti. **Atisithilavīriyatādīhīti ādi**-saddena paññāpayogamandaṃ, pamodavekallañca saṅgaṇhāti. **Tassa paggaṇhananti** tassa līnassa cittaṃ dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇaṃ. Vuttañhettaṃ bhagavatā –

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim̐ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggim̐ ujjālitukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggim̐ ujjālitunti. Evaṃ bhante”ti (saṃ. ni. 5.234).

Ettha ca yathāsakaṃ āhārasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanāsamuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṃ vibhāvītā eva. **Āraddhavīriyatādīhīti ādi**-saddena paññāpayogabalavataṃ, pamodubbilāvanañca saṅgaṇhāti. **Tassa niggaṇhananti** tassa uddhatassa cittaṃ samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṃ. Vuttampi cettaṃ bhagavatā –

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim̐ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni...pe... paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti. Evaṃ bhante”ti (saṃ. ni. 5.234).

Etthāpi yathāsakaṃ āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanāsamuṭṭhāpanāti veditabbā, tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva. Samādhisambojjhaṅgassa anantaraṃ vakkhati. **Paññāpayogamandatāyāti** paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānaṃ alobhapadhānaṃ, sīlaṃ adosapadhānaṃ, evaṃ bhāvanā amohapadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti, anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa yogino cittaṃ abhiruciṃ na janeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti, tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭipattiyā upasamasukhaṃ na vindati, tenāpi cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tena vuttaṃ **“paññāpayoga...pe... nirassādaṃ hoti”**ti. Tassa saṃveguppādanaṃ, pasāduppādanañca tikicchananti taṃ dassento **“attha saṃvegavatthūni”**tiādīmāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatiyaṃ, duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādi aññamaññaṃ vibādhanādīhetukaṃ apāyadukkaṃ daṭṭhabbaṃ, tayidaṃ sabbaṃ tesam̐ tesam̐ sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni viṣuṃ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesam̐ aññehi asādhāraṇaṃ jīvikādukkaṃ aṭṭhamaṃ saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanāti** ayaṃ bhāvanācittaṃ sampahaṃsitabbasamaye vuttanayena saṃvegajanānavasena ceva pasāduppādanāvasena ca sammadeva pahaṃsanā, saṃvegajanāpubbakapasāduppādanena tosanāti attho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāti līnuddhaccavirahena, samathavīthipaṭipattiyā ca sammā avisamaṃ sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgama. **“Alīna”**ntiādīsu kosajjapakkhikānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya **alīnaṃ**, uddhaccapakkhikānaṃ anadhimattatāya **anuddhataṃ**, paññāpayogasampattiyā, upasamasukhādhiḡamaena ca **anirassādaṃ**, tato eva **ārammaṇe**

samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatatāya niggahe, anirassādatāya sampahamsane na byāpāraṃ āpajjati. Alīnānuddhatatā hi ārammaṇe samappavattaṃ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ, samappavattiyā vā **alīnaṃ anuddhataṃ.** Samathavīthipaṭipattiyā **anirassādanti** daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye ajjhupekkhanatā**ti ayaṃ ajjhupekkhitabbasamaye bhāvanācittassa paggahaniggahasampahamsanesu abyāvaṭatāsāṅkhātāṃ paṭipakkhaṃ abhibhuyya pekkhanā vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato, vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca upacārajjhānampi samādhāna kiccanipphattiyā puggalassa samāhitabhāvasādhanaṃ evāti tattha samadhurabhāvenāha **“upacāraṃ vā appanaṃ vā”**ti.

Upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammāti ettha yaṃ vattaḃbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayānusārena veditaḃbaṃ. Anurodhavirodhavippahānavasena majjhatabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmim̐ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato. So ca majjhatabhāvo visayavasena duvidhoti āha **“sattamajjhataṭā saṅkhāramajjhataṭā”**ti. Tadubhaye ca virujjhanaṃ passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassetuṃ **“sattamajjhataṭā”**tiādi vuttaṃ. Tenāha **“sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā”**ti. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho. Tathā cāha **“upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo”**ti (visuddhi. 1.267). **Dvīhākārehī**ti kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ, attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevā**ti avadhāraṇaṃ saṅkhyāsamānatādassanattaṃ. Saṅkhyā evettha samānā, na saṅkhyeyyaṃ sabbathā samānanti. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ, aññaṃ vā kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniyanti** na addhānakkhamaṃ na ciraṭṭhāyi, ittaraṃ aniccanti attho. **Tāvakālikanti** tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti **“mamā”**ti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati.

Mamāyantāti mānaṃ dabbāṃ karontā.

Ayaṃ satipaṭṭhānadesanā pubbhāgamaggavasena desitāti pubbhāgiyabojjhaṅge sandhāyāha **“bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkhasacca”**nti. Sesāṃ vuttanayatā suviññeyyameva.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Catusaccapabbavaṇṇanā

386. Yathāsabhāvatoti aviparītasabhāvato. Bādhanakkhaṇato yo yo vā sabhāvo yathāsabhāvo, tato, ruppanādi kakkhaḷādisabhāvatoti attho. **Janikaṃ samuṭṭhāpikanti** pavattalakkhaṇassa dukkhassa janikaṃ nimittalakkhaṇassa samuṭṭhāpikaṃ. **Purimataṇhanti** yathāpariggahitassa dukkhassa nibbattito puretaraṃ siddhaṃ taṇhaṃ. Siddhe hi kāraṇe tassa phaluppatti. Ayaṃ dukkhasamudayoti pajānātīti yojanā. **Ayaṃ dukkhanirodhoti** etthāpi eseva nayo. **Ubhinnaṃ appavattinti** dukkhaṃ, samudayo cāti dvinnaṃ appavattinimittaṃ, tadubhayaṃ na pavatti etāyāti **appavatti**, asaṅkhatā dhātu. Dukkhaṃ dukkhasaccaṃ pari jānāti pariññābhisamayavasena paricchindatīti dukkhapari jānāno, ariyamaggo, taṃ **dukkhapari jānanaṃ.** Sesapadadvayepi iminā nayena attho veditaḃbo.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā

388. Evaṃ vuttāti evaṃ uddesavasena vuttā. **Sabbasattānaṃ pariyādānavacanaṃ** byāpanicchāvasena āmeditaniddesabhāvato. **Sattanikāyeti** sattānaṃ nikāye, sattaḡhaṭe sattasamūheti attho. Devamanussādibhedāsu hi gatīsu bhummadevādikhattiyādihatthiādikhuppipāsikāditaṃtaṃjātivisiṭṭho sattasamūho sattanikāyo. Nippariyāyato khandhānaṃ paṭhamābhiniḃbatti jātīti katvā **“jananaṃ jāti”**ti vatvā svāyaṃ

uppādavikāro aparinipphanno yesu khandhesu icchitabbo, te teneva saddhiṃ dassetuṃ “**savikārāna**”ntiādi vuttam. **Savikārānanti** uppādasāṅkhātena vikārena savikārānaṃ. Jātiādini hi tīṇi lakkhaṇāni dhammānaṃ vikāravisesāti. “**Upasaggamaṇḍitavevacana**”nti iminā kevalaṃ upasaggena padavaḍḍhanaṃ katanti dasseti. **Anupaviṭṭhākārenāti** aṇḍakosaṃ, vatthikosaṅca ogāhanākārena. **Nibbattisaṅkhātenāti** āyatanānaṃ pāripūrisaṃsiddhisāṅkhātena.

Atha vā **jananaṃ jātīti** aparipuṇṇāyatanānaṃ jātimāha. **Sañjātīti** sampuṇṇāyatanānaṃ. Sampuṇṇā hi jāti sañjāti. **Okkamaṇḍitena okkantīti** aṇḍajajalābujavasena jāti. Te hi aṇḍakosaṃ, vatthikosaṅca okkamantā pavisantā viya paṭisandhiṃ gaṇhanti. **Abhinibbattanaṭṭhena abhinibbattīti** saṃsedajaopapātikavasena. Te hi pākaṭā eva hutvā nibbattanti. Abhibyattā nibbatti **abhinibbatti**. “Jananaṃ jāti”tiādi āyatanavasena, yonivasena ca dvīhi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyivā jātim dassetuṃ vuttam. “Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ...pe... abhinibbattī”ti sattavasena vuttattā **sammutikathā**. **Pātubhāvoti** ettha **iti**-saddo ādiattho, pakārattho vā, tena “āyatanānaṃ paṭilābho”ti imassa padassa saṅgaho daṭṭhabbo. Ayampi hi paramatthakathāti. **Ekavokārabhavādīsūti** ekacatupaṅcavokārabhavesu. **Tasmiṃ** khandhānaṃ pātubhāve **sati**. **Āyatanānaṃ paṭilābhoti** ekacatuvokārabhavesu dvinnāṃ dvinnāṃ āyatanānaṃ vasena, sesesu rūpadhātuyāṃ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānaṃ paṅcannaṃ, kāmādhātuyāṃ vikalāvikalindriyānaṃ vasena sattannaṃ, navannaṃ, dasannaṃ, punadasannaṃ, ekādasannaṅca āyatanānaṃ vasena saṅgaho daṭṭhabbo. **Pātubhavantāneva**, na kutoci āgatāni. **Paṭiladdhāni nāma honti** sattasantānassa tassa saṃvijjamānattā. **Āyatanānaṃ paṭilābhoti** vā āyatanānaṃ attalābho veditabbo.

389. Sabhāvaniddesoti sarūpaniddeso. Sarūpaṅhetam jīṇatāya, yadidaṃ “jarā”ti, “vayohānīti vā. Jīraṇameva **jīraṇatā**, jīraṇassa vā ākāro **tā**-saddena vuttoti āha “**ākārabhāvaniddeso**”ti. **Khaṇḍitadantā khaṇḍitā nāma** uttarapadalopena. Yassa vikārassa vasena satto “khaṇḍito”ti vuccati, tam **khaṇḍiccaṃ**. Tathā palitāni assa santīti “palito”ti vuccati, tam **pāliccaṃ**. Valittacatāya vā vali taco assāti **valittaco**.

Phalūpacārenāti phalavohārena.

390. Cavanameva **cavanatā**, cavanassa vā ākāro **tā**-saddena vutto. **Khandhā bhijjantīti** ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānassa pariyosānabhūtā khandhā bhijjanti, teneva bhedenā nirodhanāṃ **adassanaṃ gacchanti**, **tasmā bhedo antaradhānaṃ** maraṇaṃ. **Maccumaraṇanti** maccusaṅkhātaṃ ekabhavapariyāpannaṃ jīvitindriyupacchedabhūtāṃ maraṇaṃ. Tenāha “**na khaṇikamaraṇa**”nti. “Maccu maraṇa”nti samāsaṃ akatvā yo “maccū”ti vuccati bhedo, yaṅca maraṇaṃ pāṇacāgo, idaṃ vuccati maraṇanti visuṃ sambandho na na yujjati. **Kālakiriyāti** maraṇakālo, anatikkamanīyattā visesena “kālo”ti vuttoti tassa kiriyā, atthato cutikhandhānaṃ bhedappattiyeva, kālassa vā antakassa kiriyāti yā loke vuccati, sā cuti, maraṇanti attho. **Ayaṃ sabbāpi sammutikathāva** “yaṃ tesaṃ tesaṃ sattāna”ntiādinā sattavasena vuttattā. **Ayaṃ paramatthakathā** paramatthato labbhamānānaṃ rupanādisabhāvānaṃ dhammānaṃ vinassanajotanābhāvato.

Attāti bhavati ettha cittanti **attabhāvo**, khandhasamūho, tassa **nikkhepo** nikkhipanaṃ, pātanaṃ vināsoti attho. **Aṭṭhakathāyaṃpana** “**marāṇaṃ pattassā**”tiādinā nikkhepahetutāya patanaṃ “nikkhepo”ti phalūpacārena vuttanti dasseti. “Khandhānaṃ bhedo”ti pabandhavasena pavattamānassa dhammasamūhassa vināsajotanāti ekadesato paramatthakathā, “jīvitindriyassa upacchedo”ti panettha na koci vohāraleso pīti āha “**jīvitindriyassa upacchedo pana sabbākārato paramatthato maraṇa**”nti. Evaṃ santepi yassa khandhabhedassa pavattattā “tisso mato, phusso mato”ti vohāro hoti, so bhedo khandhappabandhassa anupacchinnatāya “sammutimaraṇa”nti vattabbaṃ arahatīti āha “**etadeva sammutimaraṇantipi vuccati**”ti. Tenāha “**jīvitindriyupacchedameva hī**”tiādi. Sabbaso pabandhasamucchedo hi samucchedamaraṇanti.

391. Byasanenāti anathena. “Dhammapaṭisambhidā”tiādīsū (vibha. 721) viya **dhamma**-saddo

hetupariyāyoti āha “**dukkhakāraṇenā**”ti. Socananti lakkhitabbatāya **socanalakkhaṇo**. Socitassa socanakassa puggalassa, cittassa vā bhāvo **socitabhāvo**. **Abbhantareti** attabhāvassa anto. Attano lūkkhasabhāvatāya sosento. Thāmagamanena samantato sosanavasena **parisento**.

392. “**Ādissa ādissa devanti paridevanti etenāti ādevo**”ti ādevana-saddaṃ katvā assumocanādivikāraṃ āpajjantānaṃ tabbikārāpattiyā so saddo kāraṇabhāvena vutto. **Taṃ taṃ vaṇṇanti** taṃ taṃ guṇaṃ. **Tassevāti** ādevaparidevasseva. **Bhāvaniddesāti** “ādevitattaṃ paridevitatta”nti bhāvaniddesā.

393. Nissayabhūto kāyo etassa atthīti **kāyikaṃ**. Tenāha “**kāyapasādavatthuka**”nti. Dukkaraṃ khamanaṃ etassāti **dukkhamaṇaṃ**, so eva attho sabhāvoti **dukkhamaṇaṭṭho**, tena. Sātavidhuratāya **asātaṃ**.

394. Cetasi bhavanti **cetasikaṃ**, taṃ pana yasmā cittena samaṃ pakārehi yuttaṃ, tasmā āha “**cittasampayutta**”nti.

395. Sabbavisayaapaṭipattinivāraṇavasena samantato sīdanaṃ **saṃsīdanaṃ**. Uṭṭhātumpi asakkuṇeyyatākaraṇavasena atibalavaṃ, virūpaṃ vā sīdanaṃ **visīdanaṃ**. **Cittakilamathoti** visīdanākārena cittassa parikhedo. **Upāyāso**, sayāṃ na dukkho dosattā, saṅkhārakkhandhāpariyāpannadhammantarattā vā. Ye pana domanassameva “upāyāso”ti vadeyyuṃ, te “upāyāso tīhi khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā sampayutto, ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayutto”ti (dhātu. 249). Imāya pālīyā paṭikkhipitabbā. **Upa**-saddo bhusatthoti āha “**balavataraṃ āyāso upāyāso**”ti. Dhammamattatādīpano **bhāvaniddeso** dhammato aññassa kattuabhāvajotano, asati ca kattari tena kattabbassa, pariggahetabbassa ca abhāvo evāti āha “**attattaniyābhāvadīpakābhāvaniddesā**”ti.

398. **Jātidhammānanti** ettha **dhamma**-saddo pakatipariyāyoti āha “**jātisabhāvāna**”nti, jāyanapakatikānanti vuttaṃ hoti. Maggabhāvanāya maggabhāvanicchāhetukatā icchitabbāti tādisaṃ icchaṃ nivattento “**vinā maggabhāvāna**”nti āha. Aparo nayo **na kho panetanti** yametaṃ “aho vata mayaṃ na jātidhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā”ti evaṃ pahīnasamudayesu ariyesu vijjamānaṃ ajātidhammataṃ, parinibbutesu ca vijjamānaṃ jātiyā anāgamaṇaṃ icchitaṃ, taṃ icchantassāpi maggabhāvanāya vinā appattabbato, anicchantassāpi bhāvanāya pattabbato na icchāya pattabbaṃ nāma hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Vakkhamānatthasampiṇḍanatto **pi**-saddoti āha “**upari sesāni upādāya pi-kāro**”ti. **Yanti** hetuatthe karaṇe paccattavacananti āha “**yenapi dhammenā**”ti. Hetuatto hi ayaṃ **dhamma**-saddo, alabbhaneyyabhāvo ettha hetu veditabbo. **Tanti** vā icchitassa vatthuno alabbhanaṃ, evamettha “**yampīti yenapī**”ti vibhattivipallāsena attho vutto. **Yadā** pana **yaṃ**-saddo “iccha”nti etaṃ apekkhati, tadā alābhavisiṭṭhā icchā vuttā hoti. **Yadā** pana “na labhatī”ti etaṃ apekkhati, tadā icchāvisiṭṭho alābho vutto hoti, so pana atthato añño dhammo natthi, tathāpi alabbhaneyyavatthugatā icchāva vuttā hoti. **Sabbatthāti** “jarādhammāna”ntiādinā āgatesu sabbavāresu.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

400. **Punabbhāvakaṇaṃ punobbhavo** uttarapadalopaṃ katvā mano-saddassa viya purimapadassa o-kārantatā daṭṭhabbā. Atha vā sīlanaṭṭhena **ika**-saddena gamitattattā kiriyāvācakassa saddassa adassanaṃ daṭṭhabbaṃ yathā “asūpabhakkhanasīlo asūpiko”ti. **Sammohavinodaniyaṃ** pana “punabbhavaṃ deti, punabbhāvāya saṃvattati, punappunaṃ bhava nibbattetīti ponobbhavikā”ti (vibha. aṭṭha. 203) attho vutto so “taddhitā” itī bahuvacananiddesato, vicittatā vā taddhitavuttiyā, abhidhānalakkhaṇattā vā taddhitānaṃ tesupi atthesu ponobbhāvikasaddasiddhi sambhaveyyāti katvā vutto. Tattha kammaṇā saha-jātā punabbhavaṃ deti, asaha-jātā kamma-sahāyabhūtā punabbhāvāya saṃvattati, duvidhāpi punappunaṃ bhava nibbattetīti daṭṭhabbā. Nandanaṭṭhena, rañjanaṭṭhena ca

nandīrāgo, yo ca nandīrāgo, yā ca taṇhāyanatṭhena taṇhā, ubhayametam ekattham, byañjanameva nānanti taṇhā “**nandīrāgena saddhiṃ atthato ekattameva gatā**”ti vuttā. Tabbhāvatto hettha **sahasaddo** “sanidassanā dhammā”tiādīsu (dha. sa. dukamātikā 9) viya. Tasmā **nandīrāgasahagatā**ti nandīrāgabhāvaṃ gatā sabbāsupi avatthāsu nandīrāgabhāvassa apaccakkhāya vattanatoti attho. Rāgasambandhena **uppannassā**ti vuttam. Rūpārūpabhavarāgassa visum vuccamānattā kāmabhava eva bhavapatthanuppatti vuttāti veditabbā.

Tasmiṃ tasmiṃ piyarūpe paṭhamuppattivāsena “**uppajjati**”ti vuttam, punappunaṃ pavattivāsena “**nivisati**”ti. Pariyuṭṭhānānusayavasena vā uppattinivesā yojetabbā. **Sampattiyanti** manussasobhagge, devatte ca. **Attano cakkhanti** savatthukaṃ cakkhum vadati, sapaśādam vā maṃsapiṇḍam. **Vippasannaṃ pañcapasādanti** parisuddhasuppasannaṃ ilāpītalohitakaṇhaodātavaṇṇavantaṃ. **Rajatapanālikam viya** chiddam abbhantare odātattā. **Pāmaṅgasuttaṃ viya** ālambakaṇṇabaddham. Tuṅgā uccā dīghā nāsikā **tuṅganāsā**, evaṃ **laddhavohāram** attano **ghānam**. “Laddhavohārā”ti vā pāṭho, tasmiṃ sati tuṅgā nāsā yesam te **tuṅganāsā**, evaṃ **laddhavohārā** sattā attano **ghānanti** yojanā kātābbā. **Jivham...pe... maññanti** vaṇṇasaṅghānato, kiccato ca. **Kāyam...pe... maññanti** ārohapariṇāhasampattiyā. **Manam...pe... maññanti** atītādiatthacintanasamattham. **Attanā paṭiladdhāni** ajjhatañca sarīragandhādīni, bahiddhā ca vilepanagandhādīni. **Uppajjamānā uppajjati yadā uppajjamānā hoti, tadā ettha uppajjati**ti sāmāññena gahitā uppādakiriyā lakkhaṇabhāvena vuttā, visayavisitṭhā ca lakkhitabbabhāvena. Na hi sāmāññavisesehi nānattavohāro na hotīti. **Uppajjamānāti** vā anicchito uppādo hetubhāvena vutto, **uppajjati**ti nicchito phalabhāvena yadi uppajjamānā hoti, ettha uppajjati.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

401. “Sabbāni nibbānavevacanānevā”ti vatvā tamattham pākaṭataram kātuṃ “**nibbānañhī**”tiādi āradham. Tattha **āgammāti** nimittam katvā. Nibbānahetuko hi taṇhāya asesavirāganirodho. Khayagamānavasena **virajjati**. Appavattigamānavasena **nirujjhati**. Anapekkhatāya cajanavasena, hānivasena vā **cajiyati**. Puna yathā nappavattati, tathā dūra khipānavasena **paṭinissajjīyati**. Bandhanabhūtāya mocānavasena **muccati**. Asaṃkilesavasena **na allīyati**. Kasmā panetaṃ nibbānam ekameva samānam nānānāmehi vuccatīti? Paṭipakkhanānatāyāti dassento “**ekameva hī**”tiādimāha. Saṅkhatadhammavidhurasabhāvattā nibbānassa nāmānīpi guṇanemittikattā saṅkhatadhammavidhurāneva hontīti vuttam “**sabbasaṅkhatānam nāmapaṭipakkhavasenā**”ti. Asesam virajjati taṇhā etthāti **asesavirāgoti**. Esa nayo sesesupi. Ayaṃ pana viśeso – natthi etassa uppādo, na vā etasmiṃ adhigate puggalassa uppādoti **anuppādo**, asaṅkhatadhammo. “**Appavatta**”ntiādisupi iminā nayena attho veditabbo. **Āyūhanam** samudayo, tappaṭipakkhavasena **anāyūhanam**.

Taṇhā appahīne sati yattha uppajjati, pahāne pana sati tattha tatthevassā abhāvo sudassitoti āha “**tattheva abhāvaṃ dassetu**”nti. **Apaññattinti** apaññāpanam, “titta alābu atthī”ti vohārābhāvaṃ vā. Tittaalābuvalliyā appavattim icchanto puriso viya ariyamaggo, tassa tassā appavattininnacittassa mūlacchedanam viya maggassa nibbānārammaṇassa taṇhāya pahānam, tadappavatti viya taṇhāya appavattibhūtam nibbānam daṭṭhabbam.

Dutiyaupamāyaṃ dakkhiṇadvāram viya nibbānam, coraghātakā viya maggo. Dakkhiṇadvāre ghātītāpi corā pacchā “aṭaviyaṃ corā ghātītā”ti vuccanti, evaṃ nibbānam āgamma niruddhāpi taṇhā “cakkhādīsu niruddhā”ti vuccati tattha kiccakaraṇābhāvatoṭi daṭṭhabbam. Purimā vā upamā maggena niruddhāya “piyarūpasātarūpesu niruddhā”ti vattabbatādassanattham vuttā, pacchimā nibbānam āgamma niruddhāya “piyarūpasātarūpesu niruddhā”ti vattabbatādassanattham vuttāti ayaṃ etāsam viśeso.

Maggasaccaniddesavaṇṇanā

402. Aññamaggapaṭikkhepanatthanti titthiyehi parikkappitassa maggassa dukkhanirodhagāminipaṭipadābhāvapaṭikkhepanattham, aññassa vā maggabhāvapaṭikkhepo **aññamaggapaṭikkhepo**, tadattham. “**Aya**”nti pana attano, tesu ca bhikkhūsu ekaccānaṃ paccakkhabhāvato āsannapaccakkhavacanaṃ. **Ārakattāti** niruttinayena ariyasaddasiddhimāha. **Ariyabhāvakarattāti** ariyakaraṇo **ariyoti** uttarapadalopena, puggalassa ariyabhāvakarattā ariyaṃ karotīti vā **ariyo**, ariyaphalapaṭilābhakarattā vā ariyaṃ phalaṃ labhāpeti janetīti **ariyo**. Purimena cettha attano kiccavasena, pacchimena phalavasena ariyanāmalābho vuttoti daṭṭhabbo. Catusaccapaṭivedhāvahaṃ kammaṭṭhānaṃ **catusaccakammaṭṭhānaṃ**, catusaccaṃ vā uddissa pavattaṃ bhāvanākammaṃ yogino sukhavisesānaṃ ṭhānabhūtanti **catusaccakammaṭṭhānaṃ**. **Purimāni dve saccāni vaṭṭam** pavattihetubhāvato. **Pacchimāni vivaṭṭam** nivattitadadhigamupāyabhāvato. **Vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso** sarūpato pariggahasabbhāvato. **Vivaṭṭe natthi** avisayattā, visayatte ca payoanābhāvato. Purimāni dve saccāni uggaṇhitvāti sambandho. Kammaṭṭhānapāliya hi tadatthasallakkaṇena vācuggatakaraṇaṃ **uggaho**. Tenāha “**vācāya punappunaṃ parivattento**”ti. **Iṭṭham kantanti** nirodhamaggesu ninnabhāvaṃ dasseti, na abhinandanaṃ, tanninnabhāvoyeva ca tattha kammakaraṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Ekapaṭivedhenevāti ekañāneva paṭivijjanaṇa. **Paṭivedho** paṭighātābhāvena visaye nissaṅgacārasaṅkhātaṃ nibbijjanaṃ. **Abhisamayo** avirajjhivā visayassa adhigamasāṅkhāto avabodho. “**Idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiiyo**”ti paricchindivā jānanaṃ vuttanayena paṭivedhoti **pariññāpaṭivedho**, tena. **Idaṃca yathā tasmim ñāṇe** pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiaparicchede sammoho na hoti, tathā pavattiṃ gahetvā vuttaṃ, na pana maggañāṇassa “**idaṃ dukkha**”ntiadinā (ma. ni. 2.484; 3.104) pavattanato. **Pahīnassa puna appahātabbatāya pakaṭṭham hānaṃ** cajanaṃ samucchindanaṃ, **pahānameva vuttanayena paṭivedhoti pahānapaṭivedho**, tena. **Ayampi yasmiṃ kilese appahīyamāne** maggabhāvanāya na bhavitabbaṃ, asati ca maggabhāvanāya yo uppajjeyya, tassa kilesassa paṭighātaṃ karontassa anuppattidhammataṃ āpādentassa ñāṇassa tathāpavattiyā paṭighātābhāvena nissaṅgacāraṃ upādāya evaṃ vutto. **Sacchikiriyā** paccakkhakarāṇaṃ anussavākāraparivitakkādike muñcitvā sarūpato ārammaṇakaraṇaṃ “**idaṃ ta**”nti yathāsabhāvato gahaṇaṃ, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **sacchikiriyāpaṭivedho**, tena. **Ayaṃ panassa āvaraṇassa asamucchindanato ñāṇaṃ nirodhaṃ ālambitum na sakkoti**, tassa samucchindanato taṃ sarūpato vibhāventameva pavattatīti evaṃ vutto. **Bhāvanā** uppādanā, vaḍḍhanā ca. **Tattha paṭhamamagge uppādanaṭṭhena**, dutiyādīsu vaḍḍhanaṭṭhena, ubhayatthāpi vā ubhayatthāpi veditabbaṃ. **Paṭhamamaggepi hi yathārahaṃ vuṭṭhānagāminiyā pavattaṃ parijānanādīṃ vaḍḍhento pavattoti vaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā sakkā viññātum**. **Dutiyādīsopi appahīnakilesappahānato**, puggalantarabhāvasādhanaṃ ca uppādanaṭṭhena bhāvanā sakkā viññātum, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **bhāvanāpaṭivedho**, tena. **Ayampi hi yathā ñāṇe** pavatte pacchā maggadhammānaṃ sarūpaparicchede sammoho na hoti, tathā pavattimeva gahetvā vutto.

Tiṭṭhantu tāva yathādhigatā maggadhammā, yathāpavattesu phaladhammesupi ayaṃ yathādhigatasaccadhammesu viya vigatasammohova hoti. **Tenevāha** “**diṭṭhadhammo pattadhammo vidadhammo pariyoḡāhadhammo**”ti (mahāva. 18; dī. ni. 1.299; ma. ni. 2.69) yato sacassa dhammatāsaṅcoditā yathādhigatasaccadhammāmbaniyo maggavīthito parato maggaphalapaṭilāvasiṭṭhakilesanibbānānaṃ paccavekkhānaṃ pavattanti, dukkhasaccammopi sakkāyadiṭṭhiādayo. **Ayaṃca atthavaṇṇanā “pariññābhīsamayenā”**tiādīsopi vibhāvetabbā. **Ekābhīsamayena abhisametīti** etthāha vītaṇḍavādī “**ariyamaggañāṇaṃ catūsu saccesu nānābhīsamayavasena kiccakara**”nti, so **abhidhamme** (kathā. 274) odhisokathāya saññāpetabbo. **Idāni tameva ekābhīsamayaṃ vitthāravasena vibhāvetum “evamassā”**tiādī vuttaṃ. “**Pubbabhāge...pe... paṭivedho hoti**”ti kasmā vuttaṃ, nanu paṭivedho pubbabhāgiyo na hotīti? **Saccametaṃ nippariyāyato**, idha pana uggaḥādivasena pavatto avabodho pariyaṇyato tathā vutto. **Paṭivedhanimittatā vā uggaḥādivasena pavattaṃ dukkhādīsopi pubbabhāge ñāṇaṃ “paṭivedho”**ti vuttaṃ, na paṭivijjanaṇasabhāvaṃ. **Kiccatoti** pubbabhāgehi dukkhādīñāṇehi kātabbakiccassa idha nipphattito, imasseva vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccato, pariññāditoti attho. **Ārammaṇapaṭivedhoti**

sacchikiriyāpaṭivedhamāha. **Sāti** paccavekkhaṇā. **Idhāti** imasmiṃ ṭhāne. Uggahādīsu vuccamānesu **na vuttā** anavasaratā. Adhigame hi sati tassā siyā avasaro.

Taṃyeva hi anavasaraṃ dassetuṃ “**imassa cā**”tiādi vuttaṃ. **Pubbe pariggahatoti** kammaṭṭhānapariggahato pubbe. Uggahādivasena saccānaṃ pariggaṇhanañhi pariggaho. Tathā tāni pariggaṇhanato manasikāradalhatāya pubbhāgiyā dukkhapariññādayo honti yevāti āha “**pariggahato paṭṭhāya hoti**”ti. **Aparabhāgeti** maggakkhaṇe. **Duddasattāti** attano pavattikkhaṇavasena pākaṭānipi pakatiñāṇena sabhāvarasato daṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā. Gambhīreneva ca bhāvanāñāṇena, tathāpi matthakappattena ariyamaggañāṇeneva yāthāvato passitabbattā **gambhīrāni**. Tenāha “**lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīra**”nti. Itarāni asaṃkiliṭṭhaasaṃkilesikatāya accantasukhappattāya anuppattibhavatāya, anuppannapubbattāya ca pavattivasena apākaṭattā ca paramagambhīrattā, tathā paramagambhīrañāṇeneva passitabbattāya pakatiñāṇena daṭṭhuṃ na sakkuṇeyyānti **duddasāni**. Tenāha “**itaresaṃ panā**”tiādi. **Payogoti** kiriyā, vāyāmo vā. Tassa mahantatarassa icchitabbataṃ, dukkarataratañca upamāhi dasseti “**bhavaggaggaṇattha**”ntiādinā. **Paṭivedhakkhaṇeti** ariyassa maggassa catusaccasampāṭivedhakkhaṇe. **Ekameva taṃ ñāṇanti** dukkhādīsu pariññādikiccasādhanavasena ekameva taṃ maggañāṇaṃ **hoti**.

Imesu tīsu ṭhānesūti imesu viramitabbatāvasena jotitesu tīsu kāmabyāpādavihiṃsāvitakkavatthūsu. Visuṃ visuṃ **uppannassa** tividhaakusalasaṅkappassa. **Padapacchedatoti** ettha gatamaggo “pada”nti vuccati, yena ca upāyena kāraṇena kāmavitakko uppajjati, so tassa gatamaggoti tassa pacchedo ghāto padapacchedo, tato padapacchedato. Anuppattidhammatāpādanam **anuppattisādhanam**, tassa vasena. Maggakiccasādhanena **maggaṅgam** pūrayamāno ekova tividhakiccasādhano **kusalasaṅkappo uppajjati**. Tividhākusalasaṅkappasamucchedanameva hettha tividhakiccasādhanaṃ daṭṭhabbam. Iminā nayena “**imesu catūsu ṭhānesū**”tiādīsipi attho veditabbo.

Musāvādāveramaṇiādayoti ettha yasmā **sikkhāpadavibhaṅge** (vibha. 703) viraticetanā, sabbe sampayuttadhammā ca sikkhāpadānti āgatānti tattha padhānānaṃ viraticetanānaṃ vasena “viratiyopi honti cetanāyopi”ti (vibha. aṭṭha. 703) **sammohavinodaniyam** vuttaṃ, tasmā keci “ādi-saddena na kevalaṃ piṣuṇavācā veramaṇiādīnaṃyeva saṅgaho, atha kho tādisānaṃ cetanānampi saṅgaho”ti vadanti, taṃ pubbhāgavasena vuccamānattā yujjeyya, musāvādādīhi viramaṇakāle vā viratiyo, subhāsītādīvācābhāsanādīkāle ca cetanāyo yojetabbā, maggakkhaṇe pana viratiyova icchitabbā cetanānaṃ amaggaṅgattā. Ekassa ñāṇassa dukkhādīñāṇatā viya, ekāya viratiyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāya cetanāya sammāvācādīkiccattayasādhanasabhāvābhāvā sammāvācādībhāvāsiddhito, taṃsiddhiyaṃ aṅgattayāsiddhito ca.

Bhikkhussa ājīvahetukaṃ kāyavacīduccaritaṃ nāma ayoniso āhārapariyesanahetukameva siyāti āha “**khādanīya...pe... duccarita**”nti. Kāyavacīduccaritaggaṇaṇaṃ kāyavacīdvāreyeva ājīvapakopo, na manodvāreti dassanatthaṃ. Tenāha “**imesuyeva sattasu ṭhānesū**”ti.

Anuppannānanti asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇavasena vā anuppannānaṃ. Aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā pāpakā akusalā dhammā nāma na santi. Tenāha “**ekasmiṃ bhave**”tiādi. Yasmiṃ bhave ayaṃ imaṃ vīriyaṃ ārabhati, tasmīṃ **ekasmiṃ bhave. Janetīti** uppādeti. Tādisaṃ chandaṃ kurumāno evaṃ chandaṃ janeti nāma. **Vāyāmaṃ karotīti** payogaṃ parakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ pavattetīti** kāyikacetāsikavīriyaṃ pakārato vatteti. **Vīriyena cittaṃ paggaḥitaṃ karotīti** teneva sahaṇatāvīriyena cittaṃ ukkhipento kosajjapātato nisedhanena paggaḥitaṃ karoti. **Padahanaṃ pavattetīti** padhānaṃ vīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkammaṣāṭaccakiriyāhi yojetabbāni.

Uppannapubbānanti sadisavohārena vuttaṃ. Bhavati hi taṃsadisesu tabbohāro yathā “sā eva tittiri, tāni eva osadhāni”ti. Tenāha “**idāni tādisē**”ti. **Uppannānanti** “anuppannā”ti avattabbataṃ

āpannānaṃ. **Pahānāyāti** pajahanatthāya. **Anuppannānaṃ kusalānanti** ettha **kusalāti** uttarimanussadhammā adhippetā, tesañca **uppādo** nāma adhigamo paṭilābho, tappaṭikkhepena **anuppādo** appaṭilābhoti āha “**appaṭiladdhānaṃ paṭhamajjhānādīna**”nti. “Ṭhitiyā vīriyaṃ ārabhati”ti vutte na khaṇaṭhiti adhippetā tadatthaṃ vīriyārabbhena payoṇābhāvato, atha kho pabandhaṭhiti adhippetāti āha “**punappunaṃ uppattipabandhavasena ṭhitattha**”nti. **Sammussanaṃ** paṭipakkhadhammavasena adassanaṃ upagamananti tappaṭikkhepena asammussanaṃ **asammosoti** āha “**asammosāyāti avināsanattha**”nti. **Bhiyyobhāvo** punappunaṃ bhavanaṃ, so pana uparūpari uppattīti āha “**uparibhāvāyā**”ti. **Vepullaṃ** abhiṅghappavattiyā paguṇabalavabhāvāpattīti vuttaṃ “**vepullāyāti vipulabhāvāyā**”ti, mahantabhāvāyāti attho. **Bhāvanāya paripūraṇatthanti** jhānādibhāvanāparibrūhanatthaṃ.

Catūsu ṭhānesūti anuppannākusalānuppādanādīsu catūsu ṭhānesu. **Kiccāsādhanaṃ** catubbidhassaṃ kiccassa ekajjhaṃ nipphādanavasena.

Jhānāni pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānāti yadipi samādhiupakārakehi abhiniropanānumajjanasampiyāyanabrūhanasantasukhasabhāvehi vitakkādīhi sampayogabhedato bhāvanātisayappavattānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ vasena sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṃ, sati viya ca asubhāsukhānīcānattesu kāyādīsu subhādīsāññāppahānacatusatikiccaṃ, eko samādhi catujhānasamādhikiccaṃ na sādhetīti pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepi, tathā pubbabhāgepi catutthajjhānasamādhi eva maggakkhaṇe pīti attho. **Nānāmaggavasenāti** paṭhamamaggādīnānāmaggavasena jhānāni nānā. **Dutiyādayopi** maggā **dutiyādīnaṃ** jhānānaṃ. **Ayaṃ panassāti** ettha maggabhāvena catubbidhampi ekattena gahetvā “**assā**”ti vuttaṃ, **assa** maggassāti attho. **Ayanti** pana ayaṃ jhānavasena sabbasādisasabbāsādisekaccasādisatā viseso.

Pādakajjhānaniyamena hotīti idha pādakajjhānaniyamaṃ dhuraṃ katvā vuttaṃ, yathā cettha, evaṃ **sammohavinodaniyampi** (vibha. aṭṭha. 205). **Aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 350) pana vipassanāniyamo vutto sabbavādāvirodhato, idha pana sammasitajjhānapuggalajjhāsayaṃ vādānīvattanato pādakajjhānaniyamo vutto. Vipassanāniyamo pana sādharāṇatā idhāpi na paṭikkhittoti daṭṭhabbo. Aññe ca ācariyavādā parato vakkhamānā vibhajitabbāti yathāvuttameva tāva pādakajjhānaniyamaṃ vibhajanto āha “**pādakajjhānaniyamena tāvā**”ti. **Paṭhamajjhāniko hoti**, yasmā āsannaṃ padese vuṭṭhitasamāpatti maggassa attano sadisabhāvaṃ karoti bhūmivaṇṇo viya godhāvaṇṇassa. **Paripuṇṇāneva hontīti** aṭṭha satta ca hontīti attho. **Satta honti** sammāsānīkappaṃ abhāvato. **Cha honti** pītisambojjhaṅgassa abhāvato. Maggaṅgabojjhaṅgānaṃ sattachabhāvaṃ atidisati “**esa nayo**”ti. **Arūpe catukkapañcakajjhānaṃ...pe... vuttaṃ** aṭṭhasāliniyanti adhippāyo. Nanu tattha “**arūpe** tikacatukkajjhānaṃ uppajjati”ti (dha. sa. aṭṭha. 350) vuttaṃ, na “**catukkapañcakajjhāna**”nti? Saccametā, yesu pana saṃsayo atthi, tesaṃ uppattidassanena, tena atthato “**catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati**”ti vuttameva hotīti evamāhāti vedītabbaṃ. Samudāyañca apekkhitvā “**tañca lokuttaraṃ, na lokiya**”nti āha “**avayavekattaṃ līngasamudāyassa visesakaṃ hoti**”ti. Catutthajjhānameva hi tattha lokiyaṃ uppajjati, na catukkaṃ, pañcakaṃ vāti. **Ettha kathanti** pādakajjhānassa abhāvā kathaṃ daṭṭhabbanti attho. **Taṃ jhānikāvassa tattha tayo maggā uppajjanti**, tajjhānikaṃ paṭhamaphalādīmaṃ pādakaṃ katvā uparimaggabhāvanāyāti adhippāyo. Tikacatukkajjhānikaṃ pana maggaṃ bhāvetvā tattha uppānassa arūpacatutthajjhānaṃ, tajjhānikaṃ phalañca pādakaṃ katvā uparimaggabhāvanāya aññajjhānikāpi uppajjantīti, jhānaṅgādīnīyāmikā pubbābhisaṅkhārasamāpattipādakaṃ, na sammasitabbāti phalassāpi pādakatā daṭṭhabbā.

Keci panāti moravāpīmahādattattheraṃ sandhāyāha. Puna **kecīti** tipītakacūlābhayaṭṭheraṃ. Tatiyavāre **kecīti** “**pādakajjhānameva niyameṭi**”ti evaṃ vādīnaṃ tipītakacūlānāgattheraṃ ceva anantaraṃ vutte dve ca there ṭhapetvā itare there sandhāya vadati.

403. Sasantatipariyāpannānaṃ dukkhasamudāyānaṃ appavattibhāvena pariḅḅayhamāno nirodhopi

sasantatipariyāpanno viya hotīti katvā vuttaṃ “**attano vā cattāri saccānī**”ti. **Parassa vāti** etthāpi eseva nayo. Tenāha bhagavā “imasmimyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññāpemi, lokasamudayañca paññāpemi, lokanirodhañca paññāpemi, lokanirodhagāminipaṭipadañca paññāpemi”ti (sam. ni. 1.107; a. ni. 4.45) kathaṃ pana ādikammiko nirodhamaggasaccāni pariggaṇhātīti? Anussavādisiddhamākāraṃ pariggaṇhāti. Evañca katvā lokuttarabojjhaṅge uddissāpi pariggaho na virujjhati. **Yathāsambhavatoti** sambhavānurūpaṃ, ṭhapetvā nirodhasaccaṃ sesasaccavasena samudayavayāti veditabbāti attho.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

404. “Aṭṭhikasaṅkhalikaṃ samaṃsa”ntiādikā satta sivathikā aṭṭhikakammaṭṭhānatāya itarāsaṃ uddhumātakādīnaṃ sabhāvenevāti navannaṃ sivathikānaṃ appanākammaṭṭhānatā vuttā. **Dveyevāti** ānāpānaṃ, dvattimsākāroti imāni dveyeva. **Abhinivesoti** vipassanābhiniveso, so pana sammāsaniyadhammapariggaho. Iriyāpathā, ālokitādayo ca rūpadhammānaṃ avatthāvisesamattatāya na sammāsanaupagā viññattiādayo viya. Nīvaraṇabojjhaṅgā ādito na pariggahetabbāti vuttaṃ “**iriyāpatha...pe... na jāyati**”ti. Kesādiapadesena tadupādānadhammā viya iriyāpathādiapadesena tadavatthā rūpadhammā pariggayhanti, nīvaraṇādimukhena ca taṃsāmpayuttā, taṃnissayadhammāti adhippāyena mahāsivatto ca iriyāpathādisupi “**abhiniveso jāyati**”ti avoca. “**Atthi nu kho me**”tiādi pana sabhāvato iriyāpathādīnaṃ ādikammikassa anicchitabhāvadassanaṃ. Apariññāpubbikā hi pariññāti.

Kāmaṃ “idha bhikkhave bhikkhū”tiādīnā uddesaniddhesu tattha tattha bhikkhuggahaṇaṃ kataṃ taṃpaṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatthaṃ, desanā pana sabbasādhāraṇāti dassetuṃ “yo hi koci bhikkhave” icceva vuttaṃ, na bhikkhu yevāti dassento “**yo hi koci bhikkhu vā**”tiādīmāha. Dassanamaggena ñātamariyādaṃ anatikkamitvā jānantī sikhāpattā aggamaggapaññā **aññā** nāma, tassa phalabhāvato aggaphalaṃ pīti āha “**aññāti arahatta**”nti.

Appatarepi kāle sāsanaṃ niyyānikabhāvaṃ dassentoti yojanā. **Niyyātentoti** nigamento.

Mahāsatiṭṭhānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

10. Pāyāsirājaññasuttavaṇṇanā

406. Bhagavatā evaṃ gahitaṇāmatṭāti yojanā. Yasmā rājaputtā loke “kumāro”ti voharīyanti. Ayañca rañño kittimaputto, tasmā āha “**rañño...pe... sañjāniṃsū**”ti.

Assāti therassa. **Puññāni karonto** kappasatasahassaṃ devesu ceva manussesu ca uppajjitvā **visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi** indriyānaṃ aparipakkattā. **Tatiyadivaseti** pabbataṃ āruḷhadivasato tatiye divase.

Tesaṃ sāvaka bodhiyā niyatatāya, puññasambhāraṃ ca sātisaṃyattā vinipātaṃ agantvā **ekaṃ buddhantaraṃ...pe... anubhavantānaṃ. Devatāyāti** pubbe sahadhammacārinīyā suddhāvāsadevatāya.

“Kuladārikāya kucchimhi uppanno”ti vatvā taṃ evassa uppannabhāvaṃ mūlato paṭṭhāya dassetuṃ “**sā cā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **sāti** kuladārikā. **Ca**-saddo byatirekattho, tena vuccamānaṃ visesaṃ joteti. **Kulagharanti** patikulagehaṃ. **Gabbhanimittanti** gabbhassa saṅghitabhāvanimittaṃ. Satipi visākhāya ca sāvattivāsikulapariyāpanatte tassā tattha padhānabhāvadassanatthaṃ “**visākhāñcā**”ti vuttaṃ yathā “brāhmaṇā āgatā vāsīṭṭhopi āgato”ti. **Devatāti** idhapi sā eva suddhāvāsadevatā. **Pañheti** “bhikkhu

bhikkhu ayaṃ vammiko’’tiādinā (ma. ni. 1.249) āgate pannarasapañhe.

Setabyāti itthilingavasena **tassa nagarassa nāmaṃ. Uttarenāti** ena-saddayogena ‘‘setabya’’nti upayogavacanāṃ pāḷiyāṃ vuttaṃ. Atthavacanena pana uttarasaddaṃ apekkhitvā **setabyatoti** nissakkappayogo kato. **Anabhisittakarājāti** khattiyajātiko abhisekaṃ appatto.

Pāyāsirājaññavattuvaṇṇanā

407. Diṭṭhiyeva diṭṭhigatanti gata-saddena padavaḍḍhanamāha, diṭṭhiyā vā gatamattaṃ **diṭṭhigataṃ**, ayāthāvaggāhitāya gantabbābhāvato diṭṭhiyā gahaṇamattaṃ, kevalo micchābhinivesoti attho, taṃ pana diṭṭhigataṃ tassa ayonisomanasikārādivasena uppajjitvā paṭipakkhasammukhībhāvābhāvato, anurūpāhāralābhato ca samudācārappattaṃ jātanti pāḷiyāṃ ‘‘uppannaṃ hotī’’ti vuttaṃ. **Taṃ taṃ kāraṇaṃ apadisitvāti** tato idhāgacchanakassa, ito tathā gacchanakassa ca apadisanato ‘‘tathā tattheva sattānaṃ ucchijjanato’’ti evamādi taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭirūpakaṃ apadisitvā.

408. Āpannānadhippetatthavisaye ayaṃ **purā-saddapayogoti** āha ‘‘**purā...pe... saññāpetīti yāva na saññāpetī**’’ti.

Candimasūriyaupamāvaṇṇanā

411. Yathā candimasūriyā ulāravipulobhāsātāya aññena obhāsenā anabhibhavanīyā, evamayampi paññāobhāsenāti dassento ‘‘**candima...pe... aññenā**’’tiādimāha. **Ādīhīti ādi-saddena** ‘‘kittake ṭhāne ete pavattenti, kittakañca ṭhānaṃ nesaṃ ābhā pharati’’ti evamādimpi codanaṃ saṅgaṇhāti. **Paliveṭhessatīti** ābandhissati, anuyuñjissatīti attho. **Nibbeṭhetuṃ** taṃ vissajjetuṃ. **Tasmāti** yasmā yathāvuttaṃ codanaṃ nibbeṭhetuṃ na sakkoti, tasmā. Attano anicchitaṃ saṅghātanāṃ pakkhaṃ paṭijānanto ‘‘parasmim loke, na imasmi’’ntiādimāha.

Kathaṃ panāyaṃ natthikadiṭṭhi ‘‘devo’’ti paṭijānātīti tathā kāraṇaṃ dassetuṃ ‘‘**bhagavā panā**’’tiādi vuttaṃ. ‘‘Devāpi devattabhāveneva ucchijjanti, manussāpi manussattabhāveneva ucchijjanti’’ti evaṃ vā assa diṭṭhi, evañca katvā ‘‘devā te, na manussā’’ti vacanañca na virujjhati. Evaṃ **candeti** candavimāne, na ca cande vā kathiyante.

412. Ābādho etesaṃ atthīti **ābādhikā**. Dukkhaṃ sañjātaṃ etesanti **dukkhitā**. Saddhāya ayitabbā **saddhāyikā**, saddhāya pavattiṭṭhānabhūtā. Tenāha ‘‘**ahaṃ tumhe**’’tiādi. Paccayo pattiyāyanaṃ etesu atthīti **paccayikā**.

Coraupamāvaṇṇanā

413. Uddisitvāti upecca dassetvā. **Kammakāraṇikasattesūti** nerayikānaṃ saṅghātanakasattesu. **Kammamevāti** tehi tehi nerayikehi katakammameva. **Kammakāraṇaṃ karotīti** āyūhanānurūpaṃ taṃ taṃ kāraṇaṃ karoti, tathā dukkhaṃ uppādetīti attho. **Nirayapālāti** ettha **īti-saddo** ādiattho, tena tathā sabbāṃ nirayakaṇḍapāḷim (ma. ni. 3.259) saṅgaṇhāti. Evaṃ suttato (ma. ni. 3.259) nirayapālānaṃ atthibhāvaṃ dassetvā idāni yuttitopi dassetuṃ ‘‘**manussaloke**’’tiādi vuttaṃ. Tathā nerayike niraye pālenti tato niggantaṃ appadānavasena rakkhantīti **nirayapālā**. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **papañcasūdanīṭikāyaṃ** gahetabbaṃ.

Gūthakūpapurisaupamāvaṇṇanā

415. Nimmajjathāti niravasesato majjatha sodhetha. Taṃ pana tassa tassa gūthassa tathā

sodhanam apanayanam hoti āha “**apanethā**”ti.

Asucīti asuddho, so pana yasmā manavaḍḍhanako manoharo na hoti, tasmā āha “**amanāpo**”ti. Asucisaṅkhātaṃ asucibhāgataṃ attano sabhāvataṃ gato pattoti **asucisaṅkhātō**ti āha “**asucikoṭṭhāsabhūto**”ti. **Duggandho**ti duṭṭhagandho aniṭṭhagandho, so pana na yo koci, atha kho pūtigandho āha “**kuṇapagandho**”ti. **Jigucchitabbayuttō**ti hīḷitabbayutto. **Paṭikūlo** ghānindriyassa paṭikūlarūpo. **Ubbādhatī**ti uparūpari bādhati. **Manussānaṃ gandho...pe... bādhati** ativiya asucisabhāvattā, asucimhiyeva jātasamvaddhanabhāvato, devānañca ghānapasādassa tikkhavisadabhāvato.

416. **Dūre nibbattā** paranimmitavasavattiādayo.

419. **Sundaradhammeti** sobhanaguṇe. **Sugatisukhanti** sugati ceva tappariyāpannaṃ sukhañca.

Gabbhinīupamāvaṇṇanā

420. Puññakammato eti uppajjatīti **ayo**, sukhaṃ. Tappaṭipakkhato **anayo**, dukkhaṃ. **Apakkanti** na siddhaṃ na niṭṭhānappattaṃ. **Na paripācenti** na niṭṭhānaṃ pāpenti. **Na upacchindanti** attavinipātassa sāvajjabhāvato. **Āgamentī**ti udikkhanti. **Nibbisanti** yassa pana taṃ kammaphalaṃ nibbisanto niyuñjanto, **nibbisanti** vā nibbesaṃ vetanaṃ paṭikaṅkhanto bhatapuriso yathā.

421. **Ubbhinditvā**ti upasaggena padavaḍḍhanamattanti āha “**bhinditvā**”ti.

Supinakaupamāvaṇṇanā

422. “**Nikkhamantaṃ vā pavisantaṃ vā jīva**”nti idaṃ tassa ajjhāsayaavasena vuttaṃ. So hi “sattānaṃ supinadassanakāle attabhāvato jīvo bahi nikkhamitvā taṃtaṃmārāmaṇeyyakadassanādivasena ito cito ca paribbhamitvā punadeva attabhāvaṃ anupavisatī”ti evaṃ pavattamicchāgāhavipallattacitto. Athassa thero khuddakāya āṇiyā vipulaṃ āṇiṃ nīharanto viya jīvasamaññāmukhena ucchedadiṭṭhiṃ nīharitukāmo “api nu tā tuyhaṃ jīvaṃ passanti pavisantaṃ vā nikkhamantaṃ vā”ti āha. Yattha pana tathārūpā jīvasamaññā, taṃ dassento “**cittācāraṃ jīvanti gahetvā āhā**”ti vuttaṃ.

423. **Veṭhetvā**ti vekhadānasaṅkhepena veṭhetvā. **Cavanakāleti** cavanassa cutiyā pattakāle, na cavamānakāle. **Rūpakkhandhamattamevā**ti katipayarūpadhammasaṅghātamattameva. Utusamuṭṭhānarūpadhammasamūhamattameva hi tadā labbhati, matta-saddo vā visesanivattiattho, tena kammajāditisantatirūpavisesaṃ nivatteti. **Appavattā hontī**ti appavattikā honti, na upalabbhatīti attho. Viññāṇe pana jīvasaññī, tasmā “**viññāṇakkhandho gacchatī**”ti āha, tattha anupalabbhanatoti adhippāyo.

Santattaayogūlapamāvaṇṇanā

424. **Vūpasantatejanti** vigatusmaṃ.

425. **Āmatō**ti ettha ā-saddo āmisa-saddo viya upaḍḍhapariyāyoti āha “**addhamato**”ti, **āmatō**ti vā īsaṃ darathena usmanā yuttamarāṇo marantoti attho. Mīyamāno hi avigatusmo hoti, na mato viya vigatusmo. Tenāha “**maritūṃ āradhho hoti**”ti. Tathā rūpassa **odhunaṃ** nāmassa orato parivattanamevāti āha “**orato karoṭhā**”ti. Orato kātukāmassa pana samparivattanaṃ **sandhunaṃ**, taṃ pana parato karaṇanti āha “**parato karoṭhā**”ti. Paramukhaṃ katassa ito cito parivattanaṃ **niddhunaṃ**anti āha “**aparāparaṃ karoṭhā**”ti. Indriyāni aparibhinnānti adhippāyena “**tañcāyatanam**”

na paṭisaṃvedetī’⁷ti vuttaṃ.

Saṅkhadhamaupamāvaṇṇanā

426. Saṅkhaṃ dhamati, dhamāpetīti vā **saṅkhadhamo**. **Upalāpetvā** uparūpari saddayogavasena sallāpetvā, saddayuttaṃ katvāti attho. Taṃ pana atthato dhamanamevāti āha “**dhamitvā**”⁷ti.

Aggikajaṭilaupamāvaṇṇanā

428. Āhito aggi etassa atthīti **aggiko**, svāssa aggikabhāvo yasmā aggihutamālāvedisampādanehi ceva indhanadhūmabarihisasappitelūpaharaṇehi balipupphadhūmagandhādiupahārehi ca tassa payirupāsanāya icchito, tasmā vuttaṃ “**aggiparicārako**”⁷ti. **Āyuṃ pāpuṇāpeyyanti** yathā cirajīvī hoti, evaṃ āyuṃ pacchimavayaṃ pāpeyyaṃ. **Vaḍḍhiṃ gameyyanti** sarīrāvayave, guṇāvayave ca phātiṃ pāpeyyaṃ. **Araṇī yugaḷanti** uttarāraṇī, adharāraṇīti araṇīdvayaṃ.

429. Evanti “bālo pāyāsirājañño”⁷tiādippakārena. **Tayāti** theram sandhāya vadati. **Vuttayuttakāraṇamakkhalakkhaṇenāti** vuttayuttakāraṇassa makkhanasabhāvena. **Yugaggāhalakkhaṇenāti** samadhuraggahaṇalakkhaṇena. **Palāsenāti** palāsetīti palāso, parassa guṇe uttaritare ḍaṃsitvā viya chaḍḍento attano guṇehi same karotīti attho. Samakaraṇaraso hi palāso, tena palāsenā.

Dvesatthavāhaupamāvaṇṇanā

430. **Haritakapattanti** haritabbapattaṃ, appapattanti attho. Tenāha “**antamaso**”⁷tiādi. **Sannaddhadhanukalāpanti** ettha **kalāpanti** tūṇīramāha, tañca sannayhato dhanunā vinā na sannayhatīti āha “**sannaddhadhanukalāpa**”⁷nti. **Āsittodakāni vaṭṭamānīti** gamanamaggā ceva taṃtaṃudakamaggā ca sammadeva devena phuṭṭhattā taṃtaṃ paggharitaudaka sandamānaudakā. Tenāha “**paripuṇṇasalilā maggā ca kandarā cā**”⁷ti.

Yathābhatenāti sakaṭesu yathāṭhapitena, yathā “amma ito karohī”⁷ti vutte ṭhapesīti attho karaṇakiriyaṃ kiriyaṃsāmaññavācībhāvato. Tasmā **yathāropitena, yathāgahitenāti attho** vutto.

Akkhadhuttakaupamāvaṇṇanā

434. **Parājayaguḷanti** yena guḷena, yāya salākāya ṭhitāya ca parājayo hoti, taṃ adassanaṃ gamento **gilati**. **Pajjohananti** pakārehi juhanakammaṃ. Taṃ pana balidānavasena karīyatīti āha “**balikamma**”⁷nti.

Sāṇabhārikaupamāvaṇṇanā

436. **Gāmapattanti** gāmo eva hutvā āpajjitabbaṃ, suññabhāvena anāvasitabbaṃ. Tenāha “**vuṭṭhitagāmapadeso**”⁷ti. **Gāmapadanti** yathā purisassa pādanikkhattaṭṭhānaṃ adhigataparicchedaṃ “pada”⁷nti vuccati, evaṃ gāmaṃvāsīhi āvasitaṭṭhānaṃ adhigatanivutthāgāraṃ “gāmapada”⁷nti vuttaṃ. Tenāha “**ayamevattho**”⁷ti. **Susannaddhoti** sukkena gahetvā gamanayogyatāvasena suṭṭhu sajjito. Taṃ pana susajjanaṃ suṭṭhu bandhanavasenevāti āha “**subaddho**”⁷ti.

Ayādīnampi lohābhāve satipi loha-saddo sāsane tambalohe niruḷhoti āha “**lohanti tambalo**”⁷nti.

Saraṇagamanavaṇṇanā

437. **Abhiraddhoti** ārādhitacitto, sāsana ārādhitacittatā pasādanavasenāti āha “**abhippasanno**”ti. **Pañhupaṭṭhānānī** pañhesu upaṭṭhānāni mayā pucchitattesu tumhākaṃ vissajjanavasena ñaṇupaṭṭhānāni.

Yaññakathāvaṇṇanā

438. **Saṅghātanti saṃ**-saddo padavaḍḍhanamattanti āha “**ghāta**”nti. **Vipākaphalenāti** sadisaphalena. **Mahapphalo na hoti** gavāḍḍipāṇaghātena upakkiliṭṭhabhāvato. **Guṇānisamṣenāti** udayaphalena. **Ānubhāvajutiyāti** paṭipakkhavigamanajanitena sabhāvasaṅkhātena tejena. **Na mahājutiko hoti** aparisuddhabhāvato. **Vipākavipphāratāyāti** vipākaphalassa vipulatāya, pāripūriyāti attho. **Duṭṭhukhetteti** usabhādidosehi dūsitakhette, taṃ pana vappābhāvato asāraṃ hotīti āha “**nissārakhette**”ti. **Dubbhūmeti** kucchitabhūmibhāge, svāssa kucchitabhāvo asāratāya vā siyā ninnatādidosavasena vā. Tattha paṭhamo pakkho paṭhamapadena dassitoti itaraṃ dassento “**visamabhūmibhāge**”ti āha. Daṇḍābhigātādinā **chinnabhinnāni**. **Pūtīnīti** gomayalepadānādisukhena asukkhāpitattā pūtībhāvaṃ gatāni. Tāni pana yasmā sāvantaṇi na honti, tasmā vuttaṃ “**nissārāni**”ti. **Vātātapahātānīti** vātena ca ātapena ca vīnaṭṭhabhājasāmatthiyāni. Tenāha “**pariyādinnatejānī**”ti. Yaṃ yathājātavīhiādigatena taṇḍulena ankuruppādanayogyabhājasāmatthiyaṃ, taṃ **taṇḍulasāro**, tassa **ādānaṃ** gahaṇaṃ tathāuppajjanameva. **Etāni** pana bhījāni **na tādisāni** khaṇḍādidosavantatāya. Dhārāya khette **anuppavesanaṃ** nāma vassanameva, taṃ paṭikkhepavasena dassento āha “**na sammā vasseyyā**”ti. **Ankuramūlapattādīhīti** cettha ankurakandādīhi **uddhaṃ vuddhiṃ**, mūlajaṭṭhīhi **heṭṭhā viruḥhiṃ**, pattapupphādīhi **samantato ca vepullanti** yojanā.

Aparūpaghātenāti paresaṃ vibādhanena. **Uppannapaccayatoti** nibbattitaghāsacchādanādeyyadhammato. Gavāḍḍighātenapi hi tattha paṭiggāhakānaṃ ghāso saṅkīyati. “**Aparūpaghātītāyā**”ti idaṃ sīlavantatāya kāraṇavacanāṃ. **Guṇāṭirekanti** guṇāṭirittaṃ, sīlādīlokuttaragūṇehi viṣiṭṭhanti attho. **Vipulāti** saddhāsampadādivasena uḷārā.

Uttaramāṇavavattuvaṇṇanā

439. Atha kho tehi sakuṇḍakehi taṇḍulehi siddhaṃbhattaṃ uttaṇḍulameva hotīti āha “**uttaṇḍulabhatta**”nti. **Bilaṅgaṃ** vuccati āraṇālaṃ bilaṅgato nibbattanato, tadeva kaṅḍiyato jātanti **kaṅḍiyaṃ**, taṃ dutiyaṃ etassāti **bilaṅgadutiyaṃ**, taṃ “**kaṅḍikadutiya**”nti ca vuttaṃ. **Dhorakānīti** dhoviyāni. Yasmā thūlatarānīpi “**thūlānī**”ti vattabbataṃ arahanti, tasmā “**thūlāni cā**”ti vuttaṃ. **Guḷadasānīti** suttānaṃ thūlatāya, kaṅḍikassa bahalatāya ca piṇḍitadasāni. Tenāha “**puṇḍapuṇḍa...pe... dasānī**”ti. **Anuddisatīti** anu anu katheti.

440. **Asakkaccanti** na sakkaccaṃ anādarakāraṃ, taṃ pana kammaphalasaddhāya abhāvena hotīti āha “**saddhāviraḥita**”nti. **Acittīkatanti** cittīkārapaccupaṭṭhāpanavasena na cittīkataṃ. Tenāha “**cittīkāraviraḥita**”ntiādi. Cittīkārarahitaṃ vā **acittīkataṃ**, yathā kataṃ paresaṃ vimhayaṅvahaṃ hoti, tathā akataṃ. Cittassa uḷārāpaṇītabhāvo pana asakkaccadāneneva bādhitto. **Apaviddhanti** chaḍḍaniyadhammaṃ viya apaviddhaṃ katvā, etena tasmim dāne gāravākaraṇaṃ vadati. **Serīsakaṃ nāmāti** “serīsaka”nti evaṃ nāmakaṃ. **Tucchanti** pariṇanaparicchedaviraḥato rittaṃ.

Pāyāsīdevaputtavaṇṇanā

441. **Tassānubhāvenāti** tassa dānassa ānubhāvena. **Sirīsaruḅkhoti** pabhassarakhandhaviṭṭapāsākhāpalāsasampanno manuññadassano dibbo sirīsaruḅkko. **Aṭṭhāsīti** phalassa kammasarikkhataṃ dassento **vimānavāre** nibbattitvā aṭṭhāsī. **Pubbāciṇṇavasenāti** purimajātiyaṃ tattha nivāsaparicayanavasena. Na kevalaṃ pubbāciṇṇavaseneva, atha kho utusukhumavasena pīti dassento “**tattha kirassa utusukhaṃ hoti**”ti āha.

Soti uttaro māṇavo. Yadi asakkaccaṃ dānaṃ datvā pāyāsi tattha nibbatto, pāyāsissa paricārikā sakkaccaṃ dānaṃ datvā kathaṃ tattha nibbattāti āha “**pāyāsissa panā**”ti. **Nikantivasenā**ti pāyāsimhi sāpekkhāvasena, pubbepi vā tattha nivutthapubbatāya. **Disācārikavimānanti** ākāsaṭṭhaṃ hutvā disāsu vicaraṇakavimānaṃ, na rukkhapabbatasikharādisambandhaṃ. **Vaṭṭaniaṭaviyanti** vimānavīthiyanti.

Pāyāsirājaññasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Niṭṭhitā ca mahāvaggaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā.

Mahāvaggaṭṭkā niṭṭhitā.